

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

ZINĀTNISKIE RAKSTI

6

XXVI

Uzaiņinājums terminoloģijā leetā.

Pirmās grūtībās, kāhdās tihri dabigi radās muhtu skolās aif latwifto terminu truhkuma, ir nowehrstaš. Melaine tīkai ta, ka atfewiſhāš skolās leeto d a ſ h a d u terminoloģiju, jo lihds ſchim mums naw bijis terminoloģijā zentra, kāhdš nepeezeefhamš, lai noffanotu terminu radifhanaš darbu un raditu wiſpahreju, weenotu terminoloģiju. Šchahdu zentru grib dibinat Iſgļitības Miniſtrijaš 1. (Školu) Departamentš, pulzedams pee fewiš minetam noluhkam autoritatiwuš ſpehkuš no walodneefem, ſkolotajeem=ſpezialifteem un walodāš mahſſlineefem=raditajeem, kuri no atfewiſhāš skolās leetojameem termineem ifraudſiš noderigakoš un tad toš zeļš preeffhā pehz eefpehjaš plaſchakai ſapulzei, peemehram ſkolotaju kongreſam, kurai peeſriſtu terminu galiga ſankzija. Leefāš, ka tīkai ſchahdā zeļā buhtu panahkama ſkaidriba un weeniba terminoloģijāš jautajumā, kurſch lihds ſchim wehl naw peeteekoſhi noſahriotoš.

No Pagaidu valdības Izgļitības miniſtrijaš
uzaicinājuma terminoloģijaš lietā.

Valdības Vēstneſis, Nr. 19 (22.08.1919.)

Avots: Latvijaš Nacionālās bibliotēkaš
Digitalās bibliotēkaš Periodikaš kolekcija
periodika.lv

PROCEEDINGS

OF THE NATIONAL LIBRARY OF LATVIA

6

(XXVI)

Latvian terminology in a centenary

RĪGA 2020

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

ZINĀTNISKIE RAKSTI

6

(XXVI)

Latviešu terminoloģija simts gados

RĪGA 2020

UDK / UDC 811.174'373(062)
La805

LNB Zinātnisko rakstu galvenais redaktors / *Editor-in-Chief of Proceedings of the NLL*
Andris Vilks

Atbildīgais redaktors / *Managing editor*
Māris Baltiņš

Redakcijas kolēģija / *Editorial board*
Juris Baldunčiks, Pauls Daija, Vija Daukšte, Jana Dreimane, Māra Grudule, Zaiga Ikere, Jānis Kalnačs,
Ināra Klekere, Kaspars Kļaviņš, Mārtiņš Mintauris, Andrejs Vasiļjevs, Viesturs Zanders (Latvija / *Latvia*)
Detlefs Henings *Detlef Henning* (Vācija / *Germany*)
Doms Kauns *Domas Kaunas* (Lietuva / *Lithuania*)
Jānis Krēsliņš (Zviedrija / *Sweden*)
Aile Meldre *Aile Möldre* (Igaunija / *Estonia*)
Andrejs Plakans (Amerikas Savienotās Valstis / *United States of America*)
Pāvels Štolls *Pavel Štoll* (Čehija / *Czech Republic*)

Atbildīgā sekretāre / *Responsible secretary*
Inese Kazāka

Literārā redaktore (latviešu valoda) / *Copy editor (Latvian)*
Agita Kazakeviča

Tulkojumi angļu valodā / *English translation*
Juris Beņķis

Mākslinieks / *Layout artist*
Verners Timoško

Iespiests / *Printed by*
IBC Print Baltic

Rekomendēts izdošanai ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskās padomes 2020. gada 7. jūlija sēdes lēmumu (protokols Nr. 3/2020) / *The compilation of articles has been published pursuant to Decision No 3/2020 taken by the Research Committee of the National Library of Latvia on 07.07.2020.*

Izdevuma atbalstītāji / *This issue is supported by:* Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekts “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (VPP-IZM-2018/1-0022) / *National research programme’s “Latvia’s Heritage and Future Challenges for the Sustainability of the State” project “The Significance of Documentary Heritage in Creating Synergies between Research and Society” (No VPP-IZM-2018/1-0022)* / Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija / *Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences*

ISSN 2661-5134

ISSN 1691-5941

© Latvijas Nacionālā bibliotēka un autori / *National Library of Latvia and the authors, 2020*
Krājumā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti / *Articles appearing in this collection are peer-reviewed*
Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Nacionālās bibliotēkas atļauja / *No part of this publication may be reproduced without the permission of the National Library of Latvia*

Saturs / Content

7	Priekšvārds
12	<i>Preface</i>
	JURIS BALDUNČIKS
18	Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika
34	<i>General (traditional) theory of terminology and its recent criticism</i>
	MĀRIS BALTIŅŠ
35	Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš 19. gadsimta vidus
54	<i>Theory and practice of terminology in Latvia since the middle of the 19th century</i>
	KRISTIĀNA ĀBELE
55	No skunstes māldera par gleznotāju: tēlotājas mākslas pamatterminu attīstība latviešu valodā 19. gadsimta otrajā pusē
73	<i>From skunstes mālderis to gleznotājs: the evolution of fundamental Latvian fine-arts vocabulary in the second half of the 19th century</i>
	REGĪNA KVAŠĪTE
74	Pirmās Terminoloģijas komisijas Latvijā un Lietuvā
92	<i>The first Terminology Commissions in Latvia and Lithuania</i>
	ANSIS ATAOLS BĒRZIŅŠ
93	Latgaliešu terminoloģijas izstrāde
116	<i>Development of Latgalian Terminology</i>
	VIESTURS ŠULCS
117	Nacionālā botāniskā nomenklatūra: mantojums, problēmas un perspektīva
130	<i>National Botanical Nomenclature: Heritage, Issues and Prospects</i>
	ANDREJS VEISBERGS
131	Frazeoloģijas jēdzienu un terminu mokrā augsme
150	<i>The torturous development of the notions and terms of phraseology in Latvian</i>

MĀRA JĒKABSONE

- 151 Bibliotēku nozares terminoloģija padomju periodā (1946–1990) – attīstība
vai apspiestība
- 178 *Library sector terminology during the Soviet period (1946–1990) –
development or oppression*

INĀRA KLEKERE

- 179 Profesionālās valodas un terminoloģijas problemātika LPSR Zinātņu
akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas
darbībā (1966–1990)
- 188 *Problems in Professional Language and Terminology in the Activities of
the Book History Commission of the Fundamental Library of the Academy of
Sciences of the Latvian SSR (1966–1990)*

DAINA GAVARE

- 189 Tenu Karmas (1924–2014) personība un devums terminoloģijas attīstībā,
latviešu, lībiešu un igauņu valodas sakaru pētniecībā un popularizēšanā
- 207 *Personality of Tenu Karma (1924–2014) and his contribution to
the development of terminology and to Latvian-Liiv-Estonian research*

ANITA HELVIGA

- 208 Par kādu folkloristikas terminu resursu laikmeta un nozares kontekstā:
Latviešu valodas Terminoloģijas komisijas 8. biļetena (1950) materiāls
- 224 *Content of the Latvian Language Terminology Commission's 8th Bulletin
(1950) in the Contexts of Epoch and Field*

JURIS GUNĀRS POMMERS

- 225 Par terminu tulkošanu
- 231 *On the translation of terms*

- 232 Autori
- 232 *Authors*

PRIEKŠVārds

Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 2019. gada 3. oktobrī norisinājās trešā kopā ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisiju rīkotā terminrades jautājumiem veltītā konference. Ja abās iepriekšējās konferencēs vairāk tika aplūkoti terminrades praktiskie aspekti, tad šai konferencē bija jubilejas pasākuma ievirze, kā apliecina jau tās nosaukums “Latviešu terminoloģija simts gados: pirmās Terminoloģijas komisijas atceres konference”.

2019. gads Latvijā bija daudzu jubileju gads, jo 1919. gada otrajā pusē, pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā un daudzu valsts pārvaldes resoru izveidošanas, tika pieņemti vēsturiski lēmumi par daudzu neatkarīgai valstij absolūti nepieciešamu iestāžu un institūciju izveidi. Varam minēt kaut tikai tolaik Izglītības ministrijas pārziņā esošās iestādes, tostarp Latvijas Nacionālās bibliotēkas (sākotnēji – Valsts bibliotēkas) un Latvijas Nacionālā arhīva (sākotnēji – Valsts vēsturiskais arhīvs) dibināšanu 1919. gada 29. augustā un Latvijas Augstskolas atklāšanu 1919. gada 28. septembrī. Bez minētajām iestādēm nav iedomājama Latvijas kultūras dzīve un izglītība pēdējā gadsimta laikā. No šāda skatupunkta Latvijas valsts pirmie pastāvēšanas gadi bija šāds “dibinātāju laiks”, kuru nosacīti var salīdzināt ar svarīgāko rūpniecības nozaru izveides procesu Vācijā 19. gadsimta otrajā pusē – tā dēvēto *Gründerzeit*, ko reizēm arī latviski dēvē par grīnderu laikmetu.

Uz Latvijas Universitātes vai Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidošanās fona šķietami pieticīgāk izskatās Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izveide 1919. gada 9. septembrī. Lai izprastu šī notikuma nozīmību gan nozaru terminoloģijas attīstībā, gan valstiskuma nostiprināšanā, nepieciešama neliela vēsturiska atkāpe.

Nebūtu pareizi apgalvot, ka par precīziem terminiem latviešu valodā nebūtu daudz domāts jau līdz valsts izveidei. It īpaši kopš Tautiskās atmodas laika, kad plašāk sāka veidoties populārzinātniskā literatūra, gandrīz ikviens autors bija spiests vairāk vai mazāk sekmīgi risināt terminoloģijas jautājumus, nereti katru reizi piedāvājot atšķirīgus risinājumus. Lielākoties bija viena cilvēka skatījums, kam trūka būtiskākā terminoloģijas normalizēšanas elementa, proti, viedokļu saskaņošanas. Tādēļ visai bieži katrs nākamais autors attīstīja savu, no agrāk lietotās atšķirīgu terminu sistēmu.

Šādas atšķirības varēja viegli izraisīt pārpratumus, tādēļ bija nepieciešama apzīmējumu vienādošana. Kā piemēru var minēt skolotāja Pētera Abula veikto septiņu autoru lietoto latviešu gramatikas terminu apkopojumu (P. Abuls. *Terminoloģija latviešu gramatikā. Priekšā lasīts Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas sapulcē, septembrī 1901.* Rīgā, 1901, 24 lpp.). Tas kļuva par izejas materiālu diskusijām Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna vadībā, kuru rezultātā tika izveidota daudzmaz vienota šīs jomas terminu sistēma. Mēģinājumi sistemātiskāk pārrunāt terminoloģijas jautājumus notika gan Latviešu ārstu biedrībā Kārļa Kasparsona vadībā, gan, pēc Kārļa Marovska iniciatīvas, arī Baltijas Tehniskajā

biedrībā, savukārt Latviešu izglītības biedrībā 1908. gadā pat tika izveidota īpaša komisija advokāta Alfrēda Čikstes vadībā, kurā visplašāk skarti matemātikas termini.

Lielākās grūtības latviešu valodas terminoloģijā kopš agresīvas pārkrievošanas politikas uzsākšanas Baltijas guberņās 19. gadsimta 80. gados radīja krasa tās lietošanas ierobežošana sākumskolās, pagastu lietvedībā un tiesās. Kaut gan pēc 1905. gada revolūcijas šī politika tika nedaudz mīkstināta, tomēr jau 1913. gadā, Romanovu dinastijas trīssimtgažu svinību ietekmē, tā atkal kļuva intensīvāka. Tādēļ, rezumējot latviešu valodas stāvokli tieši pirms Pirmā pasaules kara sākuma, var nepārprotami apgalvot, ka smagākā problēma šai laikā bija neatbilstība starp valodas faktisko attīstību un tās lietojuma iespējām, kas bija ierobežotas ar privāto sfēru, ieskaitot daudzveidīgu presi, literatūru, augsta līmeņa teātri un modernu tēlotāja mākslu. Par vispusīgākajiem dažādu nozaru pamatterminu apkopojumiem šajā laikā uzskatāmas abas konversācijas vārdnīcas, proti, gan Jēkaba Dravnieka aizsāktā, bet nepabeigtā (1891–1898, 1.–27. burtnīca), gan gandrīz jau gatavā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sagatavotā (1914. gadā par 90 % gatavā, pabeigta 1921. gadā).

Pirmā pasaules kara izcelšanās latviešu sabiedrībā, no vienas puses, ierosināja aktīva “kroņa patriotisma” izpausmes, bet, no otras, mazināja agresīvo rusifikācijas politiku. Plašāku sabiedrisku nozīmību terminoloģijas jautājumi guva bēgļu laikmetā Pirmā pasaules kara gados, it īpaši sākot ar 1916. gadu, kad tālaika latviešu presē (it īpaši Maskavā iznākošajā laikrakstā “Dzimtenes Atbals”) aktīvi tika diskutēti par tautas attīstības perspektīvām pēc kara. Jāņem vērā, ka 1916. gadā izveidojās pirmās vidusskolas ar latviešu mācību valodu, tādēļ terminu trūkums kļuva visai asi sajūtams. Arī Pauls Dāle referātā, kurā pamatota nacionālās augstskolas un zinātniska centra nepieciešamība, par vienu no iecerētās zinātņu akadēmijas galvenajiem uzdevumiem min “latviešu zinātniskās terminoloģijas izstrādāšanu un sankcionēšanu”.

Ar 1916. gadu aizsākās komisiju laikmets latviešu terminoloģijas attīstībā, kā to 1923. gadā piedāvāja nosaukt Ernests Blese. Par šī laikmeta sākumu var uzskatīt 1916. gada aprīli, kad tika publicēts Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālās komitejas Maskavas Kultūras biroja studentu sekcijas uzsaukums “ķerties pie to zinātnisko terminu vākšanas, sakopošanas un caurskatīšanas, kas līdz šim izkaisīti rakstos gan atsevišķās grāmatās, gan laikrakstu un žurnālu slejās, kā arī pie trūkstošo terminu jaunradišanas, lai varētu izdot sistemātiski sastādītu latviešu zinātnisko terminu vārdnīcu”.

Nākamais būtiskais notikums bija saistīts ar Latviešu skolotāju delegātu otro kongresu Tērbatā no 1917. gada 8. līdz 13. jūnijam, izveidojot terminoloģijas komisiju (Indriķis Rītiņš, Jānis Straubergs, Vilis Plūdons, Fricis Adamovičs, Voldemārs Zālītis un Pēteris Lūļaks). Karadarbības dēļ vienīgā šīs komisijas reālā darbība bija tās vadītāja V. Plūdoņa 1917. gada septembrī publicētais raksts, kurā lūgts visu ieinteresēto personu atbalsts.

Gandrīz katras latviešu profesionālās grupas (juristu, garīdznieku, mērnīku, veterinārārstu u. c.) konferencēs 1917., 1918. un 1919. gadā būtisku vietu darba kārtībā ieņēma terminoloģijas jautājumi un tika veidotas komisijas konkrētu jautājumu risināšanai. Pēc valsts proklamēšanas 1918. gada novembrī savu terminoloģijas komisiju nācās veidot toreizējai Apsardzības ministrijai (vēlāk – Kara ministrijai), bet 1919. gada septembrī – Dzelzceļa virsvaldei. Ar terminoloģijas jautājumiem vajadzēja nodarboties arī Tautas Padomei, kura jau 1918. gada decembrī ieviesa labskanīgu terminu *zemesgrāmata* rusicismu *kreposts* un *krepostgrāmata* vietā.

Par pavērsiena punktu terminoloģijas attīstībā kļuva Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (TK) nodibināšana 1919. gada 9. septembrī, tās darbā pieaicinot noteiktu skaitu pašas ministrijas darbinieku un profesionālo biedrību (Latvijas Augstskolas, skolotāju savienības, rakstnieku un žurnālistu savienības, inženieru savienības, juristu organizāciju, ārstu un farmaceitu biedrības) pārstāvju, kā arī deleģējot tai tiesības lemt par citu organizāciju vai personu pieaicināšanu. Lai izprastu šī soļa būtiskumu, jāatminas, ka Pagaidu valdība tobrīd kontrolēja tikai daļu valsts teritorijas, nacionālā augstskola vēl bija tapšanas stadijā un daudzi kompetentākie nozaru speciālisti vēl nebija atgriezušies Latvijā.

Terminoloģijas komisijas pirmā sēde notika 1919. gada 27. septembrī. To vadīja Izglītības ministrijas pārstāvis inženieris Ādolfs Vickopfs, kurš arī kļuva par TK prezidija priekšsēdētāju (1920. gada 30. augustā viņu nomainīja profesors Jānis Endzelīns). Šajā sēdē tika izveidotas septiņas TK pamatsekcijas (dabas zinību, matemātikas, tehniskā, medicīniskā, juridiski ekonomiskā, valodnieciski vēsturiskā un mākslas), kuras 1920. gadā papildināja vēl četras (militārā, glezniecības un celtniecības, mūzikas, veterinārā). 1919. gada 6. oktobrī tika izveidota filoloģiskā (citos dokumentos – valodnieciskā) komisija, lai valodnieki un attiecīgo sekciju pārstāvji no valodniecības viedokļa kopīgi izskatītu sekcijās sagatavotos terminu projektus pirms to pieņemšanas. Sākotnēji šajā komisijā darbojās E. Blese, P. Dāle, Linards Laicens, Kārlis Krūza un Vilis Plūdons, bet vēlāk tās darbā iekļāvās arī J. Endzelīns un profesors Pēteris Šmits. Visus tematiskos terminu projektus kopš 1920. gada februāra beigām, kad sāka iznākt “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, publicēja šajā žurnālā, bet daļa no tiem ievietoti arī “Valdības Vēstnesī”, “Ekonomistā”, “Latvijas Kareivī” un citos preses izdevumos.

Lai nepārslogotu Terminoloģijas komisiju ar sen zināmiem terminiem, par kuriem domstarpību nav, J. Endzelīns 1921. gada 7. marta kopsēdē lūdza sekcijām: 1) sniegt tikai tieši speciālus vārdus; 2) ievērot, ka vispārnozīmīgi internacionālistiski nebūtu latviskojami; 3) neiesniegt caurskatīšanai jau pieņemtus vārdus.

Terminoloģijas komisijas darbs apstājās 1921. gada aprīlī, kad taupības režīma apstākļos tika pārtraukta tās finansēšana, bet formāli to likvidēja ar izglītības ministra 1921. gada 15. septembra rīkojumu, nododot visus materiālus zinātņu komitejai. Tomēr daudzi aktīvi komisijas līdzstrādnieki (it īpaši tehniskās un militārās sekcijas pārstāvji) turpināja darboties bez atlīdzības un regulāri sanāca uz sēdēm līdz pat 1923. gada

pavasariem. 1922. gada vasarā iznākušajā “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” apkopot 8398 terminu šķirkļi, kas iedalīti 20 nozarēs.

Runājot par šīs pirmās Terminoloģijas komisijas vēsturisko nozīmību, jāteic, ka tā ievadīja pāreju no **individuālas** (vienas personas veiktas), **privātas** (bez noteikta pilnvarojuma un pienākumiem) un **spontānas** (atbilstoši konkrētā lietpratēja izpratnei un tiešajām vajadzībām) terminrades uz **kolektīvu** (daudzu noteiktas nozares lietpratēju), **plānotu** (cenšoties aptvert nozari kopumā, nevis izolētus terminus konkrētu publikāciju vajadzībām) un **institucionalizētu** (ar skaidri definētu pilnvarojumu darbojoties kādas valsts pārvaldes iestādes pārraudzībā) darbu.

Pašreiz strādājošā Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija nav uzskatāma par pirmās valstiskās terminoloģijas komisijas tiešu darba turpinātāju, bet gan par idejisko tās darba un principu iedzīvinātāju. Laiki un kontaktvalodas pa šiem gadiem ir mainījušies, nemainīgas palikušas sabiedrības valodiskās vajadzības pēc jauniem terminiem.

Nacionāla terminoloģija ir viens no obligātiem priekšnosacījumiem, lai kāda valoda varētu pienācīgi pildīt it visas valsts valodas funkcijas kā valsts pārvaldē un izglītībā, tā kultūrā un uzņēmējdarbībā. Par to terminradē iesaistītie dažādu nozaru speciālisti ir rūpējušies kopš Tautiskās atmodas laikiem un turpina to darīt joprojām, jo ikviena jauna jēdziena ienākšana prasa precīzu apzīmējumu tā nosaukšanai. Ne velti Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgades svinību daudzveidīgo pasākumu klāstā 2019. gada 31. augustā bija arī Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas rīkotā saruna “Bez saviem terminiem nav savas valsts”.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu 6. (XXVI) sējums ietver pētījumus, kuru pamatā ir 2019. gada 3. oktobra konferencē izskanējušajos referātos paustās idejas, tās papildinot gan ar jauniem faktiem, gan ar gūtajām atziņām no citiem nolasītajiem referātiem. Rakstu krājuma autori ir gan terminoloģijas darbā pieredzējuši nozaru speciālisti un valodnieki, gan Latvijas Nacionālās bibliotēkas darbinieki. Diemžēl ne visi nolasīto referātu autori iesniedza rakstus, tādēļ cerams, ka tajos paustās vērtīgās atziņas tiks atspoguļotas publikācijās citos izdevumos.

Veidojot rakstu izkārtojumu, tika respektēts princips sākt ar vispārīgākiem un konceptuāli nozīmīgākiem jautājumiem, lai pēcāk ļautu pievērsties pētījumiem, kuros aplūkota kāda šaurāka problēma, konkrēta persona vai noteiktai nozarei nozīmīgs terminu krājums. Krājumu ievada Jura Baldunčika raksts, kurā aplūkota vispārīgā terminoloģijas teorija un atspēkota pret to nereti bez objektīva pamata vērstā kritika no moderno skolu viedokļa. Rakstā uzsvērts, ka daudzos gadījumos kritiskie viedokļi pausti, balstoties uz fragmentāru priekšstatu par tradicionālās terminoloģijas teorijas atziņām.

Tālāk ievietots Māra Baltiņa raksts, kas sniedz apkopojosu informāciju par terminoloģijas teorijai un praksē būtiskām publikācijām laikā līdz Pirmajam pasaules karam. Ņemot vērā, ka īpaši terminoloģijas teorētiskajiem jautājumiem veltīti pētījumi

šajā laikā nav tapuši, bet šīs domas paustas, aplūkojot valodas attīstību vispār, tās terminoloģijas vēsturei veltītajos pārskatos nereti apietas.

Kristiānas Ābeles pētījums apraksta ceļu, kā 19. gadsimta beigās latviešu valodā ienācis tēlotājas mākslas pamattermins *gleznotājs*. Savukārt Regīna Kvašīte pētījusi, kas kopīgs un atšķirīgs bijis pirmo oficiālo terminoloģijas komisiju darbā Latvijā (1919–1921) un Lietuvā (1921–1926).

Ar zināmu polemiskas intensitātes devu piesātināts Anša Ataola Bērziņa vēsturiskais apkopojums par terminoloģijas veidošanas centieniem latgaliešu rakstu valodā, ieskicējot arī nākotnes perspektīvas.

Kaut gan dažādu augu nosaukumi pieder pie ikdienā visplašāk lietojamās leksikas, tomēr sugu un citu taksonu apraksts formalizētas nomenklatūras ietvaros ir īpašs terminoloģiskā darba atzars, kurā jāievēro daudzas likumības un tradīcijas. Nacionālās botāniskās nomenklatūras veidošanas perspektīvu kontekstā to analizējis Viesturs Šulcs.

Savukārt Andrejs Veisbergs ar daudziem piemēriem uzskatāmi parādījis veselas valodniecības apakšnozares, proti, frazeoloģijas, nosaukšanas grūtības, gan saistībā ar dažādu skolu uzskatiem, gan ar atšķirīgu kontaktvalodu ietekmi.

No dažādiem aspektiem bibliotēku nozares terminoloģijas un profesionālās valodas veidošanās padomju perioda laikā atspoguļota Māras Jēkabsones un Ināras Klekeres rakstos. Savukārt Dainas Gavares raksts veltīts Tenu Karmas daudzpusīgās personības atklāsmei.

Konkrētu folkloristikas terminu lietojuma evolūcija aplūkota Anitas Helvigas pētījumā, par pamatu ņemot 1950. gadā publicēto Terminoloģijas komisijas biļetenu.

Krājuma pēdējā rakstā viens no praktiskās terminrades veterāniem Juris Gunārs Pommers, kurš vairāk nekā 50 gadu vada Latvijas Zinātņu akadēmijas Spēkratu apakškomisiju, dalās savā pieredzē un noteikti iebilst pret vienkāršotu pieeju terminradei, vārdu pa vārdam tulkojot katru daudzkomponentu termina sastāvdaļu.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu 6. (XXVI) sējums ir tematiski daudzveidīgs un spēs ieinteresēt plašu lasītāju loku, kas saistīts ar terminoloģiskā darba teoriju, praktisko terminradi un bibliotēku zinātņi. Tas ieteicams dažādu akadēmisko un profesionālo studiju programmu studentiem, kas apgūst praktisko tulkošanu un terminoloģijas teorētiskās nostādnes.

Konferences materiālu publicēšanai sagatavotais Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu 6. (XXVI) sējums tapis ar Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” atbalstu.

2020. gada 8. jūnijā
Redkolēģijas vārdā Māris Baltiņš

PREFACE

On 3 October 2019, the third conference on terminology issues, organised in conjunction with the Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences, was held at the National Library of Latvia. If, in the two previous conferences, the practical aspects of terminology came under more discussion, then this conference was more like an anniversary event, as its title – *A Centenary of Latvian Terminology: Conference Commemorating the First Terminology Commission* – confirms.

For Latvia, 2019 was a year of many centenary celebrations, because in the second half of 1919, after the provisional government was able to return to Riga and establish many public administration departments, historic decisions were made on the founding of many institutions and bodies absolutely necessary for an independent state to function. Just listing the institutions established under the Ministry of Education at the time – this includes the National Library of Latvia (originally the State Library) and the Latvian National Archives (originally the State Historical Archives) on 29 August 1919 and the opening of the University of Latvia on 28 September 1919. The last century of Latvia's cultural life and education is unthinkable without these institutions. From this point of view, the first years of Latvia's existence were very much a 'founders period', comparable to the *Gründerzeit* (in Latvian, sometimes the *grin-deru laikmets*), the period when Germany experienced large-scale industrialisation in the second half of the 19th century.

Against the background of the founding of the University of Latvia or the National Library of Latvia, the establishment of the Ministry of Education Terminology Commission on 9 September 1919 seems rather modest. To understand the significance of this event – both for the development of sectoral terminology and for the consolidation of statehood – requires a small historical digression.

It would not be correct to say that not much thought was given to precise terms in the Latvian language before the actual creation of the state. From the time of the National Awakening, when popular scientific literature began to be read more widely, almost every author was obliged to solve – more or less successfully – terminology issues, frequently offering different solutions each time. For the most part, it was one person's opinion, lacking the most important element of terminology standardisation, that is, the bringing together of opinions. Consequently, each subsequent author quite often developed his own system of terms, different from ones used before.

Such differences could easily lead to misunderstandings, necessitating the harmonisation of designations. One example of an attempt to do this is the compilation of Latvian grammar terms, as used by seven authors, collected by teacher Pēteris Abuls (P. Abuls. *Terminoloģija latviešu gramatikā* (Terminology in Latvian Grammar). Lecture at a meeting of the Riga Latvian Society Science Commission, September 1901, Riga, 1901, 24pp). This became a starting point for discussion in the Science

Commission under the leadership of Kārlis Mīlenbahs (*Mühlenbach*) and Jānis Endzelīns, because of which a more or less unified system of terms was created for this field. Attempts to discuss terminology issues more systematically were made both at the Latvian Medical Association, under the leadership of Kārlis Kasparsons, and, at the initiative of Kārlis Marovskis, at the Baltic Technical Society, and 1908 even saw the creation of a special commission, under the leadership of lawyer Alfrēds Čikste, to consider, in the main, mathematical terms.

The greatest difficulties for Latvian terminology – since the instigation of aggressive russification policy in the Baltic provinces in the 1880s – arose from the drastic restrictions in the use of Latvian in primary schools, parish administrations and the courts. Although this policy was somewhat softened after the 1905 Revolution, it again became more intense as soon as in 1913, influenced by the 300th anniversary of the House of Romanov. Therefore, to sum up the state of the Latvian language just before the beginning of the World War I, it can be unequivocally stated that the most serious problem at that time was the discrepancy between the actual development of the language and its utilisation, which was limited to the private sphere, including the diverse press, literature, serious theatre and contemporary fine art. Both encyclopaedias issued at this time – that is, both the one started by Jēkabs Dravnieks but not completed (1891–1898, notebooks 1–27) and the almost completed one drawn up by the Riga Latvian Society Science Commission (90% finished in 1914, completed in 1921) – can be considered to be the most comprehensive summaries of basic terms in numerous fields.

For Latvian society, the outbreak of World War I, on the one hand, provoked active manifestations of patriotism towards the Tsar, but on the other hand, eased the aggressive russification policy. Terminology issues gained wider public significance in the refugee period during World War I, especially from 1916 onwards, when the Latvian press of the time (particularly the *Dzimtenes Atbalsis* (Homeland Echo) newspaper published in Moscow) actively discussed the prospects for the nation's development after the war. It should be considered that 1916 saw the first secondary schools established with Latvian as the language of instruction, consequently the lack of terms became particularly acute. In his lecture arguing the need for a national university and academic centre, Pauls Dāle also mentions “the development and sanctioning of Latvian scientific terminology” as one of the main tasks of his proposed academy of sciences.

The ‘era of commissions’ developing Latvian terminology began in 1916 (as coined by Ernests Blese in 1923). April 1916 – when the Students’ section of the Moscow Cultural Office of the Central Committee for the Supply of Latvian Refugees called for “the taking up of collecting, summarising and reviewing scientific terms scattered through articles in individual books, newspaper and magazine columns, as well as

the creation of missing terms so as to publish a systematically compiled dictionary of Latvian scientific terms” – can be considered the beginning of this era.

The next significant event was connected with the Second Congress of Latvian Teacher Delegates in Tartu (8–13 June 1917), where a terminology commission was established (Indriķis Rītiņš, Jānis Straubergs, Vilis Plūdons, Fricis Adamovičs, Voldemārs Zālītis and Pēteris Ļūļaks). Because of the war, this commission’s only real action was an article published by its chairman Plūdons in September 1917, calling for support from all interested parties.

Almost every Latvian professional conference (lawyers, clergy, surveyors, veterinarians, etc.) in the period 1917–19 saw terminology issues high on the agenda and commissions established to resolve specific issues. After the proclamation of the state in November 1918, the then Ministry of Defence (later – Ministry of War) was obliged to form its own terminology commission, as was the Railway Board in September 1919. The People’s Council also had to deal with terminology issues, as early as in December 1918 introducing the euphonious term *zemesgrāmata* (land registry) in place of the Russian borrowings *kreposts* and *krepostgrāmata*.

The establishment of the Terminology Commission (TC) at the Ministry of Education on 9 September 1919 became a turning point in terminology development, inviting a set number of Ministry staff and representatives of professional associations (University of Latvia, teachers’, writers’, journalists’ and engineers’ associations, the lawyers’ organisation, doctors’ and pharmacists’ societies), as well as delegating to it the right to decide whether to involve other organisations or persons. To understand the significance of this step, it should be remembered that, at that time, the provisional government only controlled part of the country’s territory, the national university was still being established and many of the most competent sector experts had not yet returned to Latvia.

The first meeting of the Terminology Commission (TC) took place on 27 September 1919. It was chaired by Ministry of Education representative, engineer Ādolfs Vickopfs, who also became the chair of the TC’s executive committee (he was replaced by Professor Jānis Endzelīns on 30 August 1920). At this first meeting, seven fundamental sections of the TC were formed (natural sciences, mathematics, technical, medical, legal-economic, linguistic, historical and artistic), which in 1920, were supplemented by four more (military, painting and construction, music, veterinary). On 6 October 1919, a philological commission (in some documents – linguistic) was established so that linguists and representatives of the relevant sections could jointly examine the draft terms proposed by each section, from a linguistics point of view, before their adoption. Initially, Ernests Blese, Pauls Dāle, Linards Laicens, Kārlis Krūza and Vilis Plūdons served on this commission, but later J. Endzelīns and Professor Pēteris Šmits also participated. From the end of February 1920, every specialist draft term was published in *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (Monthly Journal of

the Ministry of Education) magazine, but some were also published in the *Valdības Vēstnesis* (Government Gazette), *Ekonomists* (Economist), *Latvijas Kareivis* (Latvian Soldier) and other media.

In order not to overload the Terminology Commission with long-used terms about which there was no dispute, Endzelīns, at the joint sitting of 7 March 1921, requested that the sections: 1) present only words directly related to their speciality; 2) observe that well-known international terms did not require latvianisation; 3) not submit for review words that had already been accepted.

The work of the Terminology Commission came to a halt in April 1921, when its funding was suspended under austerity conditions, but it was formally abolished by the 15 September 1921 order of the Minister of Education, transferring all materials to the Scientific Committee. Nevertheless, many active members of the Commission (especially members of the technical and military sections) continued their activities without remuneration and met regularly until the spring of 1923. The Dictionary of Scientific Terminology, published in the summer of 1922, contains 8 398 term entries divided into 20 sectors.

As regards the historical significance of this first Terminology Commission, it should be noted that it introduced the transition of term creation from an **individual** (created by a single person), **private** (with no specific mandate or responsibility) and **spontaneous** (in line with the understanding and immediate needs of a particular expert) practice to a **collective** (numerous experts in a particular field), **planned** (seeking to cover a sector as a whole rather than isolated terms for the needs of specific publications) and **institutionalised** (having a clearly defined mandate under the supervision of a national regulatory authority) activity.

The currently active Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences cannot be considered a direct continuation of the first state terminology commission's activities, but as a conceptual implementer of the former's work and principles. Times and contact languages have changed over the years, but society's linguistic needs for new terms remain the same.

National terminology is one of the prerequisites for a language to be able to properly perform all the functions of an official language in public administration and education, as well as in culture and commerce. Specialists from a variety of sectors involved in term creation have been catering for this since the times of the National Awakening and continue to do so, because the entrance of any new concept requires a precise designation for it to be named. It is not for nothing that, among the National Library of Latvia centenary events on 31 August 2019, was a talk organised by the Latvian Academy of Sciences commission: *Without its own terminology, there is no country*.

Volume 6 (XXVI) of the Proceedings of the National Library of Latvia includes studies based on ideas expressed in the papers presented at the conference on 3 October

2019, supplementing them both with new facts and conclusions drawn from other conference lectures. The Proceedings' authors are both field specialists and linguists experienced in terminology work, and National Library of Latvia staff members. Unfortunately, not all the authors who presented papers submitted articles, so it is hoped that the valuable findings expressed in them will be reflected in articles in other publications.

In organising the article order, the principle of starting with more general and conceptually relevant questions was followed, so as to then focus on research addressing narrower issues, a specific person, or a collection of terms relevant to a particular sector. The collection is introduced by Juris Balduncīks' article covering the general theory of terminology and refuting criticism of it, often made without objective grounds, from contemporary schools of thought. The article emphasises that in many cases, critical views are expressed based on a fragmented idea of the findings of traditional terminology theory.

Next is an article by Māris Baltiņš, which presents a compilation of information on publications relevant to the theory and practice of terminology in the period up to World War I. Given that no research specifically on theoretical terminology issues was undertaken at this time, rather that such thoughts were expressed when looking at the development of language in general, they are often overlooked in reviews on the history of terminology.

Kristiāna Ābele's study describes the way in which the fundamental fine-art term *gleznotājs* (painter) entered the Latvian language at the end of the 19th century. Regīna Kvašīte, on the other hand, studied the commonalities and differences in the activities of the first official terminology commissions in Latvia (1919–1921) and Lithuania (1921–1926).

Ansis Ataols Bērziņš' historical summary of the efforts to develop terminology for the written Latgalian language (another historically developed form of written Latvian) is, to a degree, saturated with polemical intensity, but also outlines future perspectives.

Although certain plant names are among the most widely used vocabulary in everyday life, the description of species and other taxa in the formalised nomenclature is a special branch of terminology in which many rules and traditions must be observed. This has been analysed by Viesturs Šulcs in the context of the future development of a national botanical nomenclature.

Andrejs Veisbergs, on the other hand, has clearly demonstrated the difficulty of naming an entire sub-sector of linguistics, namely phraseology, with many examples, both in terms of the views of different schools of thought and the influence of different contact languages.

The articles by Māra Jēkabsons and Ināra Klekere reflect on different aspects of the development of library-sector terminology and professional language during

the Soviet period. In turn, Daina Gavare's article features revelations on Tenu Karma's multi-faceted personality.

The evolution of the application of specific folklore terms is examined in Anita Helviga's study, based on the 1950 Bulletin of the Terminology Commission.

In the last article, one of the veterans of practical terminology, Juris Gunārs Pommers, who has chaired the Vehicles Subcommittee of the Latvian Academy of Sciences for more than 50 years, shares his experience and strongly opposes the simplified approach to terminology where word-for-word translation is applied to each component of a multi-component term.

Volume 6 (XXVI) of the Proceedings of the National Library of Latvia is diverse in terms of subjects and will be able to interest a wide range of readers involved in terminological theory, practical terminology, and library science. It is recommended for students of various academic and vocational courses studying practical translation and the theoretical principles of terminology.

The conference materials for Volume 6 (XXVI) of the Proceedings of the National Library of Latvia were prepared for publication with the support of the *Latvia's Heritage and Future Challenges for National Sustainability* National Research Programme project: *the Importance of Documentary Heritage Research in Creating Synergies between Research and Society*.

8 June 2020

Māris Baltiņš, on behalf of the Editorial Board

Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika

Kopsavilkums

Terminoloģija kā teorētiski pamatota un atzīta disciplīna ir izveidojusies samērā nesen, tās pamati likti 20. gadsimta 30. gados Austrijā un PSRS: nozīmīgākie pamatlicēji bija Eižens Visters un Dmitrijs Lote. Sākotnējais impulss terminoloģijas darbam bija maksimāli skaidras komunikācijas nodrošināšana speciālistu vidē, speciālajās nozarēs, arī starptautiskā līmenī. Par efektīvas komunikācijas pamatu tika uzskatīta nepārprotama atbilde starp jēdzienu un tā apzīmējumu (terminu), terminu vienozīmīgums, sinonīmijas ierobežošana un terminoloģijas standartizācija. Šo nostādņu kopums ieguva vispārīgās terminoloģijas teorijas (VTT) nosaukumu. 20. gadsimta beigās radās vairāki teorētiski strāvājumi, kuri pauda kritisku nostāju pret VTT, it īpaši noraidot preskriptīvismu, standartizāciju un jēdziena primārums. Šos jaunus virzienus ietekmēja sociolingvistikas un kognitīvās valodniecības nodibināšanās, tāpēc tajos priekšplānā izvirzījās sociālie, izziņas un komunikatīvie aspekti, bet pētniecības materiālais pamats pārvietojās no vārdiskās terminoloģijas uz tekstu (diskursu) analīzi. Gan Latvijā, gan virknē citu valstu daudzi valodnieki šīs jaunās teorijas pieņēma gandrīz bez jebkādas analīzes un kritikas, tāpēc ir nepieciešama šo teorētisko nostādņu izvērtēšana.

Atslēgvārdi: termins, vispārīgā terminoloģijas teorija, socioterminoloģija, komunikatīvā terminoloģija, sociokognitīvā terminoloģija, daudzdimensionālā jeb situatīvo zinību struktūras terminoloģija, terminoloģijas standartizācija, specializētā komunikācija

Ievads

Termini rodas speciālistu saziņas procesā, plašākā izpratnē – speciālā lietojuma valodās jeb nozarvalodās, lai nodrošinātu iesaistīto dalībnieku (zinātnieku, nozares speciālistu, lietpratēju) komunikāciju, visām aktualizētām lietām un parādībām piešķirot noteiktus apzīmējumus. Vēsturiski speciālā lietojuma valodas (nozarvalodas)

sāka veidoties, attīstoties darba dalīšanai. Jo komplicētāka kļuva nozaru un apakšnozaru sistēma, jo plašāk sazarojās speciālā leksika (t. sk. terminoloģija). Mūsdienās daudzās valodās terminus rada arī tulkotāji (bieži nebūdami speciālisti attiecīgajā nozarē, arī bez pietiekamām zināšanām terminoloģijā).

Zinātnes integritāti nodrošina tās valoda, kuras pamatu veido termini. Zinātni nevar atdalīt no terminoloģijas, bet terminoloģiju – no zinātnes. Aleksandrs Reformatskis (*Aleksandr Reformatskij*, 1900–1978) uzskata, ka valoda ir zinātnes struktūrelements. Jo zinātne “zinātniskāka”, jo lielāka valodas (pirmkārt terminoloģijas) loma tās struktūrā¹. Viņš uzsver, ka terminoloģija ir samērā noslēgts vārdu konteksts, kura robežas nosaka konkrētas īstenības sociālā organizācija. Šis ekstralingvistiskais faktors ietekmē termina valodisko statusu, jo terminā kā vārdā atspoguļojas gan pētnieka novērotie fakti, gan to teorētiskā izpratne. Valodas resp. terminoloģijas nozīmi zinību attīstībā, nostiprināšanā un pārnēsē uzsvēris arī Alans Rejs (*Alain Rey*, 1928)².

Gandrīz visās zinātnēs un speciālo zinību jomās ir izveidojušās savas terminu nominācijas īpatnības. Parādībām, par kurām runā nozaru speciālisti, piemēram, slimība, noziedzīga nodarījuma veids vai mikroorganisms, nepieciešami apzīmējumi, kuriem nepiemīt neskaidriība vai nenoteiktība. Ideālā pasaulē saziņai speciālajās nozarēs jābūt skaidrai un efektīvai, un to galvenokārt nodrošina terminoloģija³. Termina skaidrība un nepārprotama saikne starp jēdzienu un tā apzīmējumu ir pamats efektīvai komunikācijai⁴. Gadsimtiem ilgi dažādu nozaru zinātnieki, teorētiķi un praktiķi pielikuši lielas pūles, lai iedibinātu speciālo jēdzienu apzīmēšanas noteikumus un izstrādātu esošo terminu standartizācijas kritērijus.

Jau Senajā Grieķijā domātāji centās rast atbilstošus apzīmējumus jauniem jēdzieniem, jaunām zināšanu vienībām. Terminoloģijas mācība kā disciplīna var veidoties uz samērā ilgstošas terminrades pamata, kad valodā uzkrāties pietiekami liels skaits tematiski vienotu speciālo vārdu un nostiprinājušies to darināšanas modeļi. Šāds speciālās leksikas uzkrāšanas periods virknei Eiropas valodu sākās renesanses laikmetā, kad mainījās priekšstati par pasauli un veidojās dabaszinātņu un eksakto zinātņu pamati. Zinātnieki pakāpeniski pārgāja no latīņu valodas uz nacionālajām valodām, un tas radīja zināmas grūtības terminradē, piemēram, bija nepieciešami latīņu terminu ekvivalenti, kā arī principi, kas regulē jaunu jēdzienu nosaukšanas mehānismu. Kopš 18. gadsimta jaunu atklājumu apzīmēšana un klasificēšana kļuva par nopietnu, aktuālu jautājumu. Pietiek norādīt uz Linneja augu bināro klasifikāciju, kas balstījās uz

1 Reformatskij Aleksandr. Misli o terminologii. *Современные проблемы русской терминологии*. Moscow, 1986, s. 164.

2 Rey Alain. *Essays on Terminology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995, p. 8.

3 L'Homme Marie-Claude. Terminologies and taxonomies. Two opposing forces. John R. Taylor (ed.). *The Oxford Handbook of the Word*. UK: Oxford University Press, 2015, p. 334.

4 Cabré Castellví M. Teresa. *Terminology: Theory, methods and applications*. Juan C. Sager (ed.), Janet Ann DeCesaris (transl.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, p. 40.

grieķu paraugiem, Lavuazjē centieniem izstrādāt sistēmiskus ķīmijas terminus, kurus varētu savietot ar tā laika dažādo valstu zinātnē un praksē lietotiem apzīmējumiem, vai ķīmisko elementu nosaukumu sistēmas attīstību 19. gadsimtā. Nepieciešamība veikt nozares terminu sakārtošanu, standartizāciju ir bijis dabisks process, par ko liecina samērā daudzi piemēri. 1887. gadā Vācijas Anatomiskā biedrība publicēja plānu, kas bija paredzēts nevēlamas sinonīmijas novēršanai: katram anatomijas objektam vajadzēja izraudzīties vienu piemērotāko un gramatiski pareizāko apzīmējumu⁵. No vairāk nekā 30 tūkstošiem praksē lietoto terminu izvēlējās ap 4500, kurus 1895. gadā oficiāli apstiprināja. Šis saraksts pazīstams ar nosaukumu BNA (*Basle Nomina Anatomica*), un 20. gadsimtā to vairākkārt pārskatījušas un koriģējušas starptautiskas anatomu organizācijas⁶. Rūpniecības attīstība un globālā tirdzniecība 19. gadsimta beigās aktualizēja vajadzību pēc terminoloģiski sakārtotām nozarvalodām, kas kalpotu ne vien relatīvi šaurām botāniķu vai ķīmiķu aprindām, bet daudz plašākai sabiedrībai.

Pietiekami funkcionālu terminoloģiju raksturo zinātnisko jēdzienu sistēmas atbilstība lingvistiskajam sistēmiskumam, piemēram, analogisku parādību nosaukšana ar analogiskiem valodas līdzekļiem.⁷ To var panākt tikai ar ilgu un rūpīgu darbu, ko balsta liela pieredze, plaši un detalizēti pētījumi.

Arī Latvijā apzinātai terminoloģijas pilnveidei un standartizācijai ir samērā ilga vēsture. Individuāli terminu ieteikumi (galvenokārt kā jaunvārdi) konstatējami jau no 17. gadsimta, bet pirmie terminoloģijas kārtotāņu mēģinājumi datējami ar 19. gadsimta 70.–80. gadiem, piemēram, 1876. gadā tika publicēti Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas ieteiktie jaunvārdi⁸ (lielākā daļa no tiem bija termini), savukārt 1877. gadā Kurzemes skolotāju konferencē tika nolemts sakārtot gramatikas terminoloģiju skolu mācību grāmatās. Būtībā tā bija pirmā reize latviešu terminoloģijas vēsturē, kad latviešu speciālistu grupa (šajā gadījumā – skolotāji) uzņēmās veikt nozares terminoloģijas standartizāciju⁹. Turpmāk terminu izstrādes vai standartizācijas jautājumu publiska apspriešana galvenokārt saistījās ar vārdnīcās iekļautiem

5 Eycleshymer Albert C., Schoemaker Daniel M., Moodie Roy Lee. *Anatomical names, especially the Basle Nomina Anatomica* ("BNA"). New York: W. Wood & Company, 1917.

6 Baldunčiks Juris. *The Influence of Dominant Languages on Latvian Terminology of Blood and Cardiovascular System. Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē*. Rakstu krājums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 29. lpp.

7 Superanskaya Aleksandra, Podolskaya Natalija, Vasilyeva Natalija. *Obshtschaja terminologija. (General Terminology: Theoretical Problems)*. Moscow: Nauka, 1989, s. 4.
Skujiņa Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrās, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 21. lpp.

8 Vārdi, kurus zinātnības komisija atrada par derīgiem priekš lietošanas. *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinātnības Komisijas*. 1. krāj. Rīga: M. Bušs, 1876, 42.–45. lpp.

9 Baldunčiks Juris. *Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti – 2*. Valentīna Skujiņa (sast.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts", Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2008, 23.–35. lpp.

terminiem, piemēram, 1880. gada Vācu-latviešu vārdnīcā¹⁰ vai terminoloģiski nozīmīgos tulkojumos, piemēram, mācību un populārzinātniskās grāmatās¹¹, kā arī tiesību aktos, piemēram, 1864. gada Tiesu ustavos (likumos)¹². Terminu darināšana un to piemērotības apspriešana atklāja šajā procesā iesaistīto personu atšķirīgās zināšanas un uzskatus latviešu terminrades jomā. Šīs atšķirības raksturoja reālo stāvokli, tomēr šāda darbošanās bija nepieciešama sastāvdaļa pieredzes gūšanā un terminoloģijas darba pamatprincipu izstrādē. Līdz ar to 1919. gadā dibinātajai komisijai jau bija metodoloģiskas vadlīnijas, un tā ievadīja pāreju no individuālas, privātas un spontānas terminrades uz kolektīvu, plānotu un institucionalizētu darbu¹³. Arī pēc Otrā pasaules kara paralēli Terminoloģijas komisijas darbam terminu problemātika aktualizējās vārdnīcu un tulkojumu recenzijās¹⁴.

Pārlūkojot Latvijas autoru publikācijas par terminoloģijas teorijas un metodoloģijas jautājumiem, nākas konstatēt, ka vispārīgās terminoloģijas teorijas nostādnes atspoguļotas ļoti nepilnīgi, pēdējos 10–15 gados to raksturošanai galvenokārt izmantoti šīs teorijas kritiķu darbi¹⁵. Līdzīgs stāvoklis vērojams arī citās valstīs¹⁶. Turklāt gandrīz neviens autors neanalizē kritisko teoriju trūkumus un nepilnības. Līdz ar to šī raksta mērķis ir papildināt informāciju par vispārīgās terminoloģijas teorijas būtību un ieskicēt tās kritiķu teorētiskās nostādnes un nepilnības.

-
- 10 Pētersons Alberts. Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch von Gustav Brasche. *Baltijas Zemkopis*, 1880, Nr. 36.
- 11 P. Kl. (Puriņš Nikolajs). Latviešu rakstniecības teorija. J. Kalniņa Vietalvas skolotāja sarakstīta. *Baltijas Vēstnesis*, 1892, Nr. 99, 3. lpp.
- 12 Štekerhofa Solvita. Juridiskās terminoloģijas attīstība 19. un 20. gadsimtā: nozīmīgākās personības un publikācijas. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016, 121.–126. lpp.
- 13 Baltiņš Māris. Terminrades process un principi. A. Veisbergs (red.). *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 426. lpp.
- 14 Pūķe Melita, Zemzare Daina, Roze Liene, Blinkena Aina. Jauna Latviešu-krievu vārdnīca. *LPSR ZA Vēstis*, 1954, Nr. 4, 133.–140. lpp.
Blumberga Sintija. *Tulkošanas teorija un prakse Latvijā: 1944–1968 (zinātniskās un populārzinātniskās publikācijas, recenzijas un polemika presē)*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2008, 56.–59. lpp.
- 15 Grietēna Indra. New trends in linguistic behaviour of terms. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (2). Liepāja: LiePA, 2009, 73.–81. lpp.
Platonova Marina. *Term Formation and Application in the Thematic Field "Environment and Ecology": Contrastive Analysis*. Doctoral thesis. Rīga: University of Latvia, 2011.
Tretjakova Jeļena. *Metafora automobiļu un dzelzceļa transporta terminoloģijā: angļu un krievu valodas sastatāmais aspekts*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2015.
- 16 Protopopescu Daria. Theories of Terminology - Past and Present. *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie*. Craiova: editura Sitech. Vol. Vi (1-2), pp. 195-201.
Tercidor Maribel. The cognitive dynamics of terminological variation. *Terminology*. Vol. 17 (2), 2011, pp. 181-197.

Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija (VTT)

Ievadā jau tika minēti terminoloģijas teorijas loģiskie priekšnoteikumi: terminrade nozaru ietvaros un terminu kārtošana un standartizācija. Lai objektīvi atspoguļotu terminoloģijas vispārīgās problemātikas veidošanās sākumposmu, būtu nepieciešams plašāks pārskats par 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma zinātnes un tehnikas attīstību un dažādu izgudrojumu un atklājumu apzīmēšanas veidiem, kā arī viedokļiem un diskusijām par šo apzīmējumu atbilstību. Raksta ierobežotais apjoms neļauj detalizēti aplūkot 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma nozīmīgās publikācijas, zinātnisko institūciju, zinātnieku un zinātnieku grupu kontaktus, starptautiskos forumus un sadarbību. Dažādu speciālo jomu un nozaru pārstāvju starptautisko sadarbību noteica ne vien nepieciešamība apmainīties ar pieredzi un jauniem atklājumiem, bet arī vēlme izveidot vienotus darbības noteikumus, vielu, materiālu un procesu savstarpēji salīdzināmu raksturojumu, mērvienību daudzveidības mazināšanu un starptautisku standartizāciju. Starptautiskā elektrotehnikas komisija (dibināta 1904. gadā) bija viena no pirmajām patiesi starptautiskajām organizācijām, kas izvirzīja uzdevumu veicināt elektrotehnikas standartu unificēšanu un saskaņošanu, vienotu mērvienību izveidi un zināmu terminoloģijas koordināciju (terminoloģijas komiteja tās sastāvā tika nodibināta 1910. gadā). Šā uzdevuma veikšanai bija nepieciešama zināma metodoloģija, kurā apvienoti gan valodniecības, gan citu zinātņu (piemēram, loģikas, filozofijas) aspekti. 30. gados Austrijā un PSRS izveidojās divi galvenie terminoloģijas centri. Sākotnēji svarīgākie uzdevumi bija terminu atlase un terminrade, kā arī terminoloģiskā leksikogrāfija. Šajā laikā inženiera un esperantista Eizena Vistera (*Eugen Wüster*, 1898–1977) ietekmē izveidotos teorētiskos principus (sk. turpmāk) pazīst kā vispārīgo terminoloģijas teoriju (dažkārt sauktu arī par tradicionālo terminoloģiju), lai gan viņš pats šos terminoloģijas darba principus nesauca par teoriju. Gijs Rondo (*Guy Rondeau*, 1930) gan uzskata, ka terminoloģijas zinātnes īstais nodibinātājs bija Dmitrijs Lote (*Dmitriy Lotte*, 1898–1950)¹⁷, jo Visters līdz 60. gadiem galvenokārt nodarbojās ar praktisko terminoloģijas darbu. Tomēr ārpus Krievijas publicētajos darbos minēts gandrīz tikai Visters. Viņa devuma vērtējumam akadēmiskajā periodikā (apkopotas vairāk nekā 160 publikācijas angļu, franču un spāņu valodā) veltīta disertācija, kuras galvenais secinājums, iespējams, ir statistiskā: 63 % publikāciju ir lielākoties ar pozitīvu vērtējumu, bet 37 % – ar pārsvarā negatīvu¹⁸.

17 Cabré Castellví M. Teresa. *Terminology: Theory, methods and applications*, p. 225.

18 Campo Ángela. *The Reception of Eugen Wüster's Work and the Development of Terminology*. Doctoral dissertation. Université de Montréal, 2012, p. 219.

Vēl jāpiebilst, ka vārds *terminoloģija* dažās Rietumvalstu valodās ieguva otru nozīmi – terminoloģijas mācība jeb zinātne par terminiem, bet PSRS tā aktualizējās 70. gados¹⁹.

Lai gan ir samērā lielas atšķirības dažādu zinātnes un tehnikas jomu zinību specifiskā, šo jomu terminoloģiskajām sistēmām ir virkne kopēju iezīmju, jo tās veidojas (ņemot vērā profesionālo zinību specifiku) no valodas materiāla, kurā sazinās terminu radītāji zinātnieki. Dažādu zinību jomu terminoloģiju kopējo iezīmju izpētei, dažādu pētnieku un pētniecības skolu pieredzes apkopošanai, universālu uzdevumu un to risinājumu noskaidrošanai ir liela zinātniska nozīme, jo tieši šie jautājumi ir terminoloģijas vispārīgās teorijas pamatā.

Vispārīgā terminoloģijas teorija veidojas uz praktiskās darbības pamata dažādās terminoloģijas sistēmās, kad radās nepieciešamība apkopot praktiskajā darbā gūtās atziņas. Šādā izpratnē vispārīgās terminoloģijas teorijas priekšmets aptver: 1) cilvēces uzkrāto zināšanu apzīmējumu (speciālo vārdu) darināšanas un lietošanas izpēti; 2) tiem raksturīgo kopējo īpašību noskaidrošanu; 3) jaunu terminu un terminu sistēmu veidošanas optimālo metožu atrašanu; 4) jau esošo terminoloģijas sistēmu pilnīgošanu; 5) daudzām terminoloģijas jomām kopēju universālu faktu noskaidrošanu; 6) atsevišķu pētnieku un skolu pieredzes apkopošanu.²⁰

Sākot ar 20. gadsimta 30. gadiem tika izstrādāta virkne teorētiski metodisku nostādņu, kas arī veido vispārīgās (tradicionālās) terminoloģijas teorijas pamatu. Šīs pamatnostādnes ir šādas: 1) terminoloģijas darbs sākas ar jēdzienu (sal. leksikogrāfijā – ar kontekstiem un vārdiem), un tā mērķis ir nodalīt jēdzienus citu no cita; 2) jēdzieni un termini tiek uzskatīti par atsevišķām vienībām; 3) darba uzsvars ir uz sinhroniju (sinhronisko stāvokli); 4) jēdzienus un terminus var pētīt tikai attiecībā uz ar tiem saistītiem jēdzieniem un terminiem; 5) terminoloģisko vienību (šķirkļu) kārtojumaam vēlamā izvēlēties sistemātisku vai tematisku, bet ne alfabētisku sistēmu; 6) metaforiski termini nav vēlamā; 7) jācenšas izvairīties no sinonīmiem. Teorijā tiek uzskatīts, ka apzināti var noteikt speciālo jomu leksisko resursu izvēli. Viens no galvenajiem darba mērķiem ir terminu standartizācija (arī starptautiskā līmenī), un tas ir arī viens no galvenajiem terminoloģijas zinātnes uzdevumiem, un līdz pat gadsimta beigām terminrades, formu izvēles un terminu lietojuma regulējums ir bijis terminoloģijas pamats, jo “terminoloģijā valodas brīvais raksturs novestu pie haosa”²¹. VTT ir jūtama strukturālisma ietekme, un tas izskaidrojams ar laikmeta specifiku. Teorētiskās nostādnes tika pakāpeniski precizētas un papildinātas (te lielākie nopelni

19 Superanskaya Aleksandra, Podolskaya Natalija, Vasilyeva Natalija. *Obshtschaja terminologija*. (General Terminology: Theoretical Problems), s. 15.

20 Ibid., 11. lpp.

21 Felber Helmut. *Terminology Manual*. Paris: Unesco, 1984, p. 99.

ir padomju terminoloģiem²²), bet ilgāku laiku nebija nopietnas kritikas. Iespējams, ka tas izskaidrojams ar zināmu stagnāciju Rietumu terminoloģijas mācībā 20. gadsimta 50.–60. gados. Padomju Savienībā svarīgs impulss terminoloģijas daudzpusīgākai pētniecībai bija 1959. gada terminoloģijas jautājumiem veltītā vissavienības konference. Zinātnes valodas īpatnības piesaistījušas pētnieku uzmanību gan pirms, gan pēc Otrā pasaules kara²³. Paplašinoties un padziļinoties interesei par zinātnieku un nozarspeciālistu komunikāciju, terminoloģijas pētniecība apvienojās ar nozarvalodu (vācu termins *Fachsprache*), resp., speciālā lietojuma valodu (angļu termins *language for special purpose(s), LSP*) jeb speciālo apakšvalodu (krievu termins *podjazik*) specifiskas izpēti, kur terminiem, protams, bija svarīga loma.

Paplašinātā vispārīgā terminoloģijas teorija (*Extended General Terminology*)

Apzīmējumu “paplašinātā vispārīgā terminoloģijas teorija”²⁴ devusi Marija Terēza Kabrē (*M. Teresa Cabré, 1947*) 2003. gadā pēc VTT pārstāvju pirmās reakcijas uz vairākām kritikas strāvām. No 2001. līdz 2003. gadam notika nepieredzēti aktīva terminoloģijas teorijas apspriešana gan dažādās starptautiskās konferencēs un semināros, gan arī publikācijās. Šajā periodā paustos uzskatus Kabrē raksturo kā VTT daļēju paplašinājumu, lai gan tas pamatā skar otršķirīgus aspektus: 1) starptautiskās standartizācijas mērķis ir paplašināts ar ieteikumu par terminoloģijas izstrādi kā valodas plānošanas (politikas) sastāvdaļu; 2) terminoloģijā pieļauta ierobežota (reglamentēta) sinonīmija (jāpiebilst, ka pēc Vistera nāves izdotie darbi to jau paredz), tomēr standartizētā terminoloģijā sinonīmija nav vēlama; 3) terminoloģijas vienību pētniecībā iekļauta arī frazeoloģija; 4) runas vienību semantika ir ņemama vērā valodas plānošanas kontekstā; 5) teorijas modelis tapis dinamiskāks, jo ieviests jaunu terminu darināšanas apraksts; 6) pieļautas nehierarhiski veidotas jēdzieniskās struktūras. Tomēr virkne citu VTT postulātu netika mainīti, piemēram, jēdziena noteicošais stāvoklis pret tā apzīmējumu.

-
- 22 Lotte Dmitriy. Obrazovaniye sistemi nautchno-tehnicheskikh terminov. Osnovniye trebovaniya predjavljajemije k terminu. *Izvestija AN SSSR, Otdelenije tehničeskikh nauk*. No. 5. Moscow, 1948.
Reformatskij Aleksandr. Tčto takoje termin i terminologija. *Voprosi terminologii*. Moscow: Izd. AN SSSR, 1961, s. 46–54.
Superanskaya Aleksandra, Podolskaya Natalija, Vasilyeva Natalija. *Obshtschaja terminologija. (General Terminology: Theoretical Problems)*.
- 23 Savory Theodore Horace. *The Language of Science. Its Growth, Character and Usage*. London: Andre Deutsch, 1953.
- 24 Cabré Castellví M. Teresa. Theories of Terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology*. John Benjamins Publishing Company. Vol. 9 (2), 2003, p. 168.

Vispārīgās (tradicionālās) terminoloģijas teorijas kritika

Mūsdienu terminoloģijas teorētiskajā attīstībā radušies jauni novirzieni, kuru pamatā ir uzskati, kas diezgan būtiski atšķiras no tradicionālās terminoloģijas mācības. VTT kritizējošie uzskati (arī bieži raksturoti kā teorijas) akadēmiskajā aprītē parādījās 20. gadsimta 90. gados un paplašinājās 21. gadsimta sākumā. Šo jauno nostādņu autoru lielākā daļa nebija saistīti ar terminoloģijas pilnveidošanu, terminradi vai standartizāciju. Kaut gan šiem kritikas viņiem bija dažādi nosaukumi, tie visi, domājams, izskaidrojami ar jaunu valodniecības nozaru (sociolingvistika, kognitīvā valodniecība ar tās pavadonddisciplinām) attīstību. Vairākums kritiķu vērsās pret tradicionālo pieeju analizēt terminus ārpus valodas konteksta, norādot, ka termini tiek lietoti tekstos un tekstā tie neatšķiras no citām valodas vienībām. Galvenie argumenti koncentrēti uz domāšanas (izziņas) un komunikācijas procesu izvirzīšanu priekšplānā, vērojams pavērsiens no vārdiskās terminoloģijas uz tekstos balstītu specializētā diskursa analīzi: lai arī īpašos gadījumos speciālo nozaru jēdzienu apzīmēšanai var izstrādāt specifiskus nosacījumus, nevar noliegt, ka viss zināšanu (zinību) kopums tiek izteikts ar valodas līdzekļiem un arī speciālie jēdzieni ir nosaukti ar valodas vienībām (t. i., terminiem), kuri iekļaujas teikumos un tekstos, tādējādi, tāpat kā citas valodas vienības, pakļaujas tiem pašiem vienotiem noteikumiem. Terminus saziņā lieto kopā ar citiem vārdiem, līdz ar to terminiem arī var būt raksturīgs variatīvums, nenoteiktība un neskaidrība. Terminologi izmanto tekstus kā terminu apkopošanas un pētniecības materiālu, līdz ar to viņu sastādīto terminu vārdnīcu pamats ir dabiskā valoda un arī terminu ieteikumi domāti šai valodai.²⁵

Tādējādi paralēli apzinātiem centieniem regulēt zinātnes un tehnikas komunikācijā lietotos terminus (piemēram, dodot priekšroku kādam no sinonīmiem vai pārprotamu vārdu aizstājot ar atbilstošāku) tiek ievērota dabiskās valodas ietekme (galvenokārt kā neapzināta, brīva, pat impulsīva apzīmējumu lietošana vai radīšana). Kā uz šo pretspēku darbību reaģē nozaru speciālisti un terminologi, vai viņi meklē līdzsvaru (kompromisu) starp nominācijas reglamentēto specifiku un valodas “brīvību”? Lai atbildētu uz šo jautājumu, nepieciešams ņemt vērā atsevišķo nozaru tradīcijas, dažādu valodu runātāju pieeju terminoloģijas jautājumam, kā arī valodu kontaktu ietekmei (VTT kritiķu darbos šie faktori būtībā nav aplūkoti).

Dažās nozarēs ir samērā stingri, starptautiski noteikti principi (taksonomiskas, hierarhiskas klasifikācijas, piemēram, zooloģijā), citās – gandrīz nekādu formālu vadlīniju, piemēram, informātikas vai uzņēmējdarbības speciālajā leksikā angļu valodā.

25 Sager Juan Carlos. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990, p. 55.

Mūsdienu angļu valoda vispār ir gandrīz pilnīgs pretmets Vīnes un padomju skolas iedibinātajām prasībām pret terminu (viena no acīmredzamākajām atšķirībām ir neierobežota metaforizācijas izmantošana angļu valodā), tāpēc terminoloģijas jauno teoriju dibinātāju balstīšanās uz angļu valodas praksi uzskatāma par būtisku nepilnību.

Par galvenajām VTT kritizējošām teorijām var uzskatīt:

- 1) socioterminoloģiju (*socioterminology*);
- 2) terminoloģijas komunikatīvo teoriju (*communicative theory of terminology*);
- 3) sociokognitīvo terminoloģiju (*sociocognitive terminology*);
- 4) daudzdimensionālo jeb situatīvās zinību struktūras terminoloģijas teoriju (*frame-based terminology*).

Hronoloģiski pirmā konkurējošā teorija ir tā saucamā *socioterminoloģija*, kas izveidojās frankofonā vidē 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gados. Socioterminoloģija ir ietvars teorētiskai nostādnei, kas aplūko terminoloģiju kā kompleksu sistēmu, kuras epistemoloģiskie un metodoloģiskie aspekti darbojas vienoti, lai nodrošinātu terminoloģijas lietojumu zināmos sociālos kontekstos.²⁶ Šai pieejai ir sociolingvistiska ievirze (jebkāds sociāls aspekts, ieskaitot kultūras kontekstus), piemēram, lielā uzņēmumā vai institūcijā dažādas darbinieku grupas var lietot atšķirīgus terminus, lai apzīmētu vienu un to pašu objektu vai parādību, jo viņiem nav aktīvu kontaktu un viņi neveido viendabīgu grupu²⁷. Socioterminoloģijas pārstāvji uzskata, ka terminoloģija attīstījusies kopā ar zinātņi un tehniku resp. kā atbilde uz zinātnes un tehnikas attīstības vajadzībām, bet socioterminoloģija radās kā sociolingvistiska protesta kustība pret VTT universālumu, lai aizstāvētu valodas un arī jēdzienu daudzveidīgo un mainīgo raksturu. Jāpiebilst, ka padomju terminologi arī pieļāva zināmas atšķirības terminu formā vai funkcijā dažādās nozarēs²⁸.

Terminoloģijas komunikatīvā teorija

Šīs teorijas dibinātāja ir Katalonijas valodniece M. Terēza Kabrē. Viņa uzskata, ka termini jāuzlūko kā daudzskaldņi ar trim skatupunktiem: izziņas (jēdziens), lingvistisku (termins), komunikatīvu (situācija)²⁹, tāpēc tos var un vajag analizēt dažādos aspektos (lingvistiskā, izziņas, komunikatīvā), un tas sniedz daudzveidīgu informāciju par terminu īpašībām un funkcionēšanu³⁰. Domāšanas kārtība un jēdzienu noteikšana

26 Gambier Yves. *Problèmes terminologiques des pluies acides: pour une socio-terminologie*. Meta, 1987, vol. 32, no. 3, pp. 314-320.

27 Gaudin François. *Pour une socioterminologie: des problèmes sémantiques aux pratiques institutionnelles*. Publications de l'Université de Rouen, no. 182, 1993.

28 Superanskaya Aleksandra, Podolskaya Natalija, Vasilyeva Natalija. *Obshtschaja terminologija*. (*General Terminology: Theoretical Problems*), s. 61.

29 Cabré Castellví M. Teresa. *Theories of Terminology. Their description, prescription and explanation*, p. 164.

30 Cabré Castellví M. Teresa. *Terminology: Theory, methods and applications*, p. 39.

atspoguļo izziņas skaldni, zināšanu (zinību) pārnese – komunikatīvo skaldni³¹. Viņa neatbalsta VTT jēdziena dominanci pār apzīmējumu (onomasioloģiskā metode); negatīvi vērtē prasību pēc preskriptīvisma (standartizācijas process); apzinātu attīstības kontroli (plānošana, unifikācija u. c.); rakstu valodas vienību prioritāti pār runāto valodu. M. T. Kabrē uzskata, ka termini tiek lietoti ne vien speciālās komunikācijas situācijās, bet arī cita līmeņa komunikācijā, kas nepieprasa definētu jēdziena saturu un noteiktu abstrakcijas pakāpi.³²

Sociokognitīvā teorija

Sociokognitīvās teorijas un terminu pētniecības metožu izvirzītāja un galvenā pārstāve ir Beļģijas valodniece Rita Temermane (*Rita Temmerman*)³³. Viņa ir izteikusi visasāko kritiku pret VTT un E. Vistera terminoloģijas darba nostādņēm un metodēm, pasniedzot Vistera resp. Vīnes skolas uzskatus neobjektīvā, dažkārt pat kariķētā veidā, lai uz tā fona izceltu savu pamatnostādņu zinātniskumu. Par to liecina arī Temermanes grāmatas pirmās nodaļas nosaukums “No standartizācijas principiem uz *zinātnisku* terminoloģijas pētniecību” [izcēlums mans – J. B.]. Viņas zināšanas par otru svarīgāko VTT sastāvdaļu – krievu (padomju) terminoloģijas skolu – smeltas no 40 lappušu raksta par terminoloģijas skolām un virzieniem³⁴, kur nepilnīga informācija par padomju terminologu darbību iegūta netiešā veidā. Temermane uzskata, ka VTT ir dogmatisku principu sakopojums, kam pamatā valodas plānošana, normēšana un standartizācija (kā paralēles vai sekas izstrādājumu un preču standartizācijai), un tā ir kavējusi terminu darināšanu, definēšanu un izvietojumu jēdzienu sistēmā. Būtībā šis apgalvojums ir viņas grāmatas vadmotīvs. Galvenā kritika ir vērsta pret: 1) onomasioloģisko pieeju; 2) uzskatu, ka jēdzieni ir precīzi definējami; 3) terminoloģisko definīciju piešķiršanu jēdzieniem; 4) prasību par mononīmiskumu; 5) sinhronijas dominēšanu; 6) terminu standartizāciju. R. Temermane arī uzskata, ka “jēdziens” ir jāaizstāj ar apzīmējumu “saprātnes vienība”, viņa pilnīgi pieņem sinonīmiju un polisēmiju terminoloģijā; aizstāv metaforas kā terminus.

R. Temermanes teorētiskās nostādnes balstās uz angļu valodā publicēto dzīvības zinātņu (bioloģijas, molekulārās ģenētikas, bioķīmijas, biotehnoloģijas, medicīnas u. c.) tekstu pētniecību. Šo tekstu lingvistiskās īpatnības viņai arī devušas impulsu pasludināt dažas parādības, piemēram, metaforas un prototipa semantisko

31 Ibid., p. 45.

32 Ibid., p. 114.

33 Temmerman Rita. *Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2000.

34 Lauren Christer, Picht Heribert. Vergleich der terminologische Schulen. Lauren C., Picht H. (eds.). *Ausgewählte Texte zur Terminologie*. Vienna: TermNet, 1993, S. 493-539.

struktūru, par ļoti būtiskām “saprātnes vienību” kategorizācijā. Pirms aptuveni 90 gadiem E. Visters darbojās ar vācu terminoloģiju, kas pēc būtības bija ļoti atšķirīga no mūsdienu angļu nozarvalodu speciālajām vienībām (daļu no tām grūti nosaukt par terminiem). Viņa uzdevums nebija aprakstīt vācu tehnisko terminoloģiju un tās attīstības gaitu, bet izraudzīties atbilstošākos terminus un nepieciešamības gadījumā veikt korekcijas termina formā vai darināt jaunu terminu.³⁵ Temermanes publikācijas ļauj secināt, ka viņa nav nodarbojusies ar terminoloģijas darbu, kādu veic, piemēram, LZA Terminoloģijas komisija un līdzīgas institūcijas virknē citu valstu. Līdz ar to viņa neizprot atšķirību starp terminoloģijas darbu (terminu apzināšanu, sistematizēšanu, standartizāciju) un terminoloģijas pētniecību. Otrkārt, viņa nesaskata būtisku atšķirību starp angļu zinātnes valodu un citu valodu speciālā lietojuma valodām, tāpat nav pietiekamas izpratnes par primāro un sekundāro terminradi³⁶, valodu kontaktu izraisītām problēmām, metaforu izmantošanas tradīcijām dažādās valodās u. c. Tas raisa pamatotas šaubas, vai Temermanes postulētie teorētiskie uzskati varētu būt noderīgi, piemēram, latviešu, spāņu, itāliešu, katoļu vai basku terminoloģiem, kuri iedibinājuši atšķirīgu pieeju terminoloģijas darbam³⁷. Jāpiebilst, ka ar vārdu *terminologi* šeit nav domāti terminoloģijas aprakstītāji.

Daudzdimensionālā jeb situatīvās zinību struktūras terminoloģijas teorija

Daudzdimensionālās jeb situatīvās zinību struktūras terminoloģijas teorija ir ar izziņas procesu saistīta pieeja terminoloģijai. Tās izstrādātāja ir Pamela Feibere (*Pamela Faber*, 1950) un viņas kolēģi no Granādas Universitātes. Tā kā jebkuras nozares modelēšanā galvenā problēma ir valodas spēja atspoguļot dažādus konceptualizācijas un konstruktū veidus, nozares jēdzienu kopuma ieguvei izmanto tekstus un speciālo zinību resursus. Tiek analizēta arī terminu struktūra, lai atklātu jēdzienu atspoguļošanai izmantotās jēdzieniskās attieksmes. Jau teorijas nosaukums norāda uz saikni ar situatīvās semantikas³⁸ zināmiem aspektiem, lai strukturētu specializēto jomu un izstrādātu nevalodisku jēdzienisko vienību attēlojumu. Daudzdimensionālā teorija koncentrējas šādos virzienos: 1) jēdzieniskā sistēma; 2) terminoloģijas vienību daudzdimensionālais raksturs; 3) semantiskās un sintaktiskās informācijas ieguve no

35 Wüster Eugen. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*. 2. Auflage. Copenhagen: Handelshochschule Kopenhagen, 1985.

36 Sager Juan Carlos. *A Practical Course in Terminology Processing*, p. 80.

37 Rey Alain. *Essays on Terminology*, p. 164.

38 Fillmore Charles J., and Collin F. Baker. Frame semantics for text understanding. *Proceedings of WordNet and Other Lexical Resources Workshop*. Pittsburgh: NAACL, 2001, pp. 59-63.

vairākvalodu korpusiem. Tāpat kā pārējās minētajās teorijās termini aplūkoti to lietojumā, parasti tekstos³⁹.

Kritikas vērtējums un situācijas raksturojums

Dažādu terminoloģijas skolu teorētiskās nostādnes lielā mērā nosaka konkrēta valoda (noteiktā laika posmā) un terminoloģijas darba mērķis. Inženieris E. Visters savas darbības sākumā (20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā) pievērsās vācu valodas tehniskajai terminoloģijai un par darba mērķi izvirzīja terminu standartizāciju un saskaņošanu arī starpvalodu līmenī. 20. gadsimta sākumā latviešu akadēmisko aprindu pārstāvji, mediķi un inženieri apkopoja un kārtoja dažādu nozaru terminus, radīja jaunvārdus, lai palielinātu latviešu valodas spēju nodrošināt komunikāciju speciālās jomās. Valodniece R. Temermane pētīja dzīvības zinātņu mūsdienu tekstus angļu valodā, viņas darba mērķis bija šajos tekstos atrodamo terminu raksturojums, formas vai semantikas attīstības aprakstīšana. Pilnīgi dabiski, ka R. Temermanes pētītā angļu terminoloģija netiek mērķtiecīgi normēta un standartizēta. Angļu valodā jau samērā ilgu laiku notiek neregulēta speciālās leksikas attīstība, tā ir angļu valodas īpatnība. Taču būtu liela aplamība šādu modeli pieņemt par paraugu un ieteikt arī citām valodām, kur valodas un īpaši terminoloģijas attīstībai ir citas tradīcijas. Nevar atstāt neievērotu arī konteksta absolutizēšanu vārda nozīmes noteikšanā un prototipa semantikas slavināšanu. Kā aizrādījuši citi valodnieki, konteksts nevar būt vienīgais vārda nozīmes noteicējs, savukārt prototipa semantikas izmantošana praktiskos nolūkos ir ļoti problemātiska⁴⁰.

Gan R. Temermanei, gan citu kritisko teoriju pārstāvjiem raksturīga Padomju Savienības (Krievijas) terminoloģijas skolas nostādņu fragmentāra pārzināšana (pamatā – jēdziena primārums, standartizācija). Kritizējot “vispārīgo terminoloģijas teoriju”, kritiķi gandrīz nav minējuši padomju terminologu teorētiskos darbus. Laikā, kad Rietumos terminoloģijas teorētiskā izpēte bija mazaktīva (50.–60. gadi), PSRS notika diezgan plaša un daudzveidīga galveno terminoloģijas kategoriju apspriešana un teorētiskās domas tālākvirzība. Diemžēl 21. gadsimta jaunās paaudzes un daži vecākās paaudzes krievu terminologi ir gandrīz pilnīgi pārņēmuši VTT kritiķu uzskatus un terminoloģiju⁴¹, tomēr sastopami arī piesardzīgāki pētījumi ar tradicionālāku ievirzi.

39 Faber Pamela; Rodríguez Clara Inés López. Terminology and specialized language. Pamela Faber (ed.). *A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012, pp. 9-32.

40 Béjoint Henri. *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford University Press, 2000, pp. 236-237.

41 Manerko Larisa. Terminology Science in Russia Today: From the Past to the Future. Klaus-Dieter Baumann, Hartwig Kalverkämper, Larisa Manerko (eds.). *Terminology Science in Russia Today: From the Past to the Future*. Frank & Timme, 2014, p. 18.

Mūsdienās zināmu izplatību guvis viedoklis, ka termini dažādu kategoriju lietotājiem nav viens un tas pats. Saskaņā ar tradicionālo pieeju termini tiek piesaistīti jēdzieniem konkrētā nozarē. Pēdējā laika publikācijās atrodami apgalvojumi, ka termini interpretējami arī atbilstoši to izmantošanas mērķim. Ar terminiem darbojas nozaru speciālisti (uzskatot tos par vienībām, kas izteic zināšanas), speciālisti, kas pārstāv dažādas informācijas pārvaldības jomas (viņiem termini ir dokumentu satura deskriptori), tulkotāji (viņiem termini ir svešvalodas vienībām atbilstoši ekvivalenti) un terminologi (kas identificē valodas vienības, kuras būtu jāiekļauj nozaru specializētajās vārdnīcās). Arī zinību kārtotāji ir pievērsušies terminiem, it īpaši metodēm, kā tos atspoguļot zināšanu strukturizētās sistēmās resp. ontoloģijās. Katrai nosaukto speciālistu grupai atbilstoši terminu izmantošanas specifikai rodas vairāk vai mazāk atšķirīgs priekšstats par to, kas ir “atbilstošs termins”.

Arī jēdzienu interpretācijai un klasifikācijas atšķirībām dažkārt var būt objektīvs pamats. Jēdziena interpretāciju var ilustrēt ar šādu piemēru: biologi ar “tomāts” saprot augli, jo tam ir līdzīgas īpašības ar citiem augļiem (piem., sākumā ir zieds, tad nobriest sēklas, kas var radīt jaunus augus). Taču šāda izpratne un klasifikācija neder pārtikas rūpniecībā. Tur gan arī ir kategorija “auglis”, tomēr tā ietilpst citu pārtikas objektu grupā (tie ir saldi, un tos pamatā izmanto saldo ēdienu un ievārījumu gatavošanā). “Tomāts” šeit pārstāv dārzena kategoriju, ar ko nenodarbojas botāniķi. Tomāts nav vienīgais šāda veida piemērs⁴². Samērā daudzus citus jēdzienus var definēt un klasificēt atšķirīgi, tāpēc universāla klasifikācija nebūs iespējama visās jomās.

VTT kritikā sastopams viedoklis, ka jēdzieni laika gaitā var mainīties. Patiešām, jēdzieniem piešķirtā definīcija laika gaitā var vairāk vai mazāk novecot. Zinātnes attīstības procesā jēdzienu būtība var mainīties, dažkārt ļoti radikāli. Piemēram, “atoms” līdz 19. gadsimta beigām tika uzskatīts par nedalāmu vienību (sengrieķu *atomos* ir burtiski ‘nedalāms’), taču vairāki atklājumi ļāva izprast atoma salikto raksturu, tajā tika izdalītas vēl mazākas satāvdaļas, to loks pakāpeniski paplašinās, taču apzīmējums *atoms* netiek mainīts. Arī daudzās citās nozarēs jēdzienu apzīmējumi un to satura izpratne liecina par svārstībām, nestabilitāti, kamēr speciālisti nonāk pie saskaņotas definīcijas, jo zināšanas veidojas pakāpeniski. Taču šajā ziņā pārmetumi E. Visteram ir pārspilēti. Viņš uzsvēra sinhronijas nozīmi – jēdziena izpratni un atbilstošu definīciju noteiktā laika brīdī. Terminologiem un organizācijām, kas iesaistītas terminu standartizēšanā, jāņem vērā zināšanu attīstība un jāveic nepieciešamās korekcijas (gan definīcijās, gan apzīmējumos).

Attieksmes starp jēdzieniem var būt pietiekami sarežģītas. Zinību attēlojums (jēdzieniskās sistēmas vai ontoloģijas) ilustrē jēdzienu attieksmes pietiekami tiešā veidā. Piemēram, taksons (*leduslācis*) vai ierīču grupa (*pele* kā perifērisko iekārtu objekts) veido taksonomiskās (vispārīgs – specifisks) attieksmes. Bez tam perifēriskām

42 L'Homme Marie-Claude. *Terminologies and taxonomies. Two opposing forces*, p. 342.

iekārtām var būt arī kopuma un daļas attiecības (*pele – poga*). Šādas attiecības ir samērā parastas dažādos objektos (dzīvnieks, mašīna, instruments u. tml.), tāpēc bieži sastopamas jēdzieniskajās [mikro]sistēmās⁴³. Taču, ja ievēro cita veida jēdzienus (piemēram, procesus, īpašības), tad attiecsmju tipi arī kļūst plašāki.

Tradicionālās terminoloģijas kritiķi īpaši vēršas pret nostādni, ka sinonīmiem ir gadījuma raksturs un tie nav vējami. Tomēr sinonīmi ir sastopami samērā daudzās nozarēs, un tiem var nebūt gadījuma raksturs, to izcelsmei var būt dažādi iemesli: 1) specializācijas līmenis; 2) reģionālās atšķirības; 3) vēsturiskā attīstība; 4) vēlme atšķirties no citiem (tā var būt arī tirgvedības metode); 5) parafrāzēšana tekstā. Variantu pieļāvums lielā mērā atkarīgs no valodai raksturīgās tradīcijas, piemēram, angļu valoda ir diezgan toleranta pret terminu variantiem. Latviešu valodā ir dažas nozares, kur sinonīmija ir normas līmenī, piemēram, valodniecībā (*darbības vārds – verbs, īpašības vārds – adjektīvs*).

Daži secinājumi

1. VTT veidojās strukturālisma ietekmē, kad vēl nebija attīstījušās vairākas mūsdienu nozares, piemēram, sociolingvistika, kognitīvā valodniecība.

2. E. Vistera teorētiski metodoloģiskās nostādnes atbilda viņa terminoloģijas darba mērķiem un uzdevumiem, viņa vērtējums akadēmiskajā periodikā ir vairāk pozitīvs nekā negatīvs.

3. Terminoloģijas praksē saskatāma divu pretspēku darbība: paralēli apzinātiem centieniem regulēt terminus vērojama dabiskās valodas ietekme (brīva, pat impulsīva apzīmējumu radišana, nevajadzīga aizgūšana no citām valodām).

4. Termini var atšķirties (var nebūt viens un tas pats) dažādu kategoriju lietotājiem.

5. Atsevišķos gadījumos jēdzieni var tikt dažādi interpretēti; tie var mainīties laika gaitā.

6. Zinību vienības var izteikt ar dažādām valodas vienībām.

7. Sinonīmu lietošanai (izcelsmei) var būt dažādi iemesli.

Avoti un literatūra

1. Baldunčiks Juris. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti* – 2. Valentīna Skujiņa (sast.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts", Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2008, 23.–35. lpp.

43 Ibid., p. 337.

2. Baldunčiks Juris. The Influence of Dominant Languages on Latvian Terminology of Blood and Cardiovascular System. *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē. Rakstu krājums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 28.-52. lpp.
3. Baltiņš Māris. Terminrades process un principi. A. Veisbergs (red.). *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.-433. lpp.
4. Bějoint Henri. *Modern Lexicography: An Introduction*. UK: Oxford University Press, 2000.
5. Blumberga Sintija. *Tulkošanas teorija un prakse Latvijā: 1944-1968 (zinātniskās un populārzinātniskās publikācijas, recenzijas un polemika presē)*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2008, 56.-59. lpp.
6. Cabré Castellví M. Teresa. *Terminology: Theory, methods and applications*. Juan C. Sager (ed.), Janet Ann DeCesaris (transl.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999.
7. Cabré Castellví M. Teresa. Theories of Terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Vol. 9 (2), 2003, pp. 163-199.
8. Campo Ángela. *The Reception of Eugen Wüster's Work and the Development of Terminology*. Doctoral dissertation. Université de Montréal, 2012.
9. Eycleshymer Albert C., Schoemaker Daniel M., Moodie Roy Lee. *Anatomical names, especially the Basle Nomina Anatomica ("BNA")*. New York: W. Wood & Company. 1917.
10. Faber Pamela; Rodriguez Clara Inés López. Terminology and specialized language. Faber Pamela (ed.). *A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012, pp. 9-32.
11. Felber Helmut. *Terminology Manual*. Paris: Unesco, 1984.
12. Fillmore Charles J., and Collin F. Baker. Frame semantics for text understanding. *Proceedings of WordNet and Other Lexical Resources Workshop*. Pittsburgh: NAACL, 2001, pp. 59-63.
13. Gambier Yves. Problèmes terminologiques des pluies acides: pour une socio-terminologie. *Meta*, 1987, vol. 32, no. 3, 314-320.
14. Gaudin François. *Pour une socioterminologie: des problèmes sémantiques aux pratiques institutionnelles*. Publications de l'Université de Rouen, no. 182, 1993.
15. Grietēna Indra. New trends in linguistic behaviour of terms. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 13 (2). Liepāja: LiePA, 2009, 73.-81. lpp.
16. L'Homme Marie-Claude. Terminologies and taxonomies. Two opposing forces. Taylor John R. (ed.). *The Oxford Handbook of the Word*. UK: Oxford University Press, 2015, pp. 334-349.
17. Lauren Christer, Picht Heribert. Vergleich der terminologische Schulen. Lauren C., Picht H. (eds.). *Ausgewählte Texte zur Terminologie*. Vienna: TermNet, 1993, pp. 493-539.
18. Lotte Dmitriy. Obrazovaniye sistemi nautchno-tehnicheskikh terminov. Osnovniye trebovaniya predjavljajemije k terminu. *Izvestija AN SSSR, Otdelenije tehničeskikh nauk*. No. 5. Moscow, 1948.
19. Manerko Larisa. Terminology Science in Russia Today: From the Past to the Future. Klaus-Dieter Baumann, Hartwig Kalverkämper, Larisa Manerko (eds.). *Terminology Science in Russia Today: From the Past to the Future*. Frank & Timme, 2014, pp. 15-26.
20. Platonova Marina. *Term Formation and Application in the Thematic Field "Environment and Ecology": Contrastive Analysis*. Doctoral thesis. Rīga: University of Latvia 2011.

21. Pētersons Alberts. Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch von Gustav Brasche. *Baltijas Zemkopis*, 1880, Nr. 36.
22. Protopopescu Daria. Theories of Terminology – Past and Present. *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie*. Craiova: editura Sitech. Vol. Vi (1-2), pp. 195–201.
23. Pūķe Melita, Zemzare Daina, Roze Liene, Blinkena Aina. Jauna Latviešu-krievu vārdnīca. *LPSR ZA Vēstis*, 1954, Nr. 4, 133.–140. lpp.
24. P. Kl. (Puriņš Nikolajs). Latviešu rakstniecības teorija. J. Kalniņa Vietalvas skolotāja sarakstīta. *Baltijas Vēstnesis*, 1892, Nr. 99, 3. lpp.
25. Reformatskij Aleksandr. Tčto takoje termin i terminologija. *Voprosi terminologii*. Moscow: Izd. AN SSSR, 1961, pp. 46–54.
26. Reformatskij Aleksandr. Misli o terminologii. *Sovremennije problemi russkoi terminologii*. Moscow, 1986.
27. Rey Alain. *Essays on Terminology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
28. Rondeau Guy. *Introduction à la terminologie*. Montreal: Centre Educatif et Culturel, 1981.
29. Sager Juan Carlos, Dungworth David, McDonald Peter. *English special languages. Principles and practice in science and technology*. Wiesbaden: Brandstetter, 1980.
30. Sager Juan Carlos. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990.
31. Savory Theodore Horace. *The Language of Science. Its Growth, Character and Usage*. London: Andre Deutsch, 1953.
32. Skujiņa Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002.
33. Superanskaya Aleksandra, Podolskaya Natalija, Vasilyeva Natalija. *Obshtschaja terminologija. (General Terminology: Theoretical Problems)*. Moscow: Nauka, 1989.
34. Štekerhofa Solvita. Juridiskās terminoloģijas attīstība 19. un 20. gadsimtā: nozīmīgākās personības un publikācijas. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016, 121.–126. lpp.
35. Temmerman Rita. *Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000.
36. Tercidor Maribel. The cognitive dynamics of terminological variation. *Terminology*. Vol. 17 (2), 2011, pp. 181–197.
37. Tretjakova Jeļena. *Metafora automobilu un dzelzceļa transporta terminoloģijā: angļu un krievu valodas sastatāmais aspekts*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2015.
38. Vārdi, kurus zinātnības komisija atrada par derīgiem priekš lietošanas. *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinātnības Komisijas*. 1. krāj. Rīga: M. Bušs, 1876, 42.–45. lpp.
39. Vinokur Grigorij. O nekotarih javlenijah slovoobrazovanija v russkoi tehničeskoj terminologii. *Trudi MIFLI. Sbornik statej po jazikoznaniju*. Moscow, 1939. T. 3.
40. Wüster Eugen. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*. 2. Auflage. Copenhagen: Handelshochschule Kopenhagen, 1985.

General (traditional) theory of terminology and its recent criticism

Summary

As a theoretically grounded and recognized scientific discipline terminology emerged comparatively recently. Its foundation dates back to the 1930s when scientists and engineers in Austria and the Soviet Union began systematic terminology work and the development of terminology management. The leading figures of these early schools were Eugen Wüster and Dmitriy Lotte. The original stimulus for terminology work was a desire to facilitate clear and unambiguous communication in specialist environments, also internationally. The basis for effective specialist communication is formed by clear correspondence between a concept and its designation (term), the unequivocality of terms, restriction of synonymy and the standardization of terminology. This set of approaches was designated the General Theory of Terminology (GTT). The end of 20th century saw several theoretical trends emerging, which expressed criticism of the GTT, rejecting, in particular, prescriptivism, standardization, and the supremacy of concept over term. These new trends were stimulated by the viewpoints of recently established sociolinguistics and cognitive linguistics. They brought social, cognitive, and communicative components to the fore, their research focus shifted from separate terms to the analysis of discourse (texts). The positive reception of these new theories by many linguists in Latvia and in a number of other countries has been almost unconditional, therefore their views need to be examined in more detail.

Keywords: term, General Theory of Terminology, Socio-terminology, Communicative Terminology, Socio-cognitive Terminology, Frame-Based Terminology, terminology standardization, specialized communication

MĀRIS BALTIŅŠ

Terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš 19. gadsimta vidus¹

Kopsavilkums

Raksts veltīts latviešu terminoloģijas attīstībā nozīmīgāko publikāciju pārskatam laikā līdz Pirmajam pasaules karam, galveno vērību veltot 19. gadsimtā publicētajiem darbiem. Šajos rakstos skarti arī terminoloģijas teorijai svarīgi jautājumi, kaut gan tie pamatā aplūko citas konkrētas valodas attīstības problēmas.

Sākotnēji par latviešu terminoloģijas ierobežotību savā gramatikā rakstīja Gothards Frīdrihs Stenders (Vecais Stenders), iezīmējot pašas 19. gadsimta beigās populāro sufiksālo atvasinājumu iespējamību. Pēc tam Latviešu literārās biedrības rakstu krājumos atkārtoti aplūkots jautājums par aizguvumu nepieciešamību un to adaptācijas principiem latviešu valodā.

Kopš pirmajām Jura Alunāna publikācijām 19. gadsimta 50. un 60. gados aktuāls allaž bijis jautājums par dažādu izskaņu jēdzienisko slodzi, vārddarināšanas principiem, valodas mainīgumu, visu laiku cenšoties atrast robežu starp harmonisku valodas attīstību (*Fortbildung*) no pašmērķīgas jaunvārdu bārstīšanas un paviršas valodas taisīšanas (*Sprachmacherei*). Plašāk minētas valodas vēsturē nozīmīgu, bet šodien reti citētu autoru (Pārstrautu Jānis, Kaudzītes Matīss, Kažoku Dāvis, Jēkabs Velme, Kārlis Ducmanis) domas, tās sastatot ar izcilāko valodnieku (Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna, Ernesta Bleses) atziņām par valodas attīstības ceļiem.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, terminoloģija, 19. gadsimts, vārddarināšana, aizguvumi

Katrā valodā nepārtraukti rodas vajadzība pēc jauniem vārdiem, kas bagātina tās leksiku un paver iespējas precīzākai saziņai, it īpaši, ja tā skar kādu specifisku darbības jomu vai nozari. Daudzos gadījumos šādu nepieciešamību nosaka valodu kontakti, jo jaunu apzīmējumu (terminu) parādīšanās nozīmīgākajās kontaktvalodās (dominējošās kontaktvalodas funkcijā pēdējo 150 gadu laikā viena otru secīgi nomainījusi vācu,

1 Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā "Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

krievu un angļu valoda – sk. plašāk Druviete 1998, Baltiņš 2008²) prasa attiecīgu risinājumu mērķvalodā, ja vien tāds patiesi nepieciešams. Iespējams konceptuāli nošķirt trīs atšķirīgas situācijas, kad nākas pieņemt lēmumu par jauniem apzīmējumiem³:

- **Rodas principiāli jaunas lietas vai parādības** (atklāta jauna planēta vai ķīmisku savienojumu grupa, izstrādāts jauns tehnisks risinājums ražošanā, parādās agrāk nebijis sadzīves priekšmets, mūzikas žanrs vai modes prece utt.), vai arī līdz šim nebijušas reālijas ienāk mērķvalodas vidē, kur tām piešķirams atbilstošs vārds.
- **Mainās konceptuālā izpratne par kādu jautājumu**, kas daļā gadījumu saistīta ar apzīmējuma nomainīšanu (piemēram, padziļināta izpratne par klimatiskajiem procesiem uz mūsu planētas liek savulaik lietoto terminu *globālā sasilšana* aizstāt ar aptverošāko *klimata pārmaiņas* vai 20. gadsimta 80. gados notiekošos pārmaiņu procesus PSRS sākotnēji nosauca par *pārkārtošanos*, bet tikai vēlāk nostabilizējās termins *pārbūve*).
- **Kādu iemeslu dēļ iepriekš lietotais termins neapmierina daļu lietotāju** (tas visbiežāk saistīts ar šķietamu kāda apzīmējuma ekspresivitāti, tā saistību ar kādu politisku sistēmu un noteiktu ideoloģiju vai agrāko dominējošo kontaktvalodu).

Visintensīvākā terminrade latviešu valodā allaž notikusi laikā, kad būtiski paplašinājies valodā aplūkojamo tēmu loks un mainījās valodas sociolingvistiskās funkcijas. Par šādiem straujākās izaugsmes posmiem uzskatāms⁴:

- 19. gadsimta vidus (pēc Tautiskās atmodas sākuma, kad strauji aug preses izdevumu skaits un veidojas populārzinātniskā literatūra);
- pēc Pirmā pasaules kara (apmierinot neatkarīgas valsts administratīvās un kulturālās vajadzības);
- kopš 1990. gada (pēc valsts neatkarības atjaunošanas, kad tika atjaunota valodas funkcionēšana jomās, kurās tā padomju varas gados bija krasi ierobežota, kā arī īstenojot valsts integrāciju starptautiskās organizācijās), bet it īpaši pēc 2004. gada, kad Latvija kļuvis par Eiropas Savienības dalībvalsti un daudzi dokumentu tulkojumi top ārpus Latvijas.

Visos šais gadījumos tā bijusi kopēja nācīgas atbildība, vai valoda spēs izteikt visu nepieciešamo jebkurā nozarē, proti, vai tā būs gana konkurētspējīga ar lielajām kontaktvalodām un spēs pietiekami precīzi un niansēti izteikt nozarei nepieciešamo. Ja atbildība par valodas konkurētspēju kopumā gulstas uz valodas politikas veidotāju

2 Druviete I. Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē. *Linguistica Lettica*, Nr. 2, 1998, 5.–18. lpp. Baltiņš M. Vadošās kontaktvalodas ietekme uz terminu sistēmu latviešu valodā. No: *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti* – 2. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 65.–75. lpp.

3 Baltiņš M. Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlāmais. No: *Valsts Valodas Komisijas raksti*, 3. sējums: *Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā*, Rīga: Valsts valodas komisija, 2007, 32.–53. lpp.

4 Baltiņš M. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 429.–430. lpp.

pleciem, terminradi konkrētās nozarēs nodrošina attiecīgo jomu lietpratēji, kuri veido rakstus preses izdevumiem vai tiesību aktu un izglītojošu materiālu tekstus. Vairākumā gadījumu terminradē iesaistītās personas bija praktiska darba veicēji, kas izjuta nepieciešamību pēc terminiem savā nozarē, sacerot vai tulkojot populārzinātnisku vai zinātnisku literatūru, veidojot tiesību aktus vai mācot attiecīgo disciplīnu dažāda līmeņa un sagatavotības klausītājiem, tomēr reizē ar to vai citu terminu ieteikšanu vai noraidīšanu viņi dažkārt centās vispārināt savas atziņas. Tiesa, šādi vispārinājumi lielākoties tika pausti reizē ar pārspriedumiem par kādām nozarspecifiskām problēmām vai arī tam bija veltītas dažas rindiņas vai rindkopa atsauksmē par jaunizdotajām grāmatām. Der atminēties, ka līdz Pirmajam pasaules karam gandrīz ikvienu populārzinātniska grāmata vai lietišķas ievirzes izdevums tika recenzēts presē, turklāt gandrīz vienmēr tika vērtēts arī valodas lietojums un izmantotie termini. Lielākoties šādas publikācijas un recenzijas retrospektīvajos bibliogrāfiskajos rādītājos anotētas pie attiecīgās nozares rakstiem vai grāmatām, tādēļ nereti valodas vēstures pētniekiem palikušas nezināmas. Jāuzsver, ka to apzināšanai, tāpat kā citos terminoloģijas vēstures pētījumos, iespējama un pat vēlama veiksmīga valodnieku un zinātnes vēsturnieku sadarbība.

Latvijā, tāpat kā citur pasaulē, valodnieki ilgstoši (gandrīz līdz 20. gadsimta vidum) terminoloģiju neuzlūkoja par īpašu interešu jomu, bet skatīja to caur valodas kultūras vai vārddarināšanas prizmu. Tādēļ arī viņu publikācijās ar terminradi saistītie jautājumi skarti tikai pastarpināti, šīm atziņām paliekot lietišķās valodniecības ietvaros un vairāk domājot par izmantoto atvasināšanas paņēmieni vai vārddarināšanas modeli, nevis par termina sekmīgu funkcionēšanu valodā. Tomēr tas viņus nekaņēja paust domas, kam pēcāk bija nopietna ietekme uz terminrades praksi un valodas kolektīva attieksmi pret to vai citu jaunvārdu vai jaunu terminu.

Kaut gan raksta hronoloģiskās robežas noteiktas no 19. gadsimta vidus, tomēr ieskats iepriekšējā laikmeta mantojumā nepieciešams, lai varētu izprast mantotās problēmas. Kaut gan kopumā detalizētāks pārskats beidzas ar laiku līdz Pirmajam pasaules karam, citēti arī daži vēlāk tapuši darbi, kas raksturo mūsu ievērojamāko valodnieku uzskatus par šo tēmu.

Jau 18. gadsimta otrajā pusē vācbaltu autori, kas apgaismības laikmeta noskaņās bija iesaistījušies latviešu laicīgās literatūras veidošanā, puda savus uzskatus par latviešu valodas īpatnībām salīdzinājumā ar vācu valodu. Gothards Frīdrihs Stenders (Vecais Stenders) (1714–1796) gramatikas komentāru daļā raksturoja izskaņas *-šana* funkcijas⁵: “130. § [...] V. Abstraktus jēdzienus ar *-šana* darina no visiem darbības vārdiem, ja beigu *-t* nomaina ar *-šana*. Vācu valodā to izsaka ar *das* un nenoteiksmi. Piemēram: domāšana – *das Denken* no domāt, redzēšana – *das Sehen* no redzēt, darīšana – *das Tun* no darīt, došana – *das Geben* no dot, ciešana – *das Leiden* no ciest,

5 Stenders G. F. Latviešu gramatika. 1783. [Gramatikas teksta tulkojums] No: Stenders G. F. *Latviešu gramatika. 1783*. Tulkojusi Dr. philol. Z. Fride. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 84.–389. lpp.

krišana – *das Fallen* no krist. Tāpat arī kristīšana no kristīt, laulāšana no laulāt, mācīšana no mācīt, dzīvošana no dzīvot.” Taču nedaudz tālāk viņš norādīja uz citu, potenciālu (viņa laikā tikpat kā nelietotu) vārddarināšanas iespēju⁶: “Šo garumā pastiepto vārdu ar *-šana* vietā iespējams izmantot īsākus ar *-a*, kā *dusa*, *dusēšanas* vietā, *doma* – *domāšana*, *rauda* – *raudāšana*, *gauda* – *gaudāšana*, *rūpa* – *rūpēšana*, *vaida* – *vaidēšana*, *gaida* – *gaidīšana*. [...] ..būtu vēlams, lai tādu būtu vairāk, jo reizēm šie vārdi iecerēto jēgu izteic labāk. Piemēram: *griba* – *gribēšana*, *redza* – *redzēšana*, *dzirda* – *dzirdēšana*, *oža* – *ošana*, *bauda* – *baudīšana*, *jūta* – *jušana* utt. Tomēr, tā kā tie acīmredzot ir pašadarināti vārdi, tad tos vēl pagaidām nedrīkstētu lietot.” Pilnā mērā šis vārddarināšanas modelis (sufiksālo atvasinājumu darināšana) sāka iedzīvoties tikai 19. gadsimta pēdējā trešdaļā, visspilgtāk izpaužoties Raiņa veiktajā Johana Volfganga Gētes “Fausta” tulkojumā⁷.

Kad 1824. gada 10. septembrī tika dibināta Latviešu literārā (literāriskā) biedrība (*Lettisch-literarische Gesellschaft*) jeb Latviešu draugu biedrība, Gustavs Reinholds fon Klots (1780–1855) uzsvēra, ka tās uzdevums ir nodrošināt latviešu tautai (*lettische Nation*) gan tās reliģiozi garīgajos (*religiös-kirchlicher*), gan pilsoniskajos (*statsbürgerlicher*) centienos zinātniski izkoptu valodu (*wissenschaftlich gebildete Sprache*) kā pamatlīdzekli izglītības iegūšanai⁸.

Kaut gan biedrības sākuma gados vairākumam tās aktīvāko biedru lingvistiski teorētiskā bāze nebija pārāk spēcīga⁹, jau no pirmajiem tās rakstu krājuma, tā saukto “Magazīnu” (*Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft*) laidieniem tajās tika apkopotas atziņas par latviešu valodas attīstības tendencēm, tostarp par aizguvumu ienākšanu. No šī viedokļa būtiskas bija Jēkaba Lundberga (1782–1858) pārdomas, kuras nav zaudējušas aktualitāti¹⁰: “Pirms svešam vārdam latviešu valodā piešķiram pilsoņa tiesības, jāpalūkojas, vai to nevar aizstāt ar dzimtās valodas vārdu atvasinājumiem vai salikteņiem, kas atbilst latviešu valodas dabai. [...] Ja nu tā darinātais vārds iznāktu vairāk aprakstošs nekā īstens nosaukums vai citādi kā izraisa iebildumus., tad labāk jāizraugās svešais vārds, un latvietis līdz ar jauno jēdzienu iemācīsies arī jauno vārdu.” Kā piemērus gadījumiem, kad aizguvums daudz labāk pildīs termina funkciju, viņš minēja vārdus *kamielis*, *kibitka* (*kibitke*) un *citrons* (*citrone*), kas ir daudz saprotamāki nekā *meža zirgs*, *aizsegtas kamanas* un *dzeltans*

6 Stenders G. F. Latviešu gramatika. 1783. [Gramatikas teksta tulkojums] No: Stenders G. F. *Latviešu gramatika*. 1783. 84.–389. lpp.

7 Grabis R. Raiņa ieguldījums latviešu literārās valodas attīstībā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1965., Nr. 10., 25.–34. lpp.

8 Hehn J., von. *Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum*. Königsberg (Pr.) und Berlin W. 35: Ost-Europa-Verlag, 1938, 159 S.

9 Ibid.

10 Lundberg J. F. Ueber die Aufnahme fremder Wörter in die lettische Sprache. In: *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft*. II. Band, 2. Stück. Mitau, 1830. S. 101–121.

*Vāczemmes ābols*¹¹. Šajā procesā būtiski saprast, no kuras valodas vārds nācis un vai tas netiek darīts bez vajadzības, taču ikvienā gadījumā ar šo vārdu tā pārņemšanas gaitā notiek likumsakarīgas pārmaiņas (tas iegūst latviešu valodas galotni un pirmās zilbes akcentu, turklāt var pārveidoties kā patskaņi, tā līdzskaņi)¹².

Jau pirms Lundberga līdzīgu pozīciju bija paudis Arnolds Gotlībs Velligs (1778–1864), kurš uzskatīja, ka labāk lietojami internacionālie termini *akadēmija, universitāte, ģimnāzija, doktors, profesors, maģistrs* pat gadījumā, ja tie būtu uzlūkojami par pagaidu apzīmējumiem (*ein Notbehelf*), kuru vietā tad, kad “latvieši paši studēs latviešu universitātēs”, varbūt stāsies citi¹³, taču tas nav pietiekams attaisnojums šo vārdu aizstāšanai ar perifrastiskiem aprakstiem (kā Stendera vārdnīcā *Proffesor, augstas skolas mācītājs* vai *Diāt, ēšanas un dzeršanas mērs*).

Daudzi Latviešu literārās biedrības biedri no pūristiskām pozīcijām bija skeptiski noskaņoti pret aizguvumu vai jaunvārdu ienākšanu latviešu valodā, uzskatot, ka bieži šie vārdi valodas izteiksmi nebagātina, bet tikai kopē vācu valodu. Šādu uzskatu varēja pamatot ar tālaika valodas praksi, kuru visai precīzi raksturojis Ernests Blese (1892–1964)¹⁴: “Lielu lielais šo [no vācu valodas aizgūto] vārdu daudzums ir vienkārši sveši nosaukumi, kas ieviesušies latviešu sarunas valodā kā zināma “modes parādība” līdzās dzimtajiem nosaukumiem un bija izplatīti tikai šaurākās – visvairāk muižu un pilsētas iedzīvotāju – aprindās. [...] Liels daudzums starp tiem bija laikmetiski vārdi, kas izzuduši, izzūdot sava laikmeta lietām, sadzīves parādībām un līdz ar to nosaukumiem.”

Tendenci izteikties smalki latviešu lasītājiem domātajā laikrakstā ironiski raksturoja arī “Latviešu Avīžu” redaktors Vilhelms Kristiāns Pantēnijs (Pantēniuss) (1806–1849), norādot, ka daži vecus un parastus vārdus sauc par prastiem un meklē citus (ne *bērnu sieva* jeb *bērnu auklis*, bet *bērnu gaspaža* pie tā un tā kunga; ne *darbavīrs*, bet *strādnieks*; ne *mans vīrs*, *mans laulāts draugs*, bet – *mans kungs* vai mana *gaspaža*; ne *zadzis*, bet *man bijuse sajukšana pie muižas siena, piedūru bišķiņ nagus pie muižas pagraba vai pienaskējos pie kaimiņa rudziem*)¹⁵.

Kaut gan valodas vēstures gaitā mūsu dienās vairs nelietotie vai pie zemākajiem sarunvalodas reģistriem piederošie vārdi nereti visai nievīgi dēvēti par ģermānismiem, no valodas vēstures objektīvas izpētes viedokļa pilnībā jāatzīst Artura Ozola (1912–1964) koncepcija par divu veidu barbarismiem¹⁶. Tādēļ nepārprotami nošķirami jau sākotnējie barbarismi (vārdi, kuri figurēja kopā ar veiksmīgu un plaši lietotu latviskas cilmes vārdu un ar to konkurēja) un vēsturiski izveidojušies jeb attīstības barbarismi

11 Ibid.

12 Ibid.

13 Wellig A. *Beiträge zur letytischen Sprachkunde*. Mittau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1828, 216 S.

14 Blese E. *Mūsu valoda savu vēsturisko cīņu gaitās*. Londona: Latviešu informācijas birojs, 1955, 19 lpp.

15 W. P. Ziņa par vienu jaunu grāmatu un kāds vārds no svešām valodām. *Latviešu Avīzes*, Nr. 18, 1835, 2. maijs.

16 Ozols A. Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienu latviešu valoda. No: *Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. 86. sējums: Latviešu leksikas attīstība*. Rīgā: Latvijas Valsts universitāte, 1968, 11.–49. lpp.

(vārdi, kas savā laikā bija galvenais vai vienīgais kādas reālijas apzīmējums, kuru vietā pēcāk ienāca latviski apzīmējumi vai arī būtiski mainījās to forma)¹⁷. Attīstības barbarismi savā laikā piederēja vispārlietojamajai leksikai, tādēļ uzskatāmi par būtisku elementu kādas terminsistēmas attīstības procesā.

Ievērojamais leksikogrāfs un latviešu valodas kopējs Kārlis Kristiāns Ulmanis (1793–1871) 1835. gadā publicēja pārskatu par diviem jauniem Augsburgas ticības apliecības tulkojumiem, tādējādi aizsākdams tulkota teksta kritiku latviešu valodā¹⁸. Atzīmējot 1530. gada Augsburgas ticības apliecības trīssimto gadadienu, 1830. gadā tā iznāca kā mācītāja Kristiāna Frīdriha Launica (1773–1832) tulkojumā Tērbatā (kopā ar paralēltekstiem latīņu, vācu un igauņu valodā), tā arī Kārļa Frīdriha Kibera (?–?) tulkojumā Rīgā. Recenzents Launica variantā atrada virkni pārprastu terminu, piemēram, *savā dzīvošanas kārtā* nav tas pats, kas *privata vita; imperium*, visdrīzāk, ir *valdīšana (das Regiment)*, nevis *valsts (das Reich)*. Citā vietā K. Ulmanis norādīja uz atšķirību daudznozīmīgā vārda *ecclesia (Kirche)* izpratnē, jo latviski *baznīca* ir tikai *dievnams*, bet ticīgo kopums – “*kristīga draudze, Kristus draudze*” u. c. Turpretim ļoti atzinīgi viņš vērtēja Launica ieteikumu līdz tam Svētajos Rakstos parasti lietotos *riemerus* (burtiski no vācu *die Römer*) aizstāt ar *romiešiem*, lai padarītu acīmredzamu saikni starp vietas vārdu Roma un tās iedzīvotājiem. Arī Kibera tulkojumā viņam izdevies atrast vairākus veiksmīgus terminus, tostarp vārds *pārkristītāji* (jo latviski mēdz teikt “pārkristīt”) neapšaubāmi ir labāka atbilde vācu *die Wiedertäufer* (“pieaugušu kristīšanās atbalstītāji”) kā Launica *atkristītāji*. Spriežot par to, vai precīzāk jēdziena saturu izpauž termins *mūžīgā dzīvošana* vai *mūžīgā dzīvība*, K. Ulmanis tāpat kā Launics deva priekšroku pirmajam, jo, viņaprāt, dzīvošana precīzāk aptver dzīves morālisko un garīgo pusi, bet dzīvība drīzāk raksturo dabaszinātnisku ieskatu par organisma eksistenci.

Pazīstamais leksikogrāfs Gustavs Braže (1802–1883) īsā pamācībā latviešiem, kas vēlas savu valodu labāk pazīt un sekmīgāk tajā rakstīt, uzsvēra, ka tas panākams, daudz lasot un pieņemot “par rakstu-valodu to, ko no desmit rakstītājiem deviņi ir rakstījuši, bet ne to, ko desmitais”¹⁹, tātad ievērojot veselīgu konservatīvismu un respektu pret valodas normu un izteiksmes stabilitāti. Tomēr nebūtu pareizi vienkāršoti uzlūkot viņa pieeju kā neticību pārmaiņām valodā, jo turpmākais teksts liecina par visai elastīgu izpratni par jauninājumu iespējamību un nepieciešamību²⁰: “Tomēr

17 Ozols A. Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienu latviešu valoda. No: *Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. 86. sējums: Latviešu leksikas attīstība*. Rīgā: Latvijas Valsts universitāte, 1968, 11.–49. lpp.

18 Zwei Uebersetzungen der Augsburgerischen Confession, die erste von Propst von der Launitz, die zweite von Pastor Karl Fr. Kyber. Recensent Dr. K. K. Ulmann. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. 5. Band, 1. und 2. Stück*. Mitau, 1835, S. 86–121.

19 Braže G. *Īsa pamācīšana Latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt un caur to par labiem rakstītājiem palikt*. Jelgavā: Steffenhagen un dēls, 1857, 40 lpp.

20 Ibid.

ir šo desmito ne smādē pavisam; bet kad tu pie viņa atroni jaunus vārdus, jeb kādu jaunu vārda-locīšanu, kas, acīm redzot, no Latviešu saknes cēlusies, pieņem viņus savos rakstos, lai tu nepaliec savai valodai par noplicinātāju. Bet pavisam ieliec šīs divi mācības vērā: 1. Ne uzņem no svešām valodām vārdus, pats savā valodā tādus turēdams, kas to lietu tik pat apteic. 2. Ja atkal ne vari ar savas valodas vārdiem vien tikt, tad pārceļ viņus no svešas valodas savā valodā, cik vien varēdams **tādus pat**, kādi viņi tai svešā valodā ir, bez kādas apcirpšanas jeb pārgrozīšanas..”

Juris Alunāns (1832–1864) jau kopš savas darbības sākuma lielu vērību veltīja latviešu valodas izteiksmes bagātināšanai, īpaši uzsvērdams no vācu valodas bez vajadzības pārņemtos vārdus, kurus viņš ieteica aizstāt ar latviskākiem izteiksmes līdzekļiem. 1862. gadā Juris Alunāns publicēja plašu rakstu, kurā parādīts, kā turpmāk parēzāk lietojami vairāki konkrēti piedēkļi (oriģinālā: piegalināšanas) (*-ājs, -āja; -āji; -nīce; -tava, -tuve; -vīzīgs; -ība un -ams*), minēdams konkrētus piemērus²¹. Īpaši vērā ņemama viņa valodas izjūta, iesakot izskaņū *-ība* daudzu abstraktu jēdzienu izteikšanai (ne vien tradicionālajā veidā kā *sirsnība, bagātība*, bet arī *dalāmība, Theilbarkeit; izplešamība, Ausdehnbarkeit*).

Polemisku atsauci uz šo “Pēterburgas Avīžu” 1862. gada 21. numurā ievietoto rakstu Latviešu literārās biedrības rakstu krājumā publicēja tās zinātniski aktīvākais biedrs un pēcāk ilggadējs prezidents (no 1864. līdz 1895. gadam) Augusts Bīlenšteins (1826–1907). Uzskatīdams šo rakstu par nopietnu, tomēr viņš ieteica atturēties no *valodas taisīšanas (Sprachmacherei)*, bet domāt vienīgi par tās *attīstīšanu (Fortbildung)*²². Šīm izskaņām, viņaprāt, esot daudz plašāks un niansētāks lietojums un nozīmju spektrs, nekā tas īsajā rakstiņā atklāts, turklāt diezgan nekonsekventi liekoties ieteikumi ar *-nīce* apzīmēt gan vietu, kur kaut kas tiek darīts, gan priekšmetus (salīdzinājumam *ķieģeļnīce, zvērnīce un pavārnīca, jērenīce*). Savukārt tieši pats Bīlenšteins esot izskaņas *-vīzīgs* vietā savulaik rekomendējis Alunāna rakstā minēto formu *-īgs*. Vismazāk iebildumu izpelnījās atvasinājumi ar *-ība un -ams*, kas abi piešķir atvasinātajam lietvārdam lielāku abstrakcijas pakāpi.

Nosacīta J. Alunāna atbilde uz šiem un līdzīgiem iebildumiem lasāma viņa dzīves laikā nepublicētajā rakstā “Audiatur et pars altera”. Uz pārmetumiem, ka latviešu valodā esot kļuvis grūtāk rakstīt, viņš sniedza šādu atbildi²³: “Atkarībā no tā, vai tautas redzes aploks šaurāks vai plašāks, arī valoda nabagāka vai bagātāka. Šo redzes aploku paplašina jaunas idejas, ko tauta saņem ar ārējiem apstākļiem. Ar idejām rodas jauni jēdzieni, kas atspoguļo kādās valodas vārdos. Jēdziens bez viņam atbilstoša vārda nav iespējams. Un otrādi, – dažas idejas tautā noveco, zūd jēdzieni, kas tās

21 Alunāns J. Par latviešu valodu. No: *Juris Alunāns. Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 249.-250. lpp.

22 Bielenstein A. Ueber Weiterbildung der lettischen Sprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 13. Band, 1. Stück. Mitau, 1863, S. 57-63.

23 Alunāns J. Audiatur et pars altera. No: *Juris Alunāns. Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 214.-231. lpp.

reprezentējuši, un tiem līdzīgi šiem jēdzieniem atbilstošie vārdi.” Tādēļ varot pamatoti pieņemt, ka “latviešu valodas vārdu krājums gandrīz divkārtšojies kopš tā laika, kad Stenders sastādīja savu latviešu leksikonu, gan darinādams jaunus vārdus, gan pārņemdams svešus”²⁴. Tas paverot iespēju vieglāk saprotami rakstīt latviešu lasītājam, taču, no otras puses, “jo plašāka viela, jo grūtāk to pārvaldīt, tad taisnība mācītāja kunga apgalvojumam, ka labi latviski rakstīt jo tālāk jo grūtāk..”²⁵.

Pārmetumus, kas pēc būtības bija tuvi A. Bīlenšteina atziņai par “valodas taisīšanu”, nepilnus desmit gadus vēlāk pauda arī kāds anonīms “Mājas Viesis” autors²⁶: “Ļoti kārotum izskaidrošanu no B. v.²⁷ jeb no tiem “jaunās valodas” dibinātājiem un vārdu-dzemdētājiem, kādēļ tie ar tās “vecās valodas” vārdiem naidā tikuši un kādēļ tie šo svētāku īpašumu, kas visai tautai pieder, tai rauga laupīt, to šā tā grozīdami un pārtaisīdami, jaunus rakstīšanas likumus (ortogrāfiju) un citādu teicienu salikšanu pūlēdami ievest? [...] Pie tagadējiem rakstniekiem uz daudz tādējiem nelaikā dzimušiem vārdiem atduramies, kas īstam Latviešam nedz pazīstami, nedz ar vajadzīgi. [...] B. v. voi katrā rindā mudžēt mudž ar tādām pārkāpšanām pret mūsu jauku, skaidru valodu, kurā mūsu aukles pie šūpuļa mūs midzināja..”

Atspēkojot šādu pieņēmumu nepamatotību, Kaspars Biezbārdis (1806–1886) uzsvēra, ka apstākļos, kad “latvieši tikai mūsu laikos ar tādām lietām un domām iepazīstas, priekš kurām mūsu valodā līdz šim pa visam vārdu nebij”, tādēļ “raudzīja valodas pratēji šām lietām ģēdīgu vārdu atrast arī tādu vārdu vietā, kuri acīm redzot nelatviski ir.”²⁸. Pilnīgi noraidāms šī “Mājas Viesis” autora izteikums, ka “vārdu dzemdēšana latviešiem ļoti skādīga”, jo jaunvārdi vajadzīgi: “1) tādām lietām, kam vēl pavisam nav apzīmējumu; 2) to vārdu vietā, kas acīmredzot nelatviski”²⁹. Viņš arī uzsvēra, ka daudzi “tā nosaukti “jauni vārdi” nav vis visi iz kāda rakstnieka galvas cēlušies, bet ir pa lielāki daļai tādi vārdi, kuri kādos apgabalos tiek runāti (provinciālismi)”, turklāt tikai tauta izspriedīs, vai tie “ir cienīgi, runāšanā uzņemti tikt”³⁰.

Plašāk literatūras vēsturē aplūkotajā polemiskajā brošūrā “Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu” (1881) tās autors Pārstrauta Jānis (1851–1929) izteica vairākas terminoloģijas attīstībai nozīmīgas domas. Pirmkārt, viņš kā viens no pirmajiem latviešu valodā aprakstīja vispārīgo likumsakarību, ka vārdkopām terminoloģizējoties, tās bieži vien pārtop par salikteņiem, un tas noticis jau tautas valodā (saulgoze, saulgrieze, zeltupīte), un rosināja atteikties šais gadījumos no biedru zīmēm³¹: “Īpaši tad būtu divi

24 Alunāns J. Audiatur et pars altera. No: *Juris Alunāns. Izlase*. 214.–231. lpp.

25 Ibid.

26 *** Kādi vārdi tur, kur vajaga. *Mājas Viesis*. Nr. 50, 1870, 14. decembris.

27 Domāts laikraksts “Baltijas Vēstnesis” (1868–1906) – M. B.

28 Biezbārdis K. Mājas Viesim. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1871, 21. janvāris.

29 Ibid.

30 Ibid.

31 Pārstrauta Jānis. Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu. No: *Latviešu literatūras kritika*. Pirmais sējums (1874–1904). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 95.–127. lpp.

vārdi, vienu nojēgumu iztaisīdami katrreiz kopā rakstāmi, ja, viņus izrunājot, valodas svars krīt uz pirmo, p. p., *Vidzeme, Zemgaliņa, dievbijība, Garvēderi, Jaunzemji* (māju vārdi). Priekš simts gadiem vācieši vēl rakstīja, p. p. "*Landes-Leute*", tagad nenāk neviens ne prātā ne runāt, ne rakstīt citādi kā "*Landesleute*". Desmit gadu atpakaļ mums vēl bija "*laika-raksti*", tagad ikkatrs pazīst jau "*laikrakstus*!"

Otrkārt, viņš izteica visai pretrunīgi vērtējamo domu, ka aizguvumos no klasiskajām valodām pēc iespējas jā saglabā to oriģinālforma un, ieviešot tajos latviešu valodai raksturīgos divskaņus (paidagogs, Foiniks) visos gadījumos, kad tas atbilst "jaukskaņas" principam, jo "*idille* laikam skanētu jaukāk nekā *eidillijs*"³². Treškārt, viņš skaidri norādīja, ka nav pamata saglabāt daudzos aizgūtos darbības vārdos papildu vācu galotni *-ieren*, tādēļ latviski labāk un pareizāk skan *koncert-ēt, aplaud-ēt* nekā *koncert-ier-ēt* un *aplaud-ier-ēt*³³. Šis pēdējais ieteikums guva visplašāko atbalsi, tādēļ Jānis Endzelīns 1931. gadā ar gandarijumu varēja slavēt Pārstrauta Jāņa nopelnus, nedaudz ironiski norādot, ka apritējuši jau 50 gadi, "kopš latvietis vairs neštudierē, bet studē"³⁴.

Savā pirmajā valodnieciskajā rakstā Kārlis Mīlenbahs (1853–1916) uzsvēra apzinātas valodas kopšanas nepieciešamību, kas nozīmētu, ka jauniem vārdiem jābūt no valodas viedokļa pareizi darinātiem³⁵: "To ievērojot mums ne mūžam nenāks prātā aizstāvēt rakstu valodā ķēkšu teicienu un vārdu tiesības, kā p. piem. *feins, preilene, missione* u. t. p. Ja mums jābēg no šādas ķēkšu valodas, tad nav nebūt mazāk nicināmi 1) bezlikumīgi jauntaisītie vārdi un 2) kentauru valoda, t. i., vārdi sastāvoši no Latviešu saknēm un Leišu galotnēm, kā p. piem. (visi) vārdi uz "*iste*". Tādiem vārdiem trūkst līdzīgu piemēru, analogiju, – un mēs šādus vārdus pieņemdami izpelnīsimies pareizi to bargo sodu.." Tomēr viņa vērtējumā dominēja ticība valodas attīstībai, jo relatīva izteiksmes līdzekļu nabadzība vēsturē nereti novērota un allaž tā bijusi pārejoša parādība, to ilustrējot ar Cicerona laikmeta (106–43 p. m. ē.) latīņu valoda piemēru³⁶: "priekš Cicerona ..romniekiem romnieku valodā filozofija gandrīz nemaz nebija pazīstama. [...] Kā Romnieku valoda, uzstājoties daudz krietniem rakstniekiem, bagātīgi uzplauka, tā arī kuplumā pieņēmas un bez šaubīšanās pieņemsies jo lielākā mērā Latviešu valoda, strādājot Latviešu rakstniekiem uzcītīgi Latviešu rakstniecības laukā."

Kaudzītes Matīss (1848–1926) ar pseidonīmu Kalnieks, pauzdams savus uzskatus par valodas attīstību, norādīja, ka nav vairāk kā gadi divdesmit pagājuši, kopš latviešos modusies savas valodas cienīšana un vēlme to attīstīt un izkopt no arklā valodas par rakstniecības valodu³⁷. Kaut gan šo procesu aizsāka un vada izglītotākie

32 Ibid.

33 Ibid.

34 Endzelīns J. Arī jubileja. *Latvis*, Nr. 2962, 1931, 15. septembris.

35 Līgciemnieks*. *Latviešu valoda. Pagalms*. Nr. 2, 1881, 15.-16. lpp.

* Līgciemnieks ir viens no Kārļa Mīlenbaha pseidonīmiem.

36 Ibid.

37 Kalnieks. Tagadējs Latviešu valodas virziens. *Balss* Nr. 16, 1883, 20. aprīlis; Nr. 17, 27. aprīlis; Nr. 18, 4. maijs.

latvieši, tas tomēr netieši skar visus tautas slāņus, jo “pat daži pašgudri veči, kas iesākumā tiem stipri pretojās un pat mēdīja, sāk jau paši viņus pamaz pieņemt, kad labu laiku vēl veltīgi bij turējušies pie “*brīfēm*”, “*heftēm*”, “*bleifederiem*”, “*viņķeļiem*”, “*kupčiem*”, “*kaufmaņiem*”³⁸. Tomēr strauja valodas attīstība rada arī to, ka tajā ienāk daudz burtiski pārņemtu nepareizu un neiederīgu vārdu, proti, raksta latviski “ar Vācu (mazāk ar Krievu) domām un teikumiem, uzmaukdami tiem tik Latviešu cepures un uzvilkdami Latviešu “*moduraiņus*”³⁹.

Kaut gan jau 19. gadsimta 80. gadu pirmajā pusē bija vairāki mēģinājumi iedibināt žurnālus (no 1881. gada līdz 1883. gadam iznāca “*Pagalms*”, bet no 1884. līdz 1888. – “*Rota*”), tomēr īsti ikmēneša sabiedriski literāra žurnāla tradīcijas izveidojās līdz ar žurnālu “*Austrums*” (1885–1906). Tā pirmais redaktors, Maskavas Universitātes vācu valodas lektors Jēkabs Velme (1855–1928) publicēja pirmo sistemātisko apcerējumu par valodas funkcionēšanas un attīstības vispārējām likumsakarībām “*Vēstules par valodu un valodniecību*” (I–XII, 1885–1888).

It īpaši terminoloģijai tuvi jautājumi par valodas pārmaiņām un jaunu vārdu avotiem aplūkoti IV un VII vēstulē. Motīvus, kāpēc daudzkārt terminoloģijā labāk iederas aizgūti vārdi, J. Velme precīzi ilustrēja ar piemēriem no Bībeles⁴⁰: “Tā p. p. mūsu valodā vārds “*pravietis*” tāds svešinieks, kas dzimis pie vecajiem grieķiem un nozīmē to, kā mūsu “*papriekšsludinātājs*” un ko mūsu tēvi dēvēja par “*pareģoni*”. Bet bībelē grieķu vārds “*profetes*”, no kura cēlies mūsu “*pravietis*”, nozīmēja it sevišķu cilvēku šķiru, kam bija zināmā mērā tādas pašas īpašības, kādas mūsu “*pareģoniem*”, bet arī citas; tādēļ tad nosauca pie mums, kā arī pie vāciešiem ar svešo vārdu. [...] Caur bībeli mēs dabūjuši arī vārdu “*eņģelis*”, kas grieķu valodā nozīmē “*sūtņis*”, “*kalps*”. Grieķu vārdu “*angelos*” varētu it labi tulkot caur mūsu “*sūtņis*”, vai “*kalps*”; bet, tā tulkodami, mēs vairs nevarēsim šos sevišķus, pārdabīgus Dieva kalpus un sūtņus cieši apzīmēt. Tādēļ tad šis vārds uzņemts visās valodās, kuru runātāji pieder pie kristīgas ticības.”

Savukārt VII vēstulē plašāk aplūkots, kā rodas apzīmējumi jaunām lietām, uzsverot, ka vispirms cilvēku galvā rodas jauns jēdziens, kam vajadzīgs nosaukums, un tāds arī tiek iedots, taču šī saikne nav tik vienkārša, jo tiklīdz “nu ieronas nosaukums, tad arī nojēgums paliek tūliņ gaišāks un skaidrāks”⁴¹. Šis process ir diezgan sarežģīts, jo nosaukums jau tūlīt sāk savu patstāvīgu dzīvi⁴²: “Jaunus nosaukumus darinot, gars ņem vielu, kas tam vajadzīga priekš jaunu nojēgumu nosaukšanas, tur, kur visvieglāki dabūjama. Viņš skatās tikvien uz tam, lai iegūtu kādu zīmi, kuru varētu cieši savienot ar nojēgumu un kura būtu derīga darīt savas domas zināmas citiem. Tiklīdz jauns nosaukums radīts, tad arī tūliņ runātāji aizmirst, kā viņš cēlies un no kurienes tas ņemts, un

38 Kalnieks. Tagadējs Latviešu valodas virziens. *Balss* Nr. 16, 1883, 20. aprīlis; Nr. 17, 27. aprīlis; Nr. 18, 4. maijs.

39 Ibid.

40 Velme J. Vēstules par valodu un valodniecību IV. *Austrums*. Nr. 9, 1885, 561.–566. lpp.

41 Velme J. Vēstules par valodu un valodniecību VII. *Austrums*. Nr. 8, 1886, 473.–478. lpp.

42 Ibid.

turas tikai pie šīs jaunās nozīmes.” Kaut gan visos gadījumos būtu nepieciešams meklēt pareizus paraugus un darināt vārdus pēc analogijas ar tiem, tomēr nereti par paraugu kļūst arī aplams vārds, un šāda situācija latviešu valodā nebūt nav reta⁴³: “Ja [...] ierona latviešu sadzīvē jauns nojēgums, tad vispirms jāapskatās valodā, kā līdz tam laikam mēdza apzīmēt līdzīgus nojēgumus, un jārada jaunais nosaukums pēc analogijas, citādi viņam trūks dzīvības spēka. Bet dažreiz kāds rakstnieks bez kādas analogijas taisījis jaunu vārdu un citi dara pakaļ, it kā kad šis nepareizīgums viņus apburtu [...]”

Par jauno vārdu parādīšanās tempu liecina Jelgavas skolotāja Pētera Zēvalda (1839–1910) veiktais apkopojums, jo aptuveni gada laikā viņam izdevās “Baltijas Vēstneša” secīgajos numuros (no 1872. gada 44. līdz 1873. gada 47. numuram) atrast 484 jaunvārdus vai mazāk zināmus vārdus⁴⁴. Tādēļ visai loģiski, ka šāda rakstura atziņas parādījās 19. gadsimta 80. gados, jo jau tad laiku, kas sekoja pēc Jura Alunāna un Kronvaldu Ata (1837–1875) darbības, pēc Aleksandra Vēbera (1848–1910) ierosmes mēdza mazliet nievīgi iedēvēt par “vārdu kalšanas laikmetu”⁴⁵. Plašajā A. Vēbera 1885. gada Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulcēs noturētās runas atreferējumā uzsvērta atšķirība starp erudīto un piesardzīgo Alunāna un Kronvalda pieeju vārddarināšanai un bieži sastopamajiem burtiskajiem pārcēlumiem no vācu valodas, kas veikti bez pietiekamām gramatikas zināšanām un valodas izjūtas. Tikai tā var izskaidrot spējo un nemotivēto vārddarināšanas modeļu maiņu: “Tā daži lūko uz valodu, kā uz kādu modes lietu. Vakar bij galotne “šana” modē un cieņā, šodien ir “ums”, un rītā varbūt būs “iens”...⁴⁶”

Savējā un svešā attiecības valodā, valodas lietotāju attieksme pret šo parādību un šīs proporcijas mainīgums raksturots kādā “Dienas Lapas” publikācijā⁴⁷: “Tautu literatūrās bieži manāmi tādi laikmeti, kad zināmi rakstnieki visiem spēkiem cenšas rakstīt jo tīrā valodā, visus svešus vārdus iz vārdnīcas ārā mezdami un to vietā no pašu valodas celmiem atvasinādami jaunus vārdus. Šāda cenšanās nav nebūt peļama [...], kamēr viņa turas zināmās robežās, bet, tiklīdz šādi pūliņi iet pār robežām, tad nevien nepanāk nekādas sekmes, turpretim pat paliek par niekošanos..” Tikko kādi vārdi ir dziļi valodā iesakņojušies, tā centieni viņus pilnīgi izskaust parasti lemti neveiksmei, turklāt tie turpinās bagātināt valodu arī tad, ja to nozīme mainīsies⁴⁸: “Visgrūtāki tas vēl izdarāms pie tādiem vārdiem, kuru vietā nevar likt līdzīgi spēcīgu un plašu pašu valodas vārdu. [...] Dažu tādu svešu vārdu vietā varētum lietot arī paši savus: kā *brokasts* – *azaiids*,

43 Ibid.

44 Seewald P. Neubildungen und wenig bekannten Wörter aus dem “Baltijas Vēstnesis”. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 3. Stück. Mitau, 1874. S. 58–72.

45 Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas ārkārtīgas sapulces 26. un 27. jūnija dienās 1885. *Bals.* Nr. 27, 1885, 3. jūlijs.

46 Ibid.

47 M. Domas par latviešu valodas kuplināšanu. *Dienas Lapa* Nr. 157, 1888, 12. jūlijs; Nr. 158, 13. jūlijs; Nr. 159, 14. jūlijs; Nr. 161, 18. jūlijs.

48 Ibid.

ormanis – šķūtnieks, braucējs, smādēt – paļāt, dancis – deja, bišķi – drusku, bet caur to šie svešie vārdi vēl nezudīs iz latviešu mutes: ja daudz, tad viņi pieņems drusku citādu nozīmi, šaurāku vai plašāku, t. i., viņi netieši kuplinās latviešu valodu.”

Skolotājs Dāvids Pelcs (1850–1913), kurš savus publicistiskos darbus parakstīja ar vārdu Kažoku Dāvis, centās izvērtēt latviešu rakstutēvu (šo vārdu viņš, šķiet, bija aizguvis no Laubes Indriķa (1841–1889) rakstiem), līdztekus nopelniem minot arī to, kas no viņu ieviestā neatbilst latviešu valodas garam. Par rakstutēviem viņš dēvēja pirmās vārdnīcas sastādītāju Georgu Manceli (1593–1654), pirmās plašākās gramatikas autoru Heinrihu Ādolfiju (1622–1686) un Bībeles tulkotāju Ernstu Gliku (1654–1705)⁴⁹.

Līdztekus citiem pārmetumiem (par vietniekvārdu “tas” un “tā” lietošanu artikula funkcijā; aplamu vārdu kārtību ģenitīva konstrukcijās; nevajadzīgu prievārda “iekš” lietošanu lokatīva vietā un tautību nosaukumu atvasināšanu ar izskaņu *-eri*) no vārddarināšanas viedokļa būtiska bija atziņa par izskaņas *-šana* absolutizēšanu⁵⁰: “Liekās, ka Gliķis nav zinājis, ko apzīmē galotne “šana”, vai ka latviešiem šinī ziņā smalks jēgumu nošķīrums, p. piem., *plava, plauja, plāviens, plāvums, plaušana; dzēriens, dzērums, dzeršana; jēga, jēdziens, jēgums, jēgšana*. Še neviens neliegs, ka substantīviem ar “šana” savs īpašs nozīmējums un ka šo galotni nevar tur lietāt, kur jāstāv par piemēru galotnei “ums”. Gliķis tulkodams to liekās neievērojis, citādi viņš nebūtu tik daudz substantīvu uz “šana” atvasinājis, p. piem. *Dieva lūgšanas, grēku nožēlošanas, debesu braukšana (Himmelfahrt, it kā ar ratiem brauktu debesīs)*.” Tiesa, vēlākos gadu desmitos vērsšanās pret šo izskaņu daudzkārt tika pārspīlēta, noliedzot tās lietojumu pat gadījumos (piemēram, rosinot *dzimtbūšanas* vietā runāt par *dzimtbuvi* vai *dzimtniecību*), kad tas bija pilnīgi pamatoti vai kad konkrētā vārda lietojumam bija sena vēsture⁵¹.

Literāri košā veidā aizguvumu ienākšanu valodā vienlaikus ar šīs parādības iepazīšanu ar kādas kaimiņtautas starpniecību raksturoja Jānis Kauliņš (1863–1940)⁵²: “..valodnieki var ar neatspēkojamu stingrību noteikt, kuri vārdi tapināti un no kuras tautas tie paņemti.. Nevienā kronikā nav rakstīts, ka latvieši no vāciešiem mācījušies *šņabi brūķēt, pīpi smēķēt, pēc modes ģērbties, vestes, paletavus, hūtes, elsiņus nēsāt, ar deķiem segties, uz ķiseņiem gulēt* [...] [ka] krievi latviešiem mācījuši *grēkus pazīt un tad baznīcā tos atzīt, muižas būvēt, valstīs, pagastus un robežus kārtot, kalpus atšķirt no citiem cilvēkiem*..” Turklāt būtiski tas, ka visi vārdi valodas attīstības gaitā mēdz mainīt savu nozīmi, un tās ilgstoša nemainība drīzāk ir izņēmums nekā vispārīga parādība.

49 Kažoku Dāvis. Mūsu rakstu-tēvu nopelni un grēki (pēc Ingas (Laubes Indriķa) rakstiem). *Austrums*. Nr. 6, 1891, 687.-706. sl.

50 Kažoku Dāvis. Sveši iespaidi mūsu valodā. *Austrums*. Nr. 1, 1894, 10.-16. lpp.

51 Ķīkaura P. *Piezīmes ar dažiem latviešu valodas labojumiem*. Rīga: Zemnieka Domas, 1937, 108 lpp.

52 Kauliņš J. Par nozīmes maiņu mūsu valodā. No: *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*. 8. Rīga: 1893, 68.-81. lpp.

No terminoloģijas viedokļa svarīgākā ir nozīmes sašaurināšanās, jo tieši tā ļauj precīzāk niansēt apzīmējumu saturu⁵³: “..“*kumelš*” agrāk katrs zirgs, tagad tikai daži; vārds “*mācītājs*”, kurš īstenībā arī visiem skolotājiem un amatnieku meistariem piederētu, sašaurinājies par baznīckunga īpašumu”.

Attīstīdams jau agrāk izteiktās domas, Kažoku Dāvis pauda viedokli, ka daudzi agrāk aizgūti vārdi pakāpeniski no valodas ar laiku izzudis, tomēr, lai latviskais termins aizstātu jau esošo aizguvumu, svarīgi šādi priekšnosacījumi: 1) ka vārds būtu mūsu valodas garā darināts, 2) ka vārds labi apzīmētu nosaucamo lietu, 3) ka vārdu izplatītu laikraksti un grāmatas, 4) ka tautai tas patiktu⁵⁴. Jāteic, ka nekad valodas vēsturē nav bijis iespējams jau laikus prognozēt, kuri vārdi gūs valodas lietotāju atzinību, bet kuri – ne, kaut gan skaidrs, ka neparasti skanošiem vai dīvaini darinātiem vārdiem izredzes izvairīties no okazionālismu likteņa nav lielas⁵⁵.

Šajā rakstā viņš noteikti iebilda pret samākslotu internacionālismu aizstāšanu ar jaundarinātiem vārdiem, uzsverot, ka “[mēs] tulkojam tikai tos nosaukumus, ko citas tautas tulko, bet paturam svešvārdus, ko citas tautas patur p. p. *teātrs, kasa, telegrāfs, telefons, fotogrāfs, bībele, evaņģēlijs*..”⁵⁶. Tādēļ, ka terminu pārņemšana notiek ar abu dominējošo kontaktvalodu – vācu un krievu – starpniecību⁵⁷, svarīgi respektēt valodu atšķirības, kuras visspilgtāk izpaužas gadījumā, kad jāizsaka jauns jēdziens, kura raksturošanai nepieciešams veidot divkomponentu vārdkopterminu no diviem lietvārdiem. Šajā gadījumā jāņem vērā atšķirīga pieeja katrā valodā, proti, ja vācieši divus substantīvus var viegli par vienu vārdu savienot, tad krievi pirmā substantīva vietā lieto no tā atvasinātu adjektīvu, bet latvieši pirmo substantīvu liek ģenitīvā, paturot divus vārdus jeb savēlot par vienu⁵⁸. Pēc viņa uzskata, šāda konstrukcija ar ģenitīvu daudz latviskāka par mākslīgi darinātu adjektīvu, tādēļ varētu būt *brālīga mīlestība*, bet ne “*ziemelīgais jeb ziemeliskais vējš*”, “*pilsētīga jeb pilsētiska valde*”⁵⁹.

Latviešu literārās biedrības Kurzemes direktors Aleksandrs Hanss Bernevis (1863–1935) 1893. gada 8. decembra kopsēdē nolasīja referātu par latviešu valodas attīstību pēdējos gados, ko pēc tam publicēja rakstu krājumā⁶⁰. Tajā uzsvērts, ka valodas attīstība reizē ir arī tautas attīstība, jo apstākļos, kad plaši paveras izglītības iespējas, valodā ienāk neskaitāmi jauni *jēdzieni* (*Begriffe*), kam nepieciešami apzīmējumi: jaundarinājumi vai svešvārdi (aizguvumi). Valodas izteiksmes līdzekļu trūkumu vispirms

53 Ibid.

54 Kažoku Dāvis. Sveši iespaidi mūsu valodā. *Austrums*. Nr. 1, 1894, 10.–16. lpp.

55 Baltiņš M. Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. No: *Valsts valodas komisijas raksti, 7. sējums: Vārdnīcas un valoda*, Rīga: Zinātne, 2015, 53.–69. lpp.

56 Kažoku Dāvis. Sveši iespaidi mūsu valodā. *Austrums*. Nr. 1, 1894, 10.–16. lpp.

57 Baltiņš M. Vadošās kontaktvalodas ietekme uz terminu sistēmu latviešu valodā, 65.–75. lpp.

58 Ibid.

59 Ibid.

60 Bernewitz A. Ueber die jüngste Entwicklungsperiode der lettischen Schriftsprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 19. Band, 3. Stück. Mitau, 1894, S. 32–51.

izjūt labāk izglītotie, tomēr drīz ieteikumus izmanto visi tautas slāņi, jo daudzi Kronvalda ieteikumi, piemēram, *līdzeklis, vadonis, varonis, viesnīca, slimnīca, valde* jau pārgājuši arī neizglītoto leksikā un kļuvuši par tautas garīgo mantojumu, turpretim citi (*omulība, stāvoklis, daile, gaisejāds* u. c.) vēl gaida iesakņošanas tautā⁶¹.

Taču daudzos gadījumos paralēli pastāv vairāki ieteikti ekvivalenti, piemēram, vācu *Wissenschaft* atrodamas septiņas atbilstmes (*zināšana, zināšanas, zināmība, zinātnība, zinātniecība, zinātne, zinība*), no kuriem pašlaik visplašāk lietojot pēdējo. Sasteigta un lieka esot vārdu formu grozīšana strupināšanas virzienā, tādēļ autors ironizē, ka agrāk teātrī bijušas *izrādīšanas*, tagad *izrādes*, bet drīz varbūt pietikšot ar *rādēm* vien. Kaut gan pārlietu brīva svešvārdu ieplūšana valodā nav vēlama, tomēr tagad tas notiek daudz precīzāk (nav *inventarijums*, bet *inventārijs*, ne *deputāte*, bet *deputāts*, ne *lekcions*, bet *lekcija*) un notikusi atteikšanās no vāciskajām darbības vārdu nenoteiksmes galotnēm “*ierēt*”, taču daudz ļaunāk par atsevišķu vārdu aizgūšanu ir rakstu valodas formu ģermāniskošana⁶².

Rezumējot 19. gadsimta otrajā pusē paveikto, Kārlis Mīlenbahs 1901. gadā publicē rakstu “Jaunvārdi”, kurā līdztekus izvērstam jaunvārdu sarakstam (vairāki simti vārdu alfabētiskā secībā) iztīrāti arī jaunvārdu darināšanas principi⁶³. Nepieciešams skaidri nošķirt tos vārdus, kas patstāvīgi darināti (*atvasināt, locījums, nāveklis, šķidr- auts, varonis, zīmulis* u. c.), no tiem, kas veidoti pēc vācu valodas vai cita sveša parauga (*dzelzceļš, galminieks, iespaids, pārsvars*), kaut gan arī bez tādiem nevar iztikt. Pirmos viņš uzskatīja par daudz vērtīgākiem, tādēļ pārmeta daudziem Kronvaldu Ata nopelnu vērtētājiem, ka tie nereti izceļot mazāk veiksmīgo, kur viņš bijis veiksmīgs tulko- tājs (*piekrišana, pilnvara, pilsonis*), nevis oriģināls vārdu darinātājs. Turklāt arī pret vārdiem, kas darināti ar latviešu valodas līdzekļiem, jābūt piesardzīgiem, jo nepietiek vērtēt tikai to, cik veiksmīgi viņš apzīmē jauno reāliju, bet arī “cieši jālūkojas arī uz viņu otru pusi, uz viņu atvasinājumu, jo, lai būtu jaunvārds nozīmes ziņā nez cik jauks, tomēr tas nekam neder, ja nav pareizi atvasināts”⁶⁴.

Autors īpaši uzsvēra tādu terminoloģijas pamatatziņu, ko gan itin bieži mēdz aizmirst, ka nekad neviens termins nespēj visaptveroši un detalizēti aprakstīt apzīmē- jamo jēdzienu visā tā pilnībā, bet nosauc kādu raksturīgu pazīmi⁶⁵: “Ne viens vārds nekad neapzīmē visu apzīmējamo priekšmetu, bet ikviens vārds apzīmē tikai vienu no ievērojamām priekšmeta savādībām, tā, p. piem. *pulkstenis* gan apzīmēts latviešu valodā pēc viņa čīkstēšanas, pēc pulka stenēšanas, bet krievu *часы* pēc šā priekšmeta uzdevuma stundas (*часы*) rādīt, tāpat kā latviešu apvidus vārds *stundenis*. [...] Latviešu

61 Bernewitz A. Ueber die jüngste Entwicklungsperiode der lettischen Schriftsprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 19. Band, 3. Stück. Mitau, 1894, S. 32-51.

62 Ibid.

63 Mīlenbahs K. Jaunvārdi. *Vārds*. Nr. 45, 1901, 23. jūlijs; Nr. 50, 28. jūlijs; Nr. 56, 4. augusts; Nr. 57, 6. augusts.

64 Ibid.

65 Ibid.

starpā daudzkārt izplatījušās nepareizas domas, it kā vārdi spētu visu priekšmetu, nojēgumu apzīmēt. Šīs nepareizās domas atkal radījušās nepareizus ieskatus par dažiem vārdiem.”

Ar diskusiju par latviešu valodā lietotajiem skolu gramatikas terminiem 1901. un 1902. gadā tika organizēta šīs nozares terminoloģijas sakārtošana. To aizsāka skolotāja Pētera Abula (1860–1926) referāts 1901. gada rudenī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā, ko papildināja atsevišķā brošūrā izdots apkopojums par septiņu autoru gramatikās lietotajiem apzīmējumiem⁶⁶. Pēc plašākas diskusijas īpaši šim nolūkam sasauktā skolotāju sanāksmē 1902. gada 4. janvārī, kas noritēja lietpratīgā K. Mīlenbaha un J. Endzelīna (1873–1961) vadībā, tika panākta vienošanās par vairāku terminu, tomēr diskusijas turpinājās līdz 1902. gada rudenim, kad nāca klajā P. Abula gramatikas grāmata⁶⁷. Šī bija pirmā reize, kad tika panākta kopīga vienošanās starp kādas nozares lietpratējiem, turklāt šajā gadījumā tā nemainīgi pastāvēja līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām. Kad 1942. gadā nāca klajā Valērijas Bērziņas-Baltiņas (1906–2000) sastādītā vidusskolu gramatika, kurā lietotā terminoloģija būtiski atšķīrās, Ernests Blese (1892–1964) recenzijā uzsvēra⁶⁸: “..pat vislabākā gramatiskā terminoloģija ir tomēr tikai relatīvi pareiza un arvienu ir stipri konvencionāla. Tādēļ arī pret daudziem terminoloģijas jauninājumiem var vērst tos pašus iebildumus, kādi vērsti pret vecajiem nosaukumiem. Starpība tomēr tā, ka vecie nosaukumi bija parasti, ieviesušies, jaunie ir neparasti un sveši. Bet sakāms vārds māca, ka viens vecs draugs esot labāks par diviem jauniem.”

Populārzinātniskās literatūras nozīmi jaunu terminu ienākšanā aplūkoja vēlākais jurists un diplomāts, tolaik tieslietu students Kārlis Ducmanis (1881–1943). Atzīdams, ka dominējošais vairums latviešu valodā izdoto populārzinātnisko darbu ir tulkojumi, viņš uzsvēra, ka tulkotājam allaž būtu jālūkojas, lai “nepalaistu neizmanto tu nevienu gadījumu, kur svešvārdu, resp. zinātnisku izteicienu var izteikt latviski tā, ka pie tā nekas no domas un domu nokrāsām neietu pazušana”⁶⁹. Ja nu tomēr nav iespējams svešvārdu aizstāt ar latviešu vārdu, tad tas attaisnojams gadījumos, kad šis vārds ir plaši pazīstams un tā latviskā atbilde nav nostiprinājusies (lai neradītu pārpratumus), kad konteksts ļauj viegli izprast vārda nozīmi vai kad iespējams to skaidrot iekavās vai parindes piezīmē. Ļoti asi viņš izteicās par diletantisku tulkotāju negatīvo ietekmi uz terminrades procesu, jo tādējādi tiek veicināta “pseidozinātniska lubu literatūra”

66 Abuls P. *Terminoloģija latviešu gramatikā. Priekšā lasīts Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas sapulcē, septembrī 1901.* Rīgā, 1901. 24 lpp.

67 Abuls P. *Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām*: 2 daļās. Rīga: Šenfelda drukātava, 1902. [4], 111 lpp.

68 Blese E. V. Bērziņas Latviešu valodas gramatika. Vidusskolu kurss. *Latvju Grāmata*. Rīgā, 1942. 283 lpp. [recenzija]. *Latvju Mēnešraksts*. Nr. 5, 1942, 474.–478. lpp.

69 Ducmanis K. Populārzinātniski raksti latviešu valodā. *Rīgas Apskats*. Nr. 64, 1908, 17. marts; Nr. 69, 22. marts; Nr. 73, 28. marts; Nr. 79, 4. aprīlis; Nr. 82, 8. aprīlis; Nr. 83, 9. aprīlis.

kā izklāsta, tā valodas ziņā, turklāt šādos darbos ārkārtīgi daudz rusicismu, jo kopš pārkrievošanas sākuma ģermānismu skaits ejot mazumā⁷⁰.

No leksikogrāfa viedokļa terminu trūkumu raksturoja Jēkabs Dravnieks (1858–1927), cenzdamiem atvairīt diezgan nepelnītos pārmetumus par savu 1910. gada vācu-latviešu vārdnīcu, norādīdams gan apzīmējumu trūkumu, gan savu nevēlēšanos iekļaut pašradītus, bet neaprobētus vārdus⁷¹: “..kas nav nodarbojies gar vārdnīcas sastādīšanu, tam nav ne jausmas, cik daudz mums vēl terminu trūkst! Izdomāt vārdus jau nebūtu grūti, bet vārdnīcas uzdevums, kā K. Mīlenbahs man pareizi izskaidroja, ir: dot tādus vārdus, kuri tautas mutē vai literatūrā lietoti, bet nevis dot izdomātus, vēl nekur nelietotus. Tātad labošanās šai ziņā sagaidāma tikai, kad mums radīsies plašāka zinātniska literatūra.” Tādējādi J. Dravnieks aizstāvēja savu vārdnīcas sastādītāja pienākumu iekļaut arī no valodas viedokļa būtiskus kalkus, tostarp tādus reāli lietotās terminoloģiskās vārdkopās *dzīvokļa neaizskaramība*, *goda aizskaršana*, pārmetot kritiķu subjektīvo pieeju, jo “ja jau *Flickwort* = *ielāpa vārds* ir ģermānisms, tad tādi paši ir arī citi (kalki): *Todesstrafe* = *nāves sods* un *Gesetzkraft* = *likuma spēks*”⁷². Viņš pieļāva domu, ka var pievienot vārdnīcā ieteicamāko ekvivalentu, bet nebūtu korekti izlikties, it kā kāds vārds, kas atzīts par neveiksmīgu, bet tiek lietots, neeksistē.

Laikā līdz Pirmajam pasaules karam bija panākts tāds progress latviešu valodā un tās izteiksmes līdzekļu bagātināšanā, ka varam tikai pievienoties vēsturnieka Jāņa Krīģera (1851–1924) domām, ka “līdz ar kultūras un civilizācijas uzplaukšanu aug pieprasījums pēc jauniem vārdiem, aug jaundarināto vārdu piedāvājums, gan izdevīgs, bet par reizei diezgan neizdevīgs”⁷³. Tādēļ katra vārda ienākšana valodā ir sava laika liecība, un nav iespējams bez būtiskiem zaudējumiem pavērst laiku atpakaļ⁷⁴: “[ja] mums iekristu prātā tagad pieturēties tam valodas apmēram, kāds bija gadus piecdesmit atpakaļ, tad mums būtu jāliek spalva pie malas un jābeidz rakstīt, jo mums trūktu vārdu, kuros ietērt mūsu tagadējai dzīvei un attīstībai vajadzīgos sajēgumus.”

Līdzīgas domas, ka valodas attīstību nav iespējams ne forsēti steidzināt, nedz pagriezt atpakaļ, trīsdesmit gadus vēlāk izteica E. Blese Otrā pasaules kara laikā, kad atkal bija aktualizējušās eksistenciālas problēmas par tautas nākotni⁷⁵: “Ja savā laikā konservatīvie spēki nevarēja piespiest valodu paturēt vecos izteiksmes līdzekļus, tad tāpat tas ir tagad, tikai otrādi: nevar piespiest valodu sekot pārmērīgam izteiksmes

70 Ducmanis K. Populārzinātniski raksti latviešu valodā. *Rīgas Apskats*. Nr. 64, 1908, 17. marts; Nr. 69, 22. marts; Nr. 73, 28. marts; Nr. 79, 4. aprīlis; Nr. 82, 8. aprīlis; Nr. 83, 9. aprīlis.

71 Dravnieks J. Vēlreiz vāc.-latv. vārdnīcas lietā. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 108, 1910, 13. maijs.

72 Ibid.

73 Krodznieks* J. Svešvārdi valodā un viņu nozīme sadzīvē. *Druva*. Nr. 9–12, 1914, 959.–964. lpp.

* Krodziniēks un J. Krodziniēks bija pseidonīmi, ar kuriem vēsturnieks J. Krīģers parakstīja savus rakstus latviešu presē.

74 Ibid.

75 Blese E. Par jaunradīšanu valodā. *Latvju Mēnešraksts*. Nr. 11, 1943, 695.–698. lpp.

modernismam tur, kur šim modernismam nav pamata, un aizliegt ņemt no valodas agrākiem izteiksmes līdzekļiem to, kas tajos labs un vērtīgs.”

Daži secinājumi

1. Gandrīz visi nozīmīgākie valodnieki savās publikācijās (it īpaši tajās, kas skar vispārējo valodas attīstību vai jaunu vārdu darināšanu) netieši aplūkojuši arī terminrades procesam būtiskus jautājumus. Lielākā daļa no šīm atziņām izrietēja no vērojumiem par valodas attīstības tendencēm, vispārinot praktisko pieredzi.

2. Terminoloģijas jautājumi šai laikā nekļūst par valodnieku pamatinteresu objektu, jo terminrade tiek aplūkota kopā ar citām valodas prakses daļām, it īpaši ar vārddarināšanu un attieksmi pret aizguvumiem.

3. Joprojām maz apzinātas terminoloģijas praksē iesaistīto nozaru speciālistu atziņas, jo tās lielākoties ietvertas darbu ievados un grāmatu recenzijās, tādēļ nereti grūti uzmeklējamas.

Avoti un literatūra

1. *** Kādi vārdi tur, kur vajaga. *Mājas Viesis* Nr. 50, 1870, 14. decembris.
2. Abuls P. *Terminoloģija latviešu gramatikā. Priekšā lasīts Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas sapulcē, septembrī 1901.* Rīgā, 1901, 24 lpp.
3. Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām: 2 daļās. Rīga: Šenfelda drukātava, 1902, [4], 111 lpp.
4. Alunāns J. Audiatur et pars altera. No: *Juris Alunāns. Izlase.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 214.-231. lpp.
5. Alunāns J. Par latviešu valodu. No: *Juris Alunāns. Izlase.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 249.-250. lpp.
6. Baltiņš M. Terminoloģijas procesa normatīvā bāze: esošais un vēlamais. No: *Valsts Valodas Komisija raksti, 3. sējums: Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā,* Rīga: Valsts valodas komisija, 2007, 32.-53. lpp.
7. Baltiņš M. Vadošās kontaktvalodas ietekme uz terminu sistēmu latviešu valodā. No: Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti-2. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 65.-75. lpp.
8. Baltiņš M. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda.* A. Veisberga red. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 429.-430. lpp.
9. Baltiņš M. Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. No: *Valsts valodas komisijas raksti, 7. sējums: Vārdnīcas un valoda.* Rīga: Zinātne, 2015, 53.-69. lpp.
10. Bernewitz A. Ueber die jüngste Entwicklungsperiode der lettischen Schriftsprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft.* 19. Band, 3. Stück. Mitau, 1894, S. 32-51.

11. Bielenstein A. Ueber Weiterbildung der lettischen Sprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 13. Band, 1. Stück. Mitau, 1863, S. 57-63.
12. Biezbārdis K. Mājas Viesim. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1871, 21. janvāris.
13. Blese E. V. Bērziņas Latviešu valodas gramatika. Vidusskolu kurss. Latvju Grāmata. Rīgā, 1942. 283 lpp. [recenzija]. *Latvju Mēnešraksts*. Nr. 5, 1942, 474.-478. lpp.
14. Blese E. Par jaunradišanu valodā. *Latvju Mēnešraksts*. Nr. 11, 1943, 695.-698. lpp.
15. Blese E. *Mūsu valoda savu vēsturisko cīņu gaitās*. Londona: Latviešu informācijas birojs, 1955, 19 lpp.
16. Braže G. *Īsa pamācīšana Latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt un caur to par labiem rakstītājiem palikt*. Jelgavā: Steffenhagen un dēls, 1857, 40 lpp.
17. Dravnieks J. Vēlreiz vāc.-latv. vārdnīcas lietā. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 108, 1910, 13. maijs.
18. Druviete I. Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē. *Linguistica Lettica*, Nr. 2, 1998, 5.-18. lpp.
19. Ducmanis K. Populārzinātniski raksti latviešu valodā. *Rīgas Apskats*. Nr. 64, 1908, 17. marts; Nr. 69, 22. marts; Nr. 73, 28. marts; Nr. 79, 4. aprīlis; Nr. 82, 8. aprīlis; Nr. 83, 9. aprīlis.
20. Endzelīns J. Arī jubileja. *Latvis*, Nr. 2962, 1931, 15. septembris.
21. Grabis R. Raiņa ieguldījums latviešu literārās valodas attīstībā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1965., Nr. 10., 25.-34. lpp.
22. Hehn J., von. *Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum*. Königsberg (Pr.) und Berlin W. 35: Ost-Europa-Verlag, 1938, 159 S.
23. Kalnīnieks. Tagadējs Latviešu valodas virziens. *Balss* Nr. 16, 1883, 20. aprīlis; Nr. 17, 27. aprīlis; Nr. 18, 4. maijs.
24. Kauliņš J. Par nozīmes maiņu mūsu valodā. No: *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*. 8. Rīga: 1893, 68.-81. lpp.
25. Kažoku Dāvis. Mūsu rakstu-tēvu nopelni un grēki (pēc Ingas (Laubes Indriķa) rakstiem). *Austrums*. Nr. 6, 1891, 687.-706. sl.
26. Kažoku Dāvis. Sveši iespaidi mūsu valodā. *Austrums*. Nr. 1, 1894, 10.-16. lpp.
27. Krodznieks J. Svešvārdi valodā un viņu nozīme sadzīvē. *Druva*. Nr. 9-12, 1914, 959.-964. lpp.
28. Ķīkauka P. *Piezīmes ar dažiem latviešu valodas labojumiem*. Rīga: Zemnieka Domas, 1937, 108 lpp.
29. Līgciemnieks. Latviešu valoda. *Pagalms*. Nr. 2, 1881, 15.-16. lpp.
30. Lundberg J. F. Ueber die Aufnahme fremder Wörter in die lettische Sprache. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. II. Band, 2. Stück. Mitau, 1830. S. 101-121.
31. M. Domas par latviešu valodas kuplināšanu. *Dienas Lapa*. Nr. 157, 1888, 12. jūlijs; Nr. 158, 13. jūlijs; Nr. 159, 14. jūlijs; Nr. 161, 18. jūlijs.
32. Mīlenbahs K. Jaunvārdi. *Vārds*. Nr. 45, 1901, 23. jūlijs; Nr. 50, 28. jūlijs; Nr. 56, 4. augusts; Nr. 57, 6. augusts.
33. Ozols A. Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienu latviešu valoda. No: *Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti*. 86. sējums: *Latviešu leksikas attīstība*. Rīgā: Latvijas Valsts universitāte, 1968, 11.-49. lpp.

34. Pārstrauta Jānis. Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu. No: *Latviešu literatūras kritika*. Pirmais sējums (1874–1904). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 95.–127. lpp.
35. Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas ārkārtīgas sapulces 26. un 27. jūnija dienās 1885. *Balss*. Nr. 27, 1885, 3. jūlijs.
36. Seewald P. Neubildungen und wenig bekannten Wörter aus dem "Baltijas Vēstnesis". In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 15. Band, 3. Stück. Mitau, 1874. S. 58–72.
37. Stenders G. F. Latviešu gramatika. 1783. [Gramatikas teksta tulkojums] No: Stenders G. F. Latviešu gramatika. 1783. Tulkojusi Dr. philol. Z. Fride. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 84.–389. lpp.
38. Zwei Uebersetzungen der Augsburgischen Confession, die erste von Propst von der Launitz, die zweite von Pastor Karl Fr. Kyber. Recensent Dr. K. K. Ulmann. In: *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 5. Band, 1. und 2. Stück. Mitau, 1835, S. 86–121.
39. Velme J. Vēstules par valodu un valodniecību IV. *Austrums*. Nr. 9, 1885, 561.–566. lpp.
40. Velme J. Vēstules par valodu un valodniecību VII. *Austrums*. Nr. 8, 1886, 473.–478. lpp.
41. W. P. Ziņa par vienu jaunu grāmatu un kāds vārds no svešām valodām. *Latviešu Avīzes*, Nr. 18, 1835, 2. maijs.
42. Wellig A. *Beiträge zur letyischen Sprachkunde*. Mittau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1828, 216 S.

•

Theory and practice of terminology in Latvia since the middle of the 19th century

Summary

The paper presents a historical review of important publications regarding terminology in Latvian up to World War I, with special emphasis on articles published in the 19th century. All these articles, despite being dedicated to other specific problems in the development of the Latvian language, also deal with important questions on the theory and practice of terminology.

Initially the limitations of Latvian terminology in his time were described by Gotthard Friedrich Stender (in Latvian *Vecais Stenders* – Old Stender) who identified the word-formation options offered by suffixes, that became widespread at the end of the 19th century. Later, several articles in the collections of the Latvian Literary Society (German: *Lettisch-literarische Gesellschaft*) discuss the necessity for Latvian to borrow words and the methods for adapting them into Latvian.

Since the first publications by Juris Alunāns in the 1850–60s, the current topics in publications on terminology were, among others, the semantic meanings of different word-endings, the principles of word formation, changes in the language, trying to find balance between the harmonic development of the language (sometimes described in German as *Fortbildung*) and the self-serving creation of neologisms and superficial language constructions (German: *Sprachmacherei*). Articles by authors of historical import, but currently seldom quoted (Pārstrautu Jānis, Kaudzītes Matīss, Jēkabs Velme, Kažoku Dāvis, Kārlis Ducmanis) are reviewed, comparing their thoughts on the development of Latvian with those of the most outstanding linguists (Kārlis Milenbahs or Mühlenbach, Jānis Endzelīns, Ernests Blese).

Keywords: Latvian language, terminology, 19th century, word formation, borrowings

KRISTIĀNA ĀBELE

No skunstes māldera par gleznotāju: tēlotājas mākslas pamatterminu attīstība latviešu valodā 19. gadsimta otrajā pusē

Kopsavilkums

Rakstā no mākslas vēstures skatpunkta aplūkota viena tēlotājas mākslas veida – glezniecības – pamatterminu kopuma izveidošanās latviešu valodā 19. gadsimta 60.–90. gados. Pētījuma avoti ir publikācijas presē (valodnieciski, pedagoģiski un estētiski apcerējumi un pārspridumi, ceļojumu apraksti, tulkotā beletristika un dažī oriģinālliteratūras darbi, mākslas ziņas, sludinājumi u. c.), enciklopēdijas un vārdnīcas, vēstures mācību grāmatas, kā arī latviešu mākslinieku vēstules dzimtajā valodā perioda beigās. Ar jau iepriekš lietotajiem ģermānismiem un savstarpēji kopš 19. gadsimta 60. gadu beigām konkurēja dažādi latviešu jaunvārdi. *Skunstes mālderis* jeb *skunstmālderis* (vācu *Kunstmaler*) vai *bilžu mālderis* (vācu *Bildermaler*) varēja kļūt ne tikai par *gleznotāju*, bet arī par *glītōni*, *gleznieti*, *gleznieku*, *krāšņotāju*, *mālētāju*, *mākslas krāsotāju*, *daļkrāsotāju* un *dailes aini*. No lietuviešu valodas aizgūto darbības vārdu *gleznot* tā mūsdienu nozīmē pirmais 1868. gadā piedāvāja Atis Kronvalds. Viņa ieteikums neguva vispārēju tūlītēju atsaucību, tomēr tieši sakne *glezn-* vieno 90. gados nostiprinājušos attīstības iznākumu, ko iespējams pierakstīt šādā virknē: *gleznot* – *gleznošana* – *gleznotājs* – *gleznojums* – *glezna* – *glezniecība*. Šis terminoloģiskās ievirzes noturību starplaikā būtiski veicināja Matīss Kaudzīte. Vienlaikus ar nozares leksiku mainījās glezniecības statuss latviešu sabiedrībā – no ikdienas pieredzei gandrīz pilnīgi sveša mākslas veida līdz būtiskam nacionālās kultūras elementam.

Atslēgvārdi: tēlotāja māksla, glezniecība, terminoloģija, jaunlatviešu kustība, Atis Kronvalds, Matīss Kaudzīte

Veidojot pārskatu par 19. gadsimta otrās puses mākslas dzīvi “Latvijas mākslas vēstures” trešajam sējumam (2019), viens no saistošākajiem aspektiem izrādījās jaunrade ceļā no ģermānismiem uz mūsdienu latviešu valodā ierastiem tēlotājas mākslas

pamatterminiem, kas veidojās sāncensībā ar dažādiem citiem latviskošanas variantiem.¹ *Skunstes mālderim* jeb *bilžu mālderim* bija iespēja kļūt ne tikai par *gleznotāju*, bet arī par *gleznieti*, *gleznieku*, *mākslas krāsotāju*, *daiļkrāsotāju*, *dailes aini* un vēl citādiem aroda nosaukumiem. 19. gadsimta pēdējā trešdaļa latviešu presē aizritēja jaunu mākslas terminu radīšanas rosmē, kas apsteidza nacionālās mākslas kritikas veidošanās tempu, lai gan salīdzinājumā ar dažu citu kultūras nozaru terminoloģijas attīstību būtu vērtējama kā novēlota un gausa. Vispārējās mākslas vēstures saturiskajā ietvarā terminoloģijas veidošanās tika iezīmēta kā kopēja mākslas diskursa daļa savijumā ar faktoloģiskās un vizuālās informācijas apriti sabiedrībā. Izmantojot preses avotus, tika noskaidrotas latviešu mākslas leksikas galvenās pārmaiņu ievirzes, taču šis aplūkojums nevarēja pretendēt uz pamatīga lingvistiska pētījuma statusu un atstāja daudz ierosmju tālākam darbam.

Turpinot izzināt šos valodniecībā un mākslas zinātnē līdz šim maz pētītos jautājumus, rakstā tuvāk aplūkota glezniecības terminoloģijas kodola izveidošanās, nonākot līdz morfoloģiski vienotai darbības jomas (mākslas veida), darbības, darītāja un darinājuma apzīmējumu kopai *glezniecība*, *gleznot*, *gleznošana*, *gleznotājs* un *glezna* (*gleznojums*). Izvēli noteica ne tikai valodnieciski interesants izpētes materiāls, bet arī glezniecības statusa pārmaiņas latviešu sabiedrībā – no ikdienas pieredzei gandrīz pilnīgi svešas, ar praktiskām vajadzībām un pamatizglītību nesaistītas nozares līdz būtiskam nacionālās kultūras elementam kopš jauno mākslinieku iekārtotās Dailes nodaļas Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā. Valodas spoguļi šis ceļš atklājas likumains un sazarots. Galvenie terminu resursu avoti ir dažādu žanru publikācijas presē (valodnieciski, pedagoģiski un estētiski apcerējumi un pārspridumi, ceļojumu apraksti, tulkotā beletristika un daži oriģinālliteratūras darbi, mākslas ziņas, sludinājumi u. c.), enciklopēdijas un vārdnīcas, vēstures mācību literatūra, kā arī perioda beigās latviešu mākslinieku sarakstes liecības dzimtajā valodā.

Katra stadija *skunstes māldera* izaugsmē par *gleznotāju* un *mālētas bildes* tapšanā par *gleznu* plašākā izvērsumā varētu būt iezīmējama gan lingvistiskajā kontekstā, gan sabiedrības un mākslas pārmaiņu kopainā. Aprobežojoties ar raksta formātam atbilstošu izlases veida ieskatu šajā attīstībā, vispirms atzīmējami daži pētījumi un to pieteikumi, kas atsevišķos aspektos saskaras ar šo tēmu. Glezniecības terminoloģijas sākotni summāri un fragmentāri “Latviešu etimoloģijas vārdnīcas” šķirkļi par īpašības vārdu *glezns* raksturojis Konstantīns Karulis (1915–1997), norādot, ka šī vārda atvasinājumu tēlotājam mākslai ieteicis Atis Kronvalds (1837–1875).² Attiecības starp diviem 19. gadsimta pēdējā trešdaļā iegūtiem latviešu valodas jaunpienācējiem – īpašības vārdu

1 Ābele K. Mākslas dzīve. 1840–1890. No: E. Kļaviņš (sast.). *Latvijas mākslas vēsture*. 3. sēj.: 1780–1890. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2019, 2. grām., 54.–71. lpp. (Māksla trīsvalodu sabiedrībā. Pētniecība, publicistika, lekcijas un latviešu mākslas terminoloģijas sākotne).

2 Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001 (1992), 300. lpp.

glezns un darbības vārdu *gleznot* – izvērstāk atklātas Antas Trumpas disertācijā un uz tās balstītajā monogrāfijā “Adjektīvu semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā”³. Anita Helviga, pētot latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas vēsturi, Ata Kronvalda literatūrteorētisko rakstu analizē ņēmusi vērā arī vairākus tajos piedāvātos mākslas terminus,⁴ savukārt Juris Baldunčiks izstrādājis vēsturisku pārskatu par latviešu valodas salikteņiem, kuru pirmā daļa ir *daiļ-*.⁵ Mūsdienu latviešu mākslas zinātnes interese par nozares pamatterminu vēsturi iezīmējās npublicētā Aigas Dzalbes referātā “Vizuālās mākslas leksikas veidošanās Latvijā. Aizguvumu produktivitāte nozares terminoloģijā”⁶. Tā ievaddaļā bija “ieskicēta mākslas leksikas rašanās situācija 19. gs. otrajā pusē, kad gluži neskartā laukā darbojās pirmie latviešu valodas teorētiķi un literārās valodas pamatlicēji – jaunlatvieši Atis Kronvalds, Juris Alunāns un citi”⁷.

“Gluži neskartā lauka” metafora, iespējams, tomēr nebija situācijai īsti atbilstoša, jo par tēlotāju mākslu līdz Aigas Dzalbes toreiz aplūkotajiem Ata Kronvalda terminoloģiskajiem piedāvājumiem un paralēli to turpmākai pakāpeniskai un daļējai nostiprināšanai rakstīja, izmantojot aizguvumus no vācu valodas. Piemēram, jau 1797. gadā “pirmajā latviešu vispārīgā satura žurnālā”⁸ – Matīasa Stobes (*Mathias Stobbe*, 1740–1817) rediģētajā “Latviskā Gada Grāmatā” – bija lasāms lokalizēts stāsts “Spranču Ģenerāls” (“Franču ģenerālis”), kurā iekļauts reiz Vāczemē redzēta interjera apraksts: “Tā lielā vidusistaba bija viscaur, ar dārgām drānām izsista, kur iekšā visādas jaukas bildes bija ieaustas, kas skaistākas izskatījās nekā tās dārgākas bildes no skunstnieka rokām mālētas [...]”⁹.

Šādā leksikā par mākslu latviešu valodā vēstija līdz pat 19. gadsimta 60.–70. gadiem, pamazām paplašinoties publikāciju informatīvajam spektram, bet saglabājoties ģermānismu lietojumam. Lūk, piemēram, sludinājums laikrakstā “Tas

3 Trumpa A. *Adjektīvu semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā*: Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 58.–62. lpp.; Trumpa A. *Adjektīvu semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 86.–92. lpp.

4 Helviga A. Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē. No: *Valoda - 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā*: Zinātnisko rakstu krājums XXIII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 388.–390. lpp.; Helviga A. *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: Vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais aspekts*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē. Liepāja: Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, 2015, 38.–39. lpp.

5 Baldunčiks J. Salikteņi ar *daiļ-* latviešu rakstu valodā: vēsturisks pārskats. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 18 (1). Liepāja: LiePa, 2014, 14.–32. lpp.

6 Dzalbe A. Vizuālās mākslas leksikas veidošanās Latvijā: Aizguvumu produktivitāte nozares terminoloģijā. No: S. Pelše (sast.). *Paraugi un interpretācijas mākslas teorijā un praksē: Latvijas gadījums*. 18. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi. Referātu tēzes. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2010, 9. lpp.

7 Ibid.

8 Daija P. Zinātņu popularizēšanas aspekti 18. un 19. gs. mijas latviešu laicīgajā literatūrā (Matīasa Stobes “Latviskā Gada Grāmatā”). *Latvijas Universitātes Raksti*. 716. sēj.: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 37. lpp.

9 Anon. Spranču Ģenerāls. *Latviska Gada-Grāmata*. Jelgava: Pie Jāņa Vridriķa Steffenhāgen [Johann Friedrich Steffenhagen], 1797, 22. lpp.

Latviešu *Ļaužu Draugs* 1835. gadā aicināja: “Ja priekš kādas baznīcas altāra-bilde vaijadzētu, tad ļoti smuku tagad gatavu var dabūt pirkt, kas līdz ar to brangu zelta sleņģi 5 olektu garumā un vairāk kā 2 olektu platumā, no liela skunstes māldera izdomāta un mālēta [...]”¹⁰ Šādu paziņojumu publicēšana norāda, ka latviešos jau samērā drīz pēc dzimtbūšanas atceļšanas vismaz kā draudžu locekļos bija saskatīts mākslas darbu pasūtītāja un pircēja potenciāls. Šajos un citos piemēros konstatējamo apzīmējumu izcelsme ir ļoti skaidra un tieši saistīta ar vācu paraugu pārnesei: *mālēta bilde* (‘glezna’) – no vācu *das Gemälde, gemaltes Bild*; *mālēt* (‘gleznot’) – no vācu *malen*; *skunste* (‘māksla’) – no vācu *die Kunst*; *skunstes mālderis*, arī *skunstmālderis* (‘gleznotājs’) – no vācu *der Kunstmaler*; *skunstnieks* (‘mākslinieks’) – no vācu *der Künstler*. Līdzīgs variants gleznotāja apzīmēšanai bija *bilžu mālderis* (no vācu *der Bildermaler*), kopš 60. gadiem arī *mālētājs*. Piemēram, 1859. gadā “Latviešu Avīzes” vēstīja par “tā teicamā bilžu māldera” Ernsta Gotthilfa Boses (*Ernst Gotthilf Bosse*, 1785–1862) zelta kāzām “Vlorences pilsātā”,¹¹ bet 1862. gadā – par jaunu “altāra bildi”, ko “cienīgs bilžu mālētājs” Jūliuss Dēringss (*Julius Döring*, 1818–1898) izgatavojis Iecavas baznīcai.¹²

“Tā Latviešu *Ļaužu Drauga*” autori un lasītāji būtu neizpratnē par apcerējumu “No gleznošanas dailes jaunākās vēstures”¹³, kas, latviskojot un adaptējot krievu mākslinieka un mākslas vēsturnieka Igora Grabara (*Игорь Грабарь*, 1871–1960) darbu, publicēts laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” 1899. gadā. Šis teksts ir sintaktiski vienkāršāks nekā 1835. gada sludinājums, taču uzrakstīts pavisam citiem vārdiem: “Lielākais gleznotājs ir Izraels. Viņa gleznas ir tas pats, kas Francijā Milē gleznas. Viņš ir jūtu gleznotājs. Viņa gleznās attēlojas sirsnīga vienkāršu zemnieku un zvejnieku dzīve [...]”¹⁴ 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu valodā nebija ne tikai *gleznas*, *gleznotāja* un nosaukumā minētās *gleznošanas*, bet arī atbilstoša pamatvārda, no kā tādus atvasināt. Šis vēstījums vēl nebūtu saprotams ne tikai Kurzemes un Zemgales vācu mācītājiem, kas veidoja “Latviešu Avīžu” saturu, bet pat jaunlatviešiem 60. gadu sākumā, kad viņu izdots laikraksts “Pēterburgas Avīzes” vēstīja: “Pēterburgā ir skola, kur māca dažādas skunstes lietas, kā bilžu ciršanu un bilžu mālēšanu, ēku būvēšanu jeb arhitektūru. Šī skunstu skola jeb skunst-akadēmija tagad zināmu dara, ka visiem tiem, kas grib viņā tikt par mācekļiem uzņemt, būs [...] savus papīrus un kādus ceļinumus uz skunst-akadēmijas vārda atsūtīt.”¹⁵ Ziņojot tautiešiem par studiju iespējām mākslas augstskolā, laikraksta redakcija pārsvarā saglabāja to pašu pusvācisko leksiku, kas

10 Anon. Sludināšana. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*, Nr. 12, 1835, 21. marts, 44. lpp.

11 S., E. F. Avīžu ziņas. *Latviešu Avīzes*, Nr. 32, 1859, 7. aug., [125.] lpp. Vlorence – Florence.

12 Alberti, C. F. = A-b-i. Liel-Iecava. *Latviešu Avīzes*, Nr. 44, 1862, 1. nov., piel.: Baznīcas Ziņas, Nr. 22, [lb. pag.].

13 Eduards R. No gleznošanas dailes jaunākās vēstures: Pēc Igora Grabara. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 6, 1899, 9. (21.) janv.; Nr. 12, 16. (28.) janv.; Nr. 18, 23. janv. (4. febr.); Nr. 24, 30. janv. (11. febr.); Nr. 30, 6. (18. febr.); Nr. 36, 13. (25. febr.), piel.

14 *Ibid.*, Nr. 36, 1899, 13. (25. febr.), piel. Izraels – nīderlandiešu gleznotājs Jozefs Izraels (*Jozef Israëls*, 1824–1911); Milē – franču gleznotājs Žans Fransuā Milē (*Jean-François Millet*, 1814–1875).

15 Anon. Pēterburgā. *Pēterburgas Avīzes*, Nr. 5, 1862, 14. aug., [41.] lpp.

atbilda 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta pirmās puses tradīcijai: *mālēšana* ('gleznošana, glezniecība') – no vācu *die Malerei*; *bilžu ciršana* ('tēlniecība') – no vācu *die Bildhauerei*, tulkojot darbības apzīmējumu *hauen* ('cirst'); *ceļinums* ('zīmējums') – no vācu *die Zeichnung*.

Pirmais, kas nekļūdīgi atskārstu 1899. gada rakstā lietoto terminu jēgu un nozīmi, būtu viena no jaunlatviešu loka personībām – jau minētais Atis Kronvalds, kura 60. gadu beigu valodnieciskie centieni radīja augsni turpmākajām pārmaiņām. Jaunvārdu meklējumi *bilžu mālderim* un tā nodarbei atklājas divos viņa rakstos, kas 1868. gadā nāca klajā nedēļas izdevumā "Draugs un Biedris". Vispirms apcerē "Mežs un koki" Kronvalds ieminējās, ka "būtu dziēni slavējams tas vīrs, kas visu koku veidus spētu tā ar pieklājīgiem vārdiem izzīmēt, kā glītonis skaistās glīvēs cilvēku vaigus izglezno jeb noģīmē"¹⁶. Jaunvārdi bija paskaidroti piezīmēs: "1) glīve = vāciski: Farbe; pusvāciski: pārve. 2) glīte = vāc. anmuthvolle Form, Gestalt; pusvāc. pārms. 3) glītonis = vāc. Maler, pusvāc. mālderis. 4) gleznot = vāc. mahlen."¹⁷ Visiem kopīga bija līdzskaņu kopa *gl* vārda sākumā, bet valodā turpmāk pamazām iesakņojās tikai viens no četriem – darbības vārds *gleznot*.

Divus mēnešus vēlāk "Draugs un Biedris" publicēja Kronvalda pazīstamo un nozīmīgo rakstu "Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids"¹⁸, kurā piedāvāta arī terminoloģiska programma jomai, ko pazīstam kā tēlotāju mākslu. *Skunsti* Kronvalds pārdēvēja par *daili* un *skunstniekus* – par *dailoņiem*. Noraidot ģermānisko *skunsti*, viņš gan atzina, ka "vācisku vārdu "die Kunst" nevar vis visur jeb ikreiz ar vārdu daile pārcelt, tulkot, jo [...] "Kunst" nozīmē 1) tos darbus, to izmanīgu, veicīgu un sekmīgu strādāšanu, kas it īpaši uz daiļuma izrādīšanu zīmējas. Vācietis tad mēdz sacīt "die schönen Künste", latviski dailes, franc. les beaux-arts, 2) katru izmanīgu, veicīgu un vingru darbošanos, kaut tā arī it īpaši nezīmējas uz skaistumu un daiļumu [...]. Šinī otrajā nozīmēšanā latvietis vietina tos vārdus "skola, amats, ziņa, māksls"."¹⁹

Sīkākā iedalījumā *dailes* šajā versijā bija *ēku daile* jeb *arhitektūra*, *tēlu daile* jeb *skulptūra*, *zīmolu daile* jeb *gleznība*, *skaņu daile* jeb *mūzika* un *dzejoļu daile* jeb *dziede* vai *poēzija*. Atsevišķu *dailes šķiru* raksturojumā bija paskaidrots: "Zīmolu-daile ir: visādu veidu (ģīmju) uzzīmēšana ar pieklājīgām glīvēm [gleznot, vāc. "malen", gleznie-tis, der Maler (malderis), zīmols, das Bild (bilde)]."²⁰ Tādējādi viņš *glītoni* jau aizstāja ar *gleznie-ti*, darba specifiskajiem pamatmateriāliem saglabāja paša iepriekš piedāvāto

16 Kronvalds A. Mežs un koki. *Draugs un Biedris*, Nr. 15, 1868, 1. aug., 58. lpp.

17 Ibid., 59. lpp.

18 Kronvalds A. Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids. *Draugs un Biedris*, Nr. 24, 1868, 3. okt., 94.-96. lpp.

19 Ibid., 95. lpp.

20 Ibid., 96. lpp. Pārpublicējumā šī fragmenta turpinājumā kļūdaini rakstīts "zīmolu dailei jeb glezniecībai" (Kronvalds A. *Kopotī raksti*. Rīga: Valters un Rapa, 1937, 1. sēj., 641. lpp.), radot maldīgu iespaidu, ka Kronvalds piemērotākā vārda meklējumos svārstījies starp abiem variantiem – *gleznība* un *glezniecība*. Taču pirmpublicējumā mūsdienu valodas vārda *glezniecība* nav.

apzīmējumu, bet darinājumu, kas pirmajā piemērā nebija nosaukts, pārdēvēja no *bildes* par *zīmolu*.

Glītonis, tāpat kā *glīte* un *glīve*, piederēja pie tās Kronvalda jaundarinājumu daļas, par kuru gadsimta ceturksni pēc autora nāves Teodors Zeiferts (1865–1929) rakstīja: “Un arī viņa jauncelto vārdu ir vai puse tādu, kas nav izrādījušies par derīgiem.”²¹ Tuvāki nākotnes valodai bija saknes *glezn-* atvasinājumi *gleznietis* un *gleznība*, lai gan pirmo no tiem varētu saprast kā gleznai “piederīgo”, bet otro – kā gleznai vai gleznošanai raksturīgu īpašību. Savirknējot atbilstošos vārdus līdzīgi piemēram no Kronvalda iepriekšējā raksta, vajadzētu sacīt, ka vispirms *glītonis* un pēc tam *gleznietis* *glezno zīmolu*. Tomēr ne viens, ne otrs darinātāja apzīmējums nekļuva iecienīts, bet retumis lietotajam lietvārdam *zīmolis* pārsvarā bija piešķirtas nozīmes ‘tēls, attēls’, visbiežāk ‘simbols’²², līdz tas jau 21. gadsimta sākumā iemantoja “jaunu dzīvi” kā “tēls, kas saistīts ar prečzīmi, firmas zīmi, logo u. tml. vārdu, vārdkopu, grafisku veidojumu, simbolu vai citu zīmi un kāds indivīdam un sabiedrībai veidojas (tiek veidots) par kādu vienumu – personu, firmu, precī vai pakalpojumu”²³.

Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) vadībā sastādītajā “Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā” 1872. gadā *zīmolis* (ar otrās deklinācijas galotni) gan bija piedāvāts kā *bildei* sinonīmisks krievu vārda *kartina* tulkojums paralēli vācu *Bild* und *Gemälde*.²⁴ Savukārt *glītonis* šajā izdevumā bija norādīts pēc diviem iepriekš vēl neminētiem lietvārda *zhivopisec* (‘gleznotājs’) latviešu ekvivalentiem – *krāšņotājs* un *mālētājs*, atbilstošo darbības vārdu *pisat* (šajā nozīmē – ‘gleznot’) tulkojot kā *krāsēt* un *mālēt*, bet nozares apzīmējumu *zhivopis* savietojot ar tulkojumiem *krāšņošana*, *mālēšana* un (*mālēta*) *bilde*.²⁵ Svarīgs un stabils šajā un nākamajās (1879, 1890) Valdemāra vārdnīcās bija vārdu *māksla*, *mākslinieks* un *krāsa* iekļāvums, paralēli gan norādot attiecīgos ģermānismus *skunste*, *skunstnieks* un *pērve*.²⁶

Turpretī glezniecības pamatterminu izvēle mainījās, un viens no atmestajiem vārdiem bija *glītonis*, kas iepriekš minētajā jēdzieniski un morfoloģiski saistīto apzīmējumu grupā palika savrupnieks. 1880. gadā izdotajā “Vācu-latviešu vārdnīcā” to vārda *Maler* tulkojumā līdzās *mālderim* kā jaundarinātu variantu vēl iekļāva Gustavs Braže

21 Zeiferts T. = Teodors. Kronvaldu Ata nozīme latviešu attīstībā. *Dienas Lapa*, Nr. 55, 1900, 8. (21.) marts.

22 Tieši kā ‘simbols’ *zīmolis* skaidrots arī: Milēnbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1929–1932, 736. lpp.

23 LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 23 “Par angļu vārda *brand* atbilstmi latviešu valodā”. Pieņemts 13.05.2003. *Terminoloģijas Jaunumi*, Nr. 4, 2003, 14. lpp.

24 Valdemārs K. = Waldemar C. *Russko-latyšsko-nemeckij slovar’ = Krievu-latviešu-vācu vārdnīce = Russisch-Lettisch-Deutsches Wörterbuch*. Moskva: Ministerstvo narodnago prosveshhenija, 1872, s. 199.

25 *Ibid.*, 140., 289. lpp.

26 *Ibid.*, 214., 639. lpp. Sal.: [Valdemārs K.]. *Latyšsko-russko-nemeckij slovar’ = Latviešu-krievu-vācu vārdnīce = Lettisch-Russisch-Deutsches Wörterbuch*. Moskva: Ministerstvo narodnago prosveshhenija, 1879, s. 104, 120; Valdemārs K. *Russko-latyšskij slovar’ = Krievu-latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Allunans, 1890, 133., 414. lpp.

(*Gustav Brasche*, 1802–1883), izmantojot pirmās deklinācijas galotni (*glītons*).²⁷ Presē to tūdaļ pēc Kronvalda jau 1869. gadā bija izmēģinājuši viņa dzimtās Krotēs apkaimes tautskolotāji brāļi Ģederts un Ādolfs Tauriņi, kas pedagoģisko apcerējumu “Par dziedāšanu skolās”²⁸ 1869. gadā avīzē “Baltijas Vēstnesis” sāka ar atziņu: “It kā ceīķenāt mācot ne maz nav mūsu nolūks bērnu tūlīt izmācīt par glītioni (Maler), tā pat arī dziedāt mācot nenāk ne vienam skolotājam prātā to tūlīt par skaņudailoni (Tonkünstler) izaudzēt.”²⁹ Laikmetam raksturīgi neviendabīgs šajā piemērā ir ģermānisma (*ceīķenāt*, biežāk *ceīķināt*, t. i., ‘zīmēt’ – no vācu *zeichnen*) un ātri iznikušu jaunvārdu (*glītōnis*, *skaņudailōnis*) apvienojums.

Vēl mazāk liecību atrodams par pirmajā Valdemāra vārdnīcā piedāvātā varianta *krāšņotājs*, *krāšņošana* lietojumu. Dažos piemēros šie vārdi attiecas uz audumu vai telpu krāsošanu,³⁰ savukārt Frīdriha Mekona (1833?–1901) “Svešu vārdu grāmatā” (1878) – pirmajā latviešu lasītājiem paredzētajā svešvārdu vārdnīcā – dots skaidrojums: “Dekoratiers, fr. krāšņotājs: teātera mālētājs. Dekorierēt, lat. krāšņot. Dekorācija, lat. krāšņošana.”³¹

Turpretī jau no iepriekšējiem piemēriem daļēji pazīstamā pusvācisko vārdu grupa *mālēt*, *mālēšana*, *mālētājs* un *mālēta bilde* gan pirms iekļaušanas 1872. gada vārdnīcā, gan atlikušajā 19. gadsimta daļā bija noturīgākais, savā ziņā drošākais un lietotājiem saprotamākais glezniecības terminu kopums. Piemēram, 1875. gadā plašā apcerējumā par latviešu tautasdziesmām “Baltijas Vēstneša” līdzstrādnieks Aleksandrs Vēbers (pseud. Varaidošu Zanderis, 1848–1910) aplūkoja arī mākslu klasifikāciju kopumā: “[..]. iz koka, akmeņa, tērauda jeb citām cietām lietām glītas formas radīdams, viņš [cilvēks] ceļ tēlošanu jeb skulptūru un arhitektūru; tās pašas formas radīdams ar zīmuli un krāsu palīdzību, ceļ beidzot zīmēšanu jeb mālēšanu.”³² Gan mūsdienu valodas vārdi *zīmulis*, *krāsa* un *zīmēšana*, gan ģermānisms *mālēšana* saskanēja ar Valdemāra 1872. gada vārdnīcas leksiku. 1884. gadā jaunais žurnāls “Rota”, paužot nodomu “rotāties ar bildēm un brīžiem pasniegt rakstus par mākslām un dailēm”, priekšroku deva apzīmējumam *daiļās mākslas* un kā vienu no tām minēja *mālēšanas (bilžu)* mākslu.³³

Interesanti, ka nevienā Valdemāra vārdnīcā šai nolūkā nav iekļauts Kronvalda piedāvātais darbības vārds *gleznot* un tā atvasinājumi – ne pirmie, ne arī jau mūsdienu

27 Brasche G. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. 2. T. *Deutsch-llettisches Wörterbuch*. Riga; Leipzig: H. Brutzer & Co., 1880, S. 499.

28 Tauriņš G., Tauriņš A. Par dziedāšanu skolās. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 80, 1869, 8. okt., 632.–634. lpp.; Nr. 81, 11. okt., 639.–641. lpp.; Nr. 82, 15. okt., 648.–649. lpp.

29 *Ibid.*, Nr. 80, 8. okt., 632. lpp.

30 Brīvēznieks F. Iz Krievijas vidus. (Turpinājums). *Darbs*, Nr. 5, 1875, 56. lpp.; –s. No Jelgavas. [Jaunā reālskolas nama iesvētīšana]. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 247, 1900, 1. (14.) nov.

31 Mekons F. *Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem, ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*. Liepāja: V. Nimaņa grāmatu un bilžu drukātava, 1878, 7. lpp.

32 Vēbers A. = Varaidošu Zanderis. Kas ir tautas dziesmas? II. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 16, 1875, 16. apr., 123.–124. lpp.

33 Anon. *Bildes. Rota*, 1884, Nr. 4, 23. okt., 43. lpp.

latviešu valodai atbilstošie. Domājams, to piemērotībai vairs neticēja Kronvalds pats, kad “Baltijas Vēstnesī” publicētā jaunvārdu skaidrojumā 1872. gadā *gleznībai* piedēvēja citu nozīmi: *gleznis* – vācu *zart* (tātad ‘maigs’), *gleznība* – vācu *Zartheit* (tātad ‘maigums’) un *gleznot* – vācu *zart machen* (tātad ‘padarīt maigu, mīkstināt, atmaidzināt’). Tikai redakcijas piebildē turpat bija norādīts, ka leišu valodā *gleznot* atbilst vācu vārdam *malen* (tātad tālaika pusvāciskajā leksikā – *mālēt*).³⁴ Kronvalds to šādā nozīmē, kā atceramies, bija izmēģinājis jau 1868. gadā, bet 1873. gada krājumā publicētā dzejolī “Senču gari pavasarī” ievija Auseklis (1850–1879), rakstot: “Karodziņā gleznoti / zelta burti greznoti: / Latvji, braucat jūriņā / Zeltu krājat pūriņā.”³⁵

Lai gan Konstantīns Karulis uzskatīja, ka Kronvalds tēlotājai mākslai ieteicis tieši īpašības vārda *glezns* atvasinājumus,³⁶ Anta Trumpa ieblīst: “[.] nav nekāda pamata šaubīties par to, ka jaunlatviešu kultūras darbinieks ir nevis darinājis atvasinājumu no latviešu valodas īpašības vārda *glezns*, bet ņēmis par pamatu lietuviešu *gleznoti*, kas ar latviešu *glezns*, iespējams, pat nav etimoloģiski saistīts.”³⁷ Turklāt Kronvalds, “cenzdamies izvairīties no ģermānismiem [..], to vietā ir ieviesis etimoloģiski neskaidru vārdu”, kura lietuviešu parauga “semantiku ir ietekmējis vācu *glasieren* ‘glazēt’ vai kāds cits formas un satura ziņā līdzīgs vārds”³⁸. Ņemot vērā, ka viņš vienu un to pašu jaunvārdu *gleznība* 1868. un 1872. gadā ir skaidrojis atšķirīgi, gribētos pieļaut, ka viņa valodnieciskajā iztēlē jau tolaik sākās tā pārveidojošā saplūsme, par kuras 20. gadsimta sākuma izpausmēm Anta Trumpa izteikusi šādu minējumu: “Iespējams, ka vārdā *glezns* tieši jaunā vārda *glezna* ietekmē ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘vārgs, maigs’ uz ‘izsmalcināti skaists, arī vārs’. Vārds *glezna* asociējas ar kaut ko skaistu, tādēļ arī samērā mazpazīstamā īpašības vārda *glezns* nozīme varēja iegūt skaistuma sēmu.”³⁹

Iepazīšanās ar 70. gadu sākuma situāciju liek uzdot jautājumu, kā “etimoloģiski neskaidrajai” saknei *glezn-* ilgtermiņā tomēr izdevās nostiprināties par šī mākslas veida terminoloģijas galveno komponentu, spēcīgākajām atvasēm dažkārt parādoties no valodas kopēju avangarda tālos kontekstos.

Tajā pašā 1872. gadā, kad “Baltijas Vēstnesī” bija sniegts īpašības vārda *glezns* skaidrojums un klajā nāca Valdemāra pirmā vārdnīca, “Latviešu Avīzēs” atrodams agrīns jauno tēlotāju mākslas terminu kopas iedzīvinājums tulkotā stāstā “Salmupītņu Iernasts”⁴⁰, kas bija pieteikts kā “patiesam notikumam pakaļ stāstīts” un sižetiski pieder

34 Kronvalds A. Kādi jauni vārdi. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1872, 19. janv., 21. lpp.

35 Auseklis. *Dzeijas*. Rīga: K. Stālberga grāmatu un bilžu spiestava, 1873, 19. lpp. Interesanti, ka piezīmēs pēc dzejoļa (21. lpp.) ir paskaidrots: “3) burts - “bokstabs!” Taču par to darināšanas veidu - resp., *gleznošanu* - nekas nav sacīts.

36 Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 300. lpp.

37 Trumpa A. *Adjektīvu semantiskā diferenciacija latviešu un lietuviešu valodā*, 2010, 91. lpp.

38 *Ibid.*, 92. lpp.

39 *Ibid.*, 90. lpp.

40 g. Salmupītņu Iernasts. Patiesam notikumam pakaļ stāstīts. *Latviešu Avīzes*, Nr. 35, 1872, 30. aug. (11. sept.), 276.-278. lpp.; Nr. 36, 6. (18.) sept., 284.-287. lpp. Oriģināls: Pierson K. = Hahn E. R. Strohmatten Ernst. Nach einer wahren Begebenheit. *Friedr. Gerhard's Deutsch-amerikanische Gartenlaube*, Nr. 26, 1867, S. 412-414.

pie tālaika latviešu rakstos par mākslu populārākā modeļa, vēstot, kā īpaši talantīgs trūcīgu ļaužu bērns ar labdaru atbalstu kļūst par “augstu vīru no zemas kārtas”, iemantodams atzinību un slavu. “Zēns nu raudzīja kokus, kas mežā auga, uz sava papīra pakal zīmēt, jo viņš bija daudzreiz redzējis, ka gleznotāji, jaukus apgabalus uz papīra uzņemdami, sēdēja un zīmēja, kad viņš salmu deķus uz pilsētu nesa. [...] Zēns redzēja, savam skolotājam un maizestēvam līdz iedams, Itāliju; še viņš attīstījās un tapa par gleznotāju, kura gleznojumi meklēti un dārgi aizmaksāti tapa.”⁴¹

Šajā piemērā ir vērts pievērst uzmanību ne tikai lietvārdiem *gleznotājs* un *gleznojums*, bet arī darbības vārdam *zīmēt*, kas jau lietots tajā mūsdienīgajā attēlojošās darbības nozīmē, kura vēl vienpadsmit gadus vēlāk, 1883. gadā, tajā pašā laikrakstā sastapās ar ļoti noraidošu valodas lietotāja viedokli: “Par ceikīnāšanu. Mūsu dienā šī vārda vietā citi ir mēģinājuši ieviest to vārdu: zīmēšana. Bet jāsaka, ka Latvieši tā nerunā. Latvieši gan runā no mežasarga, kas iet mežā kokus “zīmēt” priekš ciršanas, bet, kad gribi bildi no kāda smuka koka, tad tevīm Latvietis atbildēs: to mēs uzceikīnāsim.”⁴²

1873. gadā Viktora Nīmaņa spiestuvē Liepājā iznāca grāmatiņa “Vēsture jeb pasaules stāsti no visvecākiem līdz visjaunākiem laikiem”⁴³, ko “latviešu skolām un laikrakstu lasītājiem sarakstījis”⁴⁴ bija V. Hartmanis – domājams, skolotājs Vilis Hartmanis⁴⁵. Gramatiski savdabīgā izklāstā, kas šķita īpatnējs arī recenzentam Matīsam Kaudzītem (1848–1926), autors lietoja vārdus *nogleznot*, *eļļas-gleznojumi* un *bilžu-gleznotājs*: “Lūkas Kranahs. [...] Viņš bij Lutera un Melanhtona sirsnīgais draugs, kuru sejas tas arī daudzreiz nogleznojis. Viņa eļļas-gleznojumi ir ļoti slaveni, no kuriem daudz Sakšu pilis atradās. Viņam bija viens dēls, Lūkas Kranahs, jaunajš, kas arī bija krietns bilžu-gleznotājs, bet ne tēvam līdzīgs.”⁴⁶

Iespējams, nav nejaušība, ka šīs senākās pašlaik zināmās vārdu *gleznotājs* un *gleznojums* lietojuma liecības ir publicētas Jelgavā un Liepājā – tātad Zemgalē un Kurzemē, kuras iedzīvotājiem, it īpaši dienvidu daļā, veidojās tuvāka saskare ar lietuviešu valodu, kas rosinoši ietekmēja Ata Kronvalda valodniecisko jaunradi. Vidzemnieks Matīss Kaudzīte 1872. gadā vēl vēstīja par antīkās pasaules “māletājiem un bilžu

41 Ibid., Nr. 36, 6. (18.) sept., 286. lpp.

42 Anon. Drusku par ceikīnāšanas, dziedāšanas un vingrošanas mācīšanu laukskolās. *Latviešu Avīzes*, Nr. 16, 1883, 20. apr. (2. maijs), piel.: Baznīcas un Skolas Ziņas, 63. lpp.

43 Hartmanis V. *Vēsture jeb pasaules-stāsti no visvecākiem līdz visjaunākiem laikiem*. Liepāja: V. Nīmaņa grāmatu un bilžu spiestava, 1873.

44 Sk. titullapu turpat.

45 Domājamais autors Vilis Harmanis bijis skolotājs, Mērsraga skolas pirmais pārzinis (1879–1896), barona Aleksandra fon Rennes (*Alexander von Roenne*) audzudēls. Biogrāfiskas ziņas no: Vārpiņa R. Mērsraga skolai – 125. *Mērsraga Avīze*, Nr. 10 (43), 2004, 14. okt.

46 Hartmanis V. *Vēsture jeb pasaules-stāsti no visvecākiem līdz visjaunākiem laikiem*. 54. lpp. Citātā minētie mākslinieki – Lūkass Kranahs vecākais (*Lucas Cranach der Ältere*, 1472–1553); Lūkass Kranahs jaunākais (*Lucas Cranach der Jüngere*, 1515–1586).

cirtējiem⁴⁷, bet 1876. gadā pievērta uzmanību *gleznotājiem* Hartmaņa leksikā⁴⁸ un 1880. gadā savā darbā “Vēsture tautas skolām”⁴⁹, ko bija sarakstījis “grūtās Hartmaņa vēstures vietā”⁵⁰, sinonīmiski minēja *gleznošanas māksleniekus* un *gleznotājus*. Abiem ļoti konspektīvajiem vēstures pamatfaktu izklāstiem – Hartmaņa darbam 70. gados un Kaudzītes darbam 80. gados – tapa vairāki izdevumi, kas šiem terminiem palīdzēja izplatīties sabiedrībā. Iztēli rosinošu reāliju ietvarā tos kopš 70.–80. gadu mijas iedzīvināja laikrakstos publicētie Matīsa un Reiņa (1839–1920) Kaudzīšu ceļojumu apraksti. Sagatavojot latviešu daļu “Sistemātiski sakārtotai vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīcai”, kas 1885. gadā iznāca Rīgā un Tērbatā Johanna Konceviča (*Johannes Koncewicz*, 1834 vai 1835–1913) sastādījumā, Matīss Kaudzīte izvēlējās terminus ar sakni *glezn-* (*die Malerei – gleznošana, der Maler – gleznotājs, malen – gleznot krāsām*), tomēr saglabāja ģermānismu *bilde* lietvārda *das Gemälde* tulkojumā.⁵¹ Šie vārdi ir iekļauti izdevuma nodaļā “Māksla”, kurā apkopoti 28 tēlotājas mākslas un 32 mūzikas termini,⁵² ļaujot to tagad novērtēt kā būtisku mēģinājumu abu nozaru terminoloģijas sakārtošanā.

Paralēli *bildei* jau kopš stāsta par Salmupītņu Iernastu no Drēzdenes apkaimes otrs ierastākais apzīmējums *gleznotāju* darinājumiem ilgi bija *gleznojums*, nevis *glezna*. 1880. gadā “Baltijas Vēstnesī” varēja uzzināt, ka brāļi Kaudzītes Pēterburgas Mākslas akadēmijas muzejā aplūkojuši tuvāk “it īpaši Krievu mākslinieku nodaļu, kura tiek slavēta īsti tādēļ, ka tanī daudz *gleznojumi* izskatās dabai tik ļoti līdzīgi, ka pie dažiem nemaz nevar ticēt, kai ir tik vien *bilde*”⁵³.

Raksturīgi, ka apraksta pārpublicējumā Kaudzīšu kopotajos rakstos 1893. gadā *bilde* šajā un vairākās citās teksta vietās bija nomainīta ar *ainu*.⁵⁴ “Sistemātiski sakārtotās vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīcas” otrajā izdevumā 1899. gadā Matīss Kaudzīte *bildi* un *ainu* piedāvāja kā sinonīmus, bet nelietoja vārdu *glezna*.⁵⁵ Te vērojams 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē aizsācies terminoloģijas attīstības atzars, kurā ar vārdu *aina* saprata ne tikai ar redzi uztvertu vai iztēlotu skatu vai norisi, bet arī *gleznotāja* darinājumu, papildus atvasinot darbības vārdu *ainot* un darītāja apzīmējumu

47 Kaudzīte M. Vai māņu-ticība ko pārspēj? (Jautāšanas izskaidrošana V.-Piebalgā 11. jūnijā š. g.). *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 44, 1872, 1. nov., 350. lpp.

48 Kaudzīte M. Vēsture jeb pasaules stāsti etc. sarakstījis V. Hartmanis. (Beigums). *Baltijas Zemkopis*, Nr. 8, 1876, 27. febr., 60.–61. lpp.

49 Kaudzīte M. *Vēsture tautas-skolām*. Jelgava: H. Allunans, 1880, 60., 66., 70. lpp.

50 Kaudzīte M. *Vecpiebalgas Kaibēn-, vēlākās Ogrēnskolas hronika*. Rīga: Literatūra, 1939, 43. lpp.

51 *Sistemātiski sakārtota vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīca*. Latvisko daļu rakstījis M. Kaudzīte. Rīga; Tērbata: Šnakenburgs, 1885, 81. lpp.

52 Sk.: *Ibid.*, 81.–83. lpp.

53 Kaudzīte M. = Kalnīnieks. Caur tēviju un svešumu. I. Pēterburgā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1880, 30. janv. (11. febr.), 38. lpp.

54 Sal.: Kaudzīte R., Kaudzīte M. *Vija no kopotiem Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa rakstu-darbiem*. 1. sēj. Vec-Piebalga: J. Ozols, 1893, 109. lpp.

55 Sk.: *Sistemātiski sakārtota vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīca*. Latvisko daļu rakstījis M. Kaudzīte. Rīga; Jurjeva: Šnakenburgs, 1899, 2. izd., 84. lpp.

(*dailes ainis*. 1886. gada sākumā avīzēm “Balss” un “Mājas Viesis” skolotājs, dzejnieks un tautas atmodas darbinieks Frīdrihs Mālbergs (Mālberģis, 1824–1907), ko uzskata par *ainas* ieviesēju literatūrā⁵⁶, bija atsūtījis informāciju par Staburaga attēlojumiem: “Teiku ziņā neko jaunu par Staburagu vairs neuzietam [...]. Tad nu tik vēl atliek pats Staburags un dailes aiņi (Kunstmaier), kam savu mākslu pie viņa izrādīt. [...] Tagadējā veidā Staburagu it laimīgi un dabiski ainojis šo izgājuši vasaru dailes ainis Kuming kgs iz Pēterburgas.”⁵⁷ Mālberga piedāvātais profesijas apzīmējums šķiet īpatnējs izņēmums, taču par *ainas* lietojumu ar nozīmi ‘glezna’ skaidri liecina arī, piemēram, ziņa “Dienas Lapā” 1888. gadā, ka “Ķeizariskās mākslu akadēmijas ainu izstāde šejienes pilsētas ainu (bilžu) galerijā būs vēl atvērta tikai astoņas dienas”⁵⁸.

Agrīns lietvārda *glezna* piemērs periodikā atrodams jau 1874. gadā, taču tādā nozīmē, ko mūsdienu lasītājs uztvertu kā pārnestu. Leišmalē uzaugušais Edvarts Skujenieks (Vensku Edvarts, 1855–1897), vēl ģimnāzists būdams, “oriģinālstāstā iz Kurzemes dzīves” toreiz lika sāpīgu domu pārņemtam pirmās personas vēstītāja draugam izsaukties: “Jaunatnes mīlestības glezna!”⁵⁹ 80. gadu beigās vārdu *glezna* ar iztēlojamas ainas nozīmi literatūrkritiskos apcerējumos iecienīja Teodors Zeiferts, rakstīdams, ka latviešu tautasdziesmās “ik katrs pants ir jauka glezna”⁶⁰ un ebreju dzejā “blakus nostādītā teikumā ir daudzreiz arī tā pati glezna, kas pirmajā”⁶¹.

Savukārt mūsdienu pamatnozīmē kā apzīmējums atsevišķam gleznotam mākslas darbam šis vārds palēnām izplatījās 90. gados, kuru iesākumā zīmīgs ir vārdu *bilde*, *gleznojums* un *glezna* lietojums vienā publikācijā. “Dienas Lapa” 1890. gadā rakstīja: “Jau ziņojām, ka pazīstamais gleznotājs M. Suhorovskis drīzumā grib atbraukt uz Rīgu un te izstādīt savu jaunāko gleznojumu “Pirmā diena harēmā”. Tagad varam paziņot, ka jau pirmdienu šī bilde būs Rīgā un taps izstādīta. [...] Viņa pirmā glezna “Nana” (Emīla Zolā slavenā romāna varone) sacēla lielu apbrīnošanu, jo rādīja moderno franču sievieti.”⁶² *Glezna* šeit nebija tikai sinonīmisks papildinājums leksiskas daudzveidības labad, jo vārds dažādos locījumos ziņas turpinājumā atkārtots daudz reižu. Šo mākslas veidu kopumā kļuva visai ierasti dēvēt par *gleznošanas mākslu* vai *gleznošanas daili*. 1884. gadā Matīss Kaudzīte par iespaidiem “bilžu galerijā Berlīnes muzejā” rakstīja: “No visievērojamākām bildēm jeb gleznojumiem jāpiemin: Rembranta – Zuzanna peldēdamās, to skaita pie visdaiļākiem gleznošanas mākslas ziediem [...]”⁶³

56 Milēnbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925, 13. lpp.

57 Mālbergs F. Staburags. *Balss*, Nr. 1, 1886, 1. (13.) janv.; Mālbergs F. Staburags. *Mājas Viesis*, Nr. 1, 1886, 4. janv.

58 Anon. Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, Nr. 82, 1888, 9. apr.

59 Skujenieks E. = Rietuma Eidis. Caur vieglprātību (Oriģināl-stāsts iz Kurzemes dzīves). *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 12, 1874, 20. marts, 89. lpp.

60 Zeiferts T. = Teodors. Kritiski apcerējumi. I. *Dienas Lapa*, Nr. 111, 1889, 19. maijs.

61 Zeiferts T. = Teodors. Latviešu bībele. (Beigums). *Austrums*, Nr. 5, 1889, 601. sl.

62 Anon. Mākla. *Dienas Lapa*, Nr. 34, 1890, 10. febr.

63 Kaudzīte M. = Kalnieks. Ceļojuma ievērojumi. VII. *Balss*, Nr. 48, 1884, 28. nov. (10. dec.).

Darbības vārdam *gleznot* un tā atvasinājumiem pirmajās vēl epizodiska lietojuma desmitgadēs piemita kaut kas no jaunā īpašības vārda *glezns* vāruma: tie bija trausli siltumnīcas augi, kas valodas augsnē iesakņojās lēni un ar pārveidojumiem, konkurējot ne tikai ar vecajiem ģermānismiem, bet arī ar citiem jaundarinājumiem. 19. gadsimta 80. un 90. gadi bija terminoloģiski neviendabīgs laikposms, dažādām leksikas attīstības stadijām un variācijām bieži sastopoties vienā publikācijā. Par *gleznotāja* galvenajiem sāncensiem kļuva *daiļkrāsotājs un mākslas krāsotājs* – vecā *skunstes māldera* burtiskie tulkojumi. 1882. gadā avīzē “Balss” lasāms: “Slavenais Krievu mākslas krāsotājs Vereščagins, kas jau savas bildes bij izrādījis Vīnē un Parīzē, tagad tās novedis uz Berlīni un tur no tām izrikojis bilžu izstādi [...]”⁶⁴ 1890. gadā topošais gleznotājs Janis Rozentāls (1866–1916), būdams Pēterburgas Ķeizarišķās mākslas akadēmijas students, vēstulēs draugam Pēterim Ozoliņam (1864–1938) – tolaik Rīgas Latviešu biedrības teātra aktierim, vēlāk pazīstamam režisoram un gadsimtu mijā rosīgam mākslas kritiķim – sūrojās gan par to, ka “mākslas bildes pārdot ir vēl grūtāk nekā viņas krāsot”⁶⁵, gan par sarežģījumiem, kas dāmu portretēšanā iesaistītam “jaunam daiļniekam jāizcieš, viņas gleznojot”⁶⁶.

Daiļkrāsotājs un *daiļkrāsošana* piederēja pie “daiļsalikteņiem”, kuru lietojums rakstu avotos “konstatēts, sākot ar 70. gadu otro pusi, galvenokārt kā atbilstmes vācu salikteņiem ar komponentiem *Kunst-* un *Schön-*”⁶⁷. Tāpat kā iepriekš *gleznotājam*, arī *daiļkrāsotājam* pirmie lietojuma piemēri atrasti tulkotajā beletristikā – par “svabadi tulkotu” nosauktā 1879. gadā vācu rakstnieka Paula Heizes (*Paul Heyse*, 1830–1914) noveles “*La Rabbia*” latviskojumā laikrakstā “Balss”⁶⁸. 1885. gadā feļetona rubrikas vārdnīca žurnālā “*Rota*” *daiļkrāsošanu* pa daļai humoristiski skaidroja kā “mākslu līnijām un krāsām kādu lietu ideālistiski nobildēt” – “krāsošana var notikt uz audekla, koka, papīra, porcelāna, istabu griestiem un sienām, izkaltušu vecu jumpravu un citu noziedējušu sievišķu ģimēm”⁶⁹. 1891. gadā “Baltijas Vēstnesis” ziņoja: “Mākslas biedrības telpās pārdošanai izstādītas slavenā daiļkrāsotāja profesora Aivazovska 9 bildes, kuras no Pēterburgas atsūtītas.”⁷⁰

Daiļkrāsošanas un *daiļkrāsotāja* toreizējo terminoloģisko statusu apstiprināja iekļāvums gan Krišjāņa Valdemāra “Krievu-latviešu vārdnīcā” 1890. gadā, kur šie tiek minēti kā tulkojums krievu vārdiem *zhivopis’* un *zhivopisec* pirmajā vietā pirms

64 Anon. Ārzemju ziņas. *Balss*, Nr. 4, 1882, 27. janv. (8. febr.).

65 Rozentāls J. *Vēstule Pēterim Ozoliņam*. Pēterburga, 1890. gada 29. marts (10. apr.) un 8. (20.) apr. Melnraksts. Rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. Nr. 391038.

66 Rozentāls J. *Vēstule Pēterim Ozoliņam*. Pēterburga, 1890. gada 30. okt. (11. nov.). Melnraksti. Rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. Nr. 391035–391036.

67 Baldunčiks J. Salikteņi ar *daiļ-* latviešu rakstu valodā: vēsturisks pārskats, 28. lpp.

68 Heyse P. *La Rabbia*. *Balss*, Nr. 58, 1879, 28. jūl.; Nr. 59, 1. aug.

69 Anon. Rotas “Feļetona” enciklopēdiskā vārdnīca. *Rota*, Nr. 36, 1885, 3. (15.) sept., 430. lpp.

70 Anon. Iz Rīgas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 69, 1891, 26. marts (7. apr.).

mālēšanas un *mālētāja*,⁷¹ gan lietojums Jēkaba Dravnieka (1858–1927) “Konversācijas vārdnīcā”, kuras pirmajā sējumā (1891–1893) lasāms, piemēram, par *daiļkrāsošanas* nodaļu Pēterburgas Ķeizariiskajā mākslas akadēmijā un *daiļkrāsotāju* Kārli Hūnu.⁷² Taču vienlaikus *daiļkrāsotājs* kļuva par apzīmējumu amatniekam – dekoratīvās glezniecības meistaram, ko iepriekš dēvētu vienkārši par *mālderu*, nevis *skunstes mālderu*. Savukārt *krāsotājs* vien varētu nozīmēt arī audumu krāsotāju – agrāko *pēr(v)mani* (vācu *Färber*). 1890. un 1891. gada mijā latviešu amatnieki nodibināja Rīgas Daiļkrāsotāju palīdzības biedrību, kas apvienoja šīs tolaik ļoti pieprasītās un plaukstošās nozares darbiniekus.⁷³

Neskaidrības un pārpratumus, kādi varēja rasties, lietojot pretenciozu terminu divās daļēji radniecīgās, tomēr tieši tāpēc konfliktējošās nozīmēs, iespējams ilustrēt ar piemēru no izglītības vēstures. 1895. gadā trīsvalodu programma un daudzi paziņojumi presē kā Rīgas zīmēšanas un daiļkrāsošanas skolu plaši reklamēja jaunu privātu mācību iestādi, kuras “nolūks ir katram, kas vēlas, darīt pieejamu vidēju sagatavošanas izglītību mākslā, bet vairāk apdāvinātus sagatavot priekš mākslas akadēmijas”⁷⁴. Tā bija Venjamina Blūma (*Венуамин Блюм*, 1861–1920) izveidotā un vadītā Rīgas zīmēšanas un gleznošanas skola. Savukārt Rīgas Daiļkrāsotāju palīdzības biedrība gadu vēlāk, 1896. gada novembrī, atvēra kursus⁷⁵, kas kļuva pazīstami kā šīs organizācijas zīmēšanas un daiļkrāsošanas skola. Jau laikabiedriem bija vajadzīgas papildu zināšanas, lai saprastu, kad domāts par “slaveniem [...] gleznotājiem jeb daiļkrāsotājiem”⁷⁶ un kad – par “istabu mālēšanu”⁷⁷.

Var izteikt minējumu, ka tieši amatnieku rosme, 90. gados apvienojoties ar *daiļkrāsotāju* nosaukumu, vedināja arvien vairāk valodas lietotāju noteiktāk pieņemt saknes *glezn-* atvases “brīvo” jeb “daiļo” mākslu veida apzīmēšanai. Vietalvas skolotājs Juris Kalniņš (pseud. Prātkopis, 1847–1919) grāmatā “Latviešu rakstniecības teorija” (1892) gan rakstīja, ka “mākslu, kas sevišķi ar gaismas, krāsu un līniju palīdzību daiļo uz plāksnēm iztēlo, dabas un cilvēku pasaulei kā garu iedveš un to kā ar dzīvību piepilda, nosauc par daiļkrāsošanu”⁷⁸, taču tās pārstāvja apzīmēšanai izvēlējās vārdu *gleznotājs*⁷⁹. Žurnālists Puriņu Klāvs (Nikolajs Puriņš, 1858–1935) recenzijā par šo izdevumu aizrādīja: “[...] kad sacerētājs 96. l. p. arhitektūru sauc par būvniecību,

71 Valdemārs K. *Russko-latyshskij slovar'* = *Krievu-latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Allunans, 1890, 86. lpp.

72 Dravnieks J. (sast.). *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1891–1893, 38., 638. lpp.

73 Rīgas Daiļkrāsotāju palīdz. biedrība. [Sludinājums]. *Dienas Lapa*, Nr. 290, 1890, 20. dec.

74 *Plan i programma shkoly risovaniya i zhivopisi v g. Rige = Plan und Programm der Zeichen- und Malschule zu Riga = Rīgas zīmēšanas un daiļkrāsošanas skolas plāns un programma*. Rīga: Rīga: B. Dirik i Ko., 1895, b. pag.

75 Anon. Rīgas daiļkrāsotāju palīdzības biedrībai. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 36, 1897, 13. (25.) febr.

76 Anon. Muzeji - lai pieder tautai. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 9, 1896, 12. (24.) janv.

77 Lv., J. Rīgas Daiļkrāsotāju palīdzības biedrība. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 90, 1897, 21. apr. (3. maijs).

78 Kalniņš J. *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1892, 98. lpp.

79 *Ibid.*, 97. lpp.

plastiku par tēlniecību, tad viņam aiz konsekvences arī gleznošanas māksla bija jāsauc par glezniecību jeb daiļkrāsniecību (!) un ne par daiļkrāsošanu.”⁸⁰

Daiļkrāsniecība, šķiet, bija domāta kā retorisks pārspilējums, uz ko norāda lietotā izsaukuma zīme, savukārt otrs recenzenta piedāvājums – *glezniecība* – kļuva iecienīts 90. gadu beigās, vainagojot šī mākslas veida pamatleksikas izveidošanos ar apvienojošu nosaukumu. Tā atklājas kā morfoloģiski saistīta virkne *gleznot* – *gleznošana* – *gleznotājs* – *gleznojums* – *glezna* – *glezniecība*, kurā vārdu secība vismaz sākumā un beigu daļā atbilst to izplatīšanās hronoloģijai. Katru atsevišķo elementu nav iespējams droši saistīt ar individuāliem nopelniem, tomēr noprotams, ka bez Ata Kronvalda valodniecisko ideju sēklas un Matisa Kaudzītes galveno terminoloģisko izvēļu noturības šajā rindā varētu būt citi vārdi. Svarīga attīstības perioda nobeigumu skaidri iezīmēja mākslas kritiķa Jāņa Asara (1877–1908) pamatīgi izstrādātais šķirklis “Glezniecība” Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Konversācijas vārdnīcas pirmajā sējumā (1906).⁸¹ Līdz tam no Valdemāra vārdnīcām mācījies valodas lietotājs varētu nesaprast, ko par mākslu raksta brāļi Kaudzītes, un otrādi, turpretī kopš Asara pārskata par pamatjautājumiem vairs nevajadzēja šaubīties, lai gan vēl palika daudz iespēju terminoloģiskai pilnveidei tādās detaļās kā, piemēram, žanru nosaukumi, līdz *nedzīvo grupu glezniecība* kļuva par *klusu dabu* u. tml. Jau kā pamattermina *gleznotājs* variants gadsimtu mijas presē parādījās epizodiski lietota forma *gleznieks* (“Mūsu jaunie gleznieki, kā Purvīts, Rozentāls u. c., cenšas sniegt savos ražojumos to, kas daiļš un paties [..]”⁸²) un nievājošs atvasinājums *glezniķis* (“Bilde uzglabājuse krāsas un, neaizskarta nemākuļu glezniķu rokas, pieder pie arheoloģiskiem retumiem”⁸³), kura ģermāniskais ekvivalents nozīmes ziņā bija *pin(d)zelmanis* (vācu *der Pinselmann*).

Lielākā daļa aplūkotā perioda bija pagājusi bez tiešas mākslinieku līdzdalības nozares terminoloģijas veidošanā. Jaunās profesionālās leksikas galvenie lietotāji un turpmākie līdzveidotāji – nacionālās tēlotājas mākslas pamatlicēji no 90. gadu sākumā Pēterburgas mākslas augstskolās sastapušos studentu pulciņa “Rūķis” biedru loka – bija dzimuši 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā, tātad reizē ne tikai ar franču impresionismu, bet arī ar zīmēšanas pamatu ieviešanu latviešu tautskolās un *gleznajiem* terminoloģiskajiem stādījumiem latviešu valodas un mākslas nākotnei. Galvenokārt tieši viņu izvēles noteica, kuri no līdz tam piedāvātajiem terminu variantiem nostiprināsies un kuri iznīks, jo vairāki šīs paaudzes mākslinieki – Janis Rozentāls, Jūlijs

80 Puriņš K. = P. Kl. Latviešu rakstniecības teorija. J. Kalniņa, Vietalvas skolotāja sarakstīta. H. Draviņ-Dravnieka apgādībā. 1892. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 99, 1892, 1. (13.) maijs.

81 Sk.: [Asars J.]. Glezniecība. Glezniecības vēsture. *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisija, 1906, 1055.-1062. sl.

82 Kalniņš J. = [Pr.]. Zinību Komisijas vasaras sapulces 13.-14. jūnijā. (Turpinājums). *Balss*, Nr. 26, 1891, 27. jūn. (10. jūl.). Citēts fragments no Kārļa Kundziņa (1850-1937) priekšlasījuma “Stāvoklis rakstniecībā un mākslā” pārstāsta, kuru sagatavojis iepriekš minētā apcerējuma “Latviešu rakstniecības teorija” autors Juris Kalniņš (Prātkopis).

83 Sudrabu Edžus. Pa Lietuvu: Ceļojuma apraksts. (Turpinājums). *Mājas Viesa Mēnešraksts*, Nr. 2, 1902, 120. lpp.

Madernieks un citi – rosīgi darbojās mākslas kritikā. Valodisko nozīmju hierarhijā *gleznotājs* uz saviem priekštečiem *skunstes mālderis* vai *bilžu mālētāju* varēja noraudzīties kā moderns profesionālis uz provinciāliem amatniekiem. 1896. gadā “Baltijas Vēstnesis” par vienu no latviešu preses iecienītākajiem tā laika māksliniekiem – sociālās emancipācijas paraugvaroni igauņu gleznotāju akadēmiķi Johanu Kēleru (*Johann Köler*, 1826–1899) – rakstīja: “Senākais šiltu mālētājs tagad ir slavens ģimētņu gleznotājs un arī citos gleznošanas arodos pieskaitāms pie visievērojamākiem māksliniekiem.”⁸⁴ Taču ne tikai vispārzināmais plašas nozīmes vārds *bilde*, ko sarunvalodā lieto visās sabiedrības grupās, bet arī daļa specifiskāku ģermānismu no paaudzes paaudzē nevilšus saglabājās mākslinieku un mākslas studentu saziņā kā arodnieciskas kopības *zīmols* – “cunftes valoda”, kuras senatnīgums un fonētiskais raupjums bieži izmantots, lai uzsvērtu pārmantotu neizskaistinātu pamatīgumu pretstatā ārišķībām un modes viļņiem.

Avoti un literatūra

1. Ābele K. Mākslas dzīve. 1840-1890. No: E. Kļaviņš (sast.). *Latvijas mākslas vēsture*. 3. sēj.: 1780-1890. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2019, 2. grām., 15.-81. lpp.
2. Alberti C. F. = A-b-i. Liel-lecava. *Latviešu Avīzes*, Nr. 44, 1862, 1. nov., piel.: *Baznīcas Ziņas*, Nr. 22, [b. pag.].
3. Anon. Ārzemju ziņas. Vācija. *Balss*, Nr. 4, 1882, 27. janv. (8. febr.).
4. Anon. Bildes. *Rota*, Nr. 4, 1884, 23. okt., 43. lpp.
5. Anon. Drusku par ceļināšanas, dziedāšanas un vingrošanas mācīšanu laukskolās. *Latviešu Avīzes*, Nr. 16, 1883, 20. apr. (2. maijs), piel.: *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 63.-64. lpp.
6. Anon. Iz Rīgas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 69, 1891, 26. marts (7. apr.).
7. Anon. Māksla. *Dienas Lapa*, Nr. 34, 1890, 10. febr.
8. Anon. Muzeji – lai pieder tautai. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 9, 1896, 12. (24.) janv.
9. Anon. Pēterburgā. *Pēterburgas Avīzes*, Nr. 5, 1862, 14. aug., [41.] lpp.
10. Anon. Rīgas daiļkrāsotāju palīdzības biedrībai. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 36, 1897, 13. (25.) febr.
11. Anon. Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, Nr. 82, 1888, 9. apr.
12. Anon. Rotas “Feļetona” enciklopēdiskā vārdnīca. *Rota*, Nr. 36, 1885, 3. (15.) sept., 430.-431. lpp.
13. Anon. Slavenais Iga gleznotājs. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 41, 1896, 20. febr. (3. marts).
14. Anon. Sludināšana. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*, Nr. 12, 1835, 21. marts, 44. lpp.

84 Anon. Slavenais Igaugu gleznotājs. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 41, 1896, 20. febr. (3. marts).

15. Anon. Spranču Ģenerāls. *Latviska Gada-Grāmata*. Jelgava: Pie Jāņa Vridriķa Steffenhāgen [Johann Friedrich Steffenhagen], 1797, 22.-34. lpp.
16. [Asars J.]. Glezniecība. Glezniecības vēsture. *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisija, 1906, 1055.-1062. sl.
17. Auseklis. *Dzeijas*. Rīga: K. Stālberga grāmatu un bilžu spiestava, 1873.
18. Baldunčiks J. Salikteņi ar *daiļ-* latviešu rakstu valodā: vēsturisks pārskats. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 18 (1). Liepāja: LiePA, 2014, 14.-32. lpp.
19. Brasche G. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. 2. T. *Deutsch-llettisches Wörterbuch*. Rīga; Leipzig: H. Brutzer & Co., 1880.
20. Brīvzemnieks F. IZ Krievijas vidus. (Turpinājums). *Darbs*, Nr. 5, 1875, 54.-59. lpp.
21. Daija P. Zinātņu popularizēšanas aspekti 18. un 19. gs. mijas latviešu laicīgajā literatūrā (Matiāsa Stobes "Latviska Gada Grāmata"). *Latvijas Universitātes Raksti*, 716. sēj.: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 37.-46. lpp.
22. Dravnieks J. (sast.). *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1891-1893.
23. Dzalbe A. Vizuālās mākslas leksikas veidošanās Latvijā: Aizguvumu produktivitāte nozares terminoloģijā. No: S. Pelše (sast.). *Paraugi un interpretācijas mākslas teorijā un praksē: Latvijas gadījums*. 18. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi. Referātu tēzes. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2010, 9. lpp.
24. Eduards R. No gleznošanas dailes jaunākās vēstures: Pēc Igora Grabara. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 6, 1899, 9. (21.) janv.; Nr. 12, 16. (28.) janv.; Nr. 18, 23. janv. (4. febr.); Nr. 24, 30. janv. (11. febr.); Nr. 30, 6. (18. febr.); Nr. 36, 13. (25. febr.), piel.
25. g. Salmupīrņu lernasts. Patiesam notikumam pakaļ stāstīts. *Latviešu Avīzes*, Nr. 35, 1872, 30. aug. (11. sept.), 276.-278. lpp.; Nr. 36, 6. (18.) sept., 284.-287. lpp. Oriģināls: Pierson K. = Hahn E. R. Strohmatten Ernst. Nach einer wahren Begebenheit. *Friedr. Gerhard's Deutsch-amerikanische Gartenlaube*, Nr. 26, 1867, S. 412-414.
26. Hartmanis V. *Vēsture jeb pasaules-stāsti no visvecākjiem līdz visjaunākjiem laikiem*. Liepāja: V. Nīmaņa grāmatu un bilžu spiestava, 1873.
27. Helviga A. Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē. No: *Valoda - 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā: Zinātnisko rakstu krājums XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apģāds "Saule", 384.-392. lpp.
28. Helviga A. *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: Vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais aspekts*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē. Liepāja: Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, 2015.
29. Heyse P. La Rabbia. *Balss*, Nr. 58, 1879, 28. jūl.; Nr. 59, 1. aug.
30. Kalniņš J. *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1892.
31. Kalniņš J. = [Pr. = Prātkopis]. Zinību Komisijas vasaras sapulces 13.-14. jūnijā. (Turpinājums). *Balss*, Nr. 26, 1891, 27. jūn. (10. jūl.).
32. Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001 (1992).
33. Kaudzīte M. = Kalninieks. Caur tēviju un svešumu. I. Pēterburgā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1880, 30. janv. (11. febr.), 38. lpp.
34. Kaudzīte M. = Kalninieks. Ceļojuma ievērojumi. VII. *Balss*, Nr. 48, 1884, 28. nov. (10. dec.).

35. Kaudzīte M. Vai māņu-ticība ko pārspēj? (Jautāšanas izskaidrošana V.-Piebalgā 11. jūnijā š. g.). *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 44, 1872, 1. nov., 349.-351. lpp.
36. Kaudzīte M. *Vecpiebalgas Kaibēn-, vēlākās Ogrēnskolas hronika*. Rīga: Literatūra, 1939.
37. Kaudzīte M. Vēsture jeb pasaules stāsti etc. sarakstījis V. Hartmanis. (Beigums). *Baltijas Zemkopis*, Nr. 8, 1876, 27. febr., 60.-61. lpp.
38. Kaudzīte M. *Vēsture tautas-skolām*. Jelgava: H. Allunans, 1880.
39. Kaudzīte R., Kaudzīte M. *Vija no kopotiem Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa rakstusdarbiem*. 1. sēj. Vec-Piebalga: J. Ozols, 1893.
40. Kronvalds A. Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids. *Draugs un Biedris*, Nr. 24, 1868, 3. okt., 94.-96. lpp.
41. Kronvalds A. Kādi jauni vārdi. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1872, 19. janv., 21. lpp.
42. Kronvalds A. *Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1937.
43. Kronvalds A. Mežs un koki. *Draugs un Biedris*, Nr. 15, 1868, 1. aug., 58.-59. lpp.
44. Lv., J. Rīgas Daiļkrāsotāju palīdzības biedrība. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 90, 1897, 21. apr. (3. maijs).
45. LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 23 "Par angļu vārda *brand* atbilstmi latviešu valodā". Pieņemts 13.05.2003. *Terminoloģijas Jaunami*, Nr. 4, 2003, 13.-15. lpp.
46. Mālbergs F. Staburags. *Balss*, Nr. 1, 1886, 1. (13.) janv.
47. Mālbergs F. Staburags. *Mājas Viesis*, Nr. 1, 1886, 4. janv.
48. Mekons F. *Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem, ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*. Liepāja: V. Nīmaņa grāmatu un bilžu drukātava, 1878.
49. Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923-1925; 2. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1925-1927; 3. sēj. 1927-1929; 4. sēj. 1929-1932.
50. *Plan i programma shkoly risovanija i zhivopisi v g. Rige = Plan und Programm der Zeichen- und Malschule zu Riga = Rīgas zīmēšanas un daiļkrāsošanas skolas plāns un programma*. Rīga: Rīga: B. Dirik i Ko., 1895, b. pag.
51. Puriņš K. = P. Kl. Latviešu rakstniecības teorija. J. Kalniņa, Vietalvas skolotāja sarakstīta. H. Draviņ-Dravnieka apgādībā. 1892. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 99, 1892, 1. (13.) maijs.
52. Rīgas Daiļkrāsotāju palīdz. biedrība. [Sludinājums]. *Dienas Lapa*, Nr. 290, 1890, 20. dec.
53. Rozentāls J. *Vēstule Pēterim Ozoliņam*. Pēterburga, 1890. gada 29. marts (10. apr.) un 8. (20.) apr. Melnraksts. Rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. Nr. 391038. Publ.: Pujāte I., Putniņa-Niedra A. (sast.). *Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste*. Nr. 15. Rīga: Pils, 1997, 54.-58. lpp.
54. Rozentāls J. *Vēstule Pēterim Ozoliņam*. Pēterburga, 1890. gada 30. okt. (11. nov.). Melnraksti. Rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. Nr. 391035-391036. Publ.: Pujāte I., Putniņa-Niedra A. (sast.). *Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste*. Nr. 19. Rīga: Pils, 1997, 65.-71. lpp.
55. -s. No Jelgavas. [Jaunā reālskolas nama iesvētīšana]. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 247, 1900, 1. (14.) nov.
56. S., E. F. Avīžu ziņas. *Latviešu Avīzes*, Nr. 32, 1859, 7. aug., [125.] lpp.
57. *Sistemātiski sakārtota vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīca*. Latvisko daļu rakstījis M. Kaudzīte. Rīga; Tērbata: Šnakenburgs, 1885.

58. *Sistemātiski sakārtota vācu-latviešu-krievu-igauņu vārdnīca*. 2. izd. Latvisko daļu rakstījis M. Kaudzīte. Rīga; Jurjeva: Šnakenburgs, 1899.
59. Skujenieks E. [Vensku Edvarts] = Rietruma Eidis. Caur vieglprātību (Origināl-stāsts iz Kurzemes dzīves). *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 12, 1874, 20. marts, 89.-90. lpp.; Nr. 13, 27. marts., 97.-99. lpp.
60. Sudrabu Edžus. Pa Lietuvu: Ceļojuma apraksts. (Turpinājums). *Mājas Viesa Mēnešraksts*, Nr. 2, 1902, [115.]-122. lpp.
61. Tauriņš G., Tauriņš A. Par dziedāšanu skolās. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 80, 1869, 8. okt., 632.-634. lpp.; Nr. 81, 11. okt., 639.-641. lpp.; Nr. 82, 15. okt., 648.-649. lpp.
62. Trumba A. *Adjektīvu semantiskā diferenciacija latviešu un lietuviešu valodā*: Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005.
63. Trumba A. *Adjektīvu semantiskā diferenciacija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010.
64. [Valdemārs K.]. *Latyshsko-russko-nemeckij slovar' = Latviešu-krievu-vācu vārdnīce = Lettisch-Russisch-Deutsches Wörterbuch*. Moskva: Ministerstvo narodnago prosveshhenija, 1879.
65. Valdemārs K. = Waldemar C. *Russko-latyshsko-nemeckij slovar' = Krievu-latviešu-vācu vārdnīce = Russisch-Lettisch-Deutsches Wörterbuch*. Moskva: Ministerstvo narodnago prosveshhenija, 1872.
66. Valdemārs K. *Russko-latyshskij slovar' = Krievu-latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Allunans, 1890.
67. Vārpiņa R. Mērsraga skolai - 125. *Mērsraga Avīze*, Nr. 10 (43), 2004, 14. okt.
68. Vēbers A. = Varaidošu Zanderis. Kas ir tautas dziesmas? II. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 16, 1875, 16. apr., 123.-124. lpp.
69. Zeiferts T. = Teodors. Kritiski apcerējumi. I. *Dienas Lapa*, Nr. 111, 1889, 19. maijs.
70. Zeiferts T. = Teodors. Kronvaldu Ata nozīme latviešu attīstībā. *Dienas Lapa*, Nr. 55, 1900, 8. (21.) marts.
71. Zeiferts T. = Teodors. Latviešu bībele. (Beigums). *Austrums*, Nr. 5, 1889, 591.-604. sl.

•

From *skunstes mālderis* to *gleznotājs*: the evolution of fundamental Latvian fine-arts vocabulary in the second half of the 19th century

Summary

The article relates the evolution of fundamental Latvian fine-arts vocabulary related to painting in the 1860s–90s, explored from the viewpoint of art history. The main sources of study were publications in periodicals (linguistic, pedagogical and aesthetic essays and discussions, travel accounts, translations of fiction, some extracts from Latvian literature, art news, announcements etc.), encyclopaedias and language dictionaries, history manuals as well as Latvian artists' correspondence from the end of the period. Since the 1860s, a variety of Latvian neologisms competed in this field both with already established German terms and with each other. *Skunstes mālderis* or *skunstmālderis* (German *Kunstmaler*) and *bilžu mālderis* (German *Bildermaler*) could be succeeded not only by *gleznotājs* ('painter' in standard modern Latvian) but also by *glītonis*, *gleznietis*, *gleznieks*, *krāšņotājs*, *mālētājs*, *mākslas krāsotājs*, *daiļkrāsotājs* and *dailes ainis*. In 1868, journalist, teacher and active New-Latvian movement participant Atis Kronvalds proposed a borrowing from Lithuanian, the verb *gleznot*, for the activity of painting. Although his initiative did not receive general immediate acclaim, by the 1890s further development resulted in a family of painting terms derived from the root *glezn-*: *gleznot* ('to paint') – *gleznošana* ('act of painting') – *gleznotājs* ('painter') – *gleznojums* and *glezna* ('painting' as a picture) – *glezniecība* ('painting' as a branch of art). The continuity of this trend was simultaneously strongly promoted by writer and teacher Matīss Kaudzīte. In parallel with this vocabulary, the status of the painting art in Latvian society rose from a strange, alien field of activity, almost completely excluded from the everyday experience, to an essential component of national culture.

Keywords: fine arts, painting, Latvian terminology, national emancipation, Atis Kronvalds, Matīss Kaudzīte

Pirmās Terminoloģijas komisijas Latvijā un Lietuvā¹

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis – apzināt un salīdzināt pirmo Terminoloģijas komisiju (TK) dibināšanu, darba organizēšanu un rezultātus Latvijā un Lietuvā, par avotiem izmantojot līdz šim veiktos pētījumus, publikācijas presē un TK sēžu protokolus. Pētījuma novitāte – abu valstu zinātniskās terminoloģijas kopšanas attīstības salīdzinājums.

Latvijā TK darbojās divus gadus (1919–1921), savukārt Lietuvā TK nodibināta pēc Latvijas parauga 1921. gadā un pastāvēja līdz 1926. gadam. Lai gan starp Latvijas TK un Lietuvas TK konstatēts daudz līdzīga, tomēr Latvijas TK struktūra bija sazartāka: lielāks apakškomisiju skaits, vairāk locekļu, kas ļāva aptvert lielāku skaitu nozaru. Lietuvā, kā liecina protokoli, daudz laika TK sēdēs tika veltīts pašas komisijas darbības jautājumiem (atlīdzībai par darbu, amatiem u. tml.).

Paliekošais TK darba rezultāts – izdotās pirmās zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas (Latvijā 1922. gadā, bet Lietuvā 1924. gadā). Starp tām ir lielas atšķirības gan apjoma, gan sakārtojuma ziņā. Latviešu terminu vārdnīca ir nopietnāk sagatavota (tajā iekļauti 20 nozaru termini), savukārt lietuviešu izdevums ir kabatas formāta, aptver septiņu nozaru terminus un ir izdots pēc TK sekretāra privātas iniciatīvas, taču nepietiekami kvalitatīvi sakārtots, par ko ir samērā asi kritizēts.

Aktīvi abu valstu terminrades darbā bija iesaistījušies izcili valodnieki (Latvijā – Jānis Endzelīns, Lietuvā – Jons Jablonskis). Lai gan neviens no viņiem nav atstājis tieši terminoloģijai veltītus teorētiskus darbus, visa viņu darbošanās, konsultējot un radot jaunus terminus vai precizējot jau esošos, bija nozīmīgs ieguldījums latviešu un lietuviešu valodas terminoloģijā. Abu TK darbā piedalījās dažādu nozaru speciālisti, kuriem rūpēja gan profesionālā darbība, gan tās terminoloģijas kopšana.

Atslēgvārdi: Latvija, Lietuva, Terminoloģijas komisija, zinātniskā terminoloģija, terminu vārdnīcas

1 Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā "Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Ievads

Terminoloģijai kā dažādu nozaru metavalodai ir svarīga nozīme jebkuras valodas attīstībā, savukārt valsts pienākums ir radīt priekšnosacījumus tās veidošanai un kopšanai. Pēc zinātniskiem principiem terminoloģija jau simts gadus tiek veidota Latvijā un gandrīz tikpat ilgi – Lietuvā, jo abās valstīs to Izglītības ministrijas šādā nolūkā dibināja Terminoloģijas komisijas. Par šo komisiju darbu un tās locekļu ieguldījumu valsts valodas terminoloģijas attīstībā ir veikti pētījumi gan Latvijā², gan Lietuvā³. Taču līdzšinējos pētījumos abu valstu komisiju, kas darbojās zinātniskās terminoloģijas attīstības sākumposmā, nav pievērsta uzmanība sastatāmajā aspektā, kas arī ir šī raksta novitāte. Pētījuma mērķis – apzināt un salīdzināt pirmo Terminoloģijas komisiju dibināšanu, darba organizēšanu un rezultātus Latvijā un Lietuvā, par avotiem izmantojot līdz šim veiktos pētījumus, publikācijas presē un Terminoloģijas komisiju sēžu protokolus. Pētījuma uzdevumi: izstudēt materiālus par Terminoloģijas komisijām abās valstīs; izmantojot sēžu protokolus un citus avotus, aprakstīt katras valsts TK darbu, kā arī svarīgāko rezultātu – pirmās zinātniskās terminu vārdnīcas; salīdzināt

-
- 2 Blinkena A. 1922. gada "Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca" mūsdienu skatījumā. *Caur vārdu birzi*. Darbu izlase II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 282.–285. lpp.; Baltiņš M. Terminrades process un principi. No: *Latviešu valoda*. A. Veisbergs (red.) Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp. Baltiņš M. J. Endzelina un H. Budula 1922. gada polemika par zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu. *Valoda vēstures dzirnakmeņos*. Akadēmiķa Jāņa Endzelina 130. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 13.–16. lpp.; Baltiņš M. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības pamatnostādnes. *Valodu kontakti un mijiedarbība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005, 12.–19. lpp.; Baltiņš M. Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 72.–79. lpp.; Baltiņš M. Laikabiedru vērtējumi par Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu (1922): konstruktīva kritika un mūžīgie jautājumi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 15 (II). Liepāja: LiePA, 2011, 17.–26. lpp.; Grabis R. Par latviešu terminoloģijas attīstību un izstrādi. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 221.–229. lpp.; Grabis R. Zinātniskās terminoloģijas izstrāde un terminoloģijas vārdnīcu veidošana. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 252.–259. lpp.; Kazakeviča A. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības atspoguļojums Terminoloģijas komisijas sēžu protokolos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums. Rīga: Zinātne, 2016, 65.–70. lpp.; Kurmiņa L. Ieskats latviešu valodas Terminoloģijas komisijas darbības pirmsākumos. *Linguistica Lettica* 19, 2010, 101.–108. lpp.; Skujiņa V. J. Endzelina devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8. Rīga: Liesma, 1972, 17.–33. lpp.; Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002 u. c.
- 3 Aukšoriūtē A. Terminoloģijas komisijas (1921–1926) veiklos apžvalga. *Terminologija* 18. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, p. 80–91; Gaivenis K. J. Jablonskio veikla Terminoloģijas komisijoje. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 268–271; Keinyas S. Lietuvių terminoloģijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). *Lietuvių terminoloģijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 29–56.; Mitkevičienė A. Terminoloģijos komisijos (1921–1926) vaidmuo lietuvių literatūros mokslo terminijos istorijoje. *Terminologija* 20. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 172–179; Umbrasas A. *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais: pagrindinių kodeksų terminai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010 u. c. Lietuvā ir arī dažas publikācijas par šī laikposma TK Latvijā: Labanauskienė S. Janio Endzelyno terminologinēs jēzvalgos. *Terminologija* 19. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 173–183; izmantojot *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas* (1922) materiālu, pētījums par sinonīmiem Kvašytē R. Sinonīmai latvių kalbos terminų žodynuose. *Terminologija* 7. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2000, p. 76–87.

Izglītības Ministrijas Terminologijas Pagaidu Komisija.

1. Pēc Izglītības Ministrijas 1. Departamenta preekschdarbu veikschanai fastahdas Terminologijas Pagaidu Komisija. Komisijas fastahws ir: 3 preekschstahwi no Ministrijas, 3 no Latvijas Skolotaju Sa-weenibas, 3 no Latvijas Augstskolas wehsturiski-filologiskās fakultates, pa weenam no pahrejām fakultatem, 3 no Latvijas Rakstneeku un Schurnalistu Beedribas, 3 no Latvijas Insheneeru Saweenibas, 3 no juristu organizacijam un 3 no ahrstu un farma-zeitu beedribam. Komisija lemj par zitu preekschstahwu waj personu peeaižinaschanu.

2. Terminologijas Komisijas lozekli fa-nem no Izglītības Ministrijas lihdsekteem noteiktu atlihdsību par peedališchanos sehdeš, tāpat ari par usdoteem sewišcheem darbeem.

3. Komisija ewehl preekschsehdetaju un sekretaru un peenem darbvedi tekoschu darišchanu kahrtošchanai.

Rigā, 9. septembri 1919. g. Nr. 542.

Izglītības Ministrs:

Dr. Kašparsons.

1. Departamenta Direktors:

L. Ausejs.

Latvijas un Lietuvas Terminoloģijas komisiju struktūru, darba organizēšanu un rezultātus. Pētījums veikts ar analīzes un salīdzinājuma metodi.

Latvijas Terminoloģijas komisija (LV TK)

Par organizētās latviešu terminoloģijas sākumiem var uzskatīt Latvju terminu komisiju, kas 1919. gadā sāka darbu Krievijā, Pēterburgā⁴. Tā paša gada rudenī⁵ toreizējais izglītības ministrs Kārlis Kasparsons (1865–1962) izdod rīkojumu Nr. 542 (1919. gada 9. septembris) par Terminoloģijas pagaidu⁶ komisijas dibināšanu Latvijā (parakstījis arī ministrijas 1. departamenta direktors Longins Ausējs⁷, 1885–1942)⁸ (*l. att.*).

Informācija par šādas komisijas dibināšanu, taču ne tik plaši kā rīkojumā, vairāk atspoguļojot saikni ar skolām, laikrakstā “Valdības Vēstnesis” parādās jau 5. septembrī⁹: “Pie Izglītības Ministrijas Skolu Departamenta sastādās Terminoloģijas Komisija no Ministrijas, pedagogu, valodnieku un rakstnieku priekšstāvjiem. Pirmais komisijas sastāvs ir: 3 priekšstāvji no Ministrijas, 3 no Latvijas Skolotāju Savienības, 3 no Latvijas Augstskolas vēsturiski-filoloģiskās fakultātes, 3 no Latvijas Rakstnieku un Žurnālistu Biedrības un 3 no Latvijas Inženieru savienības. Terminoloģijas Komisijas locekļi saņem no Izglītības Ministrijas līdzekļiem noteiktu atlīdzību par piedalīšanos sēdēs, kā arī par komisijas uzdotiem sevišķiem darbiem. Komisijas izstrādātie termini ceļami priekšā Latvijas skolotāju kongresam to pieņemšanai.”¹⁰ Pēc nepilna mēneša presē publicēta ziņa, ka TK, “stājoties darbā, griežas pie sabiedrības, valdības iestādēm un atsevišķām personām ar uzaicinājumu: 1) iesūtīt komisijai ziņas, materiālus, vārdus un vārdu krājumus, kuri atrodas viņu rīcībā; 2) paziņot komisijai visus jaunus vārdus, kas ir jau atvasināti un ievesti, vai tie vēl tikai projektēti; 3) griezties pie komisijas ar

4 Baltiņš M., Liepa D., Rūmniece I. Komisijas latviešu valodas vēsturē: maz vai daudz? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 118. lpp.

5 Citos avotos tiek minēta 1919. gada vasara (sk. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā. Rīga, 1922 priekšvārdā, arī Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 20. lpp.; Kurmiņa L. Ieskats latviešu valodas Terminoloģijas komisijas darbības pirmsākumos. *Linguistica Lettica* 19. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 103. lpp.).

6 Izskatītajos avotos nekur citur šis apzīmējums nav konstatēts.

7 Dažādos avotos vērojamas atšķirības rakstībā: vārds *Longins*, uzvārds *Ausejs*.

8 Izglītības ministrijas terminoloģijas pagaidu komisija. *Valdības Vēstnesis*. Nr. 34. 11.09.1919. 1. lp. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_wawe1919n034|article:DIVL92|issueType:P [Skatīts 10.12.2019.]

9 Izglītības ministrija. *Valdības Vēstnesis*. Nr. 31. 05.09.1919. Lp. 3 [tiešsaiste]. Pieejams: http://periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:/p_001_wawe1919n031|page:3|issueType:P [Skatīts 10.12.1919.]

10 Šeit un turpmāk citātos saglabāta oriģinālizteiksme.

pieprasījumiem un aizrādījumiem visos gadījumos, kur jēdziena apzīmēšanai trūkst latviska vārda; 4) ņemt tiešu un dzīvu dalību komisijas un viņas sekciju darbībā”¹¹.

LV TK tiek veidotas atsevišķas sekcijas (apakškomisijas), kuru darbā iesaistīti ievērojami attiecīgo nozaru speciālisti: “Fiziķis F. Gulbis, ķīmijas inženieris J. Prīmanis un bioķīmiķis prof. E. Zariņš, psihologs un valodnieks P. Dāle, valodnieks E. Blese, filozofs P. Zālīte, arhitekts A. Malvess, ekonomists P. Leitans u. c. [...] Dibināšanas gadā komisijā ir šādas sekcijas: dabaszinātņu, fizikas un matemātikas, medicīnas, tehniskā, valodniecības un filozofijas, juridiski ekonomiskā un mākslas sekcija. 1920. gadā tām pievienojas vēl militārā, glezniecības un celtniecības, mūzikas un veterinārā sekcija. Katrā sekcijā darbojas 3–12 attiecīgās nozares speciālisti. Aktīvākās ir tehniskā, dabaszinātņu, filozofijas un mākslas sekcija. Terminoloģijas komisijas ietvaros aktīvi darbojas arī sevišķa valodniecības komisija, kurā ir 7 locekļi (J. Endzelīns – iesaistās ar 1920. gadu, E. Blese, P. Dāle, V. Plūdonis, L. Laicens u. c.) un kuras uzdevums ir sekcijas [sekciju – R. K.] veiktā darba valodnieciska pārbaude [...] Terminoloģijas komisijas priekšsēdis 1919. gadā ir inženieris A. Vitekopfs [Vickopfs – R. K.]¹², bet starp prezidija locekļiem – ievērojamie nozaru speciālisti A. Kirhenšteins, F. Gulbis, J. Bergs, A. Malvess, P. Dāle, M. Ārons, A. Bankins, J. Dravnieks, J. Jaunsudrabiņš, J. Jaunzems (Apsīšu Jēkabs), A. Ķešāns, J. Rainis, P. Šmits, T. Zeiferts, E. Zeltmatis u. c.”¹³ Šajā sēdē izskata un pieņem Skolotāju savienības pārstāvja Jāņa Strauberga (1886–1952), kurš kopā ar Frici Adamoviču (1863–1933) tiek ievēlēts par priekšsēdētāja biedriem, sagatavoto darbības plānu. Tajā noteikts TK locekļu sastāvs¹⁴, reglamentēta atlīdzības saņemšana par terminu spriešanu un pieņemšanu saistītiem darbiem, komisijas pārvaldība, terminu izskatīšanas gaita u. tml. ar TK izvirzītajiem uzdevumiem saistīti jautājumi¹⁵.

LV TK pieņemtie termini tiek publicēti Latvijas Republikas Ministru kabineta oficiālajā dienas laikrakstā “Valdības Vēstnesis” (1919–1940), žurnālā “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” (1920–1939). Tiek gaidīts lasītāju viedoklis par LV TK

- 11 Skolu lietas. Baltijas Vēstnesis. Nr. 107. 01.10.1919. 3. lp. [tiešsaiste].
Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_blve1919n107|article:DIVL90|query:terminolo%C4%A3ijas%20komisija%20komisijai|issueType:P [Skatīts 10.12.1919.]
- 12 Runa ir par inženieri Ādolfu Vickopfu (1878–1967) (avotos vēl konstatēta uzvārda forma *Vitskopfs*).
- 13 Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 16. lpp. Šeit un turpmāk tiešajos citātos papildinformācija par personām – vārdi, dzimšanas gadi – netiek sniegta.
- 14 Sk. Izglītības ministrijas terminoloģijas pagaidu komisija. Valdības Vēstnesis. Nr. 34, 11.09.1919, 1. lp. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_wave1919n034|article:DIVL92|issueType:P [Skatīts 10.12.2019.]
- 15 Plašāk sk. Kazakeviča A. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības atspoguļojums Terminoloģijas komisijas sēžu protokolos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts israkstu krājums. Rīga: Zinātne, 2016, 66.–67. lpp.

pieņemtajiem terminiem – tādas publikācijas reizēm parādās un izraisās diskusijas, uz ko reaģē arī TK.

Analizējot LV TK darbu, uzmanība pievēršama atsevišķām personībām, vispirms valodniekam Jānim Endzelīnam (1873–1961), par kura ieguldījumu latviešu terminoloģijas attīstībā ir publicēti raksti gan latviešu, gan lietuviešu valodā¹⁶. Lai gan Endzelīns “nav publicējis gandrīz nevienu īpaši terminoloģijas problēmām veltītu pētījumu [parinde: Kā izņēmumu varētu minēt, piemēram, rakstu J. Endzelīns [autore V. S. retināts]. Daži atzinumi par mūsu gramatikas terminiem – Skolotāju Avīze, 1951, 15 un dažus nelielus rakstiņus par atsevišķu vārdu lietojamību latviešu valodā š. gs. [20. gs. – R. K.] 20. gados], tomēr izcilā latviešu valodnieka devums arī latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas novadā ir ļoti liels”¹⁷. Endzelīns darbojās valodniecības komisijā, “kuras uzdevums ir pārskatīt visu nozaru terminus, vajag pašiem orientēties toreizējo terminu krājumā, izvēlēties no sinonīmisko terminu virknes labākos, piemērotākos terminus un vajadzības gadījumā radīt jaunus vārdus. Jauno terminu veidošanā tiek izmantoti arī izlokšņu vārdi. Šai ziņā daudz palīdz J. Endzelīna izlokšņu leksikas vākumi. Par paraugu latvisko terminu darināšanai tiek izmantoti arī citu valodu – sevišķi krievu un vācu – vārdi, taču tā, lai jaundarinājumu valodiskā konstrukcija pēc iespējas atbilstu latviešu valodas sistēmai.”¹⁸

Analizējot LV TK gandrīz divos gados paveikto (pārtrauktā finansējuma dēļ 1921. gada 15. septembrī LV TK darbu beidza) kopumā, Valentīna Skujiņa (1937–2015) uzsver: “[P]ozitīvi vērtējams tas, ka terminoloģijas komisijas rosīgā darbība aktivizēja vārdu jaunrades procesu [...]”¹⁹ Taču vēl svarīgākas ir jaunas pieejas terminradei nostiprināšanās: LV TK “ievadīja pāreju no **individuālas** [autora M. B. treknraksts] (vienas personas veiktas), **privātas** (bez noteikta pilnvarojuma un pienākumiem) un **spontānas** (atbilstoši konkrētā lietpratēja izpratnei un tiešajām vajadzībām) terminrades uz **kolektīvu** (daudzu noteiktas nozares lietpratēju), **plānotu** (cenšoties aptvert nozari kopumā, nevis izolētus terminus konkrētu publikāciju vajadzībām) un **institucionalizētu** (ar skaidri definētu pilnvarojumu darboties kādas valsts pārvaldes iestādes pārraudzībā) darbu”²⁰.

Nozīmīgākais paliekošais LV TK darbības rezultāts ir 1922. gadā izdotā “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca”²¹ (2. att.), kurā 20 nozaru – valodniecības,

16 Skujiņa V. J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8. Rīga: Liesma, 1972, 17.–33. lpp.; Labanaušienē S. Janio Endzelyno terminoloģiskās jēdzības. *Terminoloģija* 19. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 173–183.

17 Skujiņa V. J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8. Rīga: Liesma, 1972, 17.–18. lpp.

18 *Ibid.*, 19. lpp.

19 Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002, 17. lpp.

20 Baltiņš M. Terminrades process un principi. No: *Latviešu valoda*. Andrejs Veisbergs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 426. lpp.

21 *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.

2. attēls. “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas” titullapa

filozofijas, tieslietu zinātnes, tautsaimniecības un finanšu zinību, mūzikas, glezniecības, tēlniecības un celtniecības, dabas zinātņu, mežkopības, ķīmijas un ķīmiskās tehnoloģijas, matemātikas, ģeometrijas un zīmēšanas, fizikas, mehānikas un materiālu stiprības, mašīnu un metālu apstrādāšanas, būvniecības, elektrības un elektrotehnikas, militārās zinātnes, jūrniecības, grāmatrūpniecības, veterinārijas²² – termini, pavisam 8398 šķirkļi.²³

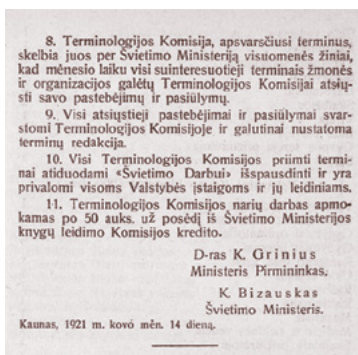
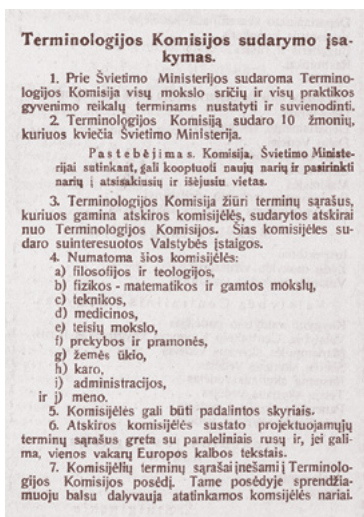
Pētījuma apjoms neļauj plašāk aplūkot vārdnīcu, taču jāpiemin, ka jau ir ne mazums pētījumu gan par to, kā uz šo TK darba rezultātu reaģēja laikabiedri²⁴, gan par vārdnīcas materiālu. Savukārt no mūsdienu terminoloģijas attīstības viedokļa, “[N]eapšaubāmi, tā ir nozīmīgs latviešu terminoloģijas vēstures [autores A. B. treknraksts] materiāls, kas rāda sava laika terminologu un sabiedrības attieksmi pret šo darbu un arī var dot vērtīgus ierosinājumus turpmākam darbam, lai neatkārtotu kļūdas, bet pārņemtu visu labo, ko iedibinājis pirmais profesionālais terminu veidotāju kolektīvs”²⁵.

22 Šī nozare nav iekļauta vārdnīcas satura rādītājā.

23 Baltiņš M. Terminrades process un principi. No: *Latviešu valoda*. Andrejs Veisbergs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 426. lpp.

24 Baltiņš M. J. Endzelīna un H. Budula 1922. gada polemika par zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu. *Valoda vēstures dzimzemeņos. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 130. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 13.-16. lpp.; Baltiņš M. Laikabiedru vērtējumi par Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu (1922): konstruktīva kritika un mūžīgie jautājumi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. 15 (II). Liepāja: LiePA, 2011, 17.-26. lpp.

25 Blinkena A. 1922. gada “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” mūsdienu skatījumā. *Caur vārdu birzi*. Darbu izlase II. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2017, 285. lpp.

3. attēls. Rīkojums par Lietuvas TK dibināšanu.
No: *Vyriausybės žinios*, Nr. 60. 1921, p. 4

Lietuvas Terminoloģijas komisija (LT TK)

Lietuvā par stimulu dibināt Terminoloģijas komisiju kalpoja Latvijas paraugs. To ierosināja valodnieks Jons Jablonskis (*Jonas Jablonskis*, 1860–1930)²⁶ – viens no vēlākajiem LT TK locekļiem, kura dzīve bija cieši saistīta ar Latviju, turklāt svešs viņam nebija arī zinātniskais, tostarp terminoloģijas kārtošanas, darbs Latvijā²⁷. Terminoloģijas kārtošanas darbs Lietuvā jau tika veikts tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas 1918. gadā – izdotas mācību grāmatas, arī dažu nozaru terminu vārdnīciņas –, taču šis darbs nebija organizēts valstiskā līmenī. 1921. gada 14. martā Kauņā, kas tolaik bija Lietuvas pagaidu galvaspilsēta (1920–1939), valdības vadītājs (ministrs priekšsēdētājs) Kazis Griņus (*Kazys Grinius*, 1866–1950) un izglītības ministrs Kazis Bizausks (*Kazys Bizauskas*, 1893–1941) parakstīja rīkojumu Nr. 551 par TK dibināšanu²⁸ (3. att.).

No LT TK protokoliem, kas tiek glabāti Viļņā, Lietuviešu valodas institūtā (Nr. 1–80 (1921. g. 1–26; 1922. g. 27–50; 1923. g. 51–80)²⁹, rodas priekšstats gan par LT TK struktūru, gan darba organizēšanu un atlīdzību par darbu, kādu maksās

26 Dati par personām un cita papildinformācija par Lietuvu – no vispārīgās lietuvišu enciklopēdijas *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [tiešsaiste]. Pieejams: www.vle.lt

27 Jablonskis J. Terminų dalykas. No: *Jablonskio raštai*. T. II. *Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis. Kaunas: Švietimo ministerija, 1933, p. 211–212.

28 Terminoloģijos komisijos sudarymo įsakymas. *Vyriausybės žinios*. Nr. 60, 1921, 4 [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.epaveldas.lt/recordImageSmall/LNB/C10000143886?exId=25191&seqNr=4> [Skatīts 20.12.2019.] Citā avotā (Umbrasas A. *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metai: pagrindinių kodeksų terminai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, p. 20) kā dibināšanas datums minēts tā paša gada 29. marts.

29 Tie izmantoti šim pētījumam.

ministrija, gan par komisijas locekļiem, kā arī viņu savstarpējām attiecībām. Vēlākā laikposma protokoli (no 1924. līdz 1926. g. Nr. 81–180) glabājas Lietuvas Centrālajā valsts arhīvā (631. f., 12. apr., 94. l.)³⁰.

Pirmās pulcēšanās reizes LT TK protokolā nosaukti visi dalībnieki (arī tie, kurus gaida, bet nesagaida), kā arī svarīgākais – kādā nolūkā viņi ir sapulcējušies un kā darbosies: “No Izglītības ministrijas 1921. g. 21. aprīlī pulksten 5 vakarā uz pirmo Komisijas sēdi aicinātajiem 10 locekļiem līdz plkst. 5 un 20 min. ieradās: 1. K. Būga 2. A. Dambrausks 3. Pr. Dovīdaitis 4. J. Jablonskis 5. Pr. Mašots 6. A. Smetona un 7. A. Vireļūns. Pagaidījuši līdz plkst. 5 un 30 min., neraugoties uz Komisijas locekļiem V. Požēlu, J. Tumu un A. Varnu, kas neieradās, sapulcējušies nolēma sākt sēdi. Par sēdes priekšsēdētāju ievēlēts A. Smetona, par sekretāru – A. Vireļūns. Tika skaidroti Komisijas uzdevumi un darba organizēšana. Kā pirmais Komisijas darba uzdevums tika izvirzīts vienādot oficiālo valsts iestāžu valodu. Sapulcējušies arī vienojās, ka nepieciešams izskatīt un labot dažādu zinātņu nozaru terminus [...] Nolemts izsludināt laikrakstos, ka komisija ir izveidota un sākusi darbu” [“Iš Švietimo Ministerijos 1921 m. balandžio 21 d. 5 valandai vakaro 10 kviestu jų į pirmąjį Komisijos posėdį jos narių lig 5 val. 20 min. atėjo: 1. K. Būga 2. A. Dambrauskas 3. Pr. Dovydaitis 4. J. Jablonskis 5. Pr. Mašiotas 6. A. Smetona ir 7. A. Vireliūnas. Palaukę lig 5 val. 30 min. susirinkusieji, nežiūrėdami neatėjusių Komisijos narių V. Poželos, J. Tumo ir A. Varno, nutarė posėdį pradėti. Posėdžio pirmininku išrinktas A. Smetona, sekretorium – A. Vireliūnas. Aiškintasi Komisijos uždaviniai ir darbo sutvarkymas. Buvo iškelta pirmiausiajį Komisijos uždavinį esant suvienodinti oficialinė valstybės įstaigų kalba. Taip pat susirinkusieji pasisakė reikiant peržiūrėti ir pataisyti ir šiaip sau įvairių mokslo šakų terminai [...] Nutarta paskelbti laikraščiuose komisiją susidarius ir pradėjus dirbti”]³¹ (1921, 1). Par pastāvīgo LT TK priekšsēdētāju tiek ievēlēts jurists Antans Smetona (*Antanas Smetona*, 1874–1944; vēlāk pirmais un ceturtais Lietuvas prezidents (1919–1920; 1926–1940), kura dzīvē nozīmīga loma bijusi arī Latvijai – viņš privāti mācījies Liepājā, pēc tam – Jelgavas ģimnāzijā), par sekretāru – Antans Vireļūns (*Antanas Vireliūnas*, 1887–1925) – valodnieks, pedagogs un ģeogrāfs. 1919.–1921. gadā viņš strādāja Izglītības ministrijā, 1923.–1924. gadā rediģēja žurnālu “Švietimo darbas”, 1924. gadā kopā ar citiem nodibināja grāmatu apgādu “Sakalas” (šis apgāds izdeva arī TK terminu vārdnīciņu; par to sk. tālāk) un veica citus ar lietuviešu valodu un tās popularizēšanu saistītus darbus. Otrajā LT TK sēdē nolemts, ka komisija

30 Auksoriūtė A. Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga. *Terminologija* 18. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, p. 81.

31 Šeit un tālāk tulkojums no lietuviešu valodas raksta autores – R. K. Lai nesarežģītu aprakstu, informācija no protokoliem sniegta latviešu valodā galvenokārt atstāstījuma, ne tiešu citātu veidā, tikai reizēm citējot arī lietuviešu tekstu (tādi citāti kvadrātiekvās, saglabājot oriģinālvalodas izteiksmi un precīzi pārrakstot rokraksta avotus, kuros, iespējams, netrūkst arī pārrakstīšanās kļūdu). Norādes – gads un protokola numurs – iekavās tekstā, nevis parindēs, kā citu citējumu gadījumos.

pulcēsies katru ceturtdienu plkst. 6, kā arī tas, ka protokolu fragmentus izsludinās laikrakstos (1921, 2).

Sākotnēji LT TK bija 10 locekļi (1921, 1), bet apakškomisijās (lietuviešu valodā tās tolaik sauktas *komisijlės* ‘mazas komisijas’; mūsdienās *pakomisės* ‘apakškomisijas’³²) parasti pa trim locekļiem. Sekretāra pienākumus ilgāku vai īsāku laiku bez iepriekš minētā Vireļūna dažādu iemeslu dēļ ir veikuši Adoms Varns (*Adomas Varnas*, 1879–1979), Jons Avižonis (*Jonas Avižonis*, 1902–1941) un epizodiski vēl citi. Darbs tiek organizēts kopsēdēs un apakškomisiju sēdēs. No protokoliem var uzzināt, kādu nozaru terminus TK gatavojās spriest, jo nolemts izveidot atsevišķas šādu nozaru – matemātika, dabaszinātnes, ģeogrāfija, literatūra un tieslietas – terminu apakškomisijas, kā arī personas, kam uzdots tās veidot. Smetonam jāizveido tieslietu apakškomisija, Jozam Tumam Vaižgantam (*Juozas Tumas-Vaižgantas*, 1869–1933) – literatūras terminu apakškomisija, uzaicinot tajā Ļudu Giru (*Liudas Gira*, 1884–1946) un Vincu Krēvi-Mickeviču (*Vincas Krėvė-Mickevičius*, 1882–1954)³³ (1921, 13). Protokolos atrodami ieraksti, ka, piemēram, 14.–17. (arī 18. un 19.) sēdē³⁴ spriesti literatūras termini, bet sākot ar 18. – galvenokārt tieslietu³⁵. Taču TK sēdēs skatīti arī etnonīmi, ģeogrāfiskie nosaukumi, vietvārdi u. tml. Pavisam pirmajā LT TK darbības gadā notikušas 26 sēdes.

Darbs neritēja gludi, mēdza gadīties dažādas aizķeršanās, arī domstarpības – ne vienu vien reizi LT TK sēdēs runāts gan par tās reorganizēšanu, gan par daļēji ar to saistīto finansēšanas (samaksas par darbu) jautājumu. Iemesli, kāpēc TK locekļi nav apmierināti ar izveidojušos situāciju (tas notiek jau otrajā TK darbības gadā), ir divi: pirmkārt, arvien vairāk komisijas locekļu dažādu iemeslu dēļ neierodas uz sēdēm, un, otrkārt, pašas komisijas un apakškomisiju darbs ir kļuvis itin sastindzis, nesagatavots un nerezultatīvs. Tomēr tiek nolemts neko nemainīt komisijas darbā, tikai aktivizēt to divos veidos: 1) palielināt samaksu gan par kopsēdēm, gan par apakškomisiju sēdēm līdz 150 aukšiniem (sākotnējā atlīdzības summa – 50 aukšini par sēdi – bija fiksēta jau rīkojumā par LT TK dibināšanu (sk. 3. attēlu). Naudas vienība *auksins* (liet. *auksinas*) Lietuvā bija apgrozībā no 1919. gada 26. februāra līdz lita ieviešanai 1922. gada 2. oktobrī.³⁶ [Turpmāk tekstā lietots saīsinājums *auks.*]) un 2) uzdot prezidijam sanākt kopā divas trīs reizes nedēļā, lai sakārtotu apakškomisiju iesniegtos materiālus (1922, 31). Svarīgi ir pievērst uzmanību faktam, ka LT TK 1923. gada 4. janvāra sēdē nolemts

32 Par to sk. Gaivenis K. J. Jablonskio veikla Terminologijos komisijoje. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 269.

33 No 1920. līdz 1922. gadam rediģēja arī žurnālu “Švietimo darbas”, kurā tika publicēti LT TK pieņemtie termini.

34 Plašāk sk. Mitkevičienė A. Terminologijos komisijos (1921–1926) vaidmuo lietuvių literatūros mokslo terminijos istorijoje. *Terminologija 20*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 172–179.

35 Tiem nedaudz pievērsta uzmanība Umbrasas A. *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais: pagrindinių kodeksų terminai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, p. 20–22.

36 Tas ir lietuviskais *ostmarkas* nosaukums, darināts no sugasvārda *auksas* ‘zelts’ (par šo valūtas nosaukumu sk. arī Kvašīte R. Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reālīju nosaukumi. *Valoda: nozīme un forma. 9. Gramatika un pragmatika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 139. lpp.).

publicēt terminus, arī turpmāk pirmo liekot lietuviešu terminu, vai, kur tas nerada grūtības, vismaz vairākās svešvalodās. Un laikrakstos izsludināt, lai personas, kuras iesniedz komisijai izskatīšanai terminus, kur vien var, lietuviešu terminiem pievieno ekvivalentus vismaz vairākās svešvalodās, kā arī komisijas darba vajadzībām iegādāties latviešu [autore treknraksts – R. K.] un citās valodās izdotas terminu vārdnīcas (1923, 51). Runa šeit acīmredzot varētu būt gan par LV TK darba rezultātu – 1922. gada “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu” –, gan par agrāk izdotajām vārdnīcām³⁷.

Par dažādām ar LT TK darba organizēšanas lietām un ar to saistītām prasībām protokolos ir informācija arī vēlāk. Reizēm tā atklāj Jablonska kategorisko nostāju: norādījis terminu saraksta sagatavošanas trūkumus, iesaka sarakstu atdot sūtītājam, paskaidrojot, kā termini komisijai jāiesniedz (1921, 12). 1921. gada 6. oktobra sēdē tiek spriests 1922. gada tāmes projekts (nav gan zināms, vai šis projekts tika pieņemts un pieprasījums apmierināts).

LT TK 1922. gada izdevumu tāmes projekts (summas auks.). Tabula (Dati no: 1921, 13)

	Viena sēde	Mēnesī	Gadā
Komisija (10 locekļi)	50 katram	2000	24 000
Apakškomisija (3 locekļi)	50 katram	1800	21 600
Sekretārs	50	200	2400
Rakstvedis	-	800	9600
Kancelejas izdevumi	-	200	2400
Kopā		5000	60 000

Jāatzīst, ka dažādi finanšu jautājumi LT TK darbā tiek skarti bieži, piemēram, ne vienu vien reizi runāts par mazām algām un nosauktas konkrētas summas, par kurām būtu jāpalielina alga sekretāram vai komisijas locekļiem u. tml. Bet 1922. gada 14. februāra sēdē TK turpina spriest reorganizēšanās jautājumu un, pēc Prana Mašota (*Pranas Mašiots*, 1863–1940 – rakstnieks, pedagogs un kultūras darbinieks, savas dzīves laikā darbojies arī Rīgā) ieteikuma, nonāk pie vienošanās, ka divi valodnieki veido pamatdarba apakškomisiju, rīko 20 sēdes mēnesī un sava darba augļus protokolē. Sagatavojuši noteiktu daudzumu materiāla, valodnieki nodod to sekretāram, lai viņš tos pārrakstītu 10 eksemplāros un izsūtītu komisijas locekļiem. Izskatījis materiālu, komisijas loceklis varēs izlemt, vai viņam ir nepieciešams piedalīties kopsēdē. Kopsēdes

37 Grabis R. Zinātniskās terminoloģijas izstrāde un terminoloģijas vārdnīcu veidošana. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 252. lpp.; *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas. Bibliogrāfisks rādītājs (1900–1994)*. Sast. M. Banga, G. Cakule, S. Kļaviņa, B. Mūrniece, S. Zariņa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1995 u. c.

rīkot reizi divās nedēļās, lai pilnībā izlemtu par valodnieku ieteiktajiem terminiem (1922, 33).

Aktuāls daudzās sēdēs ir jautājums par amatiem komisijā un personām, kas tos veiks, kā arī to maiņu. Piemēram, 1922. gada 23. marta sēdē spriests jautājums par toreizējā sekretāra Vireļūna izstāšanos no komisijas. Nolemts meklēt sekretāra amatam citu cilvēku, bet uz laiku ievēlēt pagaidu sekretāru un palielināt viņam algu no 1000 auks. mēnesī līdz 1500 auks. (jo 1000 auks. alga bijusi noteikta pirms gada, kad dzīves dārdzība nav bijusi tik liela). Jāsaka, ka šajā sēdē par sekretāru ievēlētais Avižonis ir ierakstījis piezīmi protokolā, ka domu par algas sekretāram palielināšanu līdz 1500 auks. priekšsēdētājs tikai izteica, bet komisija šo jautājumu nesprieda un neko neizlēma (1922, 37). Neapmierinātību par nepietiekamo atlīdzību par valodas kopšanas darbu kopumā, ne vien par terminu kārtošānu izsaka valodnieks Kazimiers Būga (*Kazimieras Būga*, 1879–1924) u. c. TK loceklis (1922, 40). Izglītības ministrijai kā TK dibinātājam (jāpievērš uzmanība arī tam, ka tajā strādā daži no komisijas locekļiem) tiek iesniegta prasība to palielināt. Pirmais ieraksts, ka samaksa par darbu TK sāka maksāt litos, konstatēts 1922. gada 18. novembra protokolā (1922, 46).

LT TK pieņemtie termini, līdzīgi kā Latvijā, tiek publicēti gan oficiālā dienas laikrakstā "Lietuva" (Kauņa, 1919–1928) (konkrēta ziņa par to pirmoreiz parādās 6. protokolā – runa ir par jau Komisijas pieņemtajiem ģeogrāfijas terminiem, kas jāizsludina, tuvākajā sēdē pirms tam tos vienādojot un izlemjot par rakstību), gan žurnālā "Švietimo darbs" [Izglītības darbs], kurš iznāca Kauņā (1919–1930) un kura redaktors bija toreizējais TK sekretārs Vireļūns. 1922. gada 9. marta sēdes protokolā ir ieraksts par sakārtotu tieslietu terminu saraksta publicēšanu abos izdevumos (1922, 36). Redzams, ka pēc publikācijām preses izdevumos pienāk arī atsauksmes par pieņemtajiem terminiem un tās tiek skatītas sēdēs, piemēram, 1923. gada 17. maijā – telefonijas termini (1923, 64).

Diezgan daudz uzmanības LT TK protokolos veltīts valodniekam Jablonskim, kurš samērā bieži vai nu savu viedokli par dažādiem jautājumiem izsaka, vai ar kādu rīcību sēdēs izceļas. Piemēram, 1922. gada 30. marta sēdes protokolā fiksēts, ka vispirms viņš izsaka viedokli par to, ka protokolos jāatspoguļojas strīdiem par terminiem, lai būtu skaidrs, kā ticis pieņemts vai noraidīts termins un būtu redzama apspriešanas gaita, bet pēc tam paziņo, ka kā loceklis no TK izstājas, taču strādāt šajā jomā neatsakās (1922, 38). Par Jablonska atteikšanos no darba komisijā ir ieraksts arī 1923. gada 11. janvāra sēdes protokolā (1923, 52).

Pēc Jablonska domām, terminoloģijas darba pamatprincips ir šāds: speciālo zinātņu nozaru terminu radīšana ir pašu zinātnes nozares speciālistu lieta, bet valodnieki tos var tikai novērtēt valodas pareizības skatījumā. Šo principu viņš, dzīvodams Voronežā, kur 1915.–1918. gadā pasniedza lietuviešu un latīņu valodu, īstenoja praktiskajā darbā, konsultēdams tos speciālistus, kuri lūdza palīdzību, līdzdarbojoties

mācību grāmatas sagatavošanā u. tml.³⁸. Taču TK valodniekiem terminrades jautājumos ne vienmēr bija vienoti uzskati. Piemēram, no protokola (1921, 23) redzams, ka Jablonskis, kurš bijis tiešs un neatlaidīgs cilvēks, strīdējies ar Būgu par vārda *gestas* 'žests' lietuviskajām atbilstmēm *mostas* (to atbalstīja Būga) un *mojis* (Jablonska ieteikums). Komisija ar balsu vairākumu nolēma ieprotokolēt tajā pašā nozīmē abus vārdus, bet Jablonskis protestēja pret vārda *mostas* lietošanu.³⁹ Jablonskis un Būga "piedalījās visās sēdēs, bet 1922.–1923. gada protokolos pārsvarā ir tikai Būgas paraksts, bet Jablonska – ne. Domājams, ka ne visiem komisijas lēmumiem viņš piekrita. 1923. gada 11. janvāra protokolā Nr. 52 atzīmēts, ka Jablonskis atsakās piedalīties komisijas sēdēs. Tā laikam notika tādēļ, ka viņam bija nesaskaņas ar dažiem komisijas locekļiem (īpaši ar A. Varnu un A. Vireļūnu), kuri pārspilēti orientējās uz pūrismu."⁴⁰ Taču terminrades darbs "nevedās viegli, nebija saskanīgs, jo nebija vairāk kvalificētu valodnieku, savukārt nekvalificētiem TK locekļiem trūka vismaz terminoloģijas principu un vispār literārās valodas teorijas, normēšanas principu izpratnes un sapratnes, ka viņiem to trūkst. Visspilgtākā tā izpausme – pārmērīgs neprofesionāls pūrisms, nemākulīgi jaundarinājumi (to ar savu autoritāti un zinātniskumu nespēja apturēt pat Jablonskis, tam pienācīgi nepretojās arī Būga, kuram vispār, kā liecina viņa rakstītā vārdnīcīņas "Zoologijos sistematikos terminų žodynelis" recenzija, aizguvumi nepatika). Acīmredzot tieši tādēļ 1925. gadā Jablonskis rakstīja: "Komisija būs nostrādājusies vai no sava ceļa nedaudz noklīdusi [...]"⁴¹.

Tālaika Lietuvas presē atrodami raksti, kuros citi valodnieki izsaka savu skatījumu uz LT TK darbu. Piemēram, Jozs Balčikonis (*Juozas Balčikonis*, 1885–1969), reaģēdams uz Jablonska izteikto kritiku par nepiedalīšanos sēdēs, paskaidro, ka nedara to divu iemeslu dēļ: 1) esot aizņemts un negrib kavēt laiku nevajadzīgiem darbiem un 2) neredz, ka viņš būtu vajadzīgs komisijai, lai "kaltu" terminus tādiem vārdiem kā *geografija* 'ģeogrāfija', *istorija* 'vēsture', *geometrija* 'ģometrija', *trigonometrija*, *geologija* 'ģeoloģija' u. tml., jo uzskata to par bezjēdzīgu darbu – "neviens, pat paši terminologi, tos nelietos; pēc manām domām, tādi jaundarinājumi valodu vairāk sabojātu nekā uzlabotu"⁴². Šeit ir acīmredzama norāde uz izteiktām pūrisma tendencēm – svešvārdu vietā darināt pašvalodas terminus. Publiskās diskusijās par šiem jautājumiem iesaistījās arī citi TK locekļi un dažādi interesenti. Daudz iebildumu tika adresēts arī Jablonskim, kurš pats esot ne vienu vien jaundarinājumu veidojis un ieviesis. Šo diskusiju rezultātā Izglītības ministrija atlaida TK un ar 1925. gada 21. marta rīkojumu Nr. 3509 izveidoja

38 Piročkinas A. J. *Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas, 1904–1930*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 136–139.

39 Gaivenis K. J. *Jablonskio veikla Terminologijos komisijoje. Rinkiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 270.

40 *Ibid.*, p. 270.

41 Klimavičius J. *Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 261.

42 Balčikonis J. *Dėl Terminologijos komisijos darbo. Rinkiniai raštai I*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 46.

jaunu TK, par kuras priekšsēdētāju iecēla Jablonski. Vecā TK vēl sanāca 23. martā, bet, iepazīsies ar ministrijas rīkojumu, izteica savu neapmierinātību ar šādu pavērsienu un izklīda. Pirmā jaunās TK sēde notika 1925. gada 26. martā. No valodniekiem bez priekšsēdētāja Jablonska tajā piedalījās Balčikonis, Antans Salis (*Antanas Salys*, 1902–1972) un Prans Skardžus (*Pranas Skardžius*, 1899–1975). Taču kopumā šīs komisijas sastāvs bieži mainījās. Šāda situācija apgrūtināja darbu, jo jaunpienākušie komisijas locekļi uzreiz nevarēja pilnvērtīgi iesaistīties tās darbā, tāpēc lielākā slodze bija Jablonskim. Viņam nebija viegli vadīt TK, jo vajadzēja gan apspriest terminus, gan meklēt jaunus šim darbam piemērotus cilvēkus, gan arī sastādīt tāmes un sniegt pārskatus, resp., bija jābūt organizatoram. Sapratis, ka viņam šādu spēju trūkst, Jablonskis 1926. gada 11. jūnijā paziņoja par atkāpšanos no TK priekšsēdētāja amata, bet piekrita turpināt praktiski kārtot terminus. Savukārt ministrijas reakcija uz šo soli bija negaidīta – tā likvidēja TK un uzdeva šo darbu organizēt Kauņas Universitātei. Universitātes senāts 29. decembrī izveidoja TK, kuras sastāvā iekļāva Petru Avižoni (*Petras Avižonis*, 1875–1939), Stasi Šalkauski (*Stasys Šalkauskis*, 1886–1941)⁴³ un Balčikoni, taču Avižonis protestēja pret Jablonska vadītās TK likvidēšanu un apšaubīja, vai fakultātes būs ieinteresētas nodarboties ar terminoloģijas kārtošānu. Turklāt pēc tam, kad no šī darba atkāpās Jablonskis, nebija vairs arī labu terminoloģijas speciālistu (arī Avižonis atteicās piedalīties TK darbā), tāpēc universitātes izveidotā TK pat nesāka darboties⁴⁴.

Līdz LT TK dibināšanai arī Lietuvā terminoloģiju kārtoja valodnieki un dažādu nozaru speciālisti pēc savas iniciatīvas. Palielinoties pieprasījumam pēc lietuviskiem terminiem, radās nepieciešamība terminrades darbu veikt organizēti.⁴⁵ Lai gan TK darba laikposmā starp tās locekļiem bija daudz dažādu nesaprašanos, tās sastāva maiņu, darbību traucēja atsevišķu locekļu pūrisms, komisijas darbība lietuviešu terminoloģijas attīstībai bija ļoti svarīga. Pa šo laiku komisija apsprieda, pieņēma un izsludināja presē samērā daudz valsts dzīvei nepieciešamu dažādu nozaru terminu un nomenklatūras nosaukumu, vairākums no kuriem iesakņojās un tiek lietoti līdz šim.⁴⁶

Viens no LT TK darba rezultātiem ir 1924. gadā iznākusi kabatas formāta vārdnīciņa "Īvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos" [Termini, ko pieņēmusi Terminoloģijas komisija]⁴⁷ (4. att.).

Tajā apkopoti tikai septiņu nozaru – akcīzes, tieslietu, ceļu, telefonijas, ģeogrāfijas, izglītības un politiskās ekonomijas – termini, kurus savas darbības laikā izskatīja un pieņēma LT TK. Vārdnīca izdota pēc komisijas sekretāra Vireļūna iniciatīvas

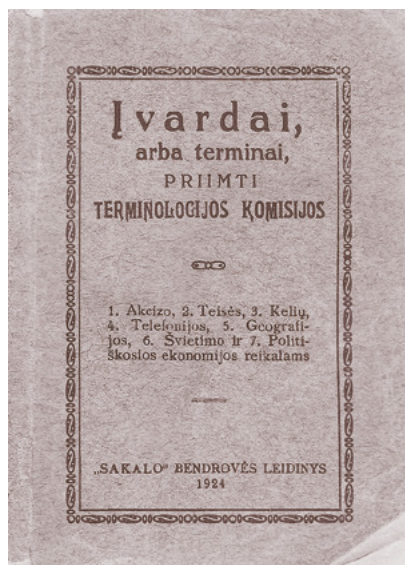
43 Filozofu Šalkauski uzskata par pirmo lietuviešu terminoloģijas teorētiķi, savukārt Jablonski – par praktiskās terminoloģijas aizsācēju (sk. Gaivenis K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002, p. 9).

44 Piročkinas A. J. *Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas, 1904–1930*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 178–182.

45 Aukšoriūtė A. Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga. *Terminologija* 18. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, p. 80.

46 *Ibid.*, p. 90.

47 *Īvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos*. Kaunas: "Sakalo" bendrovė, 1924.

4. attēls. Vārdnīcas “Vārdai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos” titullapa

(jāatceras, ka apgāds bija viņa dibināts). Nosaukumā lietotais derivatīvais atvasinājums *jvardas* ir aizguvuma *terminas* ‘termins’ pašvalodas sinonīms (sal. līdzīgas struktūras, tikai ar citu galotni veidots ir *jvardis* ‘vietniekvārds’). Mūsdienās to nelieto, izņemot ārzemju lietuviešu darbos, piemēram, Kanādā izdota angļu-lietuviešu jūrlietu terminu vārdnīca “Jūriniai jvardai: trumpas angliškai-lietuviškas žodynas” (Parengē Bronys Stundžia. Torontas: Jūrinės knygos fondo leidinys, 1996) (tāpat arī atkārtots izdevums 2000. gadā)⁴⁸. Taču šo 1924. gada TK terminu izdevumu daudzi, tostarp Jablonskis, vērtē kā nevērīgi sagatavotu. Viņš uzsver, ka tas dos maz labuma lietotājiem, turklāt kritizē arī no vārddarināšanas viedokļa neizdevušos terminu *jvardas*.⁴⁹ Jāpiebilst, ka citādi nekā Jablonskis uz pašu terminu *jvardas* skatās mūsdienu leksikogrāfs un terminologs Jons Klimavičs (*Jonas Klimavičius*, dz. 1938). Pēc Klimaviča domām, šāda laikabiedru kritiska skatījuma dēļ ir “gandrīz gājis zudumā arī labs A. Vireļūna (?) termins *jvardas* (: *jvardyti*) (tomēr to lieto ārzemju lietuviešu terminogrāfi B. Stundža, P. Mažeika, V. Vintarts – pat *jvardotyra* ‘terminpētniecība’), viņa aktīvā tagad tiek minēts varbūt tikai *kraštotyra* ‘novadpētniecība’⁵⁰.

48 Gaivenytė-Butler J., Keinys S., Noreikaitė A. *Lietuvių kalbos terminų žodynai*. Anotuoti 1900–2005 m. bibliografijos rodyklė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 135; 172.

49 Keinys S. Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 39.

50 Klimavičius J. Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 261. Lietuviešu valodas enciklopedijā fiksēts, ka Vireļūns pirmais sāka lietot terminu *kraštotyra* (*Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengē Kazys Morkūnas. Red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 708).

Secinājumi

Pētījuma gaitā apzināta pirmo Terminoloģijas komisiju dibināšana, darba organizēšana un to darba rezultāti Latvijā un Lietuvā. Starp LV TK un LT TK konstatēts daudz līdzīga. Tas ir saprotams, ņemot vērā, ka Lietuvā komisija nodibināta pēc Latvijas parauga, tikai darbojās tur ilgāk (1921–1926), savukārt Latvijā – divus gadus (1919–1921).

Tomēr zinātniskās terminoloģijas kārtošanas darbā ir vērojamas arī zināmas atšķirības. LV TK bija sazarotāka apakškomisiju struktūra, vairāk locekļu (32, kamēr Lietuvā 10), lielāks apakškomisiju skaits, kas ļāva aptvert lielāku skaitu nozaru. Lietuvā, kā liecina protokoli, daudz laika TK sēdēs tika veltīts pašas komisijas darba jautājumiem (atlīdzībai, amatiem u. tml.).

Svarīgākais paliekošais TK darba rezultāts ir abās valstīs izdotās pirmās zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas: Latvijā 1922. gadā, bet Lietuvā – 1924. gadā. Starp tām ir lielas atšķirības gan apjoma, gan sakārtojuma ziņā. Latviešu terminu vārdnīca ir nopietnāk sagatavota (tajā iekļauti 20 nozaru termini), savukārt lietuviešu izdevums ir kabatas formāta, aptver septiņu nozaru terminus un ir izdots pēc TK sekretāra privātas iniciatīvas, taču nepietiekami kvalitatīvi sakārtots, par ko ir samērā asi kritizēts.

Aktīvi abu valstu terminrades darbā bija iesaistījušies izcili valodnieki (Latvijā – J. Endzelīns, Lietuvā – J. Jablonskis). Lai gan neviens no viņiem nav atstājis tieši terminoloģijai veltītus darbus, visa viņu darbošanās, konsultējot speciālistus un radot jaunus terminus vai precizējot jau esošos, bija nozīmīgs ieguldījums latviešu un lietuviešu valodas terminoloģijā. Abu TK darbā piedalījās ievērojami dažādu nozaru speciālisti, kas devuši nozīmīgu ieguldījumu gan savas nozares attīstībā, gan tās terminoloģijas kopšanā. Daudzi no LT TK locekļiem savulaik bijuši saistīti ar Latviju – vai nu mācījās, vai strādāja Rīgā, Liepājā, Jelgavā (Jablonskis, Smetona, Mašots). Tas varēja ietekmēt LT TK darbu, neraugoties uz to, ka LV TK vairs nepastāvēja viņu darbības laikā – acīmredzot zināja (varēja būt dzirdējuši) par šīs jomas attīstību.

Nepublicētie avoti

1. Terminoloģijas komisijas protokolai (nr. 1-80; 1921-1923). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto Terminoloģijos centras

Avoti un literatūra

1. Auksoriūtė A. Terminoloģijas komisijas (1921-1926) veiklos apžvalga. *Terminoloģija* 18. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, p. 80-91.
2. Balčikonis J. Dėl Terminoloģijos komisijos darbo. *Rinktiniai raštai* I. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 45-46.

3. Baltiņš M. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919-1921) darbības pamatnostādnes. *Valodu kontakti un mijiedarbība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005, 12.-19. lpp.
4. Baltiņš M. J. Endzelīna un H. Budula 1922. gada polemika par zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu. *Valoda vēstures dzirnakmeņos*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 130. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, 13.-16. lpp.
5. Baltiņš M. Laikabiedru vērtējumi par Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu (1922): konstruktīva kritika un mūžīgie jautājumi. *Vārds un tā pētišanas aspekti*: rakstu krājums. 15 (II). Liepāja: LiePA, 2011, 17.-26. lpp.
6. Baltiņš M. Latviešu terminoloģijas attīstība: mantojums, problēmas un perspektīvas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 72.-79. lpp.
7. Baltiņš M. Terminrades process un principi. No: *Latviešu valoda*. Andrejs Veisbergs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.-433. lpp.
8. Baltiņš M., Liepa D., Rūmniece I. Komisijas latviešu valodas vēsturē: maz vai daudz? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 115.-135. lpp.
9. Blinkena A. 1922. gada "Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca" mūsdienu skatījumā. *Caur vārdu birzi*. Darbu izlase II. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2017, 282.-285. lpp.
10. Gaivenis K. J. Jablonskio veikla Terminoloģijos komisijoje. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 268-271.
11. Gaivenis K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.
12. Gaivenytė-Butler J., Keinys S., Noreikaitė A. *Lietuvių kalbos terminų žodynai*. Anotuota 1900-2005 m. bibliografijos rodyklė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
13. Grabis R. Par latviešu terminoloģijas attīstību un izstrādi. *Darbu izlase*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2006, 221.-229. lpp.
14. Grabis R. Zinātniskās terminoloģijas izstrāde un terminoloģijas vārdnīcu veidošana. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 252.-259. lpp.
15. *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos*. Kaunas: "Sakalo" bendrovės leidinys, 1924.
16. Izglītības ministrija. *Valdības Vēstnesis*. Nr. 31. 05.09.1919. 3. lp. [tiešsaiste]. Pieejams: http://periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:/p_001_wawe1919n031|page:3|issueType:P [Skatīts 10.12.2019.]
17. Izglītības ministrijas terminoloģijas pagaidu komisija. *Valdības Vēstnesis*. Nr. 34, 11.09.1919, 1. lp. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_wawe1919n034|article:DIVL92|issueType:P [Skatīts 10.12.2019.]
18. Jablonskis J. Terminų dalykas. No: *Jablonskio raštai*. T. II. *Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis. Kaunas: Švietimo ministerija, 1933, p. 210-212.
19. Kazakeviča A. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919-1921) darbības atspoguļojums Terminoloģijas komisijas sēžu protokolos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums. Rīga: Zinātne, 2016, 65.-70. lpp.
20. Keinys S. Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 29-56.

21. Keinys S. Mintys apie didelį kalbininką ir terminologą Joną Jablonskį. *Terminologija* 17. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, p. 80-92.
22. Klimavičius J. Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 259-276.
23. Kurmiņa L. Ieskats latviešu valodas Terminoloģijas komisijas darbības pirmsākumos. *Linguistica Lettica* 19. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 101.-108. lpp.
24. Kvašīte R. Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi. *Valoda: nozīme un forma* 9. *Gramatika un pragmatika*. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 132.-151. lpp.
25. Kvašytė R. Sinonimai latvių kalbos terminų žodynuose. *Terminologija* 7. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2000, p. 76-87.
26. Labanauskienė S. Janio Endzelyno terminologinės įžvalgos. *Terminologija* 19. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 173-183.
27. *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas*. Bibliogrāfisks rādītājs (1900-1994). Sast. M. Banga, G. Cakule, S. Kļaviņa, B. Mūrniece, S. Zariņa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1995.
28. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė Kazys Morkūnas. Red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
29. Mitkevičienė A. Terminologijos komisijos (1921-1926) vaidmuo lietuvių literatūros mokslo terminijos istorijoje. *Terminologija* 20. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 172-179.
30. Piročkinas A. *J. Jablonskis - bendrinės kalbos puoselėtojas*. Vilnius: Mokslas, 1978.
31. Skolu lietas. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 107. 01.10.1919. 3. l.p. [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_001_blve1919n107|article:DIVL90|query:terminolo%C4%A3ijas%20komisija%20komisijai|issueType:P [Skatīts 10.12.2019.]
32. Skujiņa V. J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8. Rīga: Liesma, 1972, 17.-33. lpp.
33. Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002.
34. Terminologijos Komisijos sudarymo įsakymas. *Vyriausybės žinios*. Nr. 60. 1921. P. 4. [tiešsaiste]. Pieejams: <https://www.epaveldas.lt/recordImageSmall/LNB/C10000143886?exId=25191&seqNr=4> [Skatīts 20.12.2019.]
35. Umbrasas A. *Lietuvių teisės terminija 1918-1940 metais: pagrindinių kodeksų terminai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
36. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Pieejams: www.vle.lt
37. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā. Rīga, 1922.

The first Terminology Commissions in Latvia and Lithuania

Summary

The aim of the study is to identify and compare the establishment, work organisation and results of the first Terminology Commissions (TC) in Latvia and Lithuania, as sources using previously conducted research, press articles and minutes of TC meetings. The innovation in the research is a comparison of the development of scientific-terminology maintenance in both countries.

In Latvia, the TC operated for two years (1919–1921), while in Lithuania, the TC was established in line with the Latvian model in 1921 and existed until 1926. Although many similarities were found between the Latvian and Lithuanian TCs, the Latvian version's structure was more branched, having a larger number of sub-commissions, more members, allowing a larger number of sectors to be covered. In Lithuania, as evidenced by minutes of TC meetings, much time was devoted to issues relating to the Commission's own activities (remuneration, positions, etc.).

The surviving result of the TCs' work is the publication of the first scientific dictionaries of terms (1922 in Latvia, but 1924 in Lithuania). There are major differences between them in terms of both scale and arrangement. The Latvian dictionary is more meticulous (it includes terms for 20 sectors), while the Lithuanian edition is pocket-sized, covers terms in seven sectors and was only issued at the personal initiative of the TC Secretary, but is poorly compiled, and consequently has received relatively harsh criticism.

Both countries saw outstanding linguists actively involved in terminology development (Jānis Endzelīns in Latvia, Jons Jablonskis in Lithuania). Although neither of them has left theoretical works directly devoted to terminology, all their activities in consultancy on and the creation of new terms or the clarification of existing ones made significant contributions to Latvian and Lithuanian terminology. Specialists from a variety of spheres were involved in the work of both TCs, all of whom felt responsibility for both their professional activity and the maintenance of its terminology.

Keywords: Latvia, Lithuania, Terminology Commission, scientific terminology, dictionaries of terms

ANSIS ATAOLS BĒRZIŅŠ

Latgaliešu terminoloģijas izstrāde

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēts latgaliešu valodas¹ šābrīža stāvoklis un pamatota latgaliešu terminoloģijas izstrādes nepieciešamība, balstoties publikācijās par citām apdraudētajām valodām, kā arī stāstīts par latgaliešu terminoloģijas izstrādes procesiem visos laikposmos, kuros tā bijusi iespējama – gan cara laikos pirms drukas aizlieguma, gan cara laikos pēc drukas aizlieguma atcelšanas, gan starpkaru Latvijā un Krievijā, gan pēckara trimdā Rietumvalstīs, gan pēdējo gandrīz 30 gadu laikā atjaunotajā Latvijas Republikā, ilustrējot stāstījumu ar latgaliešu terminu² piemēriem, pie tam aplūkojot terminoloģijas izstrādi kopumā, izmantojot atrastos materiālus par visām pieejamajām nozarēm, nevis kādu atsevišķi.

Atslēgvārdi: terminoloģija, latgaliešu valoda, terminoloģijas komisija, valsts atbalsts, aktivisms, termins

Mūsdienās, strauji attīstoties un ienākot sadzīvē daudzām jaunām tehnoloģijām, tam jāpielāgojas arī terminoloģijas izstrādes procesiem – attīstībai jātop dinamiskākai, reakcijas laikam jāsamazinās. Jo plašāks valodas lietojums, jo plašāks arī nepieciešamo jauno terminu loks.

Tomēr tas nenozīmē, ka valodām ar mazu runātāju skaitu, kuras pašreiz netiek lietotas valsts pārvaldē un izglītībā, nebūtu vajadzības pēc terminiem. Pat valodā bez rakstu formas mutvārdu saziņā tiek lietoti dažādu tehnikas vienību apzīmējumi, tātad terminoloģija ir vajadzīga. Vēl vairāk šī nepieciešamība pieaug, ja valodai ir arī rakstu forma un tanī tiek, piemēram, izplatītas ziņas – laikrakstos, tīmeklī, radio, televīzijā.

1 Šīnī rakstā par latgaliešu valodu saucam Latgales latviešu valodu jeb t.s. latgaliešu rakstu valodu, par baltiešu valodu – Baltijas latviešu valodu jeb t.s. latviešu literāro valodu, bet par latviešu valodu (-ām) – jebkuru no abiem tās paveidiem, proti, gan latgaliešu, gan baltiešu valodu. Uzskatām, ka šobrīd Latvijā oficiāli apstiprinātie apzīmējumi, baltiešu valodai uzurpējot apzīmējumu “latviešu valoda” un latgaliešu valodai liendot saukties par valodu, tā vietā to dēvējot par “rakstu valodu”, ir asimilatīvas un diskriminējošas politikas sastāvdaļa.

2 Par terminu mēs šīnī rakstā saucam vārdu (vai vārdkopu), kas tiek pieņemts par stingri definēta jēdziena nosaukumu. Mums šķiet svarīga arī tā institucionalizēšana, kaut, stingri raugoties, tā nav nepieciešama. Un arī vēsturiski tā ne vienmēr ir uzskatīta par būtisku, piemēram, pēckara trimdā Rietumvalstīs par terminoloģisku darbību pārsvarā tika uzskatīta latgaliešu tautas jēdzienu nozariska apkopošana.

Bez plašas ikdienas lietošanas sarunvalodā latgaliešu valoda tiek izmantota arī grāmatās, tīmeklī, radio, baznīcā, publiskos pasākumos, zinātniskos rakstos un citur. Tāpēc daudzi cilvēki saskaras ar vajadzību pēc latgaliešu terminiem un problēmu, ka to trūkst.

Kā to ir atzinuši citu mazo un reģionālo valodu pētnieki, aktuālas terminoloģijas izstrāde ir šo valodu izdzīvošanas nodrošināšanas mehānisms:

„Vārdnīca, kura ataino mūsdienu dzīves līmeni un koordinējas ar atbilstošo kontakto un distanto orientierivalodu leksisko fondu, kļūst par efektīvu mikrovalodas saglabāšanas un aizsardzības līdzekli un vienlaikus piesaka jebkura mikro-etnosociuma dabiskās tiesības uz valodiskās izteiksmes brīvību.“³

Pirmie dokumentētie (mums zināmie) latgaliešu terminrades individuālie centieni⁴ aizsākās vēl pirms drukas aizlieguma. Termini tika veidoti dažādām jomām, atkarībā no darba tēmas un autora interesēm. Dominē baznīcas termini, bet sastopami arī juridiski, medicīniski, celtniecības, gastronomijas, lauksaimniecības un citi piemēram:

„Izdzyrna tyuleń tů walnu weyskups nu szpitala.“⁵ („veiskups“ = „bīskaps“, „špitaļs“ = „slimnīca“)

„Wins cyłwaks bieja abskaržeyts cisz pi sůdu ..“⁶ („sūds“ = „tiesa“)

„Kas iz tołumu spowiedi atlijk, tys nagodnys palik ..“⁷ („spoveds“ = „grēksūdze“)

„.. tys znączkins paimts pawuycieyś, kaýdu kołposzonu sieukuram pidar par wysu mienesi darit.“⁸ („značķeņš“ – numurēta taisnstūra zīmīte, kura norāda uz uzdevumu, kas zīmīti izvilkušajam noteiktā laika ietvarā ir jāizpilda)

„.. koleidz wel nabyusim nu Diwa sudejti.“⁹ („sūdeit“ = „tiesāt“)

3 „Словарь, отражающий современный уровень жизни и координирующийся с лексическим фондом соответствующих контактных и дистантных языков-ориентиров, становится эффективным средством сохранения и защиты микроязыка и в то же время заявляет о естественном праве на свободу языкового выражения любого микро-этносоциума.“

Дуличенко А. Д. *Языки малых этнических групп: функциональный статус и проблемы развития словаря (на славянском материале) // Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen.* Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1999.

4 Centieni pēc būtības, bet ne pēc formas – termini tika radīti un izmantoti, bet mums neizdevās atrast apliecinājumu, ka šī darbība šīnī laikā jau tiktu dēvēta par terminoloģisku un jaunradītie vārdi – par terminiem.

5 *Gromatyniã kołposzonas jumpraway Maryay por maja mienesi.* Wilna: Izdrukawota nu Kolna Pestieytoja 1843 Godã.

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Ibid.

9 *Mocibas Uz žadnas Nedelas wissa goda jaunin jaun parakstiejas nu Lejksnas Baznickunga Tomasza Kossowska Godã 1850.* Gromata pirma. Rygã: Drukarniã Hartunga Godã 1852.

„... kad taj mes byutumem paklausiejgi bolsam Diwa, pawujciejszonom swatas Bazniejcas, mocibom spowiedniku, porsorgom tawu, abo sajminiku, kaj swati trejs Kienini zwajgznej;“¹⁰ („puorsorga“ = „brīdinājums“)

„*Jzaspowiedijes un pijemes Wyssuswatoku Sakramentu* ..“¹¹ („izaspovedeit“ = „izsūdzēt grēkus“)

„BISKUP. *Pontifex, Protomista, Antistes, Episcopus. Wejskups.*“¹² („veiskups“ = „bīskaps“)

„BISKUPSTWO, POWIAT, DYECEZYJA, POWIAT DUCHOWNY. *Diaecesis.* Moła un Wejskupa Waldejama piraudzejama v. zam Wejskupa Waldies.“¹³ (Zīmīgi, ka jēdziens „bīskaps“ jau ir zināms, bet „bīskapija“ jeb „diecēze“ jāskaidro apakstoši.)

„APTEKARZ. *Myropola. Aptekars.*“¹⁴ („aptekars“ = „aptieknieks“)

„BUDOWNIK. *Edificador. Budauniks,* dajlida, cieslis.“¹⁵ („budaunīks“ = „celtnieks“)

„CUKIER. *Saccarum. Cukrys,* nidriu mads.“¹⁶ („cukrys“ = „cukurs“, acīmredzot nav pārāk iegājies, ja reiz tā jāskaidro.)

„FARBIERZ. *Tinctor. Kwarbavotois,* numarzatoisz.“¹⁷ („kvarbavuotuojs“ = „krāsotājs“)

„KANCER, WRZOD, WYJADAJĄCY CIAŁO. *Cancer, carcinoma, cacōethes, phagedane.* Wats **wieža** saucama, v. wotelia.“¹⁸ („wiezs“ = „vēzis“ (slimība))

„*Truni, cyti sauc Troni, ir taypat letas spotwaynias bites, kotras ap wydsdinu pred Awilim spindeley, un trokszni dora.*“¹⁹ („truņš“ = „trans“, „aviļš“ = „strops“)

Drukas aizlieguma 40 gados daļa šo terminu aizmirsās, tomēr daļa pēc tā beigām atgriezās rakstu aprītē.

Lielākā daļa latgaliešu valodas gramatiku tika rakstītas citās mēlēs – poļu vai krievu, tāpēc tanīs latgaliešu valodniecības terminoloģija neparādījās. Šinī jomā

10 *Mocibas Swadiniu wyssa goda jaunin jaun parakstiejtas nu Lejksnas Baznickunga Tomasza Kossowska Godâ 1850.* Gromata utra. Rygâ: Drukarniâ Hartunga Godâ 1852.

11 *Patents broljstes Swatas Teklas Jumprawas un Numuciejtas.* Wyssim Klasztornikom Baznickungu Augustyanu Tuksznies-dziejwotoju nu pawelejzsonas S. Krasta Apostoliszka. Riga, 1857.

12 *Słownik polsko łacinsko łotewski ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina.* Wilno: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, 1858.

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 *Eysa mociba ap audzieyszonu biszu Wysim bitinikum un wysuwayrok łatweyszym Nu wina ju drauga leyksnas baznieyc-Kunga strupay un skaydri saraksteyta un da drukam paduta ar czeterigim malawotim awilim.* Wilna pi Dworca, 1832.

Antona Skrindas (*Skrynda*) 1908. gada gramatika²⁰ bija liels izrāviens, jo iekš krieviski rakstītā teksta jēdzienus saturēja arī latgaliešu valodā, piemēram: „*balsins*“ („balsiņš“ = „zilbe“), „*patskania*“ („patskaņa“ = „patskanis“), „*leidzskania*“ / „*saskania*“ („leidskaņa“ | „saskaņa“ = „līdzskanis“), „*šniòkuli*“ („šņokuļš“ = „šņācenis“), „*garuma zeime*“ („garuma zeime“ = „garumzīme“), „*winbalsini*“ („vīnbalsiņš“ = „vienzilbes“), „*litas wòrds*“ („lītas vārds“ = „lietvārds“), „*laika wòrds*“ („laika vārds“ = „darbības vārds“), „*sowuma wòrdi*“ („sovuma vārds“ = „īpašvārds“), „*kòrta*“ („kuorta“ = „dzimte“), „*pasakne*“ / „*ibalsins*“ („pasakne“ | „ībaļsiņš“ = „priedēklis“) u. c. Šie termini daļēji iegājās un tika izmantoti latgaliešu rakstos gan Latvijas Republikā, gan Padomju Krievijā, tomēr pirmajā bija jūtama konsekventa terminu baltiskošanas tendence, no kuras nav izdevies atbrīvoties līdz pat šai dienai. Tā kā Skrindas ieviestie termini radīti, pārzinot gan baltiešu, gan krievu jēdzienu sistēmu un tai pat laikā ļoti labi pārvaldot un izjūtot latgaliešu valodu, tad mūsdienīgi latgaliešu valodniecības termini acīmredzot būtu jāizstrādā, ņemot tos par pamatu.

XX gs. 20. gadi – laiks pēc lielimpēriju sabrukuma – bija mazākumtautību un reģionālajām valodām pats labvēlīgākais: tām bija savas skolas, laikraksti, baznīcas, kā arī zināma izpratne un atbalsts no varas pusēs²¹. Arī Latvijas Republika un tās kaimiņzemes, tai skaitā PSRS, nebija izņēmums. Šī labvēlīgā politika attiecās arī uz latgaliešiem: gan Latvijā, gan Sibīrijā iznāca latgaliešu laikraksti un grāmatas, bērni mācījās latgaliešu skolās, Ačinskā pedagoģiskajā tehnikumā pat bija atsevišķa nodaļa, kurā gatavoja latgaliešu skolotājus:

„1930. gadā darbību uzsāka Ačinskā pedagoģiskais tehnikums, kurā bija latviešu nodaļa, bet gadu vēlāk, 1931. gadā, tika izveidota arī latgaliešu nodaļa. Pirmais izlaidums bija 1935. gadā. Diplomus izsniedza 10 jaunajiem pedagogiem-latgaliešiem, taču tie bija patiesi kvalificēti latgaliešu skolotāji. 1936. gadā tehnikumu absolvēja vēl deviņi profesionāļi.“²²

20 Скринда А. Д. Латышская грамматика латгальского нарѣчія. Ontons Skrinda. Latwišu wolūdas gramatika. С.-Петербургъ, 1908, Piterburgā, 1908 g.

21 Protams, arī tobrīd situācija nebija ideāla – zināmas vēlmes pārtautot mazākos un vājākos, acīmredzot, raksturīgas jebkurai sabiedrībai, tomēr tā bija labāka nekā citos vēstures posmos. Piemēram, apkopojumu par atšķirīgiem latgaliešu valodas lomas redzējumiem no Latgales un Baltijas latviešu pusēs XX gs. 20. gadu sākumā var atrast*.

* Baldunčiks J. *Oficiālās valodas interpretācijas Latgalē 20. gadsimta 20. gadu sākumā // Letonikas otrais kongress. Latgales sabiedrība attīstības lokos.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2008.

22 “В 1930 году открылся Ачинский педагогический техникум, в котором было латышское отделение, а еще через год, в 1931 году, создано и латгальское отделение. Первый выпуск состоялся в 1935 году. Дипломы были вручены всего 10 юным педагогам-латгальцам, однако это были действительно квалифицированные латгальские учителя. В 1936 году состоялся еще один выпуск девяти профессионалов.”

Шумская К. В. *Правовое регулирование национального образования в РСФСР: 1918–1938 годы (на примере латгальской и латышской диаспор в Западной Сибири).* Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2018.

Glūži tāpat kā skolas arī terminoloģijas izstrādi lielākā daļa XX gs. sākumā atmodu un brīvības alkas piedzīvojušo tautu uztvēra un pauda par nepieciešamu lietu. Latgalieši nebija izņēmums. Aicinājumi veidot terminoloģiju un pat veidot terminoloģijas komisiju vai komisijas sastopami gan cara laiku beigu posma presē:

„Del to latgališim jodybynoj, jokup sowl rakstibu un literaturu. Joizstrodoj sowl zynotnisku terminologiju.“²³,

gan starpkaru laikā Latvijā:

*„12. Jōizstrōdoj latgališu pareizraksteibas vōrdneica.
13. Dybynojama latgališu terminologijas komisija. (A. Sylva tezes.)“²⁴,*

gan starpkaru laikā Krievijā:

„Sovu latgališu voludu vajag zynot, kupt un kuplynot. Itam nulyukam vajag pasasteigt ar izdušonu, pi kuras daži bidri strodoj, vajag organizet terminologijas komisijas pi „Taisneibas“ un pi žurnala Moskovā.“²⁵

„Vajadzēigas ari terminologijas komisijas. Dumoju, ka taidōs dumōs ir vysī apspri-des daleibniki.“²⁶,

gan pēc II pasaules kara trimdā:

„Kai kotrai zynōtnyskai nūzarei, ari geografijai ir napīcīšama skaidra, labi pamatōta un konsekventa terminologija, un pareiza vītu vordu apzeimēšona.“²⁷

Cik var spriest, pēckara Padomju Latvijā tādi aicinājumi publiski neizskan, jo latgaliešu valodai nav nekāda oficiāli atzīta statusa un tās tēma pat skaitās nerakstīts tabu.

23 S[use]js W. Winotis wai na? // Drywa. № 10 (297). Петроградъ, Trešdin 9 Martā 1916 g.

24 A[pe]ls M. Latgolas školōtōju konferences gaita un lāmumi // Latgolys škola. Latgolas Školōtōju Centralōs Bidreibas pedogogiski-sabīdryks žurnals školai un sātai. № 1. (25.) Rēzekne, 1930. g. janvars.

25 Začs. Sovu latgališu voludu vajag zynot, kupt un kuplynot // Debates pa b. Grovera ziņojumam // Taisneiba. Latgališu strodniku un zemniku avize. Vyssavineibas Kompartijas Vokoru Sibira Apgobola Komiteta organs. № 70 (576) Новосибирск, Pырmdin, 7 augusta 1933 g.

26 Grovers. Bid. Grovera gola vords // Taisneiba. Latgališu strodniku un zemniku avize. Vyssavineibas Kompartijas Vokoru Sibira Apgobola Komiteta organs. № 70 (576) Новосибирск, Pырmdin, 7 augusta 1933 g.

27 Bukšs M. Latvijas geografijas skaidrōjumi jōrevidej // Dzeive. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 49. nr. III Sējums. P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1961 Julijs-augusts.

20. gados PSRS (Leningradā) pat esot bijusi terminoloģijas komisija, tomēr atrast kādas plašākas ziņas par to pagaidām neizdevās:

„Leningradā strodoj latgališu vokora kursi, terminoloģijas komisija, dramatiskais pulceņš, nuteik vjosporejnos un aktiva sapulces, lekcijas, ir nu latgališim sovi priškstovi Latv. kluba valdē, jaunotnes sekcijā nu cima komisija.”²⁸

Turpretī Latvijā neilgi pirms Ulmaņa apvērsuma tiek konstatēts, ka latgališu terminoloģijas komisiju tā arī nav izdevies izveidot (pieļaujām, ka pēc apvērsuma tas vairs īsti nebija iespējams):

„Dzeives steigā latgališu sabīdreiba nav pasaryupējuse, lai šūs germanizmu un balticizmu pījaukumus atfīltreitu un naļautu jim samaitēt latgališu dzymtōs mēles – izlūksnes godu simtenim izaveidōjušū garmoniju un īpatneju koloritu. Taipat latgališu inteligence leidz šam nav gōdōjuse par tū, lai jaunim jēdzīnim sovas volūdas gorā byutu darinōti un izveidōti vajadzeigī apzeimējumi, kai tū dora baltīšu ar terminaloģijas komisijas paleidzeibu.”²⁹

Tomēr arī Krievijas latgališu presē atrodamas sūdzības, ka jau vairākus gadus nav sekmējies pāriet no runām pie darbiem:

„Stojutis pi literariska dorba mes sateikam latgališu vordu tryukumu. Vjospyrms, ir pīsamērsuši daži latgališu tautas vordi, un pi tam straujo socializma izplaukuma rezultātā ir radis daudz jaunu vordu. Nu ito iztak vins slēdziņš, ka vajadzeiga krīvu-latgališu vordneica. Par taidu vordneicu, kai zynoms, na moz ir runots un sprīsts. Pi vīna-ūtra bīdra jau ir sarakstetas tyukstušas vordu. Ap trejs godi tam atpakaļ „Prometeja“ latgališu sekcija sastateja vordneicas redkoleģiju ar b. O. Začu priškgoļā. Parunoja, nuspride, bet niko nadora. Napicišams byutu, ivarojut litas nupitneibu, pamudynot redkoleģiju, latgališu školas i cytos istodēs organizet terminoloģijas pulceņus, kuri itos vordneicas autorim paleidzatu vordu lasešonā.”³⁰

Grūti spriest, kādi ir tie faktori, kuriem ir izšķiroša loma tautas terminoloģiskās atmodas palikšanai aktīvisma fāzē vai tomēr pāriešanai sistēmiskumā. Iespējams, noteicošs ir attiecīgo aktīvistu pietiekamas ietekmes trūkums. Piemēram, mordviešu

28 Kukojs I. Vajadzeigs na tys, kas beja (Leninpilišim) // Taisneiba. Vyssavineibas Kompartijas CK un Sibira Apgob. K-ta izdavums. № 2 (118). Новосибирск, Piktidin, 12 Janvarī 1929 g.

29 Sylovs A. „Trešō” izlūksne. (Pōrrunas kōrteibā.) // Latgolys škola. Latgališu Školōtōju Centralōs Bīdreibas pedagogiski-sabīdryks žurnals školai un sātai. № 1. (65.) Rēzekne, 1934. g.

30 Ceirujš G. Kodeļ nav latgališu vordneicas? // Taisneiba. Vyssavineibas Kompartijas Vokoru Sibira Nūvoda Komitejas organs. № 50 (1035) Новосибирск, Svātdīn, 6 jūnijs 1937 g.

gadījumā tieši aktīva zinātnieka, erziešu valodnieka Anatolija Ņabova, kura autoritāte bija pietiekoši liela, esamība bija viens no terminoloģijas izstrādes virzītājspēkiem:

„Jau pirmajā mordviešu valodām veltītajā zinātniskajā konferencē, kas norisa 1933. gadā no 27. marta līdz 3. aprīlim, A. Ņabova referātā „Kārtējie valodas būvniecības uzdevumi Mordovijas autonomajā apgabālā” par vienu no trim uzdevumiem tika nosaukta neatliekama terminoloģijas izstrādes uzsākšana. Terminoloģija, pēc A. Ņabova domām, „ir viena no svarīgākajām nacionālas valodas daļām” ..³¹

Kaut tikpat labi var būt, ka noteicošais bija nevis personības faktors, bet tieši autonomā apgabala (no 1934. gada – APSR) statuss un līdz ar to arī pienākošamies tā valodu atzīšana oficiālā līmenī.

Vispārzināmas un atzītas terminoloģijas komisijas neizveidošana, protams, būtiski mazināja terminoloģijas attīstības iespējas, tomēr terminoloģisks darbs varēja ritēt arī bez tās: individuāli ronot piedāvājumus un pēc tam tos ar preses palīdzību iepludinot tautā.

Vēl cara laikos, tikai padsmī gadus pēc drukas aizlieguma atcelšanas un latgaliešu preses izdošanas atsākšanās, tanī varēja lasīt terminoloģiska rakstura diskusijas, piem.:

„Pī gadejuma gribu porsawért myusu jaunū wordu „golūtne”, kuru rakstiniki ir iwaduši myusu wordinica pādejūs laikūs. Tauta pazeist tikwīn taidus wòrdus: gòls, sòkums, isòkums, beigť, beigšona. Nu šitīm populiārim liaužu wòrdīm wajag darinot wòrdus: okončanije, koncukwa. Tauta pazeist wel wordus: galigs, galējs, bet „golūtnes” nīmoz napazeist. Wyspori pi latgališīm substantiwi, kuri beigťūs ar „útne” ir dyžan rati: mozútne, nu adjektiwa mōzs; swešútne un swešs, tai tad šiti substantiwi darinojās nu adjektiwim, bet na nu cytīm substantiwiwim. Te wajag wordu „okončanije” darinot nu werba beigť. Tad byutu: wòrda beigums, kai wòrda sòkums nu sòkt. Waratu wel darinot wòrdu golainia (golainis), kas zeimoj: okončatelnyj, okončennyj, konečnyj, parallelī ar wordu galigs, galējs. Todel waratu litot: wòrda golainia (saprūtams golainia dalia), kas atbildētu kriwyskam: okončanije. Bet wyslobok byutu

31 “Уже на первой мордовской языковой научной конференции, проходившей с 27 марта по 3 апреля 1933 г., в докладе А. П. Рябова “Очередные задачи языкового строительства в Мордовской автономной области” одной из трех задач было названо безотлагательное начало разработки терминологии. Терминология, по мнению А. П. Рябова, “является одной из важнейших частей национального языка” ..”

Мосин М. В., Шейнова Т. М. Из истории создания терминологии в мордовских языках // Регионология. № 4. Саранск: Мордовский государственный университет, 2012.

*pisaturet terminologijas: worda sòkums, worda beigums, atmatút „golùtni“ kai najedzigu, nalykumigu jaunumu.*³²

*„Kg. R. kritika baltišu wordu ir liuti pamatota, liuti branga. Šimâ dorbâ jam bez šaubom ir zynoma kompetence. Jis liuti weikli graudoj zemê nu oltora baltišu diwaklus... Nawysod tik weikli jam weicas jaunu wordu formešona. Bet kg. R. i napiškir sew namaldibas. Jis tik dud projektus... Jo kritiki, likas, nagrib šitu redzet. Ji uzbrjuk naweiklok coptajim kg. R. wordim, tus smodej, izsmej. Caur šitu ji gon napiroda, ka nukritiketi nu kg. R. baltišu wordi ir pamatoti. Pel cik gribi „ s o w u m u “, „ i p a š u m s “ wysod paliks najedzigs.*³³

Simts gadus vēlāk varam konstatēt, ka, piemēram, vārds „golainia“ nav iegājies, toties „sovums“ – ir.

Pēc kara trimdas sabiedrības latgaliešu zinātnieks un aktīvisks Leonards Latkovskis centās apkopot un publicēt tradicionālo latgaliešu terminoloģiju pa jomām, piem.:

*„Zam vōrda saimisteiba saprūtam dzeivojamās ākas, kuras dažos vītos teik sauktas par kōrmim (kōrmi — tikai daudzskaitli), un pi tom pīdarūšu zemes plateibu. .. Saimisteibas plateibas apzeimējumi pīdar pi zemkūpeibas terminologijas un pi zemkūpeibas vēstures, bet latgaļu zemkūpeibas vēsture vēl nav uzraksteita.*³⁴

*„Cyta ar krōsni saisteita terminologija ir: krōsnes mute un spelte voi aizspelte. Par spelti sauc šauru spraugu storp krōsni un sīnu, kuru izlītoj molkas kaltēšonai.*³⁵

*„Tūmār vysā vysumā trauku terminologija ir īdoloma pēc materiāla, nu kaida trauki pagatavōti. Cytim vōrdim, kūka traukim ir cytaidi nūsaukumi nakai mōla voi metala traukim.*³⁶

32 Reformators. *Woludas reforma*. VII. // *Drywa*. № 7 (294). Петроградъ, Trešdin 17 Februarī 1916 g.

33 S[use]ljs W. *Winotis wai na?* // *Drywa*. № 10 (297). Петроградъ, Trešdin 9 Martā 1916 g.

34 Latkovskis L. *Saimisteibas nūsaukumi* // *Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 98. nr. V Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1969 Novembris – decembris.

35 Latkovskis L. *Ceplis un krōsne* // *Dzeive*. Žurnals literaturai un audzynōšonai. 29. nr. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1957 Oktobris – decembris.

36 Latkovskis L. *Trauki un trauku nūsaukumi Latgolā* // *Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 55. nr. III Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1962 Septembris – oktobris.

„Pi kūka materialu blokus produktim pīdar zōdža skaidas voi zōdža mylti, kai tūs sauc Varakļōnūs, Baļtinovā un cytur, bet Leivōnūs, Rudzātūs un Vōrkovā sauc par ž e v e r i m.”³⁷

Vēl 80. gadu vidū L. Latkovskis pat rīkoja neklātienes kursus, kur mācīja tai skaitā arī terminoloģiju:

„Kursa programa latgaļu kultūras vēsturē: Zemkūpeības terminologija, apgārbi un apovi, uzturs, ēdiņa reizes un pagatavōšona, mōjsaimisteības pīdarumi, latgaļu gūdeības, vakarēšona, tolkas, tolcōni un pataļči, religisko terminologija: prikskristeigō un kristeigō, etiski un moraliski uzskoti un principi, latgaļu gimine, dzymta, radnīceiba, administratīvi pamati, tisiskī un saimnīcyskī uzskoti, laika skaiteišona, veseleības kūpšona, latgaļu omotnīceiba, latgaļu izgleiteiba un audzynōšona.”³⁸

Pēc neatkarības atgūšanas, sākot ar XX gs. 90. gadiem, latgaliešu terminoloģijas radīšanas centieni atgriezās no trimdas Latvijā, tomēr tā arī palika individuālu vai nevalstisku aktivitāšu līmenī:

„Aizvakar sasatyku ar Cybuļu Juri, i jis maņ pastuosteja, ka dreizi izīs latgalīšu gramatyka, bet – latvišu volūdā. Tai Jurs i Lideja Leikuma asūt izdūmovuš. Partū ka maņ likās, ka gramatikai byutu juobyun latgalīšu volūdā, gribu pavai-cuot, kū ap itū vaicuojumū dūmoj cyti.

Argumenti par čyūļu volūdu: 1) saprass latviši; 2) saprass latgalīši, kas naskaita latgaliski; 3) vīgļuok raksteit – vysa terminologeja jau irā izstruođuota.

Argumenti par latgalīšu volūdu: 1) tai var paruodeit, ka volūda irā pylnvierteiga, var funkcionēt autonomai – gramatikys raksteišona cytā volūdā maņ atguodynoj kolonizatoru publikacejis ap aborigenu volūdom; 2) byus reala vajadzeibu izdūmuot filologiskū terminologeju – pošā že jei vysleidza napsaruodeis.”³⁹

„Raudzeju puortulkuot leigumu (?) iz latgalīšu volūdu, bet sapratu, ka nazynu juridiskūs vuordu – kai jī irā latgaliski. Navarātu byut, ka jī vysi byutu sprostai

37 Latkovskis L. *Kūka materialu terminologija* // Dzeive. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 77. nr. IV Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1966 Majs – junijs.

38 Teirumņiks F. *Latgaļu volūdas un kulturvēstures naklōtines kurss* // *Latgolas Bolss*. Latgaļu laikroksts. 1075. nr. Denver: P/s Latgaļu izdevnīceiba, Sastdiņ, 1984. g. 28. apreli.

39 Berzins A. A. *gramatikys volūda* // *Dūmu meits "Vasals"*, 31.1.2003. Pieejams: <http://latgola.lv/meiti/vasals/meits.cgi?read=1188> [Skatīts 16.11.2019.]

fonetiskai puorčelami nu čyulu volūdys; koč tys pats puors „tiesa“ -> „sūds“ daruoda, ka tai navā. Ci irā koč kaidi olūti, kur pasavērt juridiskū terminologeju latgaliski? Mož kaidu nabejs vuordu pošī zynit?”⁴⁰

„Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 7.maijā tika svinēta Latgales diena. Tas bija atraktīvs pasākums latgaliešu mēlē. Dienu ievadīja zinātniskie lasījumi ar J.Elkšņa, L.Leikumas, V.Muktupāvela un R.Kaminskas referātiem. Runātājiem, kas pieraduši no tribīnes izteikties literārajā valodā, nācās pārliecināties, ka nav nemaz tik viegli latgaliski nolasīt referātu, jo zinātniskā terminoloģija dialektā nav ne lietota, ne izstrādāta.”⁴¹

„Latgališu volūdā vēl daudzi kas nav sakūpts, tymā skaitā i nūzaru terminoloģeja...”⁴²

Protams, katrā jomā, kurā ļaudis strādāja, izmantojot latgaliešu valodu, tika veidota nepieciešamā terminoloģija – pamazām, necentralizēti, bez atbalsta. Vairākus gadsimtus veidojās katoļu baznīcas latgaliešu terminoloģija, kura pēc inerces tiek izmantota joprojām, kaut iet mazumā, jo baznīcai latgaliešu valoda ir tikai instruments, nevis pašmērķis, un, pārbaltiskojojoties avīm, baznīca pamazām baltisko arī saziņu ar tām. Bez šaubām, daudzi baznīckungi vēl aizvien turas pie latgaliskuma, tomēr, saskaņā ar baznīckunga Aigara Bernāna (*Biernāna*) mutiski sniegtajām ziņām, ne mācību laikā seminārā, ne kalpošanas vairākās draudzēs nu jau 20 gados viņš nav saskāries ar rakstītiem avotiem – nedz grāmatām, nedz mācību palīglīdzekļiem, kas apkopotu, skaidrotu vai ieteiktu lietojumam baznīcas terminoloģiju latgaliešu valodā.

20.–30. gados, kad Latvijā un Krievijā darbojās skolas ar latgaliešu mācību valodu, tika veidota terminoloģija visiem tanī pasniedzamajiem priekšmetiem. Turklāt Krievijā radītie termini izskatās veidoti ar lielāku pietāti pret latgaliešu valodu, acīmredzot tālab ka asimilatīvais spiediens tur bija mazāks. Piem., „*pagarynuošonys zeime*” = „*garumzīme*”, „*liters*” = „*burts*” („... *itus vōrdus rokstom ar vīnu literi, tik versā uz itim literim stotom pagarinošonas zeimi, pimaram: bāda, sōrga, vōrdi i t.t.*”)⁴³, „*vairynuot*” =

40 Berzins A. A. *juridiskuo terminologeja* // Dūmu meits “Vasals”, 12.XII.2003. Pieejams: <http://latgola.lv/meiti/vasals/meits.cgi?read=1727> [Skatīts 16.11.2019.]

41 Limane L. *Valoda pulcīna kopā Latgali un pārnovadus* // Latvijas Vēstnesis, Nr. 94, 11.VI.2004. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/89863> [Skatīts 16.11.2019.]

42 Leikuma L. *Kai pareizuok - “snīga stuņdinīceni” ci “snīgu|kstineiši”?* // Latgališu kultūrys gazeta, 26.IV.2019. Pieejams: <https://www.lakuga.lv/2019/04/26/kai-pareizuok-sniga-stundinīceni-ci-snīgulkstineiši> [Skatīts 16.11.2019.]

43 *Vuicis raksteit* // *Taisneiba*. Populāra, iļustrēta latgališu strōdnīku un zemdaru avize. Vyssavineibas Kompartijas CK un Sibires Apgob. K-ta izdavums. Atbildeigajis redaktors Jōņs SILINIĶS. N° 16 (84) Новосибирск, Piktīdīn, 20 Aprilī 1928 g.

„reizināt“, „vairynuošona“ = „reizināšana“ („Vairinošona. $1 \times 1 = 1$. Vinu vairinot vinu reizi, byus vīns...“)⁴⁴

Šolaik ir cilvēki, kuri vāc kādas jomas latgaliskos terminus, piemēram, divi paralēli darbojošamies aktīvisti – Andrejs Svilāns (*Svylāns*) un Maruta Latkovska – nodarbojas ar augu nosaukumu apzināšanu latgaliešu valodas izloksnēs, tātad, faktiski vāc materiālu, no kura pēc tam var izveidot oficiāli apstiprinātus terminus botānikas nozarē, pie tam M. Latkovska to regulāri veicina arī ar publikācijām sociālajos tīklos, piem.:

„*Vasali! Pasaverit, voi itei škaltūs lopu rudbekeja ir (varātu byut) tei pošā myusu Latgolā tai sauktuo „Zīmys jurgine“?*“⁴⁵

Kopumā varam secināt, ka latgaliešu terminoloģijas izstrādes pūliņi ir aizsākušies pietiekami sen, gājuši paralēli ar baltiešu pūliņiem līdz drukas aizliegumam, kad tie vardarbīgi pārtraukti un nostādīti nevienlīdzīgā stāvoklī, pēc aizlieguma beigām atsākušies un pie tam bijuši gana aktīvi un pieminēšanas vērti, tomēr, piemēram, V. Skujiņas grāmatā⁴⁶, kuru var nosaukt par mūsdienu latviešu terminoloģijas „bībeli“, netiek pieminēti nekādā veidā.

Latgaliešu rakstu valoda ar Valsts valodas likumu ir atzīta par latviešu valodas vēsturisku paveidu, un valsts ir uzņēmusies tās saglabāšanu, aizsardzību un attīstību:

„3.pants.

(1) *Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda.*

(4) *Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.*“⁴⁷

Latgaliešu terminoloģijas izstrāde šīnī kontekstā ir acīmredzams un pašsaprotams darbs, kurš būtu jāveic, lai nodrošinātu latgaliešu valodas attīstību.

2004. gadā vērsāmies pie Valentīnas Skujiņas ar oficiālu lūgumu izveidot LZA Terminoloģijas komisijas (LZA TK) Latgaliešu rakstu valodas apakškomisiju. Lūgums palika bez atbildes.

Tātad no 100 svinamajiem gadiem, kuros nevienu brīdi nav bijis oficiāla atbalsta latgaliešu terminoloģijas izstrādei, vismaz 15 nav norakstāmi uz nezināšanu, bet ir apzinātas ignorances rezultāts.

44 *Aritmetika // Taisneība*. Populāra, iļustreita latgališu strōdnīku un zemdaru avize. Vyssvaineibas Kompartijas CK un Sibires Apgob. K-ta izdavums. Atbildeīgajs redaktors Jōņs SILINIKS. N° 16 (84) Новосибирск, Piktđin, 20 Aprilī 1928 g.

45 Latkovska Maruta // Facebook. 13.II.2019. Pieejams: <https://www.facebook.com/maruta.latkovska/posts/3764158220291406> [Skatīts 22.02.2020.]

46 Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 1993.

47 *Valsts valodas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> [Skatīts 12.11.2019.]

Latvijas dominējošajai sabiedrības daļai kopumā ir raksturīgi izlikties pārējās daļas neredzam un vilkt vienādības zīmi starp Latviju un vidus latviešiem, kas nebūt tā nav, jo Latvija ir multikulturāla un daudzvalodīga valsts, pie tam gan ārpus latviešu tautas ietvara – tradicionālo mazākumtautību kontekstā, gan arī iekšpus tā – latgaliešu, tāmnieku un citu, mazāku etnisko grupu kontekstā.

Šāda attieksme novērojama ne tikai valodniecībā, bet arī, piemēram, etnomuzikoloģijā:

„Ar tradicionālo kultūru saistītās nozares Latvijā, tāpat kā daudzās citās Eiropas valstīs, izveidojās un tika institucionalizētas nacionālisma ideoloģijas ietvarā, tāpēc mazākumtautību mūzikas dokumentācija, publicēšana un pētniecība nav bijusi prioritāte un notikusi tikai epizodiski.”⁴⁸

un pat mūsdienu teātra mākslā:

„Gadu no gada pašā ceremonijā Čehova teātris tiek pieminēts tikai nomināciju sarakstos, savukārt pašā ceremonijas gaitā gandrīz četru stundu laikā uz skatuves notiek vien dažu latviešu teātru svētki, atstājot uzmanības novārtā pārējos.”⁴⁹

Šinī uzvedības līnijā iekļaujas arī sēdes vadītāja un arī kādreizējā LZA TK vadītāja Jura Baldunčika uzbrūkošā reakcija pēc mūsu referāta, prezentējot konferencē doto tēmu: mums tika pārņemts, ka mēs par maz cīnoties. Mūsaprāt, daudz produktīvāka attīstība iespējama sadarbojoties, nevis apspiežot un ar šo apspiešanu cīnoties.

Jau minētais mordviešu (erziešu) valodnieks Ņabovs šādu attieksmi pat dēvē par šovinistisku:

„Šinī darbā ir vajadzīga apņēmīga cīņa ar lielvaras šovinismu kā galveno apdraudējumu, kas izpaužas caur ārkārtīgu nacionālās literārās valodas pārpildīšanu ar krievu valodas vārdiem, kuri reizēm tiek ieviesti pat krievu valodas formās un vokalizācijā.”⁵⁰

Latgaliešu valoda šādā – nerespektējošas pārpludināšanas nozīmē – ir cietusi gan no krievu, gan baltiešu valodas, tomēr baltiešu valodas ietekme ir bijusi daudz

48 Tihovska I. *Īsta čigānu mūzika. Autentiskums un etniskums Latvijas čigānu (romu) mūzikā*. Rīga: LFMI, 2017.

49 Bjorka D. *Dana Bjorka par “Spēlmanu nakts” balvu pasniegšanas ceremoniju*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/rigas-krievu-teatra-direktore-publika-vestule-kritize-spelmanu-nakts-balvu-pasniegšanas-ceremoniju.a339803/?rt=articles&ac=downloadatt&id=939> [Skatīts 01.12.2019.]

50 “В этом деле нужна решительная борьба с великодержавным шовинизмом как главной опасностью, проявляющейся в чрезвычайном наводнении национального литературного языка русскими словами, иногда внедряемыми в формах и огласовке русского языка.”
Мосин М. В., Шеянова Т. М. *Из истории создания терминологии в мордовских языках // Регионология*. № 4. Саранск: Мордовский государственный университет, 2012.

sāpīgāka, jo tuvākas valodas asimilatīvā ietekme ir potenciāli daudz efektīvāka un līdz ar to bīstamāka.

Kā pozitīvu piemēru, kā šobrīd tiek risināta nacionālās terminoloģijas izstrāde vairākās valodās, varam minēt Dienvidāfrikas Republiku pēc apartheida režīma beigām:

„Daudzvalodu sabiedrībā terminologam jādokumentē termini avota valodā un jānodrošina terminu ekvivalenti dažādās mērķa valodās.

Mākslas, kultūras, zinātnes un tehnoloģiju departamenta Nacionālā valodas dienesta (NLS) Terminoloģijas nodaļa ir lielākā Dienvidāfrikas organizācija, kas strādā pie terminoloģijas. Citas organizācijas dokumentē un veido tikai specifisku, šīm organizācijām raksturīgu (institucionalizētu) terminoloģiju, bieži to darot sadarbībā ar NLS, tam palīdzot un dodot padomus.

NLS mērķis ir veicināt daudzvalodību, nodrošinot dažādu jomu terminoloģiju vienpadsmit valodās. NLS attīsta vairākas Āfrikas valodas, nodrošinot terminoloģiju šajās valodās un tādējādi uzlabojot lasītprasmi t.sk. darbavietās.

Avota valoda:

– parasti angļu.

Mērķa valoda (-as):

– agrāk tikai būru⁵¹ (valsts iepriekšējās bilingvālās politikas dēļ), bet
– tagad valsts daudzvalodības politikas rezultātā parasti desmit pārējās oficiālās Dienvidāfrikas valodas (būru, ziemeļsotu, dienvidsotu, cvanu, congū, vendu, dienvidndebeļu, svatu, khosu, zulu), reaģējot uz paustu pieprasījumu (no intereseantu, līdzstrādnieku, privātā sektora puses u.tml.).⁵²

51 Saukta arī par afrikandu jeb afrikaneru valodu.

52 "In a multilingual society, the terminologist has to document the terms in the source language and has to provide term equivalents in various target languages.

The Terminology Division of the National Language Service (NLS) of the Department of Arts, Culture, Science and Technology is the largest organisation in South Africa conducting terminology work. Other organisations document and create organisation-specific (institutionalised) terminology only, which is often done in co-operation with the NLS, the latter acting in a facilitating and advisory capacity.

The NLS aims to promote multilingualism by supplying terminology in eleven languages in a variety of subject fields. The NLS is developing the various African languages by providing terminology in these languages - thus enhancing literacy in the workplace.

Source language:

- usually English.

Target language(s):

- used to be Afrikaans (because of the previous bilingual policy of the country), but

- now usually the ten other official South African languages (Afrikaans, Sepedi, Sesotho, Setswana, Xitsonga, Tshivenda, isiNdebele, siSwati, isiXhosa, isiZulu) as a result of the multilingual policy of the country, according to an expressed need (stakeholders, collaborators, private sector, etc.)."

Alberts M. Terminology in South Africa // Lexikos. Vol. 9. Stellenbosch: Buro Van die Wat, 1999.

Tas, ka mazāku valodu izslēgšana no mūsdienīgas aprites, neradot tām atbilstošu terminoloģiju, noplicina visas pasaules kopīgo vērtumu, izskan zinātniskās publikācijās starptautiskā kontekstā:

„Zinātnisko zināšanu radīšana nevar un nedrīkst aprobežoties tikai ar dažām valodām, nemaz nerunājot par vienu, t.i., angļu valodu, ja ir jāizsaka patiesais radošuma potenciāls. Pasaulē pamatiedzīvotāju valodās ir ļoti daudz nedokumentētu zinātnisku atziņu. Kad šīs zināšanas tiek zaudētas, kļūst arvien grūtāk aprakstīt un risināt problēmas jebkurā citā vērtību sistēmā, izņemot dominējošās kultūras terminus un zinātniskās klasifikācijas shēmas, kas ne vienmēr atbilst uzdevumam. Tā, ko saucam par mūsdienu zinātņi, pamatā lielā mērā ir eiropešu un viņu valodu, jo īpaši angļu, dzīvesziņa, pasaules uztvere, prioritātes un perspektīvas ... Vēl aizvien ir grūti izkļūt no apburtā pieaugošās intelektuālās atkarības loka, kad tādas valodas kā hindi un suahili neattīstās kā zinātnes valodas, jo tās netiek izmantotas, un tanī pat laikā nevarot tikt izmantotas, jo nav attīstītas.“⁵³

Tātad latgaliešu terminoloģijas (ne)radīšana ir Latvijas Republikas atbildība pasaules priekšā.

Un arī UNESCO uzstāj uz visu valodu terminoloģisku attīstīšanu, tātad Latvijas Republika kā tās dalībvalsts nepilda arī savas starptautiskās saistības:

„UNESCO vienmēr ir centusies uzlabot visas valodas – gan mazas, gan lielas – neatkarīgi no runātāju skaita, stāvokļa vai atrašanās vietas. Mūsu pienesums valodu jomā ir mūsu pilnvaru pašā centrā, un tas aptver vairāk kā piecdesmit aktīvas darbības gadus.

Balstoties uz šo principu, UNESCO ir izstrādājusi programmas, kuru mērķis ir popularizēt valodas kā izglītības un kultūras instrumentus. Sešdesmitajos gados UNESCO uzsāka rīkot virkni konferenču par izglītības attīstību, īpašu

53 “The production of scientific knowledge cannot and should not be restricted to a few languages, let alone just one, i.e. English, if the true human potential for creativity is to be expressed. There is a vast amount of largely undocumented scientific knowledge in the world’s indigenous languages. When this knowledge is lost, it becomes increasingly difficult even to frame problems and solve them in any but the dominant culture’s terms and scientific classification schemes, which are not always adequate to the task. What goes by the name of modern science is based largely on the worldviews, priorities, and perspectives of Europeans and their languages, especially English ... Still, it is difficult to break out of the self-reinforcing cycle of increasing intellectual dependency whereby languages such as Hindi and Kiswahili do not develop as languages of science because they are not being used and the argument that they cannot be used because they are not developed.”

Romaine S. *Planning for the survival of linguistic diversity* // *Language Policy*. November 2006, Volume 5, Issue 4. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 2006.

uzmanību pievēršot Āfrikas valstīm. Šajās konferencēs tika aplūkoti daudzi ar valodu saglabāšanu un attīstību saistīti jautājumi. Piemēram, 1978. gadā notika Āfrikas valodu transkripcijas un terminoloģijas problēmām veltīta sanāksme. Tās rezultātā esošās Āfrikas valodu transkripcijas sistēmas tika uzlabotas, pieņemot afrikāņu etalonalfabētu. Apmācības jomā UNESCO piešķir mācību stipendijas, rīko seminārus par tehniskās terminoloģijas transkripcijas un standartizācijas problēmām, apmācības kursus tulkošanā no Āfrikas valodām citās valodās un otrādi, apaļā galda diskusijas, iesaistot zinātniekus, praktiķus un interesentus debatēs par valodu lietojumu un funkcionalitāti.⁵⁴

Kā mūsdienu latgaliešu terminrades ilustrāciju publicējam vairākus baltiešu-latgaliešu vārdnīcas *vuordineica.lv* šķirkļus, kuri satur informātikas un jurisprudences terminus:

meklētājs, -a *subst.* 1. (*persona, kas meklē*) maklātuoj/s, -a; vaicuotuojs, -a; 2. *v. tehn.* (*ierīce*) maklātivs; **skatu m.** — vierīņu maklātivs; 3. (*meklēšanas programma*) *inf.* maklātivs; **attēlu m.** — atvaigu maklātivs
<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=meklētājs&s=1&sais=0>

tīmeklis *subst.* 1. (*zīrnekļa*) staipekni *dsk.*; 2. *inf.* šķārsteiklys; **pasaules t.** — šķārsteiklys (WWW); **~ļa dizains** — šķārsteikla dizains; **~ļa vietne** — teiklavīta

1 *zeimeiba*

STAIPEKNI (*tīmekļi*)

– *Gari zērnekļu dīgi, kurus pi mums sauc par staipeknim..klusi lucīdamīs un pleivynodami stīpiās pa gaisu.* – („Zīdūnis“, 1925, nr. 3, 17 psl.) – AK

2 *zeimeiba*

ŠKĀRSTEIKLYS

54 “UNESCO has always endeavoured to enhance all languages, whether small or big ones, irrespective of numbers of speakers, status or location. Our commitment to the domain of languages lies in the very heart of our mandate and it spans over fifty years of activities.

Based on this principle, UNESCO has developed programmes aimed at promoting languages as instruments of education and culture. In the 1960s UNESCO launched a series of conferences on the subject of development of education, with a particular focus on African countries. Through these conferences, wide-ranging issues concerning language preservation and development were addressed. In 1978, for example, a meeting was held to examine problems of transcription and terminology of African languages. As its result, existing transcription systems of African languages were improved through the adoption of an African reference alphabet. In the field of training, UNESCO practised study grants, seminars on the problems of transcription and standardization of technical terminology, training courses in the translation from African languages into other languages and vice-versa, round tables involving scientists, practitioners and general public in debates on language use and functionality.”

Presentation by Mr. Mounir Bouchenaki Assistant Director-General for Culture of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) on the occasion of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages. Paris: UNESCO, 10 March 2003.

- **škarsteiklys** – *internets* – (*Vuordineica // Ilga Šuplinska (sast.), Susātivs. Myusdīnu latgališu dzejis antologeja, Rēzekne, 2008, 332 psl.*) – ML
 - ..nūtikš jau sastais „Taiseits Latgolā“ pasuokums – Bolvu pusē, Upītē. Vaira informacejis par jū skaitit Nūtikšonu kalenderī i škarsteiklā www.lakuga.lv. – („Latgališu Gazeta“ // „Latgales Laiks“, 2008 09 05, 8 psl.) – AK
 - Vairuok skaiti škarsteiklā: www.lakuga.lv – („Latgališu Gazeta“ // „Latgales Laiks“, 2008 09 05, 8 psl.) – AK
 - **Škarsteiklam** *atminis karte nūjukuse..* – (*A. Rancāne „Pylni kārmani dabasu“, Reiga, 2012, 37 psl.*) – AK
 - *Myusu skolā vysuos klasēs var pīsaslēgt pi škarsteikla. Pi škarsteikla var datikt i skolys bibliotekā.* – (*J. Cybuļs, L. Leikuma „Skreineite“, Reiga, 2014, 150 psl.*) – AK
- <http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=t%C4%ABmeklis&s=1>

atmiņ|a *subst.* **1.** atguods; pīmine; **izzust no ~as** — gaist nu pruota (pagaist nu pīminis); **nākt (ataust, stāvēt) ~ā** — atsaguoduot (īsaguoduot); **man ~ā bērnu dienas** — maņ atsaguodoj mozuos dīnys; **2. inf.** atguods; **~as apgabalu tikls (SAN)** — atguodapgabaļu teiklys (SAN); **3. (~as) tikai dsk.** atguodi; atguoduojumi; īguodi; īguoduojumi

<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=atmiņa&s=1&sais=0>

lejupielādēt *ver. inf.* atsasyteit

<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=lejupiel%C4%81d%C4%93t&s=1>

maršrutētājs *subst. inf.* maršrutizators

<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=maršrutētājs&s=1&sais=0>

mašīnlasišana *subst. inf.* mašīnskaiteiba

<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=mašīnlasišana&s=1&sais=0>

līgums *subst.* daruna; leigums; kontrakts; **noslēgt l.** — nūslēgt darunu; **darba l.** — dorba daruna; **noslēgt darba l.** — nūslēgt dorba darunu; **preču piegādes l.** — preču davedis daruna; **starptautisks l.** — škaršregionala daruna **DARUNA** ('līgums'), **NŪSLĒGT DARUNU** ('noslēgt līgumu'), **DORBA DARUNA** ('darba līgums'), **NŪSLĒGT DORBA DARUNU** ('noslēgt darba līgumu')

- *Kolpi nuslādz dorba darunas ar sovīm saiminikim.* – („Taisneiba“, 1927 06 14, 2 psl.) – AK

..*Latvija, Igaunija un Suomija gryb atjaunot sarunas par drušeibas darunu (leigumu)..* – („Taisneiba“, 1927 01 26, 1 psl.) – AK

– *Zemdars nusladz darunu (kontraktu) likū ražu pōrdūd organizacijai, ar kuru nuslāgta daruna.* – („Taisneiba“, 1928 06 01, 1 psl.) – AK
<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=līgums&s=1&sais=0>

īpašum|s *subst.* sovums; monts; **pāriet personas** ~ā — puorīt personys sovumā; **zemes ī.** — zemis sovums; **nekustamais ī.** — nacylojamais monts; **kustamais ī.** — cylojamais monts; <> **ī. nokļuva (kāda) rokās** — monts puorguoja (*kuo*) kuldā

SOVUMS

- **sovums** – (*P. Stroda vuordineica, 1933, 162 psl.*) – AK
- **sovums** (*īpašums*) – (*Placinska vuordineica, 1973, 401 psl.*) – AK
- **sovums, eņš** (*īpašums*) – (*Bērzkalna vuordineica, 2007, 485 psl.*) – AK
- *Zemniks jau natureja niko. Jis wys ar sowu šni'uri, ustobu, ar s'iwu un b'ar-nim, wysu montu beja par kunga sowumu.* – („Liaužu Bols“, 1917 08 12, Nr. 8, 2 psl.) – AK
- *..ti, kuri naktim staigoj pa swešom s'atom un cyta sowumu grob sew par taidu pat sowumu.* – („Liaužu Bols“, 1917 11 18, 3 psl.) – AK
- *Ka wysas kruņa, muižu un baznicu zemes byutu izdalitas bezzemnikim un mozzemnikim par sowumu (sobstwennost)..* – („Latgalits“, 1920 04 12, 4 psl.) – AK
- *Tywokos Kurzemes un Widzemes muižas sadolamas latgališim sowumā..* – („Latgalits“, 1920 04 12, 4 psl.) – AK
- *Soviniks ir īpašniks, a sovums – īpašums..* – (*Latgališu Kulturys Gazeta, Volūda, M. Latkovska, Volūdys vaicuojums: burts „S“, 07.02.2008, http://www.lakuga.lv/lg/news/article?id=1816*) – AK

ZEMIS SOVUMS, PRIVATS SOVUMS

- *..nuscit ari mozoku zemes sowuma lelumu, ka zeme natyktu sadalita tik mozus gobolus, ka zemniks navar portikt. / 2)Bezzemnikim un mozzemnikim wajaga dut zemi par priwatu sowumu..* – (*Latgolas Kristīgu Zemniku Sawinibas Programa. (Riga,1920.gada.) (Ispists pi J.Petersona gromotu spistuwe, Parka ila 3.)*) – AK

DZYMTS SOVUMS ('dzimtīpašums')

- *..par muižu zemju sadališonu par dzymtu sovumu zemnikim..* – (*nu Latgolys krysteigūs zemniku savīneibys saukumu – AK; 2 tabele (daruna: „tabulā ietverti partiju lozungi, kas 1920. gada martā-aprīli publicēti laikrakstos (..) un partiju uzsaukumos.“) // Vita Zelče, Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu kampaņa. 1920. gada marts - aprīlis // „Latvijas Arhīvi“ 2008 Nr. 1, 108 psl.*) – AK

MONTS

- **monts** – (*P. Stroda vuordineica, 1933, 114 psl.*) – AK

- *monts, der Schatz, Hab und Fut* - (*Bērzkalna vuordineica, 2007, 300 psl.*)
- AK

- *monts - mantigs* - (*Skryndys gramatika, 1908, 12 psl.*) - AK

- *Bet dalam ir sowa šnure, dalam sows monts, sowa saimestiba..* - („*Latgalīts*“, 1920 03 25, 2 psl.) - AK

- *Kolei monta gon, u dyx von.* - (*Vonogs, Rožonovā*) - *Aņss*

- *obej'im d'al'im tyka nu s'atys m'onta.* - (*Kolupa vuordineica, I siej., 40 psl.*) - AK

MONTS PUORGUOJA (kuo) KULDĀ (*īpašums nokļuva (kā) rokās'*)

- *..jis pajamia pi sewim wīnu bez radiniku weceiti par tāwu. Veceišam beja labi win monta un naudas. ..kai monts pōrgoja Radziona kuldā jis weceišam ar celi pakalī i pa durowom orā...* - („*Taisneiba*“, 1926 09 30, 3 psl.) - AK

EISTEIBA

- *..byutumiet redziejuszas winias cytas pusies pasaula, winiu galeni Kurziemies pi jyuramoļas un winiu Katolikuziem ab kuru eš sze aukszok jums asmu runowis, winiu ziemi kur ziemniki jau ir izpierzuszy sjeu por ejstiejbū sowas satyswitas un tiejrumanudales aba gruntus..* (..) *..pi jyusim nikod nepitryuks' naudienies, warejsit pa mozam izpierzkt' sowas satyswitas un gruntus por sowa ejstiejbū..* - („*Infliantuziemies Łajkagruomota aba kalenders iz 1862tru godu*“ - *Rejgā, [1861], 56 psl.*) - AK

<http://vuordineica.lv/meklet.php?vrd=īpašums&s=1&sais=0>

Piedāvātie termini lielākoties nav institucionalizēti, tāpēc formāli jāuzlūko kā potenciālisti. Tiesa, daži, piemēram, *škarsteiklys, dīnroksts* u. c., ir tik plaši iegājušies tautas lietojumā, ka jau jāuztver kā *de facto* termini arī bez formālas institucionalizēšanas. Piedevām daži ir publicēti arī zinātniski populārajā izdevumā⁵⁵ (piem., *škarsteiklys, parolš, šursyuteit, puorsaveriejs* u. c.), tādējādi tiem piešķirot arī zināmu oficiālas atzīšanas devu. Jebkurā gadījumā, neiedziļinoties to formālajā statusā, no piedāvātajiem šķirkļiem top redzams, ka latgaliešu termini jārada atsevišķā procesā un ka to mehāniski-fonētiska pārnešana no latviešu valodas nav iespējama: valodas ir pārlieku atšķirīgas, ar dažādām tradīcijām, kontekstiem. Pie tam atšķirības ir ne tikai leksiskā, bet arī morfoloģiskā un sintaktiskā līmenī.

Jāatzīmē, ka no 2003. gada līdz 2009. gadam darbojās un no 2013. gada darbojas Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija⁵⁶. Pirmajā darbības posmā tās uzdevums bija Latgaliešu rakstības

55 Gusāns I., Lazdiņa S., Marten H. F., Murinska S., Pošeiko S., Šuplinska I. *Latgališa CV: nu senējūs laiku da 21. godu symta*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2015.

56 *Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija // Valsts valodas centrs*. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=198> [Skatīts 22.02.2020.].

noteikumu⁵⁷ izstrāde. Kopš 2014. gada tā pieņēmusi lēmumus, kurus varētu saukt par terminoloģiskiem, piemēram, vietvārdu, tātad – ģeogrāfijas, jomā („Par Latvijas pilsētu un to iedzīvotāju nosaukumiem“, „Par Latgales administratīvo iedalījumu un iedzīvotāju nosaukumiem“) un starpnozaru jomā („Par profesiju, amatu un akadēmiskajiem nosaukumiem“). Šāds darbs, neapšaubāmi, ir apsveicams, tomēr jāatzīmē vairāki tā trūkumi:

1) šīs apakškomisijas pamatuzdevums nav terminoloģijas izstrāde, tāpēc darbs tieši terminoloģijas izstrādē nav tik kvalitatīvs, kāds tas varētu būt specializētas terminoloģijas apakškomisijas gadījumā;

2) apakškomisijas darbs ir daudz aizklātāks pat TK apakškomisiju darbu, tanī piedalās šaurš personu loks, kurpretī TK apakškomisijās var darboties visas ieinteresētās personas;

3) apakškomisijas pieņemtajos lēmumos jūtama zināma tendence pielāgot jaunapstiprinātos latgaliskos apzīmējumus baltiešu apzīmējumiem, veidot tos pēc iespējas līdzīgākus, tā vietā, lai konsekventi izkoptu un izceltu atšķirīgo un savdabīgo, kā arī labotu pārtautošanas politikas rezultātā ieviesto (piem., *Feimani* vietā *Vīmyns*, *Viļaka* vietā *Vileks*, *Rudzāti* vietā *Rudzātys*, *Akniste* vietā *Akneiša*, *Kalieju īla* vietā *Kaļvu ūļņeica*, *liduotuojs* vietā *pilots*⁵⁸ u.tml.)⁵⁹.

2017. gadā Rēzeknē notika IV pasaules latgaliešu saiets – tas bija piekārtots simtgadei kopš Latgales kongresa, kurā tika nolemts pievienoties Baltijai kopīgas administratīvas vienības veidošanā, tiesa, ar nosacījumu, ka valodas, kultūras un ticības dažādība tiks saglabāta⁶⁰. Pēc 100 gadiem mēs redzam, ka šī noruna no Latvijas Republikas puses nav pildīta. Acīmredzot tāpēc IV saieta rezolūcijā rīkotājiem un delegātiem nācās iekļaut prasības par latgaliešu valodas, tai skaitā arī terminoloģijas, attīstības nodrošināšanu:

„Radeit i finaņsēt tulkuošonys i terminologejs izpietis i tuoluokys izstruodis dorbu nūlyukā saglobuot i atteisteit attīceigū administratīvū, komercialū, ekonomiskū, socialū, tehniskū i juridiskū terminologeju latgalīšu rokstu volūdā.“⁶¹

57 Par Latgaliešu rakstības noteikumiem // Latvijas Vēstnesis, 18.X.2007, Nr. 168. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/164904> [Skatīts 22.02.2020.]

58 Latgaliešu valodā un tās dialektos un izloksnēs nav darbības vārda *liduot*, tā nozīmē tiek lietots verbs *skrīt* (sal. ar leišu *skristi*). Ir gan sastopams verbs *līdinēt*, tomēr tam ir cita, kaut līdzīga, nozīme.

59 Noteikti jāatzīmē, ka ir arī pozitīvi piemēri, tādi kā *Kolups*, *Izvolts*, *bondars* // *buciniķis* u. c.

60 *“Mes, Latgolas latwiši, apswinodami ar Kurzemes un Wydzemes latwišim, paturesim sowa pašwaldību, pylnu tisiību pašnuteikšonas woludas, ticeibas, baznicas, školu un saimestibas, kai ari zemes jautojumā, baznicas dorišonōs piwinojot pi Latgolas ari Kurzemes un Wydzemes katolius.”* [15]

61 4. pasaule latgalīšu saita rezoluceja // Latgalīšu kultūras gazeta, 10.V.2017. Pieejams: <https://www.lakuga.lv/2017/05/10/4-pasaule-latgalisu-saita-rezoluceja> [Skatīts 16.11.2019.].

Jāsecina, ka tas būtu gan latgaliešu valodas kā tādas, gan abu latviešu valodu kopumā attīstības interesēs, ja Latvijas Republikas valsts iestādes, tai skaitā arī Latvijas Zinātņu akadēmija un tās Terminoloģijas komisija, ņemtu šo uzstādījumu vērā un, kaut arī ar 100 gadu novēlošanos, tomēr beidzot radītu oficiālu (apakš)komisiju latgaliešu terminoloģijas izstrādes regulārai un ražīgai nodrošināšanai. Protams, ar nosacījumu, ka šis darbs noritētu bez asimilatīva spiediena, rēķinoties ar latgaliešu valodas savdabīgumu, kā arī iekšējajām un vēsturiskajām likumsakarībām.

Secinājumi

1. Ir divas latviešu rakstu valodas – t. s. Baltijas latviešu, baltiešu jeb latviešu literārā valoda un Latgales latviešu, latgaliešu jeb latgaliešu rakstu valoda.
2. Tās ir pārāk atšķirīgas, lai tanīs varētu izmantot vienotu terminoloģiju, piemēram, pārnestu ar fonētisko atbilstmju palīdzību.
3. Abās valodās līdz Latvijas Republikas izveidošanai pastāvēja paralēli nevalstiski terminoloģiski centieni, uz kuru pamata varēja veidot oficiālu terminoloģijas izstrādi.
4. LR un LPSR jau 100 gadus atbalsta baltiešu valodas terminoloģijas izstrādi, t.sk. nodrošinot finansējumu.
5. Nedz LR, nedz LPSR nav nekad un nekādā veidā tieši atbalstījusi latgaliešu valodas terminoloģijas izstrādi.
6. Šādai selektīvai attieksmei nav nekāda objektīva pamata, tālab tā kvalificējama kā diskriminācija.

Avoti un literatūra

1. Alberts M. *Terminology in South Africa // Lexikos*. Vol. 9. Stellenbosch: Buro Van die Wat, 1999.
2. A[pe]s] M. *Latgolas skolotāju konferences gaita un lāmumi // Latgolys škola*. Latgolas Školotāju Centralās Bīdreibas pedogogiski-sabīdrisks žurnals skolai un sātai. № 1. (25.) Rēzekne, 1930. g. janvars.
3. *Aritmetika // Taisneība*. Populāra, iļustreita latgališu strōdnīku un zemdaru avīze. Vyssavīneibas Kompartijas CK un Sibires Apgob. K-ta izdavums. Atbildeigajis redaktors Jōns SILINIKS. № 16 (84) Новосибирск, Piktđin, 20 Aprilī 1928 g.
4. Baldunčiks J. *Oficiālās valodas interpretācijas Latgalē 20. gadsimta 20. gadu sākumā // Letonikas otrais kongress. Latgales sabiedrība attīstības lokos*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2008.
5. Berzins A. A. *gramatikys volūda // Dūmu meits "Vasals"*, 31.I.2003 // Pieejams: <http://latgola.lv/meiti/vasals/meits.cgi?read=1188> [Skatīts 16.11.2019.]
6. Berzins A. A. *juridiskuo terminologeja // Dūmu meits "Vasals"*, 12.XII.2003 // Pieejams: <http://latgola.lv/meiti/vasals/meits.cgi?read=1727> [Skatīts 16.11.2019.]
7. Bjorka D. *Dana Bjorka par "Spēlmaņu nakts" balvu pasniegšanas ceremoniju // Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/rigas-krievu-teatra-direktore-publiska-vestule-kritize-spelmanu-nakts-balvu-pasniegšanas-ceremoniju.a339803/?t=articles&ac=downloadatt&id=939>* [Skatīts 01.12.2019.]
8. Bukšs M. *Latvijas geografijas skaidrējumi jōrevidej // Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 49. nr. III Sējums. P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1961 Julijs-augusts.
9. Ceiruļs G. *Kodeļ nav latgališu vordneicas? // Taisneība*. Vyssavīneibas Kompartijas Vokoru Sibira Nūvoda Komitejas organs. № 50 (1035) Новосибирск, Svātdin, 6 junija 1937 g.
10. *Eysa mociba ap audzieyszonu biszu Wysim bitinikim un wysuwayrok łatweyszym Nu wina ju drauga leyksnas baznieyc-Kunga strupay un skaydri saraksteyta un da drukam paduta ar czterigim malawotim awilim*. Wilna pi Dworca 1832.
11. *Gromatynia kołposzonas jumpraway Maryay por maja mienesi*. Wilna: Izdrukawota nu Kołna Pestieytoja 1843 Godā.
12. Grovers. *Bid. Grovera gola vords // Taisneība*. Latgališu strodniku un zemniku avīze. Vyssavīneibas Kompartijas Vokoru Sibira Apgobola Komiteta organs. № 70 (576) Новосибирск, Pymdin, 7 augusta 1933 g.
13. Gusāns I., Lazdiņa S., Marten H.F., Murinska S., Pošeiko S., Šuplinska I. *Latgališa CV: nu senejūs laiku da 21. godu symta*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2015.
14. Kukojs I. *Vajadzēigs na tys, kas beja (Leninpilišim) // Taisneība*. Vyssavīneibas Kompartijas CK un Sibira Apgob. K-ta izdavums. № 2 (118). Новосибирск, Piktđin, 12 Janvarī 1929 g.
15. *Latgales kongresa rezolūcija // 1917. gada Latgales kongress avotos, apcerēs un pētījumos*. Sast. H. Soms. Daugavpili: DU apgāds Saule, 2018.
16. *Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija // Valsts valodas centrs // Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=198>* [Skatīts 22.02.2020.]
17. Latkovska Maruta // Facebook. 13.II.2019. // Pieejams: <https://www.facebook.com/maruta.latkovska/posts/3764158220291406> [Skatīts 22.02.2020.]
18. Latkovskis L. *Cepļis un krōsne // Dzeive*. Žurnals literaturai un audzynōšonai. 29. nr. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1957 Oktobris - decembris.

19. Latkovskis L. *Kūka materialu terminologija* // *Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 77. nr. IV Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1966 Majs – jūnijs.
20. Latkovskis L. *Saimisteibas nūsaukumi* // *Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 98. nr. V Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1969 Novembris – decembris.
21. Latkovskis L. *Trauki un trauku nūsaukumi Latgolā* // *Dzeive*. Latgaļu žurnals zynōtnei un literaturai. 55. nr. III Sējums. Solna: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1962 Septembris – oktobris.
22. Leikuma L. *Kai pareizuok – “snīga stuņdinīceni” ci “snīgpulkstineiši”?* // *Latgališu kultūrys gazeta*, 26.IV.2019. // Pieejams: <https://www.lakuga.lv/2019/04/26/kai-pareizuok-sniga-stundinicheni-ci-snigpulkstineishi> [Skatīts 16.11.2019.].
23. Limane L. *Valoda pulcina kopā Latgali un pārnovadus* // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 11.VI.2004 // Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/89863> [Skatīts 16.11.2019.].
24. *Mocibas Swadiniu wyssa goda jaunin jaun parakstiejtas nu Lejksnas Baznickunga Tomasz Kossowska Godā 1850*. Gromata utra. Rygā: Drukarnià Hartunga Godā 1852.
25. *Mocibas Uz žadnas Nedelas wissa goda jaunin jaun parakstiejtas nu Lejksnas Baznickunga Tomasz Kossowska Godā 1850*. Gromata pirma. Rygā: Drukarnià Hartunga Godā 1852.
26. *Par Latgaliešu rakstības noteikumiem* // *Latvijas Vēstnesis*, 18.X.2007., Nr. 168. // Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/164904> [Skatīts 22.02.2020.].
27. *4. pasauļa latgališu saīta rezoluceja* // *Latgališu kultūrys gazeta*, 10.V.2017 // Pieejams: <https://www.lakuga.lv/2017/05/10/4-pasaula-latgalisu-saita-rezoluceja> [Skatīts 16.11.2019.].
28. *Patents broļjstes Swatas Teklas Jumprawas un Numuciejtas*. Wyssim Klasztornikom Baznickungu Augustyanu Tuksznies-dziejwotoju nu pawelejszonas S. Krasła Apostoliszka. Rīga, 1857.
29. *Presentation by Mr. Mounir Bouchenaki Assistant Director-General for Culture of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) on the occasion of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages*. Paris: UNESCO, 10 March 2003.
30. Reformators. *Woludas reforma. VII.* // *Drywa*. № 7 (294). Петроградъ, Trešdin 17 Februarī 1916 g.
31. Romaine S. *Planning for the survival of linguistic diversity* // *Language Policy*. November 2006, Volume 5, Issue 4. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 2006.
32. Sylovs A. “Trešō” izlūksne. (Pōrrunas kōrteibā.) // *Latgolys škola*. Latgališu Školōtōju Centralōs Bīdreibas pedagogiski-sabīdryks žurnals školai un sātai. № 1. (65.) Rēzekne, 1934. g.
33. Skujiņa V. *Latviešu terminolōģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 1993.
34. *Słownik polsko łocinsko łotewski ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina*. Wilno: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa. 1858.
35. S[use]js, W. *Winotis wai na?* // *Drywa*. № 10 (297). Петроградъ, Trešdin 9 Martā 1916 g.
36. Teirumnīks F. *Latgaļu volūdas un kulturvēstures naklōtines kurss* // *Latgolas Bolss*. Latgaļu laikrosts. 1075. nr. Denver: P/s Latgaļu izdevnīceiba, Sastdīņ, 1984. g. 28. apriļi.
37. Tihovska I. *Īsta čigāņu mūzika. Autentiskums un etniskums Latvijas čigāņu (romu) mūzikā*. Rīga: LFMI, 2017.
38. *Valsts valodas likums*. // Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> [Skatīts 12.11.2019.].

39. *Vuicis raksteit // Taisneiba*. Populāra, iļustreita latgališu strōdnīku un zemdaru avīze. Vyssavīneibas Kompartijas CK un Sibīres Apgob. K-ta izdavums. Atbildeīgajs redaktors Jōņs SILINIKS. № 16 (84) Novosībīrsk, Pīkdīn, 20 Aprīlī 1928 g.
40. *Začs. Sovu latgališu voludu vajag zynot, kupt un kuplynot // Debates pa b. Grovera ziņojumam // Taisneiba*. Latgališu strodnīku un zemnīku avīze. Vyssavīneibas Kompartijas Vokoru Sibīra Apgobola Komīteta organs. № 70 (576) Novosībīrsk, Pīrmdīn, 7 augusta 1933 g.
41. Дуліченко А. Д. *Языки малых этнических групп: функциональный статус и проблемы развития словаря (на славянском материале) // Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen*. Tūbingen: Gunter Narr Verlag, 1999.
42. Мосін М. В., Шеянова Т. М. *Из истории создания терминологии в мордовских языках // Регионология*. № 4. Саранск: Мордовский государственнй университет, 2012.
43. Скринда А. Д. *Латышская грамматика летгальскаго нарѣчія*. – Ontons Skrinda *Latwišu wolūdas gramatika*. С.-Петербургъ. 1908. Pīterburgā. 1908 g.
44. Шумская К.В. *Правовое регулирование национального образования в РСФСР: 1918–1938 годы (на примере латгальской и латышской диаспор в Западной Сибири)*. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2018.

•

Development of Latgalian Terminology

Summary

The article analyses the current state of the Latgalian language and substantiates the necessity for the development of Latgalian terminology by referencing publications on other endangered languages. A historical overview of the processes related to the development of Latgalian terminology during the middle of the 19th century, the last years of the Tsarist period at the beginning of the 20th century, in parallel in independent Latvia and Soviet Russia during the interwar period, in the exile community in Western countries during the Soviet period and in Latvia today after the regaining of independence (such work was prohibited in Soviet Latvia and during the period of Tsarist Russia's press ban) is also included, illustrated with interesting examples of discussions on Latgalian terminology and terms from all fields of knowledge we were able to find information about.

Keywords: terminology, Latgalian language, terminology development, government support, activism, term

Nacionālā botāniskā nomenklatūra: mantojums, problēmas un perspektīva

Kopsavilkums

Pirmie augu nosaukumi latviešu valodā ir publicēti 17. gadsimta pirmajā pusē. Nacionālās botāniskās nomenklatūras izveide sākās vēlāk – 19. gadsimta nogalē līdz ar latvisko nosaukumu vākšanu, apkopošanu un pirmajām atziņām par to veidošanu. Nacionālās botāniskās nomenklatūras attīstības vēsturē izšķirami vairāki posmi, kas vairāk vai mazāk pārklājas un iezīmējas ar vaskulārās floras izpētes specifiku. Katrā posmā botāniskās terminoloģijas attīstību ietekmējuši politiski ekonomiskie apstākļi, konkrētas personības, kā arī dominējošā valoda.

Augu latviskie nosaukumi ir īpašs leksikas slānis – bagāts, plašs kultūrvēsturisks mantojums, kas jau kopš tās veidošanās sākuma bāzējas uz starptautiskās botāniskās nomenklatūras principiem, bet ne vienmēr tiek īstenoti nacionālajā terminoloģijā. Pašreizējā nacionālās botāniskās nomenklatūras izveides pakāpē augu latviskie nosaukumi nenodrošina pilnvērtīgu komunikāciju – taksona latviskais nosaukums nav ekvivalents latīniskajam nosaukumam. Problēmas cēloņi – pārāk šaurs skatījums uz izpausmēm botāniskajā nomenklatūrā, nepietiekama starptautiskās botāniskās nomenklatūras teorētisko aspektu izpratne, piemēram, taksona latīniskā nosaukuma funkcijas, tā nomenklatūras statuss, taksona apjoma izpratne, taksona taksonomiskais stāvoklis, taksona rangs, taksonomiskā stāvokļa un ranga maiņa u. c., kas atspoguļojas starptautiskajā terminoloģijā un kam jāatspoguļojas arī nacionālajā terminoloģijā.

Patlaban vajadzība pēc zinātniskas botāniskās terminoloģijas pieaug, tāpēc botāniķu galvenais uzdevums ir pārskatīt augu latviskos nosaukumus likumsakarīgā pakāpenībā, ievērojot galveno taksonomisko kategoriju kompleksumu un pozitīvā konservatīvisma principu; izstrādāt un ieviest iekšsugas ranga taksonu latvisko nosaukumu veidošanas modeļus un taksonu latviskos nosaukumus veidot pēc tipifikācijas principa. Īstenojot minētos uzdevumus, nacionālajā botāniskajā nomenklatūrā tiks ieviests sistēmiskuma princips un izskausta nelietderīgā sinonīmija.

Atslēgvārdi: Nacionālā botāniskā nomenklatūra, Latvija

Mantojums

Augu latviskie nosaukumi ir īpaša latviešu valodas sastāvdaļa, un to uzdevums ir nodrošināt kvalitatīvu saziņu latviešu valodā, nelietojot taksonu latīniskos nosaukumus. Savulaik tie bija pamats Nacionālās botāniskās nomenklatūras (NBN) izveidei un mūsdienās ir bāze tās pilnveidei.

Viens no uzdevumiem botāniskās terminoloģijas izstrādē ir augu nosaukumterminu apkopošana datubāzē. Pagājušā gadsimta 90. gados, uzsākot projektu “Latvijas vaskulāro augu flora”, šāda augu nosaukumu bāze tika izveidota. Tā nodrošina botāniskās terminoloģijas pieredzes analīzi no 18. gadsimta nogales līdz mūsdienām, kā arī palīdz kritiski izvērtēt līdzšinējos NBN teorētiskos principus.

Pārskata mērķis ir sekmēt vienotas, saskaņotas un zinātniski pamatotas vaskulārās floras taksonu nosaukumterminu sistēmas izveidi, kas pamatojas uz sistemātiskās botānikas teorētiskajiem un terminoloģiskā darba principiem.

Pētniecības materiālu veido projekta “Latvijas vaskulāro augu flora” sagatavošanai atlasītie galveno taksonomisko kategoriju (dzimtas, ģints, sugas), kā arī tiem pakārtoto ranga taksonu (apakšģints, apakšsugas, varietātes, formas) latviskie nosaukumi saistījumā ar to latīniskajiem nosaukumiem.

No apzinātajiem informācijas resursiem ekscerpēti taksonu latviskie nosaukumi saistījumā ar lietotajiem latīniskajiem nosaukumiem, izveidoti publicēto nosaukumu pārskati un veikta nosaukumu kombināciju (latīniskais ↔ latviskais nosaukums) analīze.^{1, 2} Nosaukumu pārskati atspoguļo sistemātiskās botānikas leksikas slāņa savdabību un paver iespēju tā zinātniskai izpētei. Nosaukumu analīze parāda NBN problēmas, kas būtiski samazina taksonu latvisko nosaukumu nozīmi saziņā vai pat padara to neiespējamu, lietojot tikai taksonu latviskos nosaukumus. Šāda situācija rosina atteikties no novecojušiem un nezinātniskiem principiem NBN, tādējādi paaugstinot nosaukumterminoloģijas zinātnisko līmeni.

NBN ir sena vēsture, tās aizsākums ir 17. gadsimta pirmajā pusē. NBN zinātnisko mantojumu veido augu latvisko nosaukumu kopums sastatījumā ar to latīniskajiem nosaukumiem un teorētiskajām atziņām, kā arī parāda problēmas, par kurām ir jādiskutē un jāpieņem lēmumi to risinājumam.

Kopumā NBN mantojums ir plašs un daudzveidīgs. Tas ir – gan bijušo, gan Latvijā dzīvojošo, gan emigrējušo speciālistu devums laikā no 17. gadsimta 30. gadiem līdz mūsdienām. Latvijas vaskulārās floras taksonu nosaukumu kopumam informācijas

1 Šulcs V., Ēdelmane I. Latvijas nacionālās botāniskās nomenklatūras datubāze. *No vārda līdz vārdnīcai: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 59.–61. lpp.

2 Šulcs V. Vaskulāro augu nosaukumterminu datu banka – pamats zinātniskas augu nosaukumu terminoloģijas pilnveidei Latvijā. *LU 69. zinātniskā konference: Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, apakšsekcija “Biotas ģeogrāfija”*. Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, 2011. Rīga: Latvijas Universitāte, 23.–24. lpp.

resursos no NBN veidošanas sākuma līdz mūsdienām ir ne tikai zinātniska, bet arī kultūrvēsturiska nozīme – augu latviskie nosaukumi parāda tautas valodas un estētiskās vērtības, kā arī tajos ir jaušama dominējošās politiskās ideoloģijas ietekme Latvijā.

Pēdējo divdesmit gadu laikā NBN mantojums strauji papildinājies ar nosaukumiem, kas latviešu valodā ienāk galvenokārt ar tulkojumiem, mazāk ar normatīvo dokumentu starpniecību.

NBN veidošanās procesu var sadalīt trīs periodos. Tie laika ziņā vairāk vai mazāk pārklājas, un katru posmu raksturo atšķirīgi vēsturiskie apstākļi, politiski ekonomiskā situācija, konkrētas personības, dominējošā valoda, vaskulārās floras izpētes specifika, kā arī augu nosaukumu publiskošanas tradīcijas.

Pirmais posms – NBN sākumperiods (no 17. gadsimta 30. gadiem līdz 19. gadsimta 80. gadiem). Pirmie augu nosaukumi latviešu valodā fiksēti Georga Mancelja (*Georgius Mancelius*, 1593–1654) vārdnīcā – “Lettus”,³ tas ir apmēram pirms 380 gadiem. Pēc gada tiem pievienojas daži kultūraugu nosaukumi, kurus savā lauksaimniecības rokasgrāmatā “Ekonomikas stratēģija jeb Lauksaimniecības students” atzīmē Suntažu mācītājs Salomons Guberts (*Salomo Gubert*, ?–1653).⁴ Tikai apmēram pēc simts gadiem, kad sākās vaskulārās floras apzināšana – 18. gadsimta otrajā pusē –, iznāk Jākoba Benjamina Fišera darbi (*Fischer*, 1731–1793),^{5,6,7} kuros vairāki no publicētajiem augu nosaukumiem latviešu valodā arī mūsdienās ir akceptēti nosaukumi NBN. Bet jau 19. gadsimtā tiek publicēti dažāda apjoma darbi par Baltijas vaskulāro floru, kuros gan tikai nedaudz augiem minēti latviskie nosaukumi. Tajā laikā publicētie augu latīniskie nosaukumi netiešā veidā vēlāk ietekmējuši NBN attīstību, un daudzi no latviskajiem nosaukumiem ir aizguvumi no vācu valodas. 19. gadsimta sākumā – 1803. gadā – iznāk pirmā latviešu izcelsmes dabaszinātnieka Dāvida Hieronīma Grindeļa (*Grindel*, 1776–1836), bet pāris gadu vēlāk Vilhelma Kristiana Friebes (*Friebe*, 1762–1811) apkopojums par Baltijas zemju floru.^{8,9} Tiem sekoja Johana Gotlība Fleišera (*Fleischer*, 1797–1838) darbi,^{10,11} nedaudz vēlāk Tērbatas Universitātes un Botāniskā dārza direktora Karla Frīdriha Lēdebūra (*Ledebour*, 1785–1851)¹² un

3 Mancelis G. *Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*. Rīga, 1638.

4 Salomo Gubert. *Stratagema Oeconomicum. Oder Ackerstudent.* Rīga: G. Schröder, 1649. [166 S]

5 Fischer J. B. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Leipzig: J. G. I. Breitkopf, 1778.

6 Fischer J. B. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. 2. Aufl. Koenigsberg: F. Nicolovius, 1791.

7 Fischer J. B. *Zusätze zu seinem Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Rīga: J. F. Hartknoch, 1784.

8 Grindel D. H. *Botanisches Taschenbuch für Liv-, Cur-, Ehstland*. Rīga: C. J. G. Hartmann, 1803.

9 Friebe V. C. *Oekonomisch-technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland*. Rīga: C. J. G. Hartmann, 1805.

10 Fleischer J. G. *Flora von Esth-, Liv- und Kurland*. Mitau, Leipzig: G. A. Reyher, 1839.

11 Fleischer J. G. *Flora von Esth-, Liv- und Kurland*. 2. Aufl. Mitau, Leipzig: G. A. Reyher, 1839.

12 Ledebour K. F. *Flora Rossica. Bd. 1-4*. Stuttgartiae: E. Schweizerbart, 1841-1853.

botāniķa Johana Kristofa Klinges (*Klinge*, 1851–1902) darbi,^{13, 14} kā arī Latgales vaskulārās floras pētnieka Eduarda Lēmaņa (*Lehmann*, 1841–1902) darbi.^{15, 16}

Otrais posms – aktīvs NBN formēšanās periods (19. gadsimta 80. gadi līdz 20. gadsimta vidum). To ievada pirmie latviešu valodas augu nosaukumu sakopojumi. Šī perioda sākuma spilgtākā liecība ir Latvijas Pirmās atmodas ievērojamākā dabas zinātnieka, pirmā latviešu botāniķa Jāņa Ilstera (1851–1889) augu latvisko nosaukumu sakopojums, kas ietver gan autora dotos nosaukumus, gan pierakstītos tautā lietotos nosaukumus.^{17, 18} 20. gs. 30. gadu sākumā pienesumu NBN devis arī Kārlis Ašmanis (1876–1943),¹⁹ pēc Terminoloģijas komisijas nodibināšanas jau 1922. gadā izdota pirmā uz zinātniskiem pamatiem veidotā “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca”, kuras nodaļā “Dabas zinātnes” fiksēti vaskulāro augu latviskie nosaukumi.²⁰ Savukārt Jāņa Bicka (arī Bitckys, Bickijs) (1877–1933) darbos publicēti jauni nezāļu latviskie nosaukumi.^{21, 22, 23, 24, 25}

Netieši NBN veidošanos sekmēja Rīgas vācbaltu inteliģence, publicējot augu latīniskos nosaukumus Rīgas Dabaspētnieku biedrības (*Naturforscher-Verein zu Rīga*, 1845–1939) izdevumā “Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga”, kuriem vēlāk tika doti latviskie nosaukumi.²⁶

Trešais periods – aktīvs zinātniskās NBN formēšanās periods (no 20. gadsimta vidus). To ievada Terminoloģijas komisijas sagatavotie biļeteni,^{27, 28} vēlāk – vārdnīcas.^{29, 30} Terminoloģijas komisijas augu nosaukumu apkopojums biļetenos un vārdnīcās

13 Klinge J. K. *Flora von Est-, Liv- und Curland*. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1882.

14 Klinge J. K. *Die Holzgewächste von Est-, Liv- und Kurland*. Dorpat: C. Mattiesen, 1883.

15 Lēmanis E. *Flora von Polnisch-Livland ...*. Jurjew (Dorpat): C. Mattiesen, 1895.

16 Lēmanis E. *Nachtrag (I) zur Flora von Polnisch-Livland ...*. Jurjew (Dorpat): C. Mattiesen, 1896.

17 Ilsters J. Latviešu botāniski nosaukumi. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas raksti*, 1884, 2, 63.–80. lpp.

18 Ilsters J. Latviešu botāniski nosaukumi. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas raksti*, 1885, 3, 68.–73. lpp.

19 Ašmanis K. *Latvijas flora: ziedaugu noteicējs, sabiedrības, kalendars, līdz ar bišu, tehniskiem, ārstniecības un krāšņumaugiem*. Rīga: Valters un Rapa, 1923.

20 *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.

21 Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 1. izd. Cēsis: Sabiedrības “Skolas” apgāds, 1920.

22 Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 2. paplaš., pārstr. izd. Cēsis: Kooperatīvā sabiedrība “Skola”, 1923.

23 Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 3. paplaš., pārstr. izd. Cēsis; Rīga: O. Jēpes apgāds, 1926.

24 Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 4. pārļ. izd. Rīga: A. Bickis izdevums, Armijas spiestuve, 1935.

25 Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 5. izd., pārķ. un papild. A. Rasiņš. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946.

26 *Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*. 1 (1845)–64 (1942). Rīga: Gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker, 1846–1942.

27 Lauksaimniecības terminu projekti (1. biļetens). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1949, 2. (pielikums), 12. lpp.

28 Mežzinātnes terminu projekti (9. biļetens). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1951, 3. (pielikums), 16 lpp.

29 *Agronomijas terminu vārdnīca*, 9. Rīga: Zinātne, 1973.

30 *Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca: Ekonomiskā un sociālā ģeogrāfija*, 14. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981.

ietver šajā periodā izdotajos darbos publicētos augu nosaukumus.^{31,32,33} Savdabīgu augu nosaukumu sakopojumu – gan Latvijas novados dzirdētos, gan ekscerpētos nosaukumus – sniedz Inese Ēdelmane (1936–2013) un Ārija Ozola.³⁴ Normunds Priedītis Latvijas sugu enciklopēdijā³⁵ turpina starptautiskās botāniskās nomenklatūras (SBN) un NBN tradīciju – diemžēl, tikai dažu dzimtu kļūdainie nosaukumi atveidoti pēc tipifikācijas principa, taču ne visi nosaukumi, kuri jāmaina. Daudziem introducētiem lakstaugiem (ziemcietēm) nosaukumus ir devis Andris Orehovs (1934–2011), autora lietotā latviskā terminoloģija ir darba nenoliedzama vērtība.³⁶

Informāciju par Latvijas vietējo un introducēto kokaugu gan zinātnisko, gan nacionālo taksonu nomenklatūru var iegūt 20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimta sākumā izdotajos darbos – Raimonda Cinovska (1930–1998) sagatavotajā “Krāšņumaugu sortimentā”,³⁷ Artūra Mauriņa (1924–2012) un Andra Zvirgzda (1928–2014) “Dendroloģijā”³⁸ un dažādu institūciju vairāku autoru monogrāfijā “Latvijas kokaugu atlants”.³⁹ Šīs publikācijas ir vērtīgs materiāls NBN teorētisko aspektu un problēmu studijām.

Augu nosaukumi apkopoti arī populārzinātniskajā uzziņu literatūrā – kopš enciklopēdiju izdošanas sākuma Latvijā 18. gadsimtā. Plašs fakto materiāls augu latvisko nosaukumu terminoloģijas izpētei rodams “Latviešu konversācijas vārdnīcā” (1.–21. sēj., 1927–1940), “Latvijas padomju enciklopēdijā” (1.–10. sēj. un 2 papild-sēj., 1981–1988), “Latvijas daba” (1.–6. sēj., 1994–1998) un LU Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas botāniķu sagatavotajā turpinājumizdevumā “Latvijas vaskulāro augu flora”, ([1]–[5]–6–13, 1999–2014).

Problēmas

Informācijas resursu kopš 17. gadsimta sākuma, kuros fiksēti augu latviskie nosaukumi, ir ļoti daudz; tie ir atšķirīgi gan pēc apjoma – sākot no nelieliem ziņojumiem un to atreferējumiem par floru līdz pat pārskata darbiem par kāda novada vai Latvijas vaskulāro floru kopumā –, gan pēc zinātniskās kvalitātes. Līdz pagājušā

31 Galenijs P. *Botāniskā vārdnīca: Augu ģinšu un sugu latvisko, krievisko un latīnisko nosaukumu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.

32 Pētersone A., Birkmane K. *Latvijas PSR augu noteicējs*. 2. pārstr. izd. Rīga: Zvaigzne, 1980.

33 Galenijs P. (red.). *Latvijas PSR flora*. 1.–4. sēj. Rīga: LVI, 1953–1959.

34 Ēdelmane I., Ozola Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: Augsburgas institūts, 2003.

35 Priedītis N. *Latvijas augi*. Rīga: Gandrs, 2014.

36 Orehovs A. *Dekoratīvo ziemcietu lietišķā ekoloģija*. Rīga: Jumava, 2013.

37 Cinovskis R. *Latvijas PSR ieteicamo krāšņumaugu sortiments: Koki un krūmi*. Rīga: Zinātne, 1979.

38 Mauriņš A., Zvirgzds A. *Dendroloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

39 Laiviņš M., Bice M., Krampis I., Knape Dz., Šmite D., Šulcs V. *Latvijas kokaugu atlants*. Rīga: apgāds “Mantojums”, 2009.

gadsimta nogalei teorētiskās parādības NBN kopumā nebija ne apkopotas, ne raksturotas, ne izskaidrotas, ne arī izdiskutētas Latvijas botāniķu lokā. Publikācijās, arī *Florās*, *Augu noteicējos* un citos ar augu sistemātiku saistītos resursos, nav atrodama stratēģiska informācija par NBN teorētiskajiem jautājumiem.^{40, 41, 42, 43, 44}

Latvijas Zinātnes padomes projekta “Latvijas vaskulāro augu flora” (LU Bioloģijas institūts) izstrāde pamudināja pārskatīt NBN teorētiskos principus, gan tekstos izteiktās, gan tekstos pamanāmās, bet nedefinētās NBN problēmas un pieņemt lēmumu to risinājumam.⁴⁵

Augu latīniskie nosaukumi ir pasaules valodas nosaukumi. To veidošanu, rakstību un lietošanu (gan verbālajā, gan drukātajā saziņā) nosaka SBN kodekss.⁴⁶ Augu taksonu latviskie nosaukumi ir latviešu valodas leksikas slānis, kura veidošanu nosaka latviešu valodas tradīcijas.

Ikvienas valodas nacionālā botāniskā nomenklatūra ir aizgūta no SBN. Arī mūsu NBN pamatprincipi ir aizgūti no SBN,⁴⁷ par ko liecina jau pirmās publikācijas NBN veidošanās sākumposmā; tā ir lielisks padomdevējs NBN pilnveidē, bet vai vēlamies, vai protam šo iespēju izmantot. Gan botāniķiem, gan nosaukumu lietotājiem, gan nosaukumu savrupveidotājiem, gan ekspertiem jāapzinās, kādu NBN vēlamies redzēt nākotnē – zinātnisku (latviskais nosaukums ir ekvivalents lietotajam latīniskajam nosaukumam) vai nezinātnisku (latviskie nosaukumi bez latīniskā nosaukuma nenodrošina pilnvērtīgu saziņu – tos lietojot saziņā, nevar saprast, par kuru ranga taksonu ir runa).⁴⁸

Mijiedarbība starp SBN un NBN ir vienpusēja – SBN ir aktīva attiecībā pret NBN. SBN piedāvā taksonu latīniskos nosaukumus, izmaiņas latīnisko nosaukumu lietojumā, bet NBN ir izvēle pieņemt vai nepieņemt SBN ierosinājumu par nomenklatūras izmaiņām. Izņēmums ir tie gadījumi, kad nosaukums vai nosaukumu nomenklatūras kombinācija saskaņā ar SBN kādu noteiktu iemeslu dēļ nav lietojama saziņā.

40 Ēdelmane I. Ārstniecības augu terminoloģija. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1968. 4. laid., 103.-107. lpp.

41 Vimba E. Augu latviskās terminoloģijas veidošanas principi. *Agronomijas terminu vārdnīca: Agroķīmija, augkopība, augļkopība, augsnes zinātne, dāļdārzniecība, dārzenkopība, plāvkopība, zemkopība*, 1973, ser. Terminoloģija 9, 654.-658. lpp.

42 Anon. Pēcvārds. *Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca: Ekonomiskā un sociālā ģeogrāfija*, 1981, ser. Terminoloģija 14, 759.-760. lpp.

43 Vimba E. Botānikas terminoloģijas attīstība un perspektīvas. *Valodas aktualitātes 1986*. 1986, 80.-85. lpp.

44 Vimba E. Par augu latvisko nosaukumu veidošanu. *Dārzs un Drava*, 2001, Nr. 11, 36.-37. lpp.

45 Šulcs V. “Latvijas vaskulāro augu floras” sagatavošanas principi. No: I. Roze. *Latvijas vaskulāro augu flora, 13: Pākšaugu dzimta (Leguminosae)*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015. VII-XIV lpp.

46 Turland N. J. et al. International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code). *Regnum Vegetabile*, 2018, 159, XXXVIII, 254 p.

47 Šulcs V., Ēdelmane I. Starptautiskās botāniskās nomenklatūras loma nacionālās botāniskās nomenklatūras izveidē. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, (2009. gada 19.-20. februāris), 2009, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 35.-38. lpp.

48 Šulcs V. Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumiem latīņu valodā. *Latvijas Veģetācija*, 2003, 7, 5.-13. lpp.

SBN akceptēto izmaiņu ieviešana NBN rada arī izmaiņas taksonu latvisko nosaukumu lietojumā.

Augu latīniskie nosaukumi neatkarīgi no cilmes valodas ir zinātniski nosaukumi, lietojumā vienmēr ar noteiktu nomenklatūras statusu, savukārt latviskie nosaukumi ir zinātniski tikai tad, ja ir ekvivalenti attiecīgajiem latīniskajiem nosaukumiem.

NBN ir divi galvenie problēmu cēloņi – nepietiekami plašs skatījums uz nomenklatūras procesiem SBN un nekoncekvence SBN principu ieviešanā NBN. NBN terminoloģijas izstrādes problēmas skar visu rangu taksonu nomenklatūru. Būtiskais ietekmējošais faktors ir nekoncekvence taksonu latvisko nosaukumu tipifikācijā un nosaukuma modeļa izvēlē. Latvijas botāniķi nav apkopājuši un izdiskutējuši NBN paustās atziņas, nav pieņēmti izsvērti lēmumi, kas būtu saistoši visiem augu nosaukumu radītājiem – gan botāniķiem, gan saskarnozaru speciālistiem un lietotājiem oficiālajā saziņā.⁴⁹ Iedarbīgāka uz nosaukumu lietotāju ir nosaukumu savrupveidošana nekā nosaukumu veidošana Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pārraudzībā. To izskaidro augu nosaukuma lietotāja gan nevērīgā, gan neizprotošā attieksme pret latīniskā nosaukuma un tā ekvivalenta latviešu valodā lietojumu kā zinātnē, tā arī ikdienā sarunvalodā, neprasme izšķirties par viena vai otra nosaukuma lietojuma pareizību.

Ģints latviskais nosaukums NBN (arī SBN) ir vienvārda nosaukums, lietvārds, fiksācijas funkcijā – vienskaitlī, lietojuma funkcijā – daudzskaitlī. Dažkārt latviešu valodā tekstos ģints nosaukums ir divvārdu nosaukums, piemēram, *Deschampsia* – ciņu smilgas, *Hylomecon* – meža magones, bet sugas nosaukums – trīsvārdu nosaukums, piemēram, attiecīgi *D. caespitosa* – *parastā ciņu smilga* un *H. japonica* – *Japānas meža magone*.⁵⁰

Problēmas ģints latviskā nosaukuma izvēlē rodas, ja ģintij ir fiksēti vairāki nosaukumi un to lietojumu nosaka ģintī iekļautās vai iekļauto sugu latviskajos nosaukumos lietotais ģints nosaukums. Viens no spilgtākajiem piemēriem NBN ir ģints *Rubus*, kurai kā līdzvērtīgi nosaukumi latviešu valodā lietoti – *avenē*⁵¹ (visām septiņām resursā minētajām sugām, kurām tradicionāli lieto atšķirīgus ģints nosaukumus, jo “tā esam pieraduši”, autors, lieto vienu nosaukumu un vienskaitļa vai daudzskaitļa kategorijā), *kazene*⁵², *cūcenes*⁵³ vai *avenes, lācenes, kaulenes*⁵⁴. *Rubus* ģints terminoloģiskais nosaukums ir *cūcene*, kas izriet no taksonu nosaukumu veidošanas pēc tipifikācijas

49 Stalažs A. Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie botānikas terminu veidošanas principi [tiešsaiste]. (09.12.2004). Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=116> [Skatīts 07.12.2019.]

50 Lūsiņa M. *Dārza puķes: ziemcietes*. Rīga: Avots, 1999.

51 Starcs K. *Koku un krūmu noteicējs*. Rīga: Mežu departamenta izdevums, 1925.

52 *Agronomijas terminu vārdnīca*, 9. 128. lpp.

53 Pētersona A. *Ārstniecības augi*. 3. izd. Rīga: Liesma, 1975.

54 Galenijs P. *Botāniskā vārdnīca: Augu ģinšu un sugu latvisko, krievisko un latīnisko nosaukumu krājums*. 211. lpp.

principa, savukārt *avene*, *kaulene* un *lācene* ir ģints sinonīmi, kam vēlams arī NBN noteikt nomenklatūras statusu.

Ģintīm, kuru sugas Latvijā sastopamas gan savvaļā (vietējās), gan introducētas, veido divus latviskos nosaukumus – savvaļas sugu nosaukumos saglabā latvisko ģints nosaukumu, bet introducēto sugu nosaukumos – latviskotu ģints latīnisko nosaukumu,⁵⁵ piemēram, *Drosera – rasesnes* (vietējās sugas), *drozēras* (introducētās sugas).⁵⁶ Par vienotas terminoloģijas lietošanu saskarozarēs – mežkopībā, dārzkopībā u. c. – jau 20. gadsimta 30. gados ir norādījis Valdemārs Nesaule (1907–1978).⁵⁷ Terminoloģijas izstrādē šis princips rada tālākejošas sekas – pēc sistēmiskuma principa *rasesnes* un *drozēras* pieder vienai dzimtai *Droseraceae*, kurai latviešu valodā vajadzētu būt diviem nosaukumiem – *raseņu dzimta* un *drozēru dzimta*. NBN šādi tradīcijai nav pamatojuma, tā ir radījusi divas terminoloģijas sistēmas: vienu – vietējiem taksoniem, otru – citzemju taksoniem.⁵⁸

Pēc analoga principa, tikai pamatojoties uz sugu morfoloģiskajām pazīmēm, arī priežu ģintij *Pinus* latviešu valodā fiksēti divi ģints nosaukumi – *kalnupriede* (*Pinus mugo* – krūmveida kalnupriede) un *cedrupriede* (*Pinus cembra* – Eiropas *cedrupriede*),⁵⁹ kas varētu noderēt par kādas no ģints klasifikācijas vienības latīniskā nosaukuma latvisko nosaukumu.

Ja, ignorējot pozitīvā konservatīvisma principu, kauleņaugu ģintis: *Prunus* – plūmes, *Amygdalus* – mandeles, *Armeniaca* – aprikozes, *Padus* – ievas, *Persica* – persiki un *Cerasus* – ķirši apvienotu vienā ģintī K. Linneja izpratnē *Prunus* L. (1753, Sp. Pl.: 473, tips *P. domestica* L.) – plūmes, tad NBN varētu rasties pārsteigums.

Dzimtas latviskais nosaukums ir divvārdu nosaukums gan NBN, gan SBN, piemēram, *Pinaceae* – priežu dzimta. Dzimtas latviskā nosaukuma otrā komponente “dzimta” nosauc taksona rangū. Dzimtas ranga taksonu latvisko nosaukumu nomenklatūra, terminoloģija (dzimtu latvisko nosaukumu veidošanas modeļi, latvisko nosaukumu lietošanas principi sastatījumā ar to latīniskajiem nosaukumiem) nebija analizēta kopš NBN veidošanās sākuma, kaut arī problēmas ļoti labi pamanāmas informācijas resursos, īpaši, ja tos salīdzina.⁶⁰

Tradicionāli dzimtas latvisko nosaukumu veido pēc tipifikācijas principa, piemēram, *Ranunculus* – gundega → *Ranunculaceae* – gundegu dzimta; *Lamium* – panātre →

55 Vimba E. Sasniegumi bioloģijas terminoloģijā un tās attīstības tālākās perspektīvas. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 8, 106.–113. lpp.

56 Vītoļiņa A., Purne Z., Birka G. *Telpaugi*. Rīga: SIA “Dārzs un Drava”, 1996.

57 Nesaule V. Kādi augu nosaukumi jālieto dārzkopjiem. *Dārzkopības un Biškopības žurnāls*, 1939, 12, 633.–635. lpp.

58 Šulcs V. Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumiem latīņu valodā, 7. lpp.

59 Laiviņš M., Bice M., Krampis I., Knape Dz., Šmite D., Šulcs, V. *Latvijas kokaugu atlants*, 47. lpp.

60 Šulcs V., Cepurīte B., Rūrāne I. Latvijas vaskulārās floras dzimtu latvisko nosaukumu nomenklatūra. *Latvijas Universitātes 76. starptautiskā zinātniskā konference: Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne: referātu tēzes*, 2018, 196.–198. lpp.

Lamiaceae – panātru dzimta jeb *Labiatae, nom. alternn.* – lūpziežu dzimta, *alternatīvs nosaukums*. Galvenās problēmas dzimtas latviskā nosaukuma izvēlē rodas, ja dzimtas latviskais nosaukums nav veidots pēc tipifikācijas principa, vienai un tai pašai dzimtai ir fiksēti vairāki latviskie nosaukumi, jāprecizē nosaukumi, kas atveidoti no īpašvārda – tekstos atveidojumi atšķiras, kā arī jāpamato dzimtas nosaukuma izvēle, ja tās tips ir nelikumīgs un vēlāk publicēts nosaukums, nekā ģints nosaukums, no kura veidots latviskais nosaukums.

Sugas nosaukums latviešu valodā ir divvārdu nosaukums un saziņā parasti problēmas nerada, piemēram, *Padus avium* – parastā ieva. Latviskā nosaukuma pirmais vārds atšķirībā no sugas latīniskā nosaukuma ir sugas apzīmētājs (epitets), bet otrais – ģints nosaukums. Problēmas var rasties saziņā, ja sugas nosaukums latviešu valodā ir vienvārda nosaukums (nedalāma vārdkopa) un lietots bez latīniskā nosaukuma, piemēram, *melnalksnis, baltalksnis, pundurbērzs*.⁶¹ Lietojot saziņā tikai latviskos nosaukumus, var rasties neskaidriība par to, kura ranga taksona nosaukumi tie ir.

Samērā bieži viens un tas pats sugas latviskais nosaukums ir lietots ar diviem dažādiem latīniskajiem nosaukumiem, kas apzīmē divas atšķirīgas sugas un to latīniskie nosaukumi ir likumīgi, piemēram, *Lycium barbarum* – parastā licija⁶², *Lycium halimifolium* – parastā licija⁶³. Lietojot saziņā tikai latvisko nosaukumu, nav saprotams, par kuru sugu ir runa. Šī parādība ir plaši izplatīta visa veida informācijas avotos, kur lietoti augu nosaukumi.

Iekšsugas ranga taksona (apakšsugas, varietātes, formas) latīniskais nosaukums ir trīsvārdu nosaukums, taču tā latviskais nosaukums, ja vispār tāds ir, ir divvārdu nosaukums, piemēram, *Alnus glutinosa* subsp. *barbata* – Kaukāza melnalksnis.⁶⁴ Pēc šāda modeļa veidots latviskais nosaukums neatpoguļo latīniskā nosaukuma saturu, tāpēc arī latviskajam nosaukumam jābūt trīsvārdu nosaukumam, piemēram, *Padus avium* var. *commutata* – agrā parastā ieva.⁶⁵ Botāniķus mulsina latviskā nosaukuma veidošana tiem iekšsugas ranga taksoniem, kam sugas nosaukuma apzīmētājs un iekšsugas ranga specifējošais vārds ir atveidots no īpašvārda, piemēram, *S. nipponica* var. *ogawae* – Ogavas Niponas spireja (*Spiraea nipponica* – Niponas spireja) pēc parauga *Latvijas–Amerikas acu centr.* Šķirnes nosaukums ir trīskomponentu nosaukums, tā specifējošais vārds ir vienpēdiņš, un to neatveido latviešu valodā, piemēram, *Quercus robur* 'Fastigiata' – parastā ozola šķirne 'Fastigiata', nevis *Quercus robur* 'Fastigiata' – piramidālais parastais ozols.⁶⁶ Daļa no NBN problēmām fiksētas un ieteikts to risi-

61 Laiviņš M., Bice M., Krampis I., Knape Dz., Šmite D., Šulcs V. *Latvijas kokaugu atlants*, 13.-14. lpp.

62 Ibid., 40. lpp.

63 Mauriņš A., Morkons M., Zvirgzds A. *Latvijas PSR koki un krūmi*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1958.

64 Laiviņš M., Bice M., Krampis I., Knape Dz., Šmite D., Šulcs V. *Latvijas kokaugu atlants*, 13. lpp.

65 Ibid., 43. lpp.

66 Lange V., Mauriņš A., Zvirgzds A. *Dendroloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1978.

nājums turpinājumizdevumā “Latvijas vaskulāro augu flora”.⁶⁷ Vienlaikus apzināti tika domāts, diskutēts par principiem, kādi izvirzāmi latvisko nosaukumu izvēlē, par nosaukumu labskanīgumu un atbilstību tā latīniskajam nosaukumam u. c., regulāri tika apspriesti terminoloģijas jautājumi.

Perspektīva

NBN, tāpat kā ikvienas citas valodas botāniskā nomenklatūra, ir atkarīga no SBN aizgūto principu izpratnes, to ieviešanas prasmes NBN, lai tā iegūtu zinātniskas nomenklatūras statusu.

NBN perspektīva rodama adekvātās atbildēs uz problēmu cēloņiem. Turpināt apkopot vaskulārās floras taksonu nosaukumus, definēt un izdiskutēt līdzšinējā praktiskajā darbā identificētās problēmas NBN un pieņemt lēmumu, kā tās risināt, ievērojot SBN principus un tradīcijas un ievērojot NBN pozitīvā konservatīvisma principu, iesaistot ieinteresētos speciālistus. Jo plašāk NBN jautājumu risināšanā iesaistīsies gan botāniķi, gan saskarnozaru speciālisti, jo lielāks ieguvums tas būs NBN ilgspējīgai attīstībai.

Galvenā problēma NBN stabilizācijā un tās tālākajā attīstībā ir zināšanu pilnveide SBN, līdz ar to arī NBN. Ir jāizprot galvenās botāniskās nomenklatūras sakarības, kas izpaužas latīnisko un latvisko nosaukumu lietojumā, līdzīgi kā aritmētiskās darbības matemātikā – taksona latīniskā un latviskā nosaukuma būtība, saikne starp tiem; terminējamā iekšsugas ranga taksona nosaukumu savstarpējās attiecības un to izpaušmes nosaukumā; termina *sinonīms* izpratne latviešu valodā un SBN, nosaukumu tipifikācija un tās izpaušme botāniskajā nomenklatūrā – gan NBN, gan SBN.

Svarīgs uzdevums ir pārskatīt augu latviskos nosaukumus, turklāt likumsakarīgā pakāpenībā, ievērojot galveno taksonomisko kategoriju kompleksumu un pozitīvā konservatīvisma principu (bez objektīva iemesla nemainīt taksona latīnisko un līdz ar to arī latvisko nosaukumu, ja izsenis tas Latvijā lietots un latīniskais nosaukums nav pretrunā SBN principiem).

Terminoloģijas izstrādes prakse liecina, ka nepieciešams izstrādāt un ieviest iekšsugas ranga taksonu latvisko nosaukumu veidošanas modeļus un to latviskos nosaukumus veidot pēc tipifikācijas principa. Vēlams nekritiski nepārņemt taksona nosaukumu no svešvalodām, piemēram, *godži*, *pakčōjs*, *guarana*, *gvarana* u. c.

67 Šulcs V. “Latvijas vaskulāro augu floras” sagatavošanas principi. No: I. Roze. *Latvijas vaskulāro augu flora*, 13: Pākšaugu dzimta (*Leguminosae*), VII-XIV lpp.

NBN nosaukumu revīzijā, izvēloties taksona latvisko nosaukumu, nav pamatoti izmantot subjektīvo vērtējumu “plaši ieviesies”, “man patīk”, “man nepatīk” vai “pierasts nosaukums”, “esam pieraduši” utt.

Vēlams izstrādāt un ieviest NBN latviskā nosaukuma sinonīmu nomenklatūras statusa klasifikāciju un to kritērijus. Nosaukuma lietotājam nav jāzina, ka izmantotajā informācijas avotā akceptētais nosaukums kaut kādu iemeslu dēļ ir sinonīms.

Lietī noderētu savrups – ar citām datubāzēm nesaistīts, viegli un publiski pieejams izziņas avots, kas ļauj sastatīt akceptēto nosaukumu ar tā sinonīmiem, kas lietoti Latvijā informācijas resursos kā akceptētie, norādot sinonīma nomenklatūras statusu.

Ievērojot sistemātiskās botānikas terminoloģijas nozīmi Latvijas zinātnē un ar sistemātisko botāniku saistītajās nozarēs, studiju programmās, kas saistītas ar botāniku, ieviest botāniskās nomenklatūras pamatkursu.

Avoti un literatūra

1. *Agromijas terminu vārdnīca*. 9. laid. Rīga: Zinātne, 1973.
2. Anon. Pēcvārds. *Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca: Ekonomiskā un sociālā ģeogrāfija*, 1981, ser. Terminoloģija 14, 759.–760. lpp.
3. Ašmanis K. *Latvijas flora: ziedaugu noteicējs, sabiedrības, kalendars, līdz ar bišu, tehniskiem, ārstniecības un krāšņumaugiem*. Rīga: Valters un Rapa, 1923.
4. Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 2. paplaš., pārstr. izd. Cēsis: Kooperatīvā sabiedrība “Skola”, 1923.
5. Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 3. paplaš., pārstr. izd. Cēsis; Rīga: O. Jēpes apgāds, 1926.
6. Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 4. pārl. izd. Rīga: A. Bickis izdevums, Armijas spiestuve, 1935.
7. Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 5. izd., pārk. un papild. A. Rasiņš. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946.
8. Bickis J. *Latvijas augu noteicējs*. 1. izd. Cēsis: Sabiedrības “Skolas” apgāds, 1920.
9. Cinovskis R. *Latvijas PSR ieteicamo krāšņumaugu sortiments: Koki un krūmi*. Rīga: Zinātne, 1979.
10. *Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca: Ekonomiskā un sociālā ģeogrāfija*. 14. laid. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981.
11. Ēdelmane I. *Ārstniecības augu terminoloģija. Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 4. laid. Rīga: Liesma, 1968, 103.–107. lpp.
12. Ēdelmane I., Ozola Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: Augsburgas institūts, 2003.
13. Fischer J. B. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. 2. Aufl. Koenigsberg: Nicolovius, 1791.
14. Fischer J. B. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Leipzig: Breitkopf, 1778.
15. Fischer J. B. *Zusätze zu seinem Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Rīga: Hartknoch, 1784.

16. Fleischer J. G. *Flora von Esth-, Liv- und Kurland*. 2. Aufl. Mitau, Leipzig: G. A. Reyher, 1839.
17. Fleischer J. G. *Flora von Esth-, Liv- und Kurland*. Mitau, Leipzig: G. A. Reyher, 1839.
18. Friebe V. C. *Oekonomisch-technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland*. Rīga: C. J. G. Hartmann, 1805.
19. Galenieks P. *Botāniskā vārdnīca: Augu ģinšu un sugu latvisko, krievisko un latīnisko nosaukumu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.
20. Galenieks P. (red.). *Latvijas PSR flora*. 1.–4. sēj. Rīga: LVI, 1953–1959.
21. Grindel D. H. *Botanisches Taschenbuch für Liv-, Cur-, Ehstland*. Rīga: C. J. G. Hartmann, 1803.
22. Ilsters J. Latviešu botāniski nosaukumi. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas raksti*, 1884, 2, 63.–80. lpp.
23. Ilsters J. Latviešu botāniski nosaukumi. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas raksti*, 1885, 3: 68.–73. lpp.
24. Klinge J. K. *Die Holzgewächste von Est-, Liv- und Kurland*. Dorpat: C. Mattiesen, 1883.
25. Klinge J. K. *Flora von Est-, Liv- und Curland*. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1882.
26. *Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*. 1 (1845)–64 (1942). Rīga: Gedruckt bei Wilhelm Ferdinand Häcker, 1846–1942.
27. Laiviņš M., Bice M., Krampis I., Knapē Dz., Šmite D., Šulcs V. *Latvijas kokaugu atlants = Atlas of Latvian woody plants*. Rīga: apgāds "Mantojums", 2009.
28. Lange V., Mauriņš A., Zvirgzds A. *Dendroloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1978.
29. *Latvijas daba*: enciklopēdija. 1.–6. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija, Preses nams, 1994–1998.
30. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 1.–10. sēj. un 2 papildsēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988.
31. Latvijas vaskulāro augu flora. Rīga: Salaspils ([1]–[5]–6–13, 1999.–2014.)
32. Latviešu konversācijas vārdnīca. 1.–21. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1927–1940.
33. Lauksaimniecības terminu projekti (1. biļetens). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1949, 2 (pielikums), 12 lpp.
34. Ledebour K. F. *Flora Rossica. Bd. 1– 4*. Stuttgartiae: E. Schweizerbart, 1841–1853.
35. Lēmanis E. *Flora von Polnisch-Livland ...*. Jurjew (Dorpat): C. Mattiesen, 1895.
36. Lēmanis E. *Nachtrag (I) zur Flora von Polnisch-Livland ...*. Jurjew (Dorpat): C. Mattiesen, 1896.
37. Lūsiņa M. *Dārza puķes: ziemcietes*. Rīga: Avots, 1999.
38. Mancelis G. *Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*. Rīga. 1638.
39. Mauriņš A., Morkons M., Zvirgzds A. *Latvijas PSR koki un krūmi*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1958.
40. Mauriņš A., Zvirgzds A. *Dendroloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
41. Mežzinātnes terminu projekti (9. biļetens). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1951, 3. (pielikums), 16 lpp.
42. Nesaule V. Kādi augu nosaukumi jālieto dārzkopjiem. *Dārzkopības un Biškopības žurnāls*, 1939, 12, 633.–635. lpp.

43. Orehovs A. *Dekoratīvo ziemciešu lietišķā ekoloģija*. Rīga: Jumava, 2013.
44. Pētersone A. *Ārstniecības augi*. 3. izd. Rīga: Liesma, 1975.
45. Pētersone A., Birkmane K. *Latvijas PSR augu noteicējs*. 2. pārstr. izd. Rīga: Zvaigzne, 1980.
46. Priedītis N. *Latvijas augi*. Rīga: Gandrs, 2014.
47. Salomo Gubert. *Stratagema Oeconomicum. Oder Ackerstudent,...*. Rīga: G. Schröder, 1649.
48. Stalažs A. Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie botānikas terminu veidošanas principi [tiešsaiste]. (09.12.2004). Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=116> [Skatīts 07.12.2019.].
49. Starcs K. *Koku un krūmu noteicējs*. Rīga: Mežu departamenta izdevums, 1925.
50. Šulcs V. Vaskulāro augu nosaukumterminu datu banka – pamats zinātniskas augu nosaukumu terminoloģijas pilnveidei Latvijā. *LU 69. zinātniskā konference: Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, apakšsekcija "Biotas ģeogrāfija"*. LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 23.–24. lpp.
51. Šulcs V., Ēdelmane I. Latvijas nacionālās botāniskās nomenklatūras datubāze. *No vārda līdz vārdnīcai: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 59.–61. lpp.
52. Šulcs V. "Latvijas vaskulāro augu floras" sagatavošanas principi. No: I. Roze. *Latvijas vaskulāro augu flora, 13: Pākšaugu dzimta (Leguminosae)*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015, VII–XIV lpp.
53. Šulcs V. Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumiem latīņu valodā. *Latvijas Veģetācija*, 2003, 7, 5.–13. lpp.
54. Šulcs V., Cepurīte B., Rūrāne I. Latvijas vaskulārās floras dzimtu latvisko nosaukumu nomenklatūra. *Latvijas Universitātes 76. starptautiskā zinātniskā konference: Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne: referātu tēzes*, 2018, 196.–198. lpp.
55. Šulcs V., Ēdelmane I. Starptautiskās botāniskās nomenklatūras loma nacionālās botāniskās nomenklatūras izveidē. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli* (2009. gada 19.–20. februāris). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009, 35.–38. lpp.
56. Turland N. J. et al. International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code). *Regnum Vegetabile*, 2018, 159, XXXVIII, 254 p.
57. Vimba E. Augu latviskās terminoloģijas veidošanas principi. *Agronomijas terminu vārdnīca: Agroķīmija, augkopība, augļkopība, augsnes zinātne, daiļdārzniecība, dārzenkopība, pļavkopība, zemkopība*, 1973, ser. Terminoloģija 9, 654.–658. lpp.
58. Vimba E. Botānikas terminoloģijas attīstība un perspektīvas. *Valodas aktualitātes 1986*. Rīga: Zinātne, 1987, 80.–85. lpp.
59. Vimba E. Par augu latvisko nosaukumu veidošanu. *Dārzs un Drava*, Nr. 11, 2001, 36.–37. lpp.
60. Vimba E. Sasniegumi bioloģijas terminoloģijā un tās attīstības tālākās perspektīvas. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 8, 106.–113. lpp.
61. Vītoļiņa A., Purne Z., Birka G. *Telpaugi*. Rīga: SIA "Dārzs un Drava", 1996.
62. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.

National Botanical Nomenclature: Heritage, Issues and Prospects

Summary

The historical pathway for plant species' identification in the Latvian language was published during the first half of the 17th century. Later, the establishment of the National Botanical Nomenclature (NBN) began at the end of the 19th century with the collection of Latvian names, compilation and the first identification. The history of the NBN's development can be divided into periods, which largely overlap with certain specific investigations of vascular flora. During each of the periods, NBN development was influenced by political and economic factors, particular personalities, and the dominant language.

Plant names in Latvian are of a specific lingual type, which is rich and enhanced cultural heritage and was established on the basis of International Botanical Nomenclature (IBN) principles. At the current stage of NBN, plant names in Latvian lack optimal messages, for instance, a taxon's Latvian name is not equivalent to its Latin names. The main issues are related to the following factors: too narrow interpretation and expression of botanical nomenclature; the lack of understanding and expression of the main theoretical features of IBN, more specifically, the main functions of taxon definition in Latin and its status in nomenclature; the understanding of taxon quantity, the status of the taxon; taxon ranking; changes to taxon ranking, status and other details, which have been made in the IBN and should have been transferred to the NBN, but, to date, have not.

The need for correctly defined scientific botanical terminology is more acute than ever, therefore the main aim for botanists is to revise Latvian plant names in a gradual manner, where the main principles of the complexity of taxonomical rankings and the principle of positive conservatism have to be taken into account. In addition, the development and implementation of models for creating Latvian names for ranked inter-species taxa is needed. The essential need is for taxa in Latvian to be created by the categorization principle. When these tasks are fulfilled, the NBN will become more systemic and additionally, redundant synonyms will be eliminated.

Keywords: national botanical nomenclature, Latvia

ANDREJS VEISBERGS

Frazeoloģijas jēdzienu un terminu mokpilnā augsme

Kopsavilkums

Reti kādas valodniecības terminu grupas veidošanās latviešu valodā ir bijusi tik smagnēja un juceklīga kā frazeoloģijai. To ietekmējuši vairāki apstākļi, pirmkārt, pats frazeoloģijas jēdziens mūsdienu nozīmē ir visai jauns. Otrkārt, tas arī šodien joprojām ir visai nenoteikts, miglains, nekonkrēts, ar neskaidrām un kustīgām robežām un arī ar atšķirīgām interpretācijām dažādās valodniecības skolās un bieži vien atšķirīgu izpratni dažādās valodās. Treškārt, jēdziens un termins latviešu valodā parādījās 20. gadsimta piecdesmitajos gados. Šodienas jēdziena apzīmēšanai tikuši izmantoti dažādi latviski vai aizgūti vārdi / termini (*izteiciens, teiciens, paruna, sakāmvārds, frāze, idioma, idiotisms, frazēma, stabils savienojums, stabila vārdkopa, frazeoloģiskais saaugums, vienojums, kopojums, saliedējums*) bieži ar tikpat neskaidru un laika gaitā mainīgu nozīmi.

Ar frazeoloģiju saistīto terminu veidošanās un pārmaiņas atspoguļo reālas terminoloģijas problēmas gadījumos, kad jēdziens ir neskaidrs un būtībā nav precīzi definējams. Citus sarežģījumus rada modes vārdi un kontaktvalodu spiediens.

Šodien termins *frazeoloģisms* ir valodā nostiprinājies, termins *frazeoloģija* savukārt apzīmē gan zinātnes apakšnozari, gan frazeoloģismu kopumu un nereti arī valodas savdabīgu, ietonētu lietojumu. Rakstā hronoloģiski izsekoti termini *frazeoloģija, idiotisms, idioma (idioms), frazeoloģisms* un to lietojums gan leksikogrāfiskos, gan populārzinātniskos, gan preses avotos.

Atslēgvārdi: frazeoloģija, idioma, termins, jēdziens, latviešu valoda

Ievads

Valodniecības terminoloģijas attīstība latviešu valodā, kā to norāda Juris Baldunčiks,¹ ir samērā maz pētīta. Starp nopietnāk aplūkotojām tēmām ir galvenokārt gramatikas jēdzieni un termini², pieturzīmes³. Ielūkojoties simts līdz simts piecdesmit gadus vecos avotos, redzam gan šodien nelietotus terminus, gan puslīdz atpazīstamus vārdus, gan mūsdienu terminus, taču atšķirīgā nozīmē.

Aicinājumi jau no Bīlenšteina laikiem valodniecības terminoloģiju unificēt diezgan ilgi netika īstenoti – daudzi pētnieki, autori lietoja savus terminus, radot lielu dažādību un jucekli. Valodniecības terminus pirmoreiz kolektīvi nopietni apsprieda 1902. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā. Gramatikas terminoloģija jau sistēmiskāk parādās Endzelīna Mīlenbaha “Latviešu gramatikā”⁴. Valodniecības sekcija izveidojās arī Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijā, kas darbojas no 1919. gada līdz 1921. gadam un kuras darbības rezultāti parādās trīsvalodīgajā “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” 1922. gadā⁵. Valodniecības termini, galvenokārt ar gramatiku un fonētiku saistīti, gan aizņem tikai vienu lapu. Nopietnāka (divvalodīga, neskaidrojoša) valodniecības terminu vārdnīca iznāca tikai 1963. gadā⁶.

Arī frazeoloģijas terminu grupas veidošanās latviešu valodā ir bijusi nesistemātiska, smagnēja un juceklīga. Tas atspoguļo nelaimīgo situāciju, kad nav nedz skaidra jēdziena, nedz termina, bet ir aptuveni aptverama parādība. To ietekmējuši vairāki apstākļi, pirmkārt, paši frazeoloģijas un frazeoloģisma jēdzieni mūsdienu nozīmē ir visai jauni.

Frazeoloģisma jēdziens saistībā ar terminu pirmoreiz parādās Šarla Balī (*Charles Bally*, 1865–1947) darbā 1909. gadā⁷, bet pēc tam vēl visai ilgi paliek perifērs un mainīgs. Līdz pat šodienai arī par tā izcelsmi valda diezgan liels juceklis, sākot jau ar pašu autoru un viņa rakstīto. Šarls Balī ir šveiciešu (ne franču) valodnieks, stilistikas pamatlicējs, un viņa darbā lietoti divi termini – *locution phraséologique* (trīs reizes, tai skaitā saturā) un *unité phraséologique* (četrus reizes). Parasti pētnieki atsaucas tikai uz vienu, tā radot vēl lielāku sajukumu. Tiesa, būtiskas atšķirības starp to lietojumu Balī darbā nav, tātad laikam viņš to nav licis priekšā kā precīzu terminu. Bet Balī lieto terminu *frazeoloģija* tās modernajā nozīmē. Terminu *frazeoloģiskā vienība* pārņēma

- 1 Baldunčiks J. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti* – 2. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 24. lpp.
- 2 Peile E. Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gs. pēdējā ceturksnī. *LVU zinātniskie raksti*. LX sēj. 9. laidziens. Rīga: Zvaigzne, 1967, 277.–314. lpp.
- 3 Bergmane A., Blinkena A. *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga: Zinātne, 1986.
- 4 *Latweeschu gramatika*. J. Endselina un K. Muehlenbacha sarakstīta. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgahdībā, 1907.
- 5 *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.
- 6 Grabis R., Barbare Dz., Bergmane A. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
- 7 Bally C. *Traité de stylistique française*. Genève: Georg et Cie, 1909.
Bally C. *Traité de Stylistique Française* Seconde édition. Paris: Klincksieck, 1951.

krievu valodnieki jau trīsdesmitajos gados un attīstīja pēc kara, sešdesmitajos gados to sāka lietot arī austrumvācu valodniecībā.

Frazeoloģisma jēdziens arī šodien joprojām ir visai nenoteikts, miglains, nekonkrēts, ar neskaidrām un kustīgām robežām un arī ar atšķirīgām interpretācijām dažādās valodniecības skolās un bieži vien atšķirīgu izpratni dažādās valodās⁸. Paralēli tam tiek lietoti daudzi citi termini ar līdzīgu, parasti nedaudz šaurāku nozīmi, piemēram, franču valodā: *adage, aphorisme, apophtegme, axiome, cliché, collocation, dicton, expression figée, expression fixe, expression idiomatique, formule, idiotisme, locution, locution figée locution proverbiale, maxime, mot composé, nom composé, parémie, pensée, phrase figée, phrase idiomatique, phrase toute faite, phraséologisme, précepte, proverbe, sentence, synthèse, unité phraséologique*.

Vai angļu valodā: *aphorism, binomial, catchphrase, cliché, collocation, commonplace, complex conjunction, complex preposition composite lexeme, compound lexical unit, fixed expression, formula, formulaic sequence, frozen collocation, habitual collocation, idiom, idiomatic collocation, idiomatic construction, idiomatic expression, idiomatic phrase, idiomatic sentence, lexeme, lexical bundle, lexical cluster, lexical phrase, locution, multi-word expression, multi-word lexeme, multi-word unit, phrasal compound phrase, phrase idiom, phrasal lexeme, phrasal lexical item, phrasal verb, phraseme, phraseologism, polylexonic lexeme, postpositive verb, prefabricated speech, proverb, proverb fragment, quotation, ready-made utterance, saying, semantically exocentric expression, set phrase, simile, slogan, specialized hypermorpheme, super unit, stereotype*.

Uz šo milzīgo jucekli terminoloģijā, īpaši starpvalodu jomā, 1983. gadā norāda tolaik vēl austrumvācu pētniece Rozmarija Glēzere⁹. Tieši starptautiskā sadarbība un internacionalizācija ar prasību pēc starpvalodu ekvivalences ir spiedusi daudzu valodu pārstāvjiem¹⁰ vienoties, lai arī ne galīgi, vismaz par pamatterminu – *frazeoloģismu*, ko pieņēmuši arī daudzi anglofonās sfēras zinātnieki¹¹.

Frazeoloģisma jēdziens un termins pašreizējā nozīmē latviešu valodā parādījās 20. gadsimta piecdesmitajos gados. Taču termins *frazeoloģija* lietots agrāk, jau 17. gadsimta Manceļa vārdnīcā, otrās daļas virsrakstā¹² citā, lai arī ne visai noteiktā,

8 Veisbergs A. *Phraseological Borrowing*. Berlin: Logos, 2012.

9 Gläser R. Terminological Problems in Linguistics, with Special Reference to Neologisms. *LEXeter '83 Proceedings*. Edited by R. K. K. Hartmann. Tuebingen: Max Niemeyer Verlag, 1984, pp. 345-351.

10 Hristea T. Introducere in studiul frazeologiei. *Sinteze de limba romana*, București: Editura Albatros, 1984, p. 138.

11 Cowie A. P. & Howarth P. Phraseology – a Select Bibliography. *International Journal of Lexicography* 9(1), 1996, pp. 38-51.

Cowie A. P. Introduction. In: A. P. Cowie (ed.). *Phraseology*. Oxford: Oxford University Press, 1998, pp. 1-20.

Cowie A. P. Phraseology. In: Th. Fontanelle (ed.). *Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 163-167.

12 *Phraseologia Lettica* Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. Verfertigt / durch Georgium Mancelium Sengallum / Der H. Schrift Licentiatum &c. Ander Theil. Diesem ist beygefüget das Spruchbuch Salomonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder, 1638.

nozīmē. Ar to autors samērā neskaidri apzīmē valodas lietojumu, sarunu atveidi. Turklāt ne latviešu valodā. Gan pašā vārdnīcā, gan sarunu daļā ir atrodamī arī frazeoloģismi **mūsdienu izpratnē**. Termina *frazeoloģija* nozīme ir laika gaitā mainījusies.

Šodienas *frazeoloģisma* jēdziena apzīmēšanai laika gaitā tikuši izmantoti dažādi latviski vai aizgūti vārdi/termini (*izteiciens, teiciens, paruna, sakāmavārds, frāze, idioma, idiotisms, frazēma, stabils savienojums, stabila vārdkopa, frazeoloģiskais saaugums, vienojums, veidojums, kopojums, saliedējums*) bieži ar neskaidru un mainīgu nozīmi.

Ar frazeoloģiju saistīto terminu veidošanās un pārmaiņas atspoguļo reālas terminoloģijas problēmas gadījumos, kad jēdziens ir neskaidrs, un būtībā nav tik precīzi definējams, kā *metrs, koala, ķīlis* vai *astes kauls*. Jēdziens ir abstrakts vispārinājums, kas atspoguļo parādības vai priekšmeta būtiskas pazīmes. Jēdzienu varam definēt. Daudzi valodniecības jēdzieni un kategorijas (*vārds, slengs, ekspresivitāte*) ir plastiski, tos var skatīt arī prototipu teorijas ietvaros – jēdziena centrālā aptvēruma daļa ir visai skaidra, perifērijas robežas stipri izplūdušas, piemēram, droši frazeoloģismi *ar dievu uz pusēm, maksāt ragā* un visai apšaubāmi – *justies kā mājās, gala rezultāts*. Šādam skalāram jēdzienam, vismaz daļēji, robežas iezīmē definīcija. Ja jēdziens ir neskaidrs, tad arī kategorija (mūsu gadījumā valodniecības kategorija) ir neskaidra (par jēdziena un kategorijas problēmām skat. Ērika Margola un Stīvena Lorensa, Martina Haspelmeta, Edītes Moravčikas un Kristiana Lēmaņa darbus¹³). Frazeoloģijas priekšmets, frazeoloģijas būtība, paši frazeoloģismi ir dažādi, frazeoloģija tātad ir definēts jēdziens, bet, ja definīcijas atšķiras (un to redzam vai katrā grāmatā un disertācijā), tad atšķiras arī jēdziens.

Citus sarežģījumus rada zināšanu pārnese reizē ar jēdzieniem un terminiem, mode un kontaktvalodu spiediens, piemēram, 20. gadsimta septiņdesmitajos gados latviešu valodā plaši lietots termins *frazeoloģiskā vienība* krievu valodas ietekmē, jo šajos gados tā dominēja padomju valodniecībā. Kopš piesliešanās Rietumeiropas valodnieciskajai domai arvien biežāk latviešu valodā tiek lietoti termini *idioma, idiomātisms, idiomātiskums, idiomātisks*, kas kādu laiku pirms un pēc Otrā pasaules kara jau iesakņojās latviešu valodā.

Tālāk aplūkosim četrus pamatterminus, kas ilustrē minētās patiesības, – *frazeoloģija, idiotisms, idioma, frazeoloģisms*.

Tagad termins *frazeoloģija* apzīmē gan zinātnes apakšnozari, gan frazeoloģismu kopumu un nereti arī valodas savdabīgu, ietonētu lietojumu.

13 Margolis E., Laurence S. (eds.). *Concepts: Core Readings*. USA: MIT Press, 1999.
 Haspelmath M. Pre-established categories don't exist. Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology* 11, 2007, pp. 119-132.
 Haspelmath M. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language* 86 (3), 2010, pp. 663-687.
 Moravcsik E. A. On linguistic categories. *Linguistic Typology* 20, 2016, pp. 417-426.
 Lehmann Chr. Linguistic concepts and categories in language description and comparison. Chini, Marina & Cuzzolin, Pierluigi (eds.). *Typology, acquisition, grammaticalization studies*. Milano: Franco Angeli, 2018, pp. 27-50.

Pirmajā plašākajā valodniecības terminu vārdnīcā¹⁴, kur sastatīti 2945 latviešu un krievu termini, bet nav definīciju vai skaidrojumu, atrodam šādus terminus un norādes: *frazeoloģija*; *frazeoloģiska kalka*; *frazeoloģiska vārdkopa sk. nedalāma vārdkopa*; *frazeoloģiskā vārdnīca*; *frazeoloģiska vienība sk. frazeoloģisms*; *frazeoloģisks kopojums*; *frazeoloģisks saaugums*; *frazeoloģisks sinonīms*; *frazeoloģisks teiciens*; *frazeoloģisks vienojums*; *frazeoloģisms*; *frazeoloģiska vienība, idioma*; *idiomātiska vārdkopa*; *idiomātisks, idiomātisks izteiciens*; *idiomu vārdnīca*; *stabila vārdopa sk. nedalāma vārdkopa*; *nedalāma vārdkopa, frazeoloģiska vārdkopa*. Nav terminu *sakāmvārds, paruna*. Autori ievadā norāda, ka, ja terminu trūcis, izveidoti pašu piedāvāti¹⁵. Definīciju trūkums nelauj saprast, kas, piemēram, ir *idioma* un kas *idiomātisks izteiciens*; vai *stabila, nedalāma* un *frazeoloģiska vārdkopa* tiešām ir viens jēdziens, kā varētu secināt no norādēm.

Savukārt pirmā skaidrojošā valodniecības terminu vārdnīcā¹⁶, kas veidota, lai “sekmētu vienotu terminoloģiju un jēdzienisko skaidrību” sniedz šādus terminus: *frazēma, frazeologēma, frazeoloģija, frazeoloģisma apkaime, frazeoloģisms, frazeoloģiska vienība, frazeoloģismu vārdnīca, stabilā vārdkopa, idioma, idiomātiska*. Vārdnīcā nav terminu *paruna, sakāmvārds, idiomātisms*.

Frazeoloģisms (kam nez kāpēc kā ekvivalents angļu dots *phraseological unit*) definēts kā “leksiski nedalāms, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnēsumu, piemēram, *pa galvu pa kaklu* ‘steigā’, *kārt zobus vadzi* ‘badoties’, *mest plinti krūmos* ‘padoties’”.

Frazeoloģija 1. *Valodniecības apakšnozare, kurā pēta frazeoloģismus.*
2. *Frazeoloģismu kopums.*

Stabilā vārdkopa definēta kā “vārdkopa, kurai ir viena vārda nozīme un funkcijas un kuras nozīme atšķiras no tās komponentu leksisko nozīmju apvienojuma, piemēram, *zili brīnumi, sarkanais ābolīns*”. Varētu iebilst gan pret prasību “viena vārda nozīme”, gan pret piemēru *zili brīnumi*, kas būtībā ir frazeoloģisms.

Idioma *frazeoloģisms, kurā neviens komponents nav lietots savā leksiskajā nozīmē, piemēram, ar gariem zobiem “negribīgi”.*

Vēsture

Šajā rakstā, skatot terminu attīstību, izmantoti gan leksikogrāfiskie avoti (vārdnīcas), gan zinātniskā un populārzinātniskā literatūra, gan periodika (kurā ir kā

14 Grabis R., Barbare Dz., Bergmane A. *Valodniecības terminu vārdnīca*.

15 Ibid., 8. lpp.

16 *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

speciālistu, tā nespeciālistu raksti). Tas sniedz kopainu par terminu attīstību, jo terminu lietojums šajās jomās ne vienmēr ir identisks.

Pirms *frazeoloģisma* jēdziena pieņemšanas latviešu valodniecībā parasti iztika ar terminiem / vārdiem *izteiciens, teiciens, paruna, sakāmvārds*. K. Mīlenbahs 1899. gadā rakstā “Par latviešu *parunām*”¹⁷, kur galvenokārt skatīta metaforisko izteicienu izcelšme un aizgūšana, min tādus veidojumus kā *saule lec, mietu pilsonis, piektais ritenis, sarkanais gailis*, ko mūsdienās mēs nesauktu par parunām. Tie pilnībā atbilst mūsdienīgu frazeoloģisma izpratnei.

Gadu vēlāk slavenajā aicinājumā palīdzēt vārdnīcas veidošanā Mīlenbahs raksta: “Es jau gadiem krāju latviešu vārdus un *teicienus*.”¹⁸ *Teiciena* būtība nav īsti skaidri formulēta – tie varētu būt gan sintaktiski, gan frazeoloģiski veidojumi.

Teodors Zeiferts lieto dažādus terminus, kā virsjēdzienu vai virsterminu izmantojot *īsie izteicieni*, ar ko saprastas *parunas, lāstu un lamu vārdi, laba novēlējumi un sveiciens, sakāmi vārdi*¹⁹. Dotie piemēri *parunu* gadījumā liek domāt par citu izpratni salīdzinājumā ar šodien pieņemto: *trīc kā apšu lapa, kažokam otru pusi apmest, vāciešam no ratu pakāļas izkritis* mūsdienās netiktu traktēti kā parunas, bet gan kā frazeoloģismi, tāpat kā lāsti: *ka tevi Velns parautu, brauc ellē*.

Līgotņu Jēkaba recenzijā par grāmatu “Latviešu sakāmvārdi un parunas” ko “sagrājuši un sakopājuši P. Birkerts un M. Birkerte” (Rīgā, 1927. Valtera un Rapas akciju sab.) teikts: “Autori priekšvārdā cenšas nodalīt sakāmvārdus no parunām, bet kā viņu pašu darbs rāda, praktiskā tas tik viegli, vai pareizāki sakot, gandrīz nemaz nav iespējams. Autori pieturas pie formālām pazīmēm: piem.: “Kā vējš skrien”, pēc autoru definīcijas paruna, bet: “Kā vējš skrien, kā miets atduras” ir sakāmvārds. Citiem vārdiem sakot, sakāmvārds būtu izteiciens, kurā būtu ietverta kāda tautas dziļāka filozofija, paruna, turpretim, vairāk vai mazāk figurāls izteiciens, bez dziļākas domas. Dzīvē, bez šaubām, tiklab parunas kā sakāmvārdus lieto pamīši, viņu izšķirību neiedomājoties. Arī autori savā sakopojumā nav mēģinājuši šķirt sakāmvārdus no parunām, bet kārtājuši vienkop, meklējot pēc citām pazīmēm.”²⁰

Frazeoloģija

Termina lietojums parādās ap 1890. gadu, parasti apzīmējot vārdu apkaimi, saistījumu, bet paralēli arī frāžu kopojumu. Pakāpeniski parādās arī adjektīva forma *frazeoloģisks*.

17 Mīlenbahs K. Par latviešu parunu krājumu un izskaidrojumu. *Austrums*. Nr. 1, 1899, 64.–67. lpp.

18 Mīlenbahs K. Lūgums latviešu vārdnīcas lietā. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 133, 1900, 2. lpp.

19 Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. Rīga: Zvaigzne, 1993/1927, 135.–136. lpp.

20 Līgotņu J. Grāmatu Apskats. *Jaunības Tekas*. Nr. 4, 1927, 317. lpp.

Frazeoloģijas nav ne 1872. gada Valdemāra vārdnīcā, kur gan ir *fraza* – *teikums, izteiciens*, ne Dravnieka pirmajā “Svešvārdu vārdnīcā” (1886), kur arī ir *fraza* – *izteiciens, tukši vārdi*.

Dravnieka “Konversācijas vārdnīcā” termins jau ieguvis mūsdienīgas aprises: “**Fraza** izteikums, paruna, bieži vien tukši vārdi, tādi, kas neko nenožīmē; **frazeoloģija** mācība par tādiem valodas savādīgiem izteikumiem; arī tādu izteikumu krājums.”²¹

“**Frazeoloģija** frāžu krājums.”²²

Taču arvien biežāk terminam parādās *vārda apkārtnes, saistāmības* nozīme: “**Frazeoloģija** runas kārtība, kura īpatnēja kādai valodai vai rakstniekam.”

“**Fraze** atsevišķs teikums; tukšu vārdu sakopojums, skanīgi vārdi.”²³

1914. gadā J. Endzelīns par Vecā Stendera gramatiku un vārdnīcu raksta: “Par sintaksi un **frazeoloģiju** Stenderam dažkārt ir labi novērojumi. Datīva lietošanu tas paskaidro piem. ar teikumu “tas būs sēklai” (mūsu tagadējie skribenti teiktu: tas būs priekš sēklas): un labi tas novērojis sakām piem. “lai iet kur iedams” (skribenti tai vieta lieto slavismu: kur arī neietu = Kuda bi ne shel).”²⁴

“...referents plašāki runāja par mūsu valodu, par vācu, kreevu un poļu iespaidu mūsu vārdu krājumā, sintaksē un **frazeoloģijā**, kuri tomēr nav spējuši pārveidot valodas garu.”²⁵

Komentējot Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcu, Blese raksta: “Semasioloģiskās nianšes ilustrē bagāta **frazeoloģija** gan atsevišķu izteicienu, gan veselu tautas dziesmu pantiņu veidā. Atsevišķos gadījumos, kur tīri **frazeoloģiska** piemēra vien nepietiktu attiecīgas nianšes, noskaidrošanai, pievienoti arī plašāki etnogrāfiski paskaidrojumi [...]. Šis **frazeoloģijas** sakrāšana, sakopošana un uzglabāšana nākošajām paaudzēm ir bijis vārdnīcas trešais uzdevums.”²⁶

“It īpaši jāievēro pareizība un tīrība mūsu valodas **frazeoloģijā**. Te mūsu valodu sevišķi izraibinājuši sveši iespaidi, kas nākuši a) no vācu un b) no krievu valodas. No pirmajiem ieviesusies mūsu valodā “priekš” lietošana “fūr” nozīmē.”²⁷

Recenzējot Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcas burtnīcās, Līgotņu Jēkabs norāda, ka tā “sniedz nevien bagātu vārdu krājumu, bet arī kuplu **frazeoloģiju** un daudz lietderīgu mājienu valodas pareizā lietošanā”²⁸; “Starp vārdiem, kas ievietoti ar bagātu **frazeoloģiju**, var minēt piem. skritulis, skrūve, skriemelis, skriet”²⁹. Šāds formulējums

21 Konversācijas vārdnīca J. Dravnieka izdota. Jelgavā: H. J. Draviņ-Dravnieka apgādība. 1891-1893, 482. lpp.

22 Dravnieks J. Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem. Ceturtais izdevums. Jelgavā: H. Allunans, 1906, 85. lpp.

23 Vidiņš J. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātnes izdevums, 1911, 118. lpp.

24 Endzelīns J. Vecā Stendera latviešu gramatika un vārdnīca. *Druva*. Nr. 9, 1914, 909. lpp.

25 A. L. Baltu tautas un valodas. *Jaunatnes Vadonis*. Nr. 10., 08.03.1924, 1. lpp.

26 Blese E. K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 4, 1924, 479. lpp.

27 Blese E. Par valodas pareizību. *Balss*. Nr. 95, 30.04.1925., 3. lpp.

28 Līgotņu J. Grāmatu apskats. *Jaunības Tekas*. Nr. 4, 1927, 317. lpp.

29 Līgotņu J. Grāmatu apskats. *Jaunības Tekas*. Nr. 1, 1929, 15. lpp.

vedina domāt, ka vārds *frazeoloģija* dominējoši lietots vārda saistāmības, apkaimes nozīmē vai arī mūsdienu frazeoloģijas izpratnē.

Šādā nozīmē vārdu lieto arī Endzelīns, komentējot Balčikoņa vārdnīcas otro sējumu: “Šis sējums [...] ir tikpat bagāts ar **frazeoloģiju** kā pirmais; tā, piem., verbs eiti (ieskaitot šā verba salikumus ar priedēkļiem) pilda apmēram 32 lappuses.”³⁰

Arī citos darbos termins *frazeoloģija* lietots līdzīgi: “Rakstniecībā manāma sveša ietekme arī sintaksē un **frazeoloģijā**”³¹; “..pārņem savā valodā svešus stila un **frazeoloģijas** paraugus”³².

Tomēr nereti termins tomēr atkal tuvojas mūsdienu izpratnei. J. Kalniņš rakstā ar zīmīgu nosaukumu “Latweeschu frazeoloģijas leetā” piemin: “Vēl jo vairāk valodu bojā ar svešu valodu **frazeoloģiju**. Tā bieži raksta: [...] tāda bezkaunība jāpienaglo = muss angenagelt werden... (ko latvietis lai saprot no šādas pienaglošanas?!), mācību jeb stundas padot = преподаvat, [...] nāk priekšā = es kommt vor, bez ka = ohne dass, [...] kāds nebūt = kto nibud...”. Tas bojā valodas garu.”³³

“Romānā asprātīgs leksikons un **frazeoloģija**, viegls palēts humors.”³⁴

“**Frazeoloģija** dažādu izteicienu krājums; fražu kopa; mācība par valodas īpatnējām izteicieniem. **Fraze** izteiciens; tukši vārdi.”³⁵

Frazeoloģija mācība par valodas īpatnējām izteicieniem, šādu izteicienu krājums.

Fraze izteiciens, teikums, tukša runa ³⁶.

Recenzējot kādu tulkojumu, Jānis Grīns komentē: “Celmiņai ir bagātāks leksikons un **frazeoloģija** nekā konvencionālajiem mūsu tulkotājiem.”³⁷

Citā rakstā tas pats autors *frazeoloģiju* pielīdzina sintaksei: “Leksika rakstnieka stilu noteic tikai pa daļai; svarīgāka šai ziņā ir viņa **frazeoloģija** jeb sintakse. Taču arī leksikai rakstnieki un dzejnieki piegriez lielu vērību.”³⁸

Savukārt presē lietotā *frazeoloģijas* nozīme (konotatīvi galvenokārt negatīva) ir diskursa, izteiksmes, frāžainas runāšanas, vāvuļošanas nozīmē: *revolucionāra, kaila, pacifistiska, kreisa, kosmopolītiska, uzpūsta, tukša, lielulīga, boļševistiska, marksistiska frazeoloģija*.

30 Endzelīns, J. Piezīmes par J. Balčikoņa leišu valodas vārdnīcas II sējumu. *Darbu izlase*. III 2. daļa. Rīga: Zinātne, 1980, 581. lpp.

31 Endzelīns J. Latviešu valoda. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930, 53. lpp.

32 Blese E. Latviešu valodas attīstības posmi. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930, 60. lpp.

33 Kalniņš J. Latweeschu frazeoloģijas leetā. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 104, 09.05.1909., 6. lpp.

34 Dni. Cittaute rakst. kronika. *Latvīis*, Nr. 459, 25.03.1923.

35 *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.). Rīga: A. Gulbis, 1926, 36. lpp.

36 *Latviešu konversācijas vārdnīca*. V. 1930-1931. Rīgā: A. Gulbja apgādībā, 9283. sl.

37 Grīns J. Bērnu grāmata izkoptā valodā. *Daugava*, Nr. 6, 06.1936, 562. lpp.

38 Grīns J. Par rakstnieku leksiku. *Tēvija*, 24.10.1942.

Tādas lietotāji tiek dēvēti par *frazeologiem*: „..socialdemokrātu **frazeologi** izturējās glēvi un nodevīgi”³⁹.

Pēc kara ar “Svešvārdu vārdnīcas” palīdzību (tā ir svaigi tulkota no krievu valodas) frazeoloģijas abas standartnozīmes nostiprinātas valodā (jāatzīmē, ka *frazeoloģisma* šai laikā vēl nav):

Frazeoloģija 1) *valodniecības daļa, kas pēta īpatnējus noslēgtus, stabilus izteicienus (piemēram “kult tukšus salmus”), kurus nevar burtiski pārtulkot otrā valodā; 2) attiecīgai valodai raksturīgo izteicienu krājums.*⁴⁰

Idiotisms

Termins *idiotisms* praktiski vienmēr lietots ar neskaidru semantiku. Tā izcelsme, šķiet, meklējama G. F. Stendera gramatikā⁴¹, kur ceturtajā daļā un otrajā izdevumā piektajā daļā “Idiotismi” (*Idiotismus/Vom Idiotismo*) aplūkota latviešu leksika – kultūrvārdu trūkums, aizguvumi, dažas leksikas jomas, lamu vārdi, mīklas, sakāmvārdi, ir arī frazeoloģismi (208. paragrāfs). Tātad ar *idiotismu* apzīmē valodas īpatnības. Arī šeit mēs nerunājam par *idiotisma* lietojumu latviešu valodā.

Idiotisma lietojums *stulbuma* nozīmē ir nedaudz agrāks, bet 19. gadsimta beigās valodniecības termina nozīme saistās ar valodas īpatnību: “Bez tam rakstā atrodami daži vārdi, kas laikam dzirdami tikai sastādītāja dzimtenē (**idiotismi**).”⁴²

“Mekona vārdnīcā *idiotisma* nav.”

“**Idiotismus** idiotisms; (izloksnes vārds; idioma, savādīgums).”⁴³

“**Idiotisms** kādas valodas zināma apgabala savādība, provincialisms.”⁴⁴

Idiotisms dots arī E. Ozoliņa “Svešvārdu vārdnīcas” abos izdevumos, ko rediģējis J. Endzelīns, zīmīgi, ka otrajā izdevumā nozīme sašaurināta: “**Idiōtisms** zināmas valodas savādības, izloksnes vārds.”⁴⁵

“**Idiōtisms**, izloksnes vārds.”⁴⁶

39 Saeimas Stenogrammas 16.08.1929., 393. lpp.

40 Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 115.–116. lpp.

41 Stender G. F. *Neue vollstaendigere Lettische Grammatik*. Braunschweig, 1761.
Stender G. F. *Lettische Grammatik*. Mitau: Steffenhagen, 1783.

42 Iekšzemes ziņas. *Dienas Lapa*. Nr. 58, 13.03.1889.

43 *Vācu-latviešu vārdnīca*. Sastādījis J. Dravnieks. Rīgā: K. J. Zihmaņa izdevums, 1910, 602. lpp.

44 Vidiņš J. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātnes izdevums, 1911, 148. lpp.

45 *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.), 48. lpp.

46 *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.). Pārlabots un papildināts 2. izdevums. Rīga: A. Gulbis, 1934, 108. lpp.

“**Idiotisms** Stilistikā par i. sauc kādu provinciālismu un vispār dialektismu... Daži par i. dēvē arī visus vārdus, ko rakstnieks lieto neparastā nozīmē, lai uzsvērtu sava stila īpatnību.”⁴⁷

“Jaunās *valodās* mutiskos pārbaudījumos galvenā vēriba piegriežama tam, kā abiturients pārvalda *valodu* un ir tanī iedziļinājies (gramatikalā puse, sinonīmi, **idiotismi**).”⁴⁸

Jucekli raksturo recenzija par Aleksandra Skujas “Rakstniecības teorija vidusskolām”, kur autoram tiek pārmesta sakāmvārdu jaukšana ar idiotismiem un norādīts, ka *saule lec* ir *idiotisms*, ko nevar pārtulkot, kamēr sakāmvārdus var pārtulkot⁴⁹.

Šīs problēmas parādās arī vēlāk: “Tad, dzirdot kādu runātāju sakām: “Uzstādīsim jautājumu un to izsmelsim”, viņi smīn. Katrā ziņā jānoskaidro, kāpēc nevaram tādus un līdzīgus izteicienus lietāt, citādi rodas sajukums, un bērni sāk gudrot, ka arī frāze: “saule lec” ir nepareiza. Idiotismu jaukšana ar frazeoloģiskiem aizguvumiem ir bieži vērojama.”⁵⁰

“Par vīrieša un sievietes līdzvērtību liecina arī latviešu valodas **idiotismi**: mājas-tēvs un mājas-māte, kurus nekā nevar pārtulkot citās valodās, lai nesagrozītu jēdzienus, ko šie vārdi apzīmē latviešu valodā.”⁵¹

Tomēr paralēlās nozīmes dēļ šis termins neguva atbalstu. Šķiet, var piekrist Veltai Rūķei-Draviņai, kas ironizē: “Ja kāds gribētu sekot Latvijas laika tradīciju aizmetņiem, tad visdrīzāk būtu jāapstājas pie termina “idiotismi”. 1934. g. E. Ozoliņa-J. Endzelīna “Svešvārdu vārdnīca” par vienu no “idiotisma” nozīmēm min “zināmas valodas savādību” (108. lpp.); šo apzīmējumu savos rakstos lietojis arī K. Dziļleja, un pati atceros “idiotismus” no latviešu valodas stundām Rīgas ģimnāzijā. Šķiet, ka mūsu dienās tos nevēlētos atdzīvināt pat ne konservatīvie vecākās paaudzes baltologi.”⁵²

Idioma

Idioma (sākumā *idioms*) ir jaunāks termins, valodā parādās 19. gadsimta beigās, aptuvenā *dialekta* nozīmē, bet vietām, īpaši tekstos, kas saistīti ar ārzemju leksikogrāfiju, arī mūsdienu jeb angļu nozīmē. Šī nozīme nostiprinās, šai laikā mainās arī termina dzimte (skat. tālāk). Vēlāk vārdu daļēji izspiež termins *frazeoloģisms*, vai arī *idioma*

47 *Latviešu konversācijas vārdnīca*. VII. 1931–1932. 12 339.–12 340. sl.

48 Pārgrozījumi noteikumos par vidusskolu gada pārbaudījumiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 3, 01.03.1925., 335. lpp.

49 Ancītis K. Aleksandrs Skuja. Rakstniecības teorija (Poētika) vidusskolām. *Sējējs*. Nr. 7, 01.07.1936, 789. lpp.

50 Aizara A. Tiru latviešu valodu mūsu skolās! *Izglītības Mēnešraksts*. Nr. 7, 01.07.1942, 208. lpp.

51 Svenne S. Vārds latvju sievietei. *Rēzeknes Ziņas*. Nr. 98, 11.12.1943., 1.–2. lpp.

52 Rūķe-Draviņa V. Vēlreiz par latviešu valodas “izteikām”. *Jaunā Gaita*. Nr. 110 (4), 1976, 5. lpp.

kļūst par *frazeoloģisma* apakšjēdzienu. Pēdējā laikā atkal vērojam termina *idioma* lietojumu plašajā nozīmē kā ekvivalentu frazeoloģismam.

Vēsturiski vārds gan ienācis ar citu nozīmi: “**Idioms** valodas sevišķība.”⁵³

“**Idioms** gr sevišķība, īpašība, it īpaši kādas valodas, valoda, kāda viņas izloksne, runas vīze.”⁵⁴

“**Idiom** valodas savādība, savāda valoda, savāda valodas locīšana.”⁵⁵

“**Idioms** – tikdaudz kā dialekts, ļaužu valodas izloksne.”

“**Idiotikons** – īpašas izloksnes (idioma) vārdnīca.”⁵⁶

“**Idioms** kādas tautas šķiras atsevišķā valoda jeb izruņa; dažreiz arī tas pats, kas izloksne.”⁵⁷

“Vairāk kā 80 gadu pūliņiem nupat iznācis pirmais divus sējumus liels Amerikas indiešu leksikons, kurā dažādi **idiomi**, vārdi, parūņas u. t. t. ir sakopotī un no amerikāņu etnoloģiska institūta izdoti.”⁵⁸

“**Idiom** idioms, “savādība”; valoda, izloksne.”⁵⁹ “Norveģijā esot divi galvenie **idiomi**: riksmol un landsmol.”⁶⁰

“**Idioms** kādas tautas šķiras sevišķa valoda, izloksne.”⁶¹

“Tālākos mācības gados audzēkņa vārdu krājums būtu paplašināms ar 600–800 angļu vārdiem gadā, pieturoties pie tā paša lietderības principa un piegriežot arī vērību valodas **idiomiem**, homonīmiem un sevišķi sinonīmiem. Tādā kārtā četru gadu laikā audzēkņa vārdu krājums sasniegtu to pašu normu, kas konstatēta Anglijas un Amerikas pamatskolu pēdējās klasēs un kas ņemta par pamatu prof. Ripmaņa pazīstamai un interesantai “3000 praktisko vārdu” kolekcijai.”⁶²

“Viena liela latviešu daļa Latgalē neprot galveno latv. valodas **idiomu**. Latviešu galvenā izloksnē pastāv trīssimts gadu veca kupla literatūra un šai izloksnē sarunājas un raksta tautas lielākā un pie tam izglītotākā un turīgākā daļa.”⁶³

“**Idioma**, īpatnība, sevišķība; valodas izloksne.”⁶⁴

53 Mekons Fr. *Svešu vārdu grāmata: priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*. Liepāja: V. Niemanis, 1878, 13. lpp.

54 Dravnieks J. *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Jelgavā: H. Allunans, 1886, 97. lpp. Dravnieks J. *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Ceturtais izdevums. Jelgavā: H. Allunans, 1906, 104. lpp.

55 *Letisches Wörterbuch* von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Riga, Leipzig: Verlag von H. Brutzer und Co, 1880, S. 421.

56 *Konversācijas vārdnīca*. J. Dravnieka izdota, 677. lpp.

57 *Konversācijas vārdnīca*. 2. sējums. Rīga: RLB Derīgu grāmata nodaļa, 1908.

58 Druskas. *Vestnesis*. Nr. 11, 02.06.1907., 1. lpp.

59 *Vācu-latviešu vārdnīca*. Sastādījis J. Dravnieks. Rīgā: K. J. Zihmaņa izdevums, 1910, 602. lpp.

60 Vēstules no mazo kulturtautu zemem. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 184, 13.08.1911., 2. lpp.

61 Vidiņš J. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātnes izdevums, 1911, 148. lpp.

62 Ozoliņa J. A. Ko mums dod angļu valoda. *Sieviete*. Nr. 8, 15.09.1924.

63 Citu domas. *Latvijas Kareivis*. Nr. 170, 03.08.1927.

64 *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.), 48. lpp.

“**Idioma** (gr. idioma), īpatnība, sevišķība (valodā); valodas izloksne. **Idiomatisks**, kādai izloksnei īpats.”⁶⁵

“**Idioma** (gr.) – savā pamatnozīmē īpatnība kāda cilvēka izrunā, leksikālā un sintaktiskā izteiksmē vai kāda rakstnieka stilā. Mūsu dienās i-as vārdu lieto izloksnes nozīmē, bet latv. zinātniskā terminoloģijā tas nav sastopams.”⁶⁶

“Iemesls šai nevienprātībai ir pati angļu valoda, kurā arvienu lielāku nozīmi gūst lietu vārdu un prepozīciju savienojumi, gramatiski neizskaidrojamas valodu savādības (**idioms**) un jauni palīga darbības vārdi.”⁶⁷

“Tāpat tulkojums ir labs palīgīdzeklis arī **idiomu** piesavināšanā. **Idiomi** aizvien jāizceļ lasāmajā tekstā, bet ja tadu tur nav, tad tie jācenšas asociēt ar klasē apstrādājamo tekstu.”⁶⁸

Pēc kara *idioma* uz laiku kļūst par galveno apzīmējumu *frazeoloģismam*: “[...] malā izrakstīt no oriģinālteksta īpatnējos izteicienus (**idiomus**) un saīsinājumus.”⁶⁹

No krievu valodas tulkotā “Svešvārdu vārdnīca” dod idiomas definīciju, kas būtībā sakrīt ar frazeoloģijas pētāmo objekta raksturojumu šai pašā vārdnīcā. Tiesa, tulkojuma piesaukšana definīcijā ir greiza, jo tulkojumam nav nekāda sakara ar idiomu kategorijālajām īpašībām, turklāt daudzām idiomām ir ekvivalenti citās valodās (aizguvumi vai neatkarīgas attīstības rezultāts): “**Idioma** iesakoņojies savdabīgs izteiciens, kas raksturīgs kādai valodai un ko burtiski nevar pārtulkot citā valodā, piem. latviešu izteicieni “likt galvu ķīlā”, “skriet pa kaklu pa galvu” utt.”⁷⁰

“[...] svešvalodas parunas, īpatnēji izteicieni, valodas **idiomas** tulkotājam jāatveido savas valodas garā, ar savas folkloras un vārdu bagātības palīdzību.”⁷¹

“Krievu valoda sevišķi bagāta ar **idiomām**, sakāmvārdiem, parunām, īpašiem izteicieniem.”⁷²

“Parunas, sakāmvārdi un **idiomātiski** izteicieni doti aiz romba.”⁷³

“Par **idiomām**. **Idiomas** ir izteicieni, kas pēc sava satura ir pavisam aplami, lai neteiktu vairāk, bet kurus tomēr paciešam, jo esam pie tiem pieraduši.”⁷⁴

Tad termina *idioma* lietojums piekļūst, nāk modē *frazeoloģisms*. Taču pēc neatkarības atgūšanas un pārorientācijas uz Rietumu modeļiem novērojama jauna termina *idioma* renesanse.

65 Svešvārdu vārdnīca. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.). Pārlabots un papildināts 2. izdevums. Rīga: A. Gulbis, 1934, 108. lpp

66 Latviešu konversācijas vārdnīca. VII. 1931–1932, 12 338. sl.

67 Divas angļu gramatikas latviešiem. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. Nr. 5/6, 01.05.1938, 692. lpp

68 Pabriks J. K. Rakstu darbi vācu valodā - tulkojumi. Izglītības Mēnešraksts. Nr. 5, 01.05.1944, 106. lpp.

69 Grinblats A. Kas darāms svešvalodā vasaras brīvlaikā. Padomju Students. Nr. 21, 23.06.1948.

70 Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 137. lpp.

71 Grēviņš V. Vairāk uzmanības tulkojumiem. Literatūra un Māksla. Nr. 46, 13.11.1949.

72 Blaus K. Par idiomām. Literatūra un Māksla. Nr. 42, 18.10.1953.

73 Krievu-latviešu vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, 11. lpp.

74 Rītagaisma A. Par idiomām. Padomju Zeme. Nr. 58, 15.05.1971.

“Mēs visi ikdienas valodā lietojam **idiomas**, par pašsaprotamu pieņemot to nozīmi un nemaz neaizdomājoties, cik smieklīgi vai dīvaini tās izklausās. Vai esat pamanījuši, ka draudam ar “parādīšanu, kur vēži ziemo”, iedrošinām ar “kāpšanu sev pāri” un sapīkušiem bērniem pārmetam, ka viņi ir “rūgumpodi”? Ilustrēto **idiomu** sērijā atrodami tādi izteicieni kā “lāča pakalpojums”, “cūkas laime”, “zem četrām acīm”, “muļķadesa” un citi, kas aicina paraudzīties uz ikdienišķo citādā gaismā un no jauna atklāt savu valodu.”⁷⁵

Frazeoloģisms modernajā izpratnē

Frazeoloģisma termins un jēdziens mūsdienu izpratnē Latvijā parādās Artura Ozola darbos piecdesmitajos gados (manuskripti no 1955. gada) krievu valodas ietekmē. Ozols norāda, ka “frazoloģijas jautājumu atrisināšana ir kļuvusi nepieciešama gan gramātiķiem, gan leksikografiem, gan valodas skolotājiem un tulkotājiem”⁷⁶. Termins iekļūst arī Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas Ozola rakstītajā šķirklī “Frazoloģija”⁷⁷.

Kopš piecdesmitajiem gadiem terminu lieto popularzinātniskajos darbos un arī vairākums Latvijas pētnieku, Alise Laua, Ļubova Orlovska, Elga Kagaine, Mērija Saule-Sleina, Konstantīns Karulis, Jānis Rozenbergs u. c., ārzemēs arī Velta Rūķe-Draviņa⁷⁸, kas izpelnās Edītes Hauzenbergas-Šturmas kritiku: “Un nav šim terminam arī rietumos nākotnes, jo tas nav neko izdevies darinājums, “lēkdams ārā” no jēdzieniskās apkārtnes: psihiskās norises, piemēram, kas būtu psiholoģijas priekšmets, nesaucaču par “psiholoģismiem”, bioloģiskās norises nav “bioloģismi” – kādēļ frazeoloģijas pētīšanas objekti lai būtu “frazoloģismi”?”⁷⁹ Valodniece šo izteicienu apzīmēšanai netieši piedāvā vārdu *izteika*. Rūķe-Draviņa šo domu atspēko.⁸⁰

Termina pieņemšana un iesakņošanās notiek strauji, dažādi citāti rāda, ka to pieņem vairākums tā laika valodnieku.

“...tulkotāju, žurnālistu un citu rakstītāju neizdevušos un bieži vien pat kroplos jaundarinājumus, tāpat **frazoloģismus**, kas nekritiski un verdziski darināti pēc citu valodu parauga arī tais gadījumos, kur pašai latviešu valodai ir savi pilnīgi atbilstoši pilnvērtīgi izteiksmes līdzekļi.”⁸¹

75 <https://www.fold.lv/2015/05/roberta-rurana-izstade-idiomas/>

76 Ozols A. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 1967, 86. lpp.

77 *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne, 1967, 545.-546. lpp.

78 Rūķe-Draviņa V. *Vārds istā vietā: Frazoloģismu krājums*. Stockholma: Daugava, 1974.

79 Hauzenberga-Šturma E. Noderīgs izteiksmes līdzekļu kopojs. *Jaunā Gaita*. Nr. 107, 1976. 49. lpp.

80 Rūķe-Draviņa V. Vēlreiz par latviešu valodas “izteikām”. *Jaunā Gaita*. Nr. 110 (4), 1976. 64.-68. lpp.

81 Feldhūns Ā. Par vārdnīcām un to veidotāju uzdevumiem. *Literatūra un Māksla*. Nr. 49, 07.12.1957.

“[...] šī vārdkopa ir neveiksmīgs veidojums pēc frazeoloģisma “akla tumsa” parauga.”⁸²

“Jāsaskata, jāpētī aktīvie semantiskie procesi vārdu un frazeoloģismu nozīmju maiņā.”⁸³

“[...] nespēja sintaksē, leksikā un frazeoloģismos atbrīvoties no oriģināldarba ietekmes.”⁸⁴

“Ne katrreiz rakstnieku valodā, īpaši frazeoloģismi, patiešām atspoguļo dzīvo tautas valodu.”⁸⁵

“Šeit var būt piederīga frazeoloģismu un stabilu savienojumu lietošana, cīņa pret fražainību un liekvārdību, vienmuļību un pelēcību izteiksmē.”⁸⁶

“Atsevišķiem pamatvārdiem šai vārdnīcā ir doti daudz idiomātisku izteicienu, sakāmvārdu, parunu u. c. frazeoloģismu.”⁸⁷

JĀNIS BRIEDIS par darbu “Latviešu valodas frazeoloģismu vārdnīca”⁸⁸

Domājams, ka jaunā termina pieņemšanu atviegloja gan krievu valodas spiedienu, gan atvasinājuma *frazeoloģisks* jau nostiprinājies lietojums vārdkopās *frazeoloģiskā vārdnīca, materiāls*, kas lietoti jau kopš 20. gadsimta 20. gadiem. Īpaši palīdzējis *frazeoloģiskais izteiciens*, kas veido loģisku pāreju no latviskā *izteiciena* uz *frazeoloģismu*.

“To ievērodami, saprotam, kāpēc mūsu tautas dziesmās tik maz negrozāmu frazeoloģisku teicienu.”⁸⁹

“Vācu valodas iespaids uz latviešu valodu [...] parādās ne tik vien aizņemtos vācu vārdos [...] un zināmos frazeoloģiskos un sintaktiskos savienojumos, bet arī daudzos tā saucamos “tulkojuma aizņēmumos”.”⁹⁰

“Rīgas lielā nozīme latviešu tautas dzīvē nevar neatspoguļoties arī īpašos frazeoloģiskos izteicienos.”⁹¹

“Sakāmvārdi un parunas kā virsbūves kategorija un kā frazeoloģiski izteicieni.”⁹²

“Tā ir mācība par brīvajām jeb sintaktiskajām vārdkopām, kas atšķiramas no saistītajām jeb frazeoloģiskajām vārdkopām.”⁹³

“Līdzās vārdu tulkojumiem doti arī idiomātisko un frazeoloģisku izteicienu skaidrojumi.”⁹⁴

82 Rozenbergs J. Pirmie soļi. *Karogs*. Nr. 9, 01.09.1957.

83 Saule-Sleina M. Par topošajām vārdnīcām. *Literatūra un Māksla*. Nr. 7, 15.02.1958.

84 Ozols J. Tulkotās literatūras augšupeja. *Karogs*. Nr. 11, 01.11.1958.

85 Karulis K. Sabiedrība prasa viensējuma skaidrojošo vārdnīcu. *Latvijas Zinātnieks*. Nr. 5, 26.02.1958.

86 Liepa E. Par rakstu un runas kultūru. *Karogs*. Nr. 10, 01.10.1958., 134.–139. lpp.

87 Jaunami grāmatnīcā. *Jaunais Ceļš*. Nr. 82, 09.07.1959.

88 Labākie zinātniskie darbi. *Padomju Students*. Nr. 27, 20.10.1960.

89 Kauliņš J. Par izloksnēm. *Austrums* 6.1889. 717. sl.

90 Nidermanis M. Lettische Grammatik. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 7.1923. 855.lpp.

91 Ozols A. Rīgas tēls latviešu tautasdziesmās. *Karogs*. Nr. 11, 01.11.1951., 1022.–1029. lpp.

92 Rozenbergs J. Folkloristu zinātniskajā pulciņā. *Padomju Students*. Nr. 17, 11.06.1953.

93 Kociņš A. Jauni filoloģijas zinātņu kandidāti. Emilija Soida. *Padomju Students*. Nr. 16, 29.06.1954.

94 Krievu-latviešu vārdnīca. *Komunisti*. Nr. 99, 22.05.1959.

“[...] nelielais apmērs (10 loksnes) nav ļāvis sniegt plašāku ieskatu latviešu valodas vārdu un jo sevišķi **frazeoloģisko veidojumu** klāstā.”⁹⁵

20. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados saistībā ar dominējošo terminu krievu valodniecībā sākas jauna termina nomaina – *frazeoloģisma* vietā stājas *frazeoloģiskā vienība*: “Iebildumus radīja arī “Mūsdienu latviešu literārās valodas vārdnīcā” izmantotais princips – dot attiecīgās **frazeoloģiskās vienības** pie visiem nozīmīgajiem vārdiem.”⁹⁶

Secinājumi

Frazeoloģijas pamatterminu attīstība latviešu valodā ir bijusi visai sarežģīta un juceklīga, ko ietekmējuši gan ārēji, gan iekšēji faktori. Taču smagais attīstības ceļš ļauj gūt zināmas mācības. Pirmkārt, neskriet pakaļ katram Rietumu vai Austrumu jaunievedumam. Otrkārt, labāk pieņemt starptautisku terminu starptautiskā nozīmē, nevis censties piekārtot kādu latviešu vārdu (*izteiciens, izteika*), kas turklāt radītu atpazīšanas un attulkošanas problēmas. Specializētās terminoloģijas laukos noteiktiem starptautiskiem jēdzieniem, šķiet, vēlams lietot internacionālistus. Internacionalitātes princips attīstītās kultūrvalodās⁹⁷ ir vispārpieņemts, un no tā nevajadzētu vairīties situācijās, kad jēdziena un termina jomā valda neskaidrība.

Šāds stāvoklis neglābjami iespaido valodas parādību atainojumu teorijā un praksē. Nepastāvot jēdzienam un terminam, ir grūti gaidīt korektu un precīzu parādības atspoguļojumu vārdnīcās un mācību grāmatās. Lai gan frazeoloģismi atrodami gandrīz visās lielākajās latviešu vārdnīcās, to atlase un attēlojums ir bijis ļoti dažādi⁹⁸. Līdz 20. gadsimta piecdesmitajiem gadiem parasti lietots apzīmējums *sakāmvārds* (*Prov., Spruechu*) vai arī frazeoloģismi ir šķirkļa sastāvā bez norādēm. No piecdesmitajiem gadiem arvien biežāk frazeoloģismu apzīmēšanai leksikogrāfijā izmantota romba zīme un vārdnīcu ievadā aptuveni ieskicētas frazeoloģisma kontūras: “Aiz romba dotas parunas, **idiomatiskie** izteicieni un bieži sastopami savienojumi.”⁹⁹

Līdzīgi arī citā lielā vārdnīcā, kuras ievadā minēts, ka tā ataino krievu valodas “leksiku un frazeoloģiju”: “Parunas, sakāmvārdi un **idiomātiski** izteicieni doti aiz romba”¹⁰⁰.

95 Kamara L. Sengaidīta vārdnīca. *Literatūra un Māksla*. Nr. 52, 31.12.1959.

96 Stengrevica M. Valodnieku apspriede. *Literatūra un Māksla*. Nr. 27, 09.07.1960.

97 Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 2002, 143. lpp.

98 Veisbergs A. Frazeoloģija un frazeoloģismi – teorija un prakse Milēnbaha-Endzelīna vārdnīcā. *Valsts valodas komisijas Raksti* 8. sēj. Rīga: Zinātne, 2016, 61.–77. lpp.

99 *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950, 5. lpp.

100 *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, 11. lpp.

Avoti un literatūra

1. Aizara A. Tiru latviešu valodu mūsu skolās! *Izglītības Mēnešraksts*. Nr. 7, 01.07.1942, 207.-208. lpp.
2. A. L. Baltu tautas un valodas. *Jaunatnes Vadonis*. Nr. 10., 08.03.1924, 1. lpp.
3. Ancītis K. Aleksandrs Skuja. Rakstniecības teorija (Poētika) vidusskolām. *Sējējs*. Nr. 7, 01.07.1936, 788.-791. lpp.
4. Baldunčiks J. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti – 2*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 23.-35. lpp.
5. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. Genève: Georg et Cie, 1909 [1951].
6. Bally Ch. *Traité de Stylistique Française*. Seconde édition. Paris: Klincksieck, 1909/1951.
7. Bergmane A., Blinkena A. *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga: Zinātne, 1986.
8. Blaus K. Par idiomām. *Literatūra un Māksla*. Nr. 42, 18.10.1953.
9. Blese E. K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 4, 1924. 478.-481. lpp.
10. Blese E. Par valodas pareizību. *Balss*. 30.04.1925.
11. Blese E. Latviešu valodas attīstības posmi. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930. 54.-60. lpp.
12. Burger H., Dobrovolskij D., Kuehn P., Norrick N. R. Phraseology: Subject area, terminology and research topics. In: *Phraseologie*. Vol. 1 H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kuehn, N. R. Norrick (eds.). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007, pp. 10-19.
13. Citu domas. *Latvijas Kareivis*. Nr. 170, 03.08.1927.
14. Cowie A. P. & Howarth P. Phraseology – a Select Bibliography. *International Journal of Lexicography* 9(1), 1996, pp. 38-51.
15. Cowie A. P. Introduction. In: A. P. Cowie (ed.). *Phraseology*. Oxford: Oxford University Press, 1998, pp. 1-20.
16. Cowie A. P. Phraseology. In: Th. Fontanelle (ed.). *Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 163-167.
17. Divas angļu gramatikas latviešiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 5/6, 1938, 691.-696. lpp.
18. Dni. Cittaute rakst. kronika. *Latvis*, Nr. 459, 25.03.1923.
19. Dravnieks J. *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Jelgavā: H. Allunans, 1886.
20. Dravnieks J. *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Ceturtais izdevums. Jelgavā: H. Allunans, 1906.
21. Druskas. *Vestnesis*. Nr. 11, 02.06.1907., 1. lpp.
22. Endzelins J. Vecā Stendera latviešu gramatika un vārdnīca. *Druva*. Nr. 9, 1914. 907.-911. lpp.
23. Endzelins J. Latviešu valoda. *Latvieši*. Rakstu krāj. F. Baloža un P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930, 50.-53. lpp.
24. Endzelīns J. Piezīmes par J. Balčikoņa leišu valodas vārdnīcas II sējumu. *Darbu izlase*. III 2. daļa. Rīga: Zinātne, 1980, 581.-585. lpp.

25. Feldhūns Ā. Par vārdnīcām un to veidotāju uzdevumiem. *Literatūra un Māksla*. Nr. 49, 07.12.1957.
26. Gläser R. Terminological Problems in Linguistics, with Special Reference to Neologisms. *LEXeter '83 Proceedings*. R. K. K. Hartmann (ed.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1984, pp. 345-351.
27. Grabis R., Barbare Dz., Bergmane A. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
28. Grēviņš V. Vairāk uzmanības tulkojumiem. *Literatūra un Māksla*. Nr. 46, 13.11.1949.
29. Grīnblats A. Kas darāms svešvalodā vasaras brīvlaikā. *Padomju Students*. Nr. 21, 23.06.1948.
30. Grīns J. Bērnu grāmata izkoptā valodā. *Daugava*. Nr. 6, 06.1936, 561.-563. lpp.
31. Grīns J. Par rakstnieku leksiku. *Tēvija* 24.10.1942.
32. Haspelmath M. Pre-established categories don't exist. Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology* 11, 2007, pp. 119-132.
33. Haspelmath M. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language* 86 (3), 2010, pp. 663-687.
34. Hauzenberga-Šturma E. Noderīgs izteiksmes līdzekļu kopojums. *Jaunā Gaita* 107, 1976, 49.-51. lpp.
35. Hristea T. Introducere in studiul frazeologiei. *Sinteze de limba romana*, București: Editura Albatros, 1984, pp. 134-160.
36. Iekšzemes ziņas. *Dienas Lapa*. Nr. 58, 13.03.1889.
37. Jaunami grāmatnīcā. *Jaunais Ceļš*. Nr. 82, 09.07.1959.
38. Kalniņš J. Latweeschu frazeoloģijas leetā. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 104, 09.05.1909., 5.-6. lpp.
39. Kamara L. Sengaidīta vārdnīca. *Literatūra un Māksla*. Nr. 52, 31.12.1959.
40. Karulis K. Sabiedrība prasa viensējuma skaidrojošo vārdnīcu. *Latvijas Zinātnieks*. Nr. 5, 26.02.1958.
41. Kauliņš J. Par izloksnēm. *Austrums* 6. 717. 1889. 713.-720. sl.
42. Kociņš A. Jauni filoloģijas zinātņu kandidāti. Emīlija Soida. *Padomju Students*. Nr. 16, 29.06.1954.
43. *Konversācijas vārdnīca* J. Dravnieka izdota. Jelgavā: H. J. Draviņ-Dravnieka apgādība, 1891-1893.
44. *Konversācijas vārdnīca*. 2. sējums. Rīga: RLB Derīgu grāmata nodaļa, 1908.
45. *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.
46. *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
47. *Krievu-latviešu vārdnīca*. *Komunisti*. Nr. 99, 22.05.1959.
48. Labākie zinātniskie darbi. *Padomju Students*. Nr. 27, 20.10.1960.
49. *Latweeschu gramatika*, J. Endselina un K. Muehlenbacha sarakstīta. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgādībā, 1907.
50. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. V, VII. Rīgā: A. Gulbja apgādībā, 1930-1932.
51. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne, 1967.

52. Lehmann Chr. Linguistic concepts and categories in language description and comparison. Chini, Marina & Cuzzolin, Pierluigi (eds.). *Typology, acquisition, grammaticalization studies*. Milano: Franco Angeli, 2018, pp. 27-50.
53. *Lettisches Wörterbuch* von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Riga, Leipzig: Verlag von H. Brutzer und Co, 1880.
54. Liepa E. Par rakstu un runas kultūru. *Karogs*. Nr. 10, 01.10.1958., 134.-139. lpp.
55. Līgotņu J. Grāmatu apskats. *Jaunības Tekas*. Nr. 4, 1927, 317.-318. lpp.
56. Līgotņu J. Grāmatu apskats. *Jaunības Tekas*. Nr. 1, 1929, 14.-15. lpp.
57. Margolis E., Laurence, S. *Concepts: Core Readings*. MIT Press, 1999.
58. Mekons Fr. *Svešu vārdu grāmata: priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā*. Liepāja: V. Niemanis, 1878.
59. Mīlenbahs K. Par latviešu parunu krājumu un izskaidrojumu. *Austrums*. Nr. 1, 1899, 64.-67. lpp.
60. Mīlenbahs K. Lūgums latviešu vārdnīcas lietā. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 133, 1900, 2. lpp.
61. Moravcsik E. A. On linguistic categories. *Linguistic Typology* 20, 2016, pp. 417-426.
62. Nidermanis M. Lettische Grammatik. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 7, 1923, 853.-858. lpp.
63. Ozoliņa J. A. Ko mums dod angļu valoda. *Sieviete*. Nr. 8, 15.09.1924.
64. Ozols A. Rīgas tēls latviešu tautasdziesmās. *Karogs*. Nr. 11, 01.11.1951., 1022.-1029. lpp.
65. Ozols A. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 1967.
66. Ozols J. Tulkotās literatūras augšupeja. *Karogs*. Nr. 11, 01.11.1958.
67. Pabriks J. K. Rakstu darbi vācu valodā - tulkojumi. *Izglītības Mēnešraksts*. Nr. 5, 01.05.1944. 105.-106. lpp.
68. Pārgrozījumi noteikumos par vidusskolu gada pārbaudījumiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 3, 01.03.1925., 335. lpp.
69. Peile E. Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gs. pēdējā ceturksnī. *LVU zinātniskie raksti*. LX sēj. 9. laidniens. Rīga: Zvaigzne, 1967, 277.-314. lpp.
70. *Phraseologia Lettica*. Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. Verfertigt / durch Georgium Mancelium Semgallum / Der H. Schrift Licentiatum &c. Ander Theil. Diesem ist beygefüget das Spruchbuch Salomonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder, 1638.
71. Rītagaisma A. Par idiomām. *Padomju Zeme*. Nr. 58, 15.05.1971.
72. Rozenbergs J. Folkloristu zinātniskajā pulciņā. *Padomju Students*. Nr. 17, 11.06.1953.
73. Rozenbergs J. Pirmie soļi. *Karogs*. Nr. 9, 01.09.1957.
74. Rūķe-Draviņa V. *Vārds īstā vietā: Frazeoloģismu krājums*. Stockholma: Daugava, 1974.
75. Rūķe-Draviņa V. Vēlreiz par latviešu valodas "izteikām". *Jaunā Gaita*. Nr. 110 (4), 1976, 64.-68. lpp.
76. *Saeimas Stenogrammas*. 16.8.1929. 363.-402. lpp.
77. Saule-Sleine M. Par topošajām vārdnīcām. *Literatūra un Māksla*. Nr. 7, 15.02.1958.
78. Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 2002.
79. Stender G. F. *Neue vollstaendigere Lettische Grammatik*. Braunschweig, 1761.

80. Stender G. F. *Lettische Grammatik*. Mitau: Steffenhagen, 1783.
81. Stender G. F. *Lettisches Lexicon*. Mitau, 1789.
82. Stengrevica M. Valodnieku apspriede. *Literatūra un Māksla*. Nr. 27, 09.07.1960.
83. Svenne S. Vārds latvju sieviete. *Rēzeknes Ziņas*. Nr. 98, 11.12.1943., 1.-2. lpp.
84. *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.). Rīga: A. Gulbis, 1926.
85. *Svešvārdu vārdnīca*. Ed. Ozoliņš (sakārt.), J. Endzelīns (red.). Pārlabots un papildināts 2. izdevums. Rīga: A. Gulbis, 1934.
86. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
87. *Vācu-latviešu vārdnīca*. J. Dravnieks (sast.). Rīgā: E. I. Zihmaņa izdevums, 1910.
88. Valdemārs K. *Kreewu-latweeschu-wahzu wardnize*. Русско-латышско-нѣмецкій словарь. Москва: Министерство народного просвещения, 1872.
89. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. V. Skujiņa (atb. red.). Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.
90. Veisbergs A. *Phraseological Borrowing*. Berlin: Logos, 2012.
91. Veisbergs A. Frazeloģija un frazeoloģismi – teorija un prakse Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā. *Valsts valodas komisijas Raksti* 8. sēj. Rīga: Zinātne, 2016, 61.-77. lpp.
92. Vēstules no mazo kulturtautu zemem. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 184, 13.08.1911., 2. lpp.
93. Vidiņš J. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātnes izdevums, 1911.
94. Zeiferts T. *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1993 [1927].
95. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.

•

The torturous development of the notions and terms of phraseology in Latvian

Summary

Development of the terminology domain of Latvian phraseology has been most complicated and torturous. This can be accounted for by several factors: the notion of phraseology in the modern sense is relatively new; even today the notion is obscure and indeterminate, with variable and unstable borders, with deviating interpretations in different schools of linguistics, and often non-identical understanding in different languages. The term *frazeoloģisms* (phraseologism) appeared in Latvian in the 1950s. Before that various other Latvian or borrowed terms were used for this notion: *izteiciens/teiciens* (expression), *paruna* (saying), *sakāmvārds* (proverb), *frāze* (phrase), *idioma/idioms* (idiom), *idiotisms* (idiotism), *stabils savienojums/stabila vārdkopa* (stable word group), etc., often with similarly obscure and diachronically ever-changing meaning.

The formation and modification of the terms related to phraseology reflect real terminology problems where a notion is unclear and is, in essence, not easily definable. Other problems and ramifications are caused by in-vogue terms and the influence of contact languages.

Today the term *frazeoloģisms* has taken root, whereas the term *frazeoloģija* (phraseology) designates a sub-branch of linguistics, also sets of phraseological units, and occasionally a specific, coloured use of language.

The paper reviews the Latvian terms *frazeoloģija*, *idiotisms*, *idioma* (idiom), *frazeoloģisms* and their chronological use and development in lexicographic, popular and media texts.

Keywords: phraseology, idiom, term, notion, Latvian

MĀRA JĒKABSONE

Bibliotēku nozares terminoloģija padomju periodā (1946–1990) – attīstība vai apspiestība

Kopsavilkums

Bibliotekārās terminoloģijas attīstību Latvijā noteica valsts attīstība. Lai gan jau pirmās neatkarības laikā tika izveidots plašs bibliotēku tīkls un iznāca latviešu speciālistu nozares publikācijas, bibliotēku nozares attīstība zinātnes virzienā, t. sk. sistematisks un mērķtiecīgs terminoloģiskais darbs, sākās tikai padomju periodā.

Latvijas bibliotēkzinātne un tās terminoloģija attīstījās kopsolī ar padomju bibliotēkzinātne un tās terminoloģiju cieša ideoloģiskā spiediena un intensīvas krievu valodas dominances apstākļos. Pozitīvi vērtējama bibliotēku nozares intensīvā attīstība šajā laikā: tika izveidots izvērsts bibliotēku un to atbalsta institūciju tīkls, izdots daudz profesionālās literatūras. Diemžēl tas notika vienpusīgi un atrauti no pārējās pasaules attīstības.

Bibliotēku nozares terminu veidošana notika 1969. gadā dibinātajā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā, kas kopš 1974. gada darbojās Latvijas PSR Valsts bibliotēkas (tagad – Latvijas Nacionālā bibliotēka) Zinātniskās pētniecības nodaļas paspārnē.

Padomju laikā Latvijas bibliotēku nozarē notika ļoti aktīvs terminoloģiskais darbs. Vārdnīcu iznāca maz, taču to trūkumu kompensēja periodiskais izdevums "Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini". Diemžēl šī laika bibliotekārajā terminoloģijā dominēja padomju bibliotēkzinātnes terminoloģija. Vairākums terminu tika ņemti no nozares avotiem krievu valodā, kas veicināja krievu valodas aizguvumu izplatīšanos. Taču svarīgi bija tas, ka bibliotekārajai terminoloģijai tika veltīta liela uzmanība un nozares speciālistiem sadarbībā ar valodniekiem izdevās radīt bagātīgu, sazarotu un latvisku nozares terminoloģiju.

Atslēgvārdi: bibliotekārā terminoloģija, bibliotekārās terminoloģijas vēsture, bibliotekārā terminoloģija Latvijā padomju periodā, Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija, bibliotekārās terminoloģijas avoti

Ievads

Terminoloģija ir ikvienas zinātnes pamats un attīstības rādītājs. Bez sakārtotas terminoloģijas nav iespējama pilnvērtīga darbība nevienā zinātnes nozarē.¹ Izstrādāta terminoloģija ir ļoti nozīmīga arī praktiskajā darbībā, jo tikai vienota un saprotama komunikācija, precīzi un nepārprotami jēdzieni nodrošina to, ka veiktais darbs būs kvalitatīvs un produktīvs.

Latvijas kontekstā svarīga ir terminoloģija latviešu valodā. Ja vēlamies attīstīties kā valsts, latviešu valodas lietojums ir izšķirīga izvēle. Ņemot vērā Latvijas vēsturisko attīstību un katrā vēsturiskajā periodā dominējošo valodu (lielākoties vācu vai krievu), kā arī intensīvo angļu valodas invāziju pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, latviešu terminoloģijas izstrāde un nostiprināšana ir būtiska Latvijas valsts nākotnei. Lai vai kādi būtu apsvērumi citvalodu terminoloģijas lietojumam (operatīvāk, ērtāk, reprezentablāk utt.), ir jānovērtē līdzšinējais ieguldījums latviešu terminoloģijas izstrādē un tas jāturpina, jo citas valsts, kur lietot latviešu terminoloģiju, nav un nebūs.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Latviešu valodas nozaru terminoloģijas izstrādes vadlīnijās teikts, ka latviešu valodas nozaru terminoloģijas izstrāde tiek veikta, lai veidotu aptverošu, nozares jēdzienu sistēmai atbilstošu terminu sistēmu latviešu valodā.² Lai nodrošinātu to, ka vienoti un precīzi termini tiek lietoti arī bibliotēku jomā, tiek veidota bibliotekārā terminoloģija. Bibliotēku nozares terminoloģijas veidošanos noteica gan bibliotēku attīstība, gan Latvijas valsts attīstība.

Lai gan bibliotēku pirmsākumi iesniedz vairākus gadu tūkstošus pirms mūsu ēras senā pagātnē, bibliotēkzinātne ir salīdzinoši jauna zinātne, jo kā zinātnes nozare noformējusies tikai 19. gadsimta 2. pusē.³ Par zinātņi (kā patstāvīgu komunikācijas zinātnes apakšnozari) Latvijā tā atzīta 1998. gadā.⁴ Saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2018. gada 23. janvāra noteikumiem Nr. 49 "Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm" komunikācijas zinātne iekļauta sociālo zinātņu zinātnes nozarē "Plašsaziņas līdzekļi un komunikācija", kur viena no apakšnozarēm ir bibliotēkzinātne.⁵

Zinātņu nozares nav iespējams skatīt atrauti citu no citas. Lai veiksmīgi izstrādātu nozares terminoloģiju, ir svarīgi saskaņot to ar saskarnozaru terminiem.⁶ Padomju periodā ciešākās bibliotēkzinātnes saskarnozares bija poligrāfija un

1 Mauliņa Anna. Par dažiem bibliotēku zinātnes pamatjēdzieniem un to terminoloģiskajiem interpretējumiem. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1984.

2 LZA Terminoloģijas komisija. *Latviešu valodas nozaru terminoloģijas izstrādes vadlīnijas*, 2000.

3 *Latvijas enciklopēdija*, 2002, 658. lpp.; Mauliņa Anna. Bibliotēku zinātnes attīstība un vieta zinātņu sistēmā. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1988.

4 Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte. Studiju virziena "Informācijas un komunikācijas zinātnes" pašnovērtējuma ziņojums, 2019, 34.-35. lpp.

5 Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm, 2018.

6 LZA Terminoloģijas komisija. *Latviešu valodas nozaru terminoloģijas izstrādes vadlīnijas*, 2000.

izdevējdarbība, grāmatzinātne jeb grāmatniecība un bibliogrāfija. Bibliotēku darbā ienākot informācijas tehnoloģijām (kas notika jau padomju laikā⁷), par bibliotēku nozares saskarnozarēm kļuva arī informācijas zinātne un datorzinātne (informātika, datorika). Mūsdienās informācijas un komunikācijas tehnoloģiju terminu lietojums bibliotēku nozarē ir ikdiena, taču der atcerēties, ka datortermini bibliotēkzinātnē ienāca jau 20. gadsimta 70. gados.⁸ Par bibliotēku jomai tuvām saskarnozarēm allaž uzskatītas arī arhīvzinātne jeb arhīvistika un muzejzinātne jeb muzeoloģija.

Lai izpētītu bibliotēkzinātnes terminoloģijas situāciju padomju periodā, tika izstudētas daudzas nozares speciālistu publikācijas. Padomju periodā par bibliotēku terminoloģiju īpaši daudz ir rakstījušas izcilās bibliotēku nozares darbinieces Anna Mauliņa (dz. 1939) un Silvija Liniņa (1934–2013). Lai gan objektīvu apstākļu dēļ raksti publicēti, komplimentējot padomju režīmam, tie sniedz plašu ieskatu padomju laika Latvijas bibliotēkārājā terminoloģijā, turklāt daudzas šajos rakstos paustās atziņas ir diezgan progresīvas un aktuālas arī mūsdienās. Diemžēl periods pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nevar lepoties ar kuplu pētījumu un publikāciju skaitu par bibliotēkārā terminoloģiju. Kā jaunākie pētījumi minami: 1) Madaras Kristīnes Parodovskas 2016. gadā aizstāvētais bakalaura darbs “Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijas darbība”⁹, 2) Ainas Štrāles, Māras Jēkabsones, Ineses Kazākas un Intas Virbules raksts “Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam)” Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas jubilejas konferences (Rīga, 2016. gada 11. novembris) krājumā “Terminrade Latvijā senāk un tagad”¹⁰ un 3) Martas Velpes 2018. gadā aizstāvētais bakalaura darbs “Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība”¹¹. Kā redzams, padomju perioda izpētei veltīts tikai M. Velpes darbs, kurš arī ir izmantots šī raksta tapšanā, jo studente ir diezgan detalizēti izpētījusi padomju laikā ļoti aktīvās Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbību. Savukārt publikācija “Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam)” šī raksta kontekstā ir svarīga ar to, ka tajā pirmo reizi tiek noteikti bibliotēku nozares terminoloģijas attīstības periodi un sniegts īss padomju sākumperioda (līdz 1946. gadam) bibliotēkārās terminoloģijas raksturojums. Atbilstoši rakstā dotajam periodu iedalījumam par šīs publikācijas periodu izvēlēts ceturtais periods – Bibliotēku nozares zinātniskā terminoloģija padomju sistēmas ietekmē (no 1946. līdz 1990. gadam). Lai

7 Mauliņa Anna. Bibliotēku zinātnes attīstība un vieta zinātņu sistēmā, 13.–35. lpp.; Rampāne Ilga. *Automatizācija Latvijas Universitātes Bibliotēkā*, 2006.

8 Liniņa Silvija. Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs. *Valodas aktualitātes*, 1987; Liniņa Silvija. Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1979.

9 Parodovska Madara Kristīne. *Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 2016.

10 Štrāle Aina, Jēkabsons Māra, Kazāka Inese, Virbule Inta. Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam). *Terminrade Latvijā senāk un tagad*, 2016.

11 Velpes Marta. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 2018.

precizētu faktus un noskaidrotu citu raksta saturam nepieciešamo informāciju, tika skatītas ne tikai publikācijas un cita pieejamā informācija par bibliotēkzinātņi un tās vēsturi un bibliotekāro terminoloģiju un tās vēsturi, bet arī oriģināldokumenti – publicētie terminu saraksti un vārdnīcas, ar Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbību saistītie nepublicētie materiāli. Raksta autores rīcībā jau ilgāku laiku bija bibliotekārās terminoloģijas padomju perioda izpētes iestrādes, kas izmantotas arī visos trīs iepriekš minētajos pētījumos un prezentētas divās terminoloģijas konferencēs¹².

A. Mauliņa publikācijā “Bibliotēkzinātnes terminoloģija datorizācijas laikmetā” raksta: “Pēdējie 50 okupācijas gadi, kad terminoloģiskā valoda bija krievu valoda, īpaši negatīvi iespaidojuši nacionālās valodas un terminoloģiju.”¹³ Protams, krievu valodas ietekme padomju laikā bija ļoti spēcīga, taču – vai tiešām viss bibliotekārajā terminoloģijā padomju periodā paveiktais ir vērtējams tikai un vienīgi ar mīnuszīmi? Šī raksta mērķis ir no laika atstatuma izvērtēt bibliotēku nozares terminoloģijas darbu padomju periodā un izcelt gan tā laika nodarījumus, gan sasniegumus, kā arī sniegt apkopojosu pārskatu par padomju laikā bibliotekārajā terminoloģijā paveikto.

Bibliotekārās terminoloģijas darba virzieni padomju periodā

Iepazīstoties ar nozares terminoloģijas literatūru, var izvirzīt šādus bibliotekārās terminoloģijas darba virzienus:

- terminu veidošana un apstiprināšana;
- terminu apkopošana, sarakstu un vārdnīcu izdošana;
- konferences, lekcijas, referāti, ziņojumi, priekšlasījumi par nozares terminoloģiju;
- publikācijas par terminoloģijas jautājumiem;
- terminu popularizēšana.

Padomju periodā visiem šiem virzieniem tika pievērsta pienācīga uzmanība, kas pierāda to, ka visi nozares terminoloģijas darba virzieni ir vienlīdz svarīgi un tikai tad, ja tiek nodrošināta aktīva un pilnvērtīga visu darba virzienu īstenošana, var notikt efektīvs un jēgpilns nozares terminoloģijas darbs.

12 Konference “Bibliotēku nozares un saskarnozaru terminoloģija: vēsturiskais un mūsdienu aspekts” 2018. gada 5. oktobrī un pirmās Terminoloģijas komisijas atceres konference “Latviešu terminoloģija simts gadus” 2019. gada 3. oktobrī.

13 Mauliņa Anna. Bibliotēkzinātnes terminoloģija datorizācijas laikmetā. *Starptautiska konference “Latviešu grāmata un bibliotēka, 1525–2000”*, 2000, 185. lpp.

Pirmā bibliotekārās terminoloģijas vārdnīca latviešu valodā

Lai gan bibliotēku darba terminoloģijai pietiekami daudz uzmanības tika veltīts jau Latvijas pirmās neatkarības laikā¹⁴, pirmā bibliotēku jomas terminoloģijas vārdnīca latviešu valodā iznāca 1957. gadā. Tā bija Latvijas PSR Valsts bibliotēkas un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas darbinieces¹⁵ Eiženijas (Jevgeņijas) Peiles (1908–1979) sastādītā “Bibliotekāro terminu vārdnīca” latviešu un krievu valodā¹⁶. Vārdnīcas pamatā ir E. Peiles sastādītais terminu saraksts – aptuveni 300 terminu, kas apstiprināti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā. Kopskaitā vārdnīca ietver ap 1300 terminu bibliotēku un bibliogrāfijas darba jomā, kā arī saskarterminus no grāmatrūpniecības un grāmatzinātnes. Jāuzsver, ka šis darbs bija nozīmīgs ne tikai latviešu, bet arī krievu auditorijai, jo arī krievu valodā tolaik vēl nebija izdota neviena bibliotēku jomas terminoloģijas vārdnīca.¹⁷ Lai gan izdevuma saturs veidots, pilnībā balstoties uz tulkojumiem no padomju krievu bibliotēkzinātnes izdevumiem¹⁸, kā arī tikai daļa vārdnīcā apkopoto terminu ir apstiprināti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā, jāņem vērā, ka E. Peile visu darbu ir veikusi viena pati, tādēļ viņas veikums uzskatāms par izcilu un unikālu pirmreizēju darbu bibliotēku nozares un terminoloģijas vēsturē.

E. Peiles veikuma vērtību apstiprina vārdnīcā atrodamie daudzie veiksmīgie terminu latviskojumi, kas tiek lietoti arī mūsdienās, piemēram, “abonements”, “autorloksne”, “autorzīme”, “bibliotekārā izglītība”, “iespiedziņas”, “kopkatalogs”, “lasītāja karte”, “lasītava”, “norāde”, “piekomplektēšana”, “titullapa”, “uzziņa”, “kumulatīvais bibliogrāfiskais rādītājs”, “novadpētniecības bibliogrāfija”. Uzteicams, ka terminu darināšanā E. Peile veiksmīgi izmantojusi salikteņus, tādējādi radot latviešu valodā iederīgus terminus, atšķirībā no krievu valodas, kur šie termini veidoti no diviem atsevišķiem vārdiem, kas nereti savienoti ar defisi, piemēram, “bibliotēka-automobilis, autobibliotēka”. Daudzviet terminu latviskojumos jūtami krievu valodas terminu latvisko atbilstmju meklējumi, kas ar laiku ir veiksmīgi atrisināti, taču E. Peiles izpildījumā

14 Štrāle Aina, Jēkabsone Māra, Kazāka Inese, Virbule Inta. *Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam)*, 127.-134. lpp.

15 Valstī toreiz valdošās nestabilās politiskās situācijas dēļ E. Peile 1952. gadā pameta darbu Valsts bibliotēkā un sāka strādāt Fundamentālajā bibliotēkā. (Dreimane Jana. *Eiženija Peile*. Npublicēts materiāls; Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. Visi mani vēji pūta. *Bibliotēku Pasaule*, 2004-2006)

16 Peile J. *Bibliotekāro terminu vārdnīca*, 1957; *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: 1. laidniens: bibliotēku katalogi: projekts, 1982; Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.-93. lpp.

17 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: 1. laidniens: bibliotēku katalogi: projekts, 1982; Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.-93. lpp.

18 Visi svarīgākie laikā no 1948. līdz 1960. gadam iznākušie padomju krievu bibliotēkzinātnieku darbi ir E. Peiles tulkojums. (Dreimane Jana. *Eiženija Peile*. Npublicēts materiāls)

redzams, ka latviskā atbilde nav nākusi viegli. Par to liecina gan terminu vārdfornu varianti, gan kalkēšana: “grāmatu kopa (partija)”, “jauniegvumi, jauniegūtās grāmatas, jaunienākušās grāmatas”, “katalogizācija, katalogizēšana”, “katalogizētājs, katalogizators”, “tekošā komplektēšana, kārtējā komplektēšana”. Protams, terminu klāstā daudz padomju režīmam raksturīgu terminu, kas mūsdienās vairs netiek lietoti vai tiek saukti citādi: “bibliotēkārā darba normēšana”, “bibliotēkas masu darbs”, “grāmatu higiēna”, “kolhoza bibliotēka”, “kopējā lasītava”, “lasīšanas plāns”, “lasīšanas vadība”, “masu bibliotēka”.¹⁹

Mūsdienās E. Peiles vārdnīca ir uztverama ne tikai kā nozares vēstures izpētes avots, kur labi redzama bibliotēkārās terminoloģijas attīstība, bet arī kā aizraujoša lasāmviela, kur sastopami interesanti termini, kuri nav izturējuši laika pārbaudi, vai savdabīgas to variācijas, kuras labi izmantojamas terminoloģijas atsvaidzināšanai arī mūsdienās: “bibliofobija”, “bibliofobs, grāmatu nīdējs”, “biblioklepts, grāmatu zaglis”, “bibliologs, grāmatu zinātnes speciālists”, “bibliomāns”, “bibliomānija”, “dāvinājums, velte”, “dēku literatūra, piedzīvojumu literatūra”.²⁰

Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija

Padomju perioda sākumposmā bibliotēku nozares terminoloģijas veidošana lielākoties bija individuāls E. Peiles darbs, kurš pamatā balstījās padomju krievu bibliotēkzinātnes izdevumu latviešu tulkojumu sagatavošanā. Lielākā daļa E. Peiles veidoto bibliotēkārā terminu tika apstiprināta 1946. gadā izveidotajā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā, kur sākotnēji bibliotēku jomas termini tika skatīti kopā ar filoloģijas un filozofijas terminiem.²¹

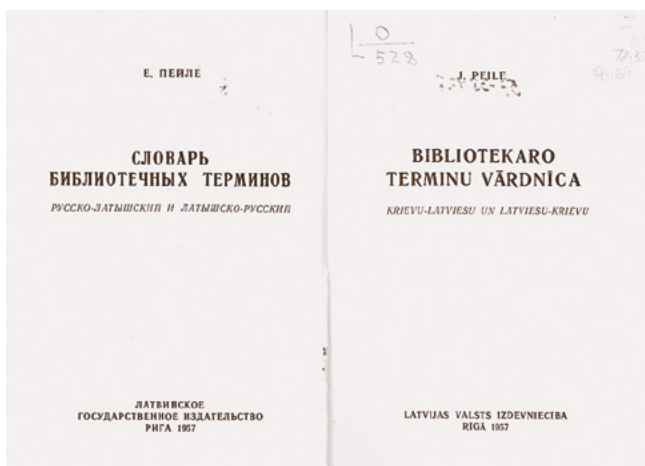
Sistemātiska, saskaņota un vienota bibliotēkzinātnes terminu veidošana sākās tikai 1969. gadā, kad tika dibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija. No 1974. gada apakškomisija darbojās Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas (turpmāk – Valsts bibliotēka, tagadējā Latvijas Nacionālā bibliotēka) Zinātniskās pētniecības nodaļas paspārnē, kur 1975. gadā tika izveidots Terminoloģijas sektors.²² Apakškomisijas darbā un terminu veidošanā līdzdarbojās plašs bibliotēku nozares pārstāvju un speciālistu loks, ne tikai Valsts bibliotēkas darbinieki, taču konceptuāls un stratēģisks Valsts

19 Peile J. *Bibliotēkārā terminu vārdnīca*, 1957.

20 Ibid.

21 Baltiņš Māris. Latviešu terminoloģija septiņos gadu desmitos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*, 2016.

22 Liniņa Silvija. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.; Mauliņa Anna. Jaunākais bibliotēku zinātnes terminoloģijā. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1981.

I. attēls. E. Peiles “Bibliotekāro terminu vārdnīcas” titullapa latviešu un krievu valodā

bibliotēkas atbalsts un Zinātniskās pētniecības nodaļas, īpaši Terminoloģijas sektora darbinieku, ieguldījums bija būtiski svarīgs faktors veiksmīgai bibliotēku nozares terminoloģijas sistēmas izveidei, jo Terminoloģijas sektors veica ne tikai apakškomisijas darba vadīšanu un organizēšanu un nozares terminu vārdnīcu sagatavošanu, bet arī pieņemto terminu popularizēšanu un konsultāciju sniegšanu par nozares terminoloģijas jautājumiem.²³ Apakškomisijas atrašanās divu valstiski nozīmīgu organizāciju – Zinātņu akadēmijas un Valsts bibliotēkas²⁴ – paspārnē veicināja to, ka bibliotēku nozares terminoloģija tika veidota oficiālā un zinātniskā līmenī, iesaistot ievērojamākos nozares speciālistus un nodrošinot aktīvu un produktīvu terminrades sistēmu. Zīmīgi apakškomisijas sākotni raksturo A. Mauliņa: “Nozares terminoloģisko virzienu iezīmēja tā laika Zinātniskās pētniecības nodaļas vadītāja Zina Eglīte, saskaņojot to ar Latvijas Valsts bibliotēkas direktori Ainu Deglavu un Kultūras ministriju, kurā bibliotēku darba problemātiku kūrēja Izolde Brencē, kas apbrīnojamā kārtā spēja tikt galā ar tolaik valdošo smago un politiski orientēto nomenklatūru. Viņa spēja atbalstīt un aizstāvēt bibliotēku nozares intereses. Pētniecības nodaļā bija speciāls terminoloģijas sektors, kuru vadīja Silvija Liniņa.”²⁵

1969. gada 20. martā notika pirmā Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sēde, kurā piedalījās seši jaundibinātās apakškomisijas locekļi: Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītājs Aleksejs Apīnis (1926–2004),

23 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.

24 Tā kā apakškomisijas darbs bija saistīts ar abām šīm institūcijām, apakškomisija tā laika runas un arī rakstu praksē tika saukta gan par Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas, gan Valsts bibliotēkas apakškomisiju. Taču jāizšķir, ka oficiāli apakškomisija bija Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas apakškomisija, savukārt Valsts bibliotēka bija apakškomisijas darba praktiskā īstenotāja. (Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.; Mauliņa Anna. *Jaunākais bibliotēku zinātnes terminoloģijā*, 77.–90. lpp.)

25 Velve Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 64. lpp.

Valsts bibliotēkas Apstrādes un katalogu nodaļas vadītāja Alīna Jansone (1899–1981), Valsts bibliotēkas Zinātniski metodiskā un bibliogrāfiskā darba nodaļas galvenā bibliogrāfe Velta Elza Plēsuma (1930–2013), Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas galvenā bibliotekāre Stefānija Vilciņa (1924–2016), Zinātniski tehniskās bibliotēkas Metodiskā darba nodaļas vadītāja Valentīna Pokratniece un Valsts bibliotēkas direktora vietniece Daile Holšteine (1926–2012).²⁶ Šī sēde apakškomisijas dibināšanas gadā bija arī vienīgā sēde.²⁷ Lai gan visā apakškomisijas darbības laikā lielākā daļa apakškomisijas locekļu bija Valsts bibliotēkas darbinieki, apakškomisijā darbojās un sēdēs piedalījās daudzi speciālisti arī no citām nozīmīgākajām tā laika bibliotēkām, piemēram, Latvijas PSR Zinātniski tehniskās bibliotēkas (vēlāk – Patentu tehniskā bibliotēka, tagad – Latvijas Republikas Patentu valdes Intelektuālā īpašuma informācijas centrs), Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas (vēlāk – Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, tagad – Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka), un ar bibliotēku darbu saistītajām institūcijām: Latvijas PSR Valsts Grāmatu palātas (tagad – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūts), Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Bibliotēkzinātnes un bibliogrāfijas katedras (tagad – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa).²⁸

Līdz pat 1974. gadam Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija darbojās neregulāri, kā arī tās darbība netika plaši popularizēta.²⁹ Sešu gadu darbības sākumposmā – no 1969. līdz 1974. gadam – pavisam kopā notikušas piecas sēdes: viena divas sēdes gadā.³⁰ No 1975. gada, kad apakškomisijas organizēšanas darbu uzsāka Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas Terminoloģijas sektors, apakškomisijas sēdes notika daudz regulārāk. Īpaši ražīgas sēžu skaita ziņā ir 70. gadu beigās – 1977. gadā notika septiņas sēdes, bet 1979. gadā – 11 sēdes. Sēžu skaita rekords sasniegts 1978. gadā – 21 apakškomisijas sēde! Pavisam kopā no 1969. līdz 1989. gadam notikušas 70 sēdes. Tā kā dažu protokolu trūkst, lēšams, ka sēžu skaits varētu būt arī nedaudz lielāks.³¹

Apskatīto terminu daudzums sēdēs bija atkarīgs no dažādiem faktoriem, piemēram, ja pavisam jauna termina apzīmējumam un definīcijai bija vairāki varianti, tas, protams, raisīja garas debates, diskusijā iesaistījās ne tikai apakškomisijas locekļi, bet arī citi nozares speciālisti ārpus apakškomisijas. Vidēji sēdēs aplūkots no padsmīti līdz

26 Velve Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 64. lpp.

27 Ibid.

28 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.

29 Ibid.

30 Velve Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*.

31 Apakškomisijas sēžu uzskaitē lielu darbu savā bakalaura darba pētījumā veikusi M. Velve, uz sēžu protokolu oriģināldokumentu bāzes izveidojot sēžu skaita tabulu sistēmu "Microsoft" izklājlapu programmā "Excel". Šajās tabulās uzskaitītas apakškomisijas sēdes pa gadiem ar informāciju par sēžu dalībniekiem, apspriesto terminu skaitu u. c.

20–30 termiņiem.³² Visi apakškomisijas sēdēs pieņemtie terminu saraksti tika doti apstiprināšanai Terminoloģijas komisijā.

Apakškomisijas darbs tika organizēts, nosakot četru veidu amatus: apakškomisijas priekšsēdētājs, priekšsēdētāja vietnieks, sekretārs un loceklis.³³ Padomju periodā apakškomisijai bijušas tikai divas priekšsēdētājas – D. Holšteine un S. Liniņa. Apakškomisijas sākumposma darbu organizēja un sēdes vadīja D. Holšteine. Lai gan 70. gadu sākuma dokumentos kā apakškomisijas priekšsēdētāja vēl parādās D. Holšteine,³⁴ faktiskā apakškomisijas vadītāja no 1974. līdz 1991. gadam bija S. Liniņa.³⁵ 1973. gada novembrī S. Liniņa uzsāka darbu Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļā, kur viņai tika uzticēta bibliotēku nozares terminoloģijas veidošana.³⁶ Kopā ar otru Terminoloģijas sektora darbinieci A. Mauliņu, kas bija nenogurstoša S. Liniņas kā apakškomisijas priekšsēdētājas vietniece, tika izveidots spēcīgs un vēl šobaltdien daudzās jomās nepārspēts bibliotēku nozares personību tandēms, kurš sniedza nenovērtējamu ieguldījumu gan bibliotēku nozares attīstībā kopumā, gan bibliotekārās terminoloģijas izstrādē, t. sk. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darba organizēšanā. Līdz šim nepārspēts ir arī apakškomisijas sekretārs, Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas darbinieks Raimonds Vanags (dz. 1929), kurš rakstījis teju visus apakškomisijas sēžu protokolus.

Apakškomisijas darbības pirmajos gados sēdēs piedalījās salīdzinoši maz dalībnieku. Ar laiku – kopā ar apakškomisijas darbības intensitāti un regularitāti – auga arī apakškomisijas locekļu skaits. Pavisam kopā padomju periodā apakškomisijas darbā iesaistījušies un sēdēs piedalījušies 30–40 nozares speciālisti, dažbrīd apakškomisijas sastāvam pārsniedzot pat 20 locekļu skaitu. Protams, faktiskais terminoloģijas darbā iesaistīto cilvēku skaits bija daudz lielāks, jo termini tika doti izskatīšanai kolēģiem arī ārpus apakškomisijas, tika piesaistīti valodnieki un citu apakškomisiju locekļi.

Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija ar šādu nosaukumu pastāvēja līdz 1999. gadam. 2000. gadā tā tika pārsaukta par Bibliotēkzinātnes, bibliogrāfijas, grāmatzinātnes un informācijas zinātnes terminoloģijas apakškomisiju.³⁷ Taču jau kopš 80. gadu beigām apakškomisijas darbā bija jūtamas jaunas vēsmas – padomju nozares literatūras un domāšanas veida nomaiņa ar Rietumu pasaules informācijas resursiem un pieredzi, strauja informātikas un datorterminu, kā arī Rietumu bibliotēkzinātnes terminu ienākšana Latvijas bibliotekārās terminoloģijas klāstā, kas

32 Velpe Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*.

33 Pavēle Nr. 6, 1982. g. 14. janv.

34 To apliecina, piemēram, 1974. gada 28. maijā izdotā Valsts bibliotēkas direktores Ainas Deglavas apstiprinātā pavēle, kur D. Holšteine minēta kā priekšsēdētāja, bet S. Liniņa kā priekšsēdētājas vietniece. (Pavēle Nr. 23, 1974. g. 28. maijā)

35 Dreimane Jana. Silviņa Liniņa. Npublicēts materiāls; Liniņa Silviņa, Mauliņa Anna. Visi mani vēji pūta. *Bibliotēku Pasaule*, 2004-2006)

36 Dreimane Jana. *Silviņa Liniņa*. Npublicēts materiāls.

37 Velpe Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*.

objektīvi pieprasīja gan apakškomisijas nosaukuma, gan sastāva izmaiņas. Pārmaiņu laiku labi ilustrē apakškomisijas locekles – apakškomisijas darbības sākumā Valsts bibliotēkas Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas sektora vadītājas, vēlāk Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Bibliotēkzinātnes un bibliogrāfijas katedras profesores – Baibas Sporānes (dz. 1943) teiktais: “Pēc tam vairs nekas nenotika. Jo, redziet, tā bija pārorganizēšanās, pārtapšana, aiziešana prom no Austrumiem un mēģināšana pietuvoties Rietumiem.”³⁸

Par spīti vēlākajos gados valdošajai nereti nekritiskajai attieksmei pret Rietumu pieredzi un dažreiz absolūti negatīvajam nolieģumam pret padomju laikā paveikto, šobrīd mums ir augstu jānovērtē, ka padomju periodā izveidotā Terminoloģijas komisijas apakškomisiju sistēma tika saglabāta. Protams, var vēlēties raitāku jauno terminu pieņemšanu, kā arī lielāku kontaktu ar sabiedrību gan domājot par terminu pieņemšanu, gan to popularizēšanu, taču kopumā izveidotā sistēma ir uzskatāma par veiksmīgu, jo nodrošina sistēmisku, zinātnisku un vienotu terminoloģiju valsts valodā.

Terminu veidošanas process

Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas mērķis bija radīt zinātniski pamatotu un efektīvu bibliotēku nozares terminu sistēmu, kas nodrošinātu nozares speciālistu apstiprinātus un ieteiktus, precīzus, saprotamus un pieejamus terminus, lai tos savā darbā varētu izmantot ikviens bibliotēku jomā strādājošais. Apakškomisijas uzdevums bija apstiprināt un nodot publiskai lietošanai nozares terminoloģijas latviskos ekvivalentus. Darbs sākās ar terminu un to latvisko atbilstmju ievākšanu un apkopošanu, tālāk sekoja terminu apspriešana un lēmuma pieņemšana – apakškomisijas izvēlēto terminu apstiprināšana. Ilustrācijai – B. Sporānes teiktais par darba norisi apakškomisijā: “Sasēdās visi ap galdu. Lūk, mums ir tāds termins, ko jūs par to domājat?”³⁹

Nozares termini tika atlasīti no dažādiem materiāliem:

- publicētajiem terminoloģiskajiem izdevumiem, t. sk. vārdnīcām;
- profesionālās literatūras – grāmatām un rakstiem periodiskajos izdevumos, t. sk. mācību grāmatām;
- standartiem;
- dažādiem nozares dokumentiem un publikācijām: mācību programmām, metodiskajiem materiāliem, instrukcijām, bibliotēku gada pārskatiem u. tml.;
- speciālistu runas prakses;
- citu nozaru, t. sk. saskarozaru, literatūras un terminu vārdnīcām.

38 Velpe Marta. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*.

39 *Ibid.*, 32. lpp.

Saprotams, ka lielākā daļa terminu tika aizgūta no krievu valodas, tulkojot un skaidrojot padomju laika nozares izdevumus, kas visi sākotnēji tika izdoti krievu valodā. Tulkojot šo literatūru un ieviešot bibliotēku darbā šajā literatūrā paustās prasības un ieteikumus, bija nepieciešamība pēc jēdzienu tulkojumiem latviešu valodā. Par padomju sistēmas ietekmi uz nozares terminoloģijas darbu Latvijā liecina B. Sporānes teiktais: “Cik mēs paskatījāmies krievu valodā, un galvenokārt jau vadījās, mēģinot pārtulkot to, kas ir, un skatīties, vai mums tas tulkojums ir pieņemams. Nebija tā, ka pašas izgudrojām savus terminus. Tas viss jau atkal bija lielajā sistēmā.”⁴⁰

Padomju sistēmas negatīvo iespaidu kompensēja apakškomisijas sēdēs valdošā pozitīvā un domas raisošā gaisotne. Gan apakškomisijas vadībai, gan locekļiem bija enerģiska un atbalstoša attieksme kā pret savu darbu, tā citam pret citu. Nereti apakškomisijas darbā termina apzīmējumam un skaidrojumam radās vairāki varianti, kas raisīja karstas diskusijas, taču lielu strīdu nebija, visas diskusijas tika atrisinātas, argumentējot savu viedokli, jo apakškomisijā iesaistītie cilvēki bija nozares profesionāļi un visiem bija viens mērķis – veidot skaidru un saprotamu bibliotekāro terminoloģiju.⁴¹ Kā savās atmiņās atzīst B. Sporāne: “Mums nebija nekādas asas diskusijas, jo mēs lielākā vai mazākā mērā bijām viena lauka racēji. Mums jau tās domas bija apmēram vienādas. [...] Tāpēc man liekas, ka īpašu strīdu nebija, jo mēs gribējām vienu, to labāko. Pastrīdējāmies, bet beigās tomēr nonācām pie viena.”⁴²

Bibliotekārās terminoloģijas darba rezultāts

Redzamākais padomju laika bibliotekārās terminoloģijas rezultāts ir vārdnīcas un terminu saraksti, kas ir autoritatīvs produkts un nenoliedzami sekmēja ne tikai terminu pieejamību un izmantojamību latviešu valodā, bet arī veicināja visas nozares attīstību un ielika stingru pamatu tālākai nozares terminoloģijas virzībai. Jāpiebilst, ka bibliotēkzinātne savu terminu veidošanā allaž ir cieši sadarbojusies ar Terminoloģijas komisiju, jo teju viss līdz šim izdoto nedaudzo bibliotēku nozares terminu vārdnīcu saturs ir saskaņots ar Terminoloģijas komisiju.

Nozīmīgs Terminoloģijas komisijas apstiprināto terminu publicitātes avots ir Terminoloģijas komisijas biļeteni. Laikā no 1949. līdz 1993. gadam iznākuši 63 izdevumi. Līdz 1985. gadam (55. biļetens) visi Terminoloģijas komisijas biļeteni tika publicēti “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs”, 56.–63. biļetens iznāca jau kā atsevišķi izdevumi.⁴³ Bibliotēkzinātnes termini rodami 8. biļetenā, kas izdots 1950. gadā (kopā ar folkloristikas terminiem), un 42. biļetenā, kas izdots 1976. gadā (kopā ar

40 Velpe Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 33. lpp.

41 Ibid.

42 Ibid., 60. lpp.

43 Skujiņa Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, 2002, 200. lpp.

grāmatzinātnes un bibliogrāfijas terminiem).⁴⁴ 1950. gadā izdotajā Terminoloģijas komisijas biļetenā publicētie termini ir Valsts bibliotēkas darbinieces E. Peiles darba rezultāts – viņas veidotie termini no krievu bibliotēkzinātnes darbu tulkojumiem latviešu valodā.⁴⁵

Izdevums “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini”

No 1976. līdz 1994. gadam iznāca Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas sagatavotais laidieni – ieteicamo bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu saraksts “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini”⁴⁶, kas ietvēra Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sēdēs apspriestos, pieņemtos un ieteiktos terminus. Apakškomisijas sēdēs tika apspriesti un laidienos tika iekļauti ne tikai bibliotēkzinātnes un bibliogrāfijas termini, bet arī grāmatzinātnes, informātikas un citu saskarnozaru termini.⁴⁷ Laidieni tika izdoti gan pēc katras apakškomisijas sēdes, gan apvienoja visu attiecīgajā gadā notikušo sēžu darba rezultātu. Piemēram, pirmajā laidienā bija iekļauti 1976. gada 18. marta sēdē apspriestie termini, bet ceturtajā laidienā – visu trīs 1976. gada sēžu apkopojums. Pavisam kopā iznāca 36 laidieni. Izdevumā tika uzrādīti termini latviešu un krievu valodā bez skaidrojumiem. Sākumā tikai alfabētisks saraksts, vēlāk arī dažādas tematiskās grupas (pārsvarā no PSRS Valsts standartiem). Ar 11. laidieni (1979. gads) sākts uzrādīt terminu ekvivalentus arī angļu un vācu valodā. Vidējais laidiena apjoms – 23 lappuses (10–46 lappuses). Pēdējos laidienos redzams lielisks sadarbības piemērs, ko derētu izmantot arī mūsdienās: 34. un 35. laidienā ietvertie termini pārstāv datorzinātni un aizgūti no Terminoloģijas komisijas Informātikas apakškomisijas materiāliem, taču apspriesti un pieņemti arī Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā; 36. laidienā iekļauto terminu saraksts veidots, atsaucoties uz bibliotēku speciālistu pieprasījumiem, kas saistīti ar izmaiņām bibliotēku darbā Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. Šie piemēri lieliski ilustrē, kā iespējams gūt saikni gan ar saskarnozarēm, gan nozares auditoriju – terminu lietotājiem.

Lai sagatavotu šos terminu laidienus, tika veidota terminu kartotēka. Tālāk atbilstoši katra laidiena vajadzībām tika sagatavoti šķirklju saraksti. Katru laidiena projektu rediģēja un izskatīja zinātniskais redaktors, kā arī tie tika apspriesti apakškomisijas sēdēs, pieaicinot visus nepieciešamos speciālistus. Pēc laidiena projekta

44 Skujiņa Valentina. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, 2002, 200. lpp.

45 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.–93. lpp.

46 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini, 1976–1994*.

47 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.

apstiprināšanas tā sastādītāji veica nepieciešamos labojumus, un tikai tad laidieni tika nodoti drukāšanai.⁴⁸

1975. gadā iznāca neliels atsevišķs Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā pieņemto terminu apkopojums “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini”⁴⁹, kas ietvēra laikā no 1969. līdz 1974. gadam pieņemto terminu sarakstu latviešu un krievu valodā, kā arī mazu pielikumu ar atsevišķu terminu skaidrojumiem.

Citi terminu saraksti un vārdnīcas

1975. gadā iznāca neliels bibliotēku fondu⁵⁰ terminiem veltīts saraksts⁵¹, kas ietvēra bibliotekāros terminus par bibliotēku fondiem krievu un latviešu valodā. Saraksts publicēts kā projekts topošajai terminu vārdnīcai.

1976. gadā atsevišķs Terminoloģijas komisijas biļetens (Nr. 42) tika veltīts tieši bibliotēku nozares terminiem⁵²: Terminoloģijas komisijas pieņemto grāmatzinātnes, bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu saraksts, kas veidots, nedaudz paplašinot divos PSRS Valsts standartos uzrādīto terminu klāstu, kā arī no jaunākās nozares literatūras un speciālistu runas prakses ekscerpēto materiālu. Terminu saraksts dots latviešu un krievu valodā.⁵³

1982. gadā Valsts bibliotēka laida klajā sadarbībā ar lielākajām valsts (tolaik – republikas) bibliotekārajām un bibliogrāfiskajām iestādēm un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtu sastādīto terminoloģijas vārdnīcu, kas tika apzīmēta kā projekts, – “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini. 1. laidieni. Bibliotēku katalogi”⁵⁴. Vārdnīca ietvēra 467 ar bibliotēku katalogiem saistītus terminus un terminoloģiska rakstura vārdkopas latviešu, krievu, angļu un vācu valodā, ar to skaidrojumiem latviešu valodā. Visi izdevumā iekļautie termini apstiprināti ne tikai Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā, bet arī Terminoloģijas komisijā. Galvenie temati: klasificēšana, priekšmetošana, indeksēšana, katalogizēšana, bibliogrāfiskā aprakstīšana u. tml.

1992. gadā iznāca ieteicamo bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu kumulatīvais saraksts⁵⁵, kas ir apkopojošs no 1976. līdz 1990. gadam izdoto laidieņu “Bibliotekārie

48 Instrukcija “Bibliotekāro terminu vārdnīcas” autoriem un redaktoriem. Npublicēts materiāls.

49 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Terminoloģijas komisijā pieņemtie termini no 1969. līdz 1974. g., 1975.

50 Tagad padomju laikā lietotā termina “bibliotēku fondi” vietā tiek lietots termins “bibliotēku krājums”. Aut. piez.

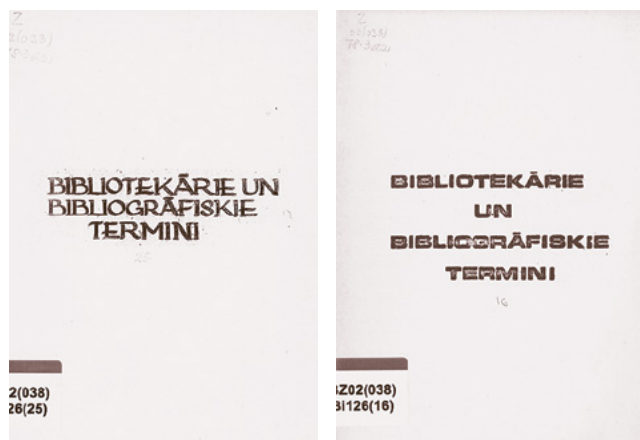
51 *Bibliotekāro terminu vārdnīca: šķirķļu saraksts: bibliotēku fondi*: projekts, 1975.

52 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 42. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976.

53 Ibid.

54 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: 1. laidieni: bibliotēku katalogi: projekts, 1982.

55 Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: kumulatīvais saraksts*, 1992.

2. attēls. Izdevuma “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini” 25. un 16. laidiena vāks

un bibliogrāfiskie termini” izdevums: Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas 15 darba gados apstiprinātie nozares termini latviešu un krievu valodā. Domājams, ka šādi terminu apkopojumi būtu ļoti noderīgi arī mūsdienās.

Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sagatavotajos terminu sarakstos atrodams daudz veiksmīgu terminu latviskojumu, kas nav zaudējuši aktualitāti arī mūsdienās, piemēram, “bibliogrāfiskais ieraksts”, “bibliogrāfiskā konsultācija”, “depozitārijs”, “dublets”, “filiālbibliotēka”, “indeksēšanas dziļums”, “informācijas meklēšanas sistēma”, “līdzautors”, “mašīnkatalogizēšana”, “mijnorāde”, “palīgapraksts”, “pamatapraksts”, “priekšmetošana”, “pieprasījuma ceļš”, “paralēlnosaukums”, “speciālistu informatīvās vajadzības”, “šifrs”, “šifrēšana”, “pāršifrēšana”, “titullapa”.⁵⁶

Protams, terminu klāstā daudz padomju režīmam raksturīgu terminu, kas mūsdienās vairs netiek lietoti vai tiek saukti citādi: “aizliegts izdevums”, “bibliotekārā darba normēšana”, “bibliotēku kolektors”, “ieteicošā bibliogrāfija”, “kataloga kartīte”, “kataloga noformēšana”, “katalogu propaganda”, “masu informēšana”, “metodiķu brigādes izbraukums”, “mikrofilmotēka”, “operācijas laiks”, “prioritārā apkalpošana”, “studentu kopmītnes bibliotēka”, “tautas bibliotekārs”.⁵⁷

Dāžiem padomju laika bibliotēku nozares terminiem diemžēl vēl aizvien nav izdevies atrast piemērotu mūsdienu variantu. Tādi termini ir, piemēram, “bibliogrāfiskais uzziņu aparāts” un “uzziņu meklēšanas aparāts”. Taču vairākus padomju

56 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: 1. laidieni: bibliotēku katalogi: projekts, 1982; *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Terminoloģijas komisijā pieņemtie termini no 1969. līdz 1974. g., 1975; *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini, 1976-1994*; *Bibliotekāro terminu vārdnīca: šķirklju saraksts: bibliotēku fondi*: projekts, 1975; Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: kumulatīvais saraksts, 1992.

57 Ibid.

3. attēls. No 1976. līdz 1990. gadam izdoto laidieņu “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini” apkopojošais izdevums (pa kreisi) un vārdnīca “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini. 1. laidieņš. Bibliotēku katalogi”

laika terminu sarakstos iekļautos terminus pilnīgi noteikti var izmantot mūsdienu terminu klāsta papildināšanai vai atsvaidzināšanai: “albumkatalogs”, “bērnu rotaļbibliotēka”, “bibliotekārā iedarbe”, “bibliotēkas ekonomiskais efekts”, “bibliotekārais punkts, bibliopunkts”, “bibliotekārā cikla ritmiskums”, “brīvais fonda kārtojums”, “informācijas patērētājs”, “kabineta bibliotēka”, “sporādisks apmeklējums”.⁵⁸ Kādēļ gan “automatizēto indeksēšanu” nevarētu saukt par “autoindeksēšanu”, “aprakstīšanu” par “apraksti”, bet “grāmatas ceļu” par “grāmatas gaitu”?

Lai gan unikālā, līdz šim nepārspētā S. Liniņas un A. Mauliņas sastādītā terminoloģiskā skaidrojošā vārdnīca “Bibliotēku fondi un katalogi”⁵⁹ iznāca 1993. gadā, lielākā daļa šajā izdevumā iekļauto terminu ir padomju laika mantojums šī vārda labajā nozīmē. Šajā kontekstā ir svarīgi zināt, ka Latvijas bibliotēku nozares terminologiem padomju laikā bija gana ambiciozi plāni – bija iecerēts izdot apjomīgu bibliotekāro terminu vārdnīcu vairākās daļās un četrās valodās (latviešu, krievu, angļu un vācu), aptverot visplašāko nozares un saskarnozaru tematiku.⁶⁰

58 *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: 1. laidieņš: bibliotēku katalogi: projekts, 1982; *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Terminoloģijas komisijā pieņemtie termini no 1969. līdz 1974. g., 1975; *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini, 1976-1994*; *Bibliotekāro terminu vārdnīca: šķirklju saraksts: bibliotēku fondi*: projekts, 1975; Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*: kumulatīvais saraksts, 1992.

59 Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotēku fondi un katalogi*, 1993.

60 *Bibliotekāro terminu vārdnīca*: prospekts. Npublicēts materiāls; Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.-93. lpp.

Standarti

Nozīmīgs nozares terminoloģijas papildināšanas avots ir profesionālā standartizācija.⁶¹ Parasti tā ir starptautisku standartu pārņemšana, retāk – nacionālu standartu izstrāde. Ir lietišķie standarti, kas reglamentē darba procesus, un terminoloģiskie standarti, kas nosaka terminu sistēmu. Nereti terminu skaidrojumi standartos atšķiras no to izklāsta terminoloģiskajās vārdnīcās. Tas tāpēc, ka vārdnīcās iekļautie skaidrojumi parasti ir vispārīgāki, daudznozīmīgāki, jēdziena saturu aptverošāki, ar plašāku izmantojamību. Savukārt standartu terminu skaidrojumi lielākoties ir pielāgoti konkrēta standarta darbības laukam.⁶²

Pirmie standarti bibliotēku jomā Latvijā uz PSRS Valsts standartu bāzes parādījās 20. gadsimta 60. gadu otrajā pusē.⁶³ Tajos bija iekļauti arī attiecīgās standartizējamās jomas termini. 1978. gadā PSRS tika izveidota Informācijas, bibliotēku un izdevniecību darba standartu sistēma (*Sistema standartov po informacii, bibliotechnomu i izdatelskomu delu, SIBID*)⁶⁴. Šīs sistēmas ietvaros tika izdoti arī terminoloģijas standarti. Visi šajā sistēmā izdotie standarti un tajos lietotie termini tika apspriesti Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sēdēs un pieņemtie to latviskie ekvivalenti publicēti “Bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu” laidienos.⁶⁵

Terminu popularizēšana, t. sk. publikācijas un konferences

Visos laikos ir svarīga ne tikai terminoloģijas izveide, bet arī tās popularizēšana, lai izveidotie termini nepaliktu tikai terminu krājumos, bet tiktu arī lietoti ikdienā. Padomju periodā terminu popularizēšana tika saukta par pareizas terminoloģijas propagandu un ieviešanu.⁶⁶ Viens no S. Liniņas atzinumiem ir, ka šis darbs jāveic regu-

61 Liniņa Silvija. Bibliotekārās terminoloģijas standartizācija. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1986; Liniņa Silvija. Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas. *E. Drezena (1892-1992) piemiņai veltītā starptautiskā terminoloģijas konference “Terminoloģijas zinātne: stāvoklis un perspektīvas”*, 1992; Liniņa Silvija. Jaunākais bibliotēku fondu zinātnes terminoloģijā. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1988; Mauliņa Anna. *Bibliotēkzinātnes terminoloģija datorizācijas laikmetā*, 181.-189. lpp.

62 Mauliņa Anna. Profesionālā standartizācija un terminoloģija. *Seminārs “Starptautiskie standarti Latvijas bibliotēku praksē”*, 2001.

63 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās terminoloģijas standartizācija*, 93.-104. lpp.

64 Šajā sistēmā izdotie standarti veidoti, saskaņojot tos ar tā laika Starptautiskās standartizācijas organizācijas (*International Organization for Standardization, ISO*) standartiem. (Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.-93. lpp.; Liniņa Silvija. *Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas. Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1993)

65 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.-93. lpp.

66 *Ibid.*; Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.-73. lpp.

lāri un aptverot pēc iespējas plašāku speciālistu loku, kā arī izmantojot gan rakstveida, gan mutiskas metodes.⁶⁷ Var izšķirt trīs galvenās nozares terminoloģijas popularizēšanas metodes padomju periodā: 1) Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sagatavoto terminu sarakstu izsūtīšana bibliotēkām un citām ar bibliotēku darbu saistītajām institūcijām; 2) nozares terminoloģijas speciālistu lekcijas un priekšlasījumi dažādos bibliotēkāju profesionālās pilnveides pasākumos; 3) nozares terminoloģijas speciālistu konsultācijas.

Tomēr, neskatoties uz aktīvo Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas un Valsts bibliotēkas Zinātniski pētnieciskās nodaļas Terminoloģijas sektora darbu, bibliotēkārās terminoloģijas ikdienas lietojumā bija problēmas, kas vairākumā gadījumu skaidrojamas ar psiholoģiskiem faktoriem, kuri vērojami arī mūsdienās: neinformētība, konservatīvisms, tradīcijas, ieradumi, valdošās citvalodas ietekme u. c.⁶⁸ Situāciju raksturo S. Liniņa: "Lai gan darbs izvērstis samērā plaši, terminoloģijas ieviešanā vērojamas dažādas grūtības. Viens no iemesliem – nepietiekama speciālistu informētība; bieži vainojama psiholoģiskā barjera neoloģismu uztverē, kā arī terminu lietošanas tradīcijas dažādos kolektīvos."⁶⁹

Blakus tradicionālajai iepriekš minētajai terminu popularizēšanai padomju periodam bija raksturīga kontrole: "Lai sekmētu pareizas terminoloģijas lietošanu publikācijās un speciālistu leksikā, Valsts bibliotēkas terminologi veic izlases (daļējo) terminoloģisko kontroli, t. i., izlases kārtā tiek pārskatītas publikācijas par bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas zinātnes jautājumiem"⁷⁰. Tomēr secināms, ka šai kontrolei netika veltīts pārāk daudz pūļu, jo arī padomju periodā bija vērojams cilvēkresursu un laika trūkums pilnīgi visu darba procesu nodrošināšanai: "Liels trūkums ir tas, ka nav speciālu dienestu, kas nodrošinātu terminoloģisko kontroli dažādos resursos."⁷¹

S. Liniņa izvirza domu, ka terminoloģijas lietojuma problēmu atrisināšanu sekmētu terminoloģijas standartizācija, jo Terminoloģijas komisijas un Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas apstiprinātajiem terminiem ir ieteicots raksturs, kamēr valsts standarti ir normatīvs dokuments.⁷² Tomēr, raugoties arī no mūsdienu pozīcijām, jāsecina, ka visefektīvākais veids, kā panākt to, lai bibliotēku speciālisti lietotu vienotu un korektu terminoloģiju, ir izglītošana un informācijas pieejamība par aktuālajiem terminiem.

67 Liniņa Silvija. Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR, 61.–73. lpp.

68 Baltiņš Māris. *Latviešu terminoloģija septiņos gadu desmitos*, 9.–19. lpp.; Liniņa Silvija. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.–93. lpp.; Skujiņa Valentīna. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 2007.

69 Liniņa Silvija. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 92. lpp.

70 Ibid.

71 Ibid.

72 Liniņa Silvija. *Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 86.–93. lpp.

Lai gan par bibliotēku nozares terminoloģijas jautājumiem padomju periodā diezgan regulāri tika rakstīts nozares izdevumos, arī tajā laikā tika uzskatīts, ka pētījumu skaits par nozares terminoloģiju nav pietiekams.⁷³ Vairākums publikāciju bija lasāmas nozares turpinājumizdevumā “Bibliotēku zinātnes aspekti”, kuru izdeva Valsts bibliotēka. Lielākoties šo publikāciju autores bija S. Liniņa un A. Mauliņa. 1960. gadā izdotajā “Fundamentālās bibliotēkas Rakstu” pirmajā sējumā publicēts E. Peiles raksts “Daži diskutējumi bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas jautājumi un E. Šamurina “Grāmatu zinātnes terminu vārdnīca””⁷⁴. Taču šīs arī ir vienīgās tā laika nozīmīgākās publikācijas par bibliotēku nozares terminoloģiju.

Kā atzinusi S. Liniņa: “Viens no iedarbīgākajiem pasākumiem, kas pievērs plaša speciālistu loka uzmanību bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas izveidei, ir zinātniski teorētiskas konferences.”⁷⁵

Latvijā padomju periodā notikušas divas bibliotēku nozares terminoloģijas konferences:

- zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas” 1979. gada 28. un 29. novembrī⁷⁶;
- zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas” 1986. gada 18.–19. decembrī⁷⁷.

Abas konferences notika Rīgā, un tās organizēja Valsts bibliotēka. Īpaša loma konferences organizēšanā bija bibliotēkas Zinātniski pētnieciskās nodaļas Terminoloģijas sektora darbiniekiem, sevišķi S. Liniņai, kas uzskatāma par bibliotēku terminoloģijas konferenču tradīcijas aizsācēju Latvijā.⁷⁸

1979. gada konferencē piedalījās 240 dalībnieki, tika nolasīti septiņi referāti un seši ziņojumi. Runātāju vidū bija pārstāvji no toreizējās PSRS Valsts bibliotēkas, Maskavas Valsts kultūras institūta, Lietuvas PSR Valsts bibliotēkas, Armēnijas PSR Valsts bibliotēkas u. c. Latviju konferencē kopā ar dažiem citiem latviešu referentiem pārstāvēja S. Liniņa, A. Mauliņa un igauņu izcelsmes latviešu terminologs, Latvijas

73 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR*, 61.–73. lpp.

74 Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. *Fundamentālās bibliotēkas raksti. 1. sēj.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1960, 187.–205. lpp. Raksts publicēts krievu valodā – aut. piez.

75 Liniņa Silvija. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs*, 91. lpp.

76 Konferences tēzu krājums (krievu valodā): *Aktualnye problemy terminologii bibliotecnogo dela: mezhpublikanskaja nauchno-teoreticheskaia konferencija: tezisy dokladov i soobshhenij: Riga, 28-29 nojabrja 1979 g.* Gosudarstvennaja ordena Lenina biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina, Gosudarstvennaja biblioteka Latvijskoj SSR imeni V. Lacisa. Moskva, 1979. 35 s.; konferences rakstu krājums (krievu valodā): *Aktualnye problemy terminologii bibliotecnogo dela: sbornik nauchnyh trudov.* Gosudarstvennaja biblioteka SSSR im. V. I. Lenina. Moskva, 1981. 126 s.

77 Konferences tēzu krājums (krievu valodā): *Aktualnye problemy terminologii bibliotecnogo dela: respublikanskaja nauchno-teoreticheskaia konferencija: Riga, 18-19 dekabrja 1986 g.: tezisy dokladov i soobshhenij.* Gosudarstvennaja biblioteka Latvijskoj SSR im. V. Lacisa; sost. S. Liniņa i R. Vanags. Rīga, 1986. 44 s.; konferences rakstu krājums (krievu valodā): *Aktualnye problemy terminologii bibliotecnogo dela: sbornik nauchnyh trudov.* Gosudarstvennaja biblioteka Latvijskoj SSR im. V. Lacisa. Rīga, 1989. 147 s.

78 Dreimane Jana. *Silvija Liniņa*. Nepublicēts materiāls.

Valsts universitātes Zinātniskās bibliotēkas (tagadējā Latvijas Universitātes Bibliotēka) darbinieks Tenu Karma (1924–2014). Konferences apskats lasāms R. Vanaga publikācijā “Starprepublikāniska zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas”” izdevuma “Bibliotēku zinātnes aspekti” 1981. gada laidienā, kur konference izcelta kā ļoti nozīmīgs sasniegums ne tikai Latvijai, bet arī visai Padomju Savienībai: “Šajā konferencē pirmo reizi vissavienības mērogā rezumēja sasniegumus bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu izveidē, unificēšanā, standartizēšanā un terminoloģisko vārdnīcu sastādīšanā, apmainījās ar pieredzi un noteica turpmākās terminoloģisko pētījumu perspektīvas.”⁷⁹

Arī 1986. gada konferencē piedalījās dalībnieki ne tikai no Latvijas, bet arī no Krievijas, Lietuvas un Igaunijas. Latvijū kopā ar dažiem citiem latviešu referentiem atkal pārstāvēja S. Liniņa, A. Mauliņa un T. Karma. Konferences laikā jūtāmās pirmatmodas noskaņas raksturo citāts no A. Mauliņas atskata uz konferenci laikrakstā “Literatūra un Māksla”: “Referātos un ziņojumos tika skarti arī daži citi problemātiski bibliotekārās terminoloģijas jautājumi. Ierosinājums atteikties no termina “darbs ar lasītājiem” un aizstāt to ar apzīmējumu “bibliotekārā apkalpošana” neguva gaidīto atsaucību, toties ieteikums termina “masu bibliotēka” vietā lietot “tautas bibliotēka” tika atbalstīts. Priekšlikums pārdēvēt V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēku par Nacionālo bibliotēku izraisīja diskusiju.”⁸⁰

Bibliotēku nozares terminoloģijas personības

Nozīmīgākās personības Latvijas bibliotekārājā terminoloģijā padomju periodā neapšaubāmi ir: E. Peile, kas uzskatāma par pirmo bibliotēku nozares terminoloģi Latvijā; izcilās bibliotēku nozares un terminoloģijas darbinieces S. Liniņa un A. Mauliņa; entuziastiskais Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sekretārs un protokolists R. Vanags un erudītais nozares terminologs T. Karma, kā arī Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas vadītāja Zina Eglīte (1925–2012)⁸¹, kurai liela nozīme ir ne tik daudz terminoloģijas veidošanā, cik terminoloģijas virziena atbalstīšanā, kas nebūt nav mazsvarīgi.

Kā nākamos var minēt Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas locekļus, kuri sniedza lielu ieguldījumu terminu veidošanā tieši kā savas jomas speciālisti: A. Apīnis, V. Pokratiece, V. E. Plēsuma, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Jāņa Misiņa Latviešu literatūras nodaļas (tagad – Latvijas

79 Vanags R. Starprepublikāniska zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas”. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1981, 91. lpp.

80 Mauliņa Anna. Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas. *Literatūra un Māksla*, 1987.

81 Z. Eglīte – Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļu vadīja no 1969. līdz 1984. gadam. No 1984. līdz 1989. gadam nodaļu vadīja S. Liniņa, bet no 1989. gada to pārņēma A. Mauliņa.

4. attēls. A. Mauliņa (pirmā no kreisās), S. Linīņa (otrā no kreisās) un Z. Eglīte (trešā no labās) 1986. gada terminoloģijas konferencē. Foto autors nezināms

Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka) bibliogrāfe Ārija Brempele (1927–2000), Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas galvenā bibliotekāre Silvija Sardiko (dz. 1943), Valsts bibliotēkas Kataloģizācijas un apstrādes nodaļas vadītāja Guna Dēliņa (dz. 1939), B. Sporāne u. c.

Lai apakškomisijas lēmumiem būtu svars, tajā tika iekļauti vairāki padomju laika bibliotēku nozares administratīvie darbinieki, piemēram, D. Holšteine, Valsts bibliotēkas direktora vietniece Ideja Miķelsone (1928–2008), Valsts bibliotēkas Ārzemju literatūras komplektēšanas un starptautiskās apmaiņas nodaļas vadītāja Dzidra Vaivode. Tā kā šie cilvēki veica arī apakškomisijas darba ideoloģisko uzraudzību, viņu patiesais ieguldījums, neskatoties uz ļoti aktīvo sēžu apmeklējumu, bibliotēku nozares terminoloģijas laukā ir ļoti diskutabls.

Padomju laika bibliotekārās terminoloģijas darba izvērtējums

Latvijas vēsturiskie apstākļi noteica, ka Latvijas bibliotēkzinātne un tās terminoloģija veidojās un attīstījās ciešā kopsolī ar padomju bibliotēkzinātne un tās terminoloģiju. Lai gan visnotaļ stabils bibliotēku tīkls tika izveidots jau pirmās Latvijas neatkarības laikā, kad arī tika izdotas pirmās nozares publikācijas latviešu valodā, kur veiksmīgi tika risināti nozares terminoloģijas jautājumi, bibliotēku nozares attīstība zinātnes virzienā un intensīva, sistemātiska bibliotekārās terminoloģijas izstrāde notika tikai pēc padomju okupācijas.

Ideoloģizācija un krievu valodas dominance

Bibliotekārās terminoloģijas aktīvākais periods Latvijā ir pagājis padomju režīma ietekmē. Pēc Otrā pasaules kara bibliotēkzinātnes literatūra Latvijā pārsvarā tika tulkota no krievu valodas, kas ļoti ietekmēja latviešu bibliotekāro terminoloģiju. Balstoties uz padomju bibliotēkzinātnes nostādņēm, padomju okupācijas laikā Latvijas bibliotēkas bija ļoti ideoloģizētas, to terminoloģijā dominēja padomju bibliotēkzinātnes terminoloģija, kas veicināja ne tikai padomju bibliotēku sistēmas ieviešanu, bet arī kopā ar krievu valodas ekspansiju un pieaugošo divvalodību vairoja krievu valodas aizguvumu ienākšanu latviešu valodā. Pozitīvi vērtējams, ka bibliotēku nozare padomju laikā attīstījās ļoti intensīvi un tika izdots daudz profesionālās literatūras. Protams, jāņem vērā, ka šī attīstība bija ļoti vienpusēja un atrauta no pārējās pasaules attīstības.⁸²

82 Liniņa Silvija. *Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas*, 157.–165. lpp.

Šī iemesla dēļ vairākums terminu tika ņemti no krievu valodā izdotās bibliotēku nozares profesionālās literatūras. Jāpiekrīt, ka šis padomju perioda aspekts ir ļoti negatīvi vērtējams, taču objektīvi der palūkoties uz norisēm arī 21. gadsimtā, proti, uz mūsdienās valdošo angļismu invāziju un nekritisku to lietošanu. Padomju periodā visi nozares latviešu valodas termini tika veidoti Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā. Lai gan apakškomisijas darbs nenoliedzami notika padomju sistēmas ietekmē, apakškomisijas latviešu bibliotēkzinātnieki un bibliotēku speciālisti, kā arī valodnieki izveidoja daudz latvisku terminu, kas tiek lietoti arī mūsdienās. Jāsecina, ka apgalvojums par krievu valodas aizguvumu masveida izplatīšanos⁸³ ir pamatots, taču krietni pārspīlēts. Aizgūta tika sistēma, daudzi termini tika kalkēti, taču tikpat daudziem terminiem tika rastas patiešām veiksmīgas latviskās atbilstmes, kas uzskatāmas par izcilu tā laika nozares terminologu veikumu. Ilustrācijai – citāts no S. Sardiko atmiņām: “Tas ir tas brīnišķīgākais bibliotēku nozarē un terminoloģijā [...] Tur neviens nebija plānā galdiņa urbējs. Tur bija zinātāji un savas nozares patrioti, entuziasti, kas domāja par to, kā tas vārds iederēsies, kā tas termins skanēs, vai tas pareizi parādīs tā būtību.”⁸⁴ Tas pierāda, ka padomju perioda bibliotēku nozares terminoloģiem tomēr nebija mehāniskas attieksmes, bet gan notika radoši meklējumi gan terminu latviskošanā, gan nozīmes atspoguļošanā.

Padomju laika ieguvumi

Neskatoties uz smago laikmeta nastu, padomju periodam ir arī pozitīvs aspekts – **bibliotēkzinātne uzplauka kā zinātne, un, pateicoties aktīvāko bibliotēku nozares profesionāļu darbībai, tika izveidots bagātīgs terminu krājums, kas tiek izmantots vēl aizvien.** Protams, mēs nevaram zināt, kā attīstītos bibliotekārā terminoloģija, ja Latvija nepiedzīvotu okupāciju un turpinātu attīstīties kā neatkarīga valsts, jo pirmās neatkarības laikā latviešu bibliotekārā terminoloģija tikai vēl sāka attīstīties, pateicoties entuziastisku nozares speciālistu publikācijām, taču zinātniskas bibliotekārās terminoloģijas izveide ir viens no lielākajiem padomju laika ieguvumiem, kas nenoliedzami ir pamats visai bibliotēku nozares terminoloģijas attīstībai mūsdienās.

Vēl viens pozitīvi vērtējams padomju perioda rezultāts ir izveidotais izvērstais bibliotēku tīkls ar plašu pakalpojumu klāstu un kvalificētiem bibliotekāriem, kā arī spēcīgu bibliotēku tīkla atbalsta institūciju sistēmu. Pateicoties nozares profesionāļu pūlēm, šī sistēma tika saglabāta arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas un ir spēcīgs

83 Liniņa Silvija. *Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas*, 157.–165. lpp.; Mauliņa Anna. *Bibliotēkzinātnes terminoloģija datorizācijas laikmetā*, 181.–189. lpp.

84 Velve Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 32. lpp.

mūsdienu bibliotēku darbības pamats.⁸⁵ Līdzīgi vērtējama padomju laikā izveidotā Terminoloģijas komisija ar tās apakškomisijām, kas, izņemot dažus trūkumus (piemēram, terminu izveides operativitātes un izplatīšanas, popularizēšanas trūkums), ir patiešām efektīva sistēma zinātniski pamatotu, autoritatīvu terminu veidošanā.

Padomju periodā pirmo reizi nozares un tās terminoloģijas vēsturē tika izveidota speciāli bibliotēku nozarei veltīta Terminoloģijas komisijas apakškomisija – Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija. Tikai pateicoties apakškomisijai un aktīvajiem, profesionālajiem tās locekļiem, varēja tikt izvērstas sistemātisks darbs pie nozares terminoloģijas veidošanas un popularizēšanas, t. sk. regulāri izdotiem terminu apkopojumiem un vārdnīcām. Papildus jāņem vērā tas, ka šis darbs notika ar ciešu Valsts bibliotēkas atbalstu un aktīvu bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļas, īpaši Terminoloģijas sektora, darbinieku ieguldījumu. Arī šis aspekts būtu ņemams vērā, ja vēlamies attīstīt nozares terminoloģiju nākotnē.

Katram laikmetam ir sava gaišā un tumšā puse, un, atskatoties uz padomju periodu, aicinu pārdomāt, kurp virzāmies šobrīd? Toreiz nebijām brīvi savā terminoloģijas izvēles un attīstības ceļā, bet vai tagad esam patiesi brīvi? Vai pakļaušanās angļu valodas ietekmei un tās izraisītā necieņa pret savu valodu, kā arī terminu lietošanā novērojamā paviršība un virspusējība, kas arvien vairāk vērojama mūsdienu Latvijā, ir brīvība?

Ceļa maize mūsdienu terminoloģiem bibliotēku jomā

Attīstoties gan zinātnei, gan praktiskās darbības jomai, pieaug nepieciešamība pēc arvien jauniem terminiem. Nepārtraukti rodas jaunas reālijas, to varianti, līdz ar to mainās, pilnveidojas, vairojas un attīstās nozares un praktiskās darbības terminoloģija: rodas jauni jēdzieni, modificējas un detalizējas jau esošie. Informācijas un komunikāciju tehnoloģijas ir kļuvušas par bibliotēku ikdienu, līdz ar to bibliotekārajā terminoloģijā ienākuši daudzi tehnoloģiju termini. Mainījusies un attīstījusies ir ne tikai bibliotēkzinātne, bet arī tās saskarozares, kas arī veicina bibliotēkzinātnes terminu attīstību un mainību. Diemžēl bibliotēkzinātnes (gluži tāpat kā citu nozaru) terminoloģijā blakus pozitīvām tendencēm vērojamas arī negatīvās, viena no tām – nespēja izsekot, laikus reaģēt un ieviest nozares attīstībai atbilstošus terminus un to definīcijas. Terminradei jānotiek daudz intensīvāk – aktīvāk reaģējot uz attīstības procesiem nozarē, proaktīvi atsaucoties uz nozares un tās speciālistu pētniecības un praktiskā darba vajadzībām. Kā atzinusi A. Mauliņa: “[..] terminoloģija [..] var būt sekmīga tad

85 Turlajs Jānis, Sallinene Inta. Par bibliotēkas būtību un darbības pamatjēgu. *Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata*, 2013.

un tikai tad, ja seko līdzī nozares teorijas un prakses attīstībai [...] savlaicīgi ieviešot nacionālajā aprītē jaunus jēdzienus un to apzīmējumus.”⁸⁶

No pētnieciskā viedokļa uzteicami Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sēžu protokoli, kam pievienoti sēdē izskatīto un apstiprināto terminu saraksti un fiksēta lielākā daļa izteikto komentāru un viedokļu. Šī prakse tiek turpināta arī tagad, tādēļ cerams, ka nākamo bibliotekārās terminoloģijas vēstures periodu pētniekiem izpētes materiāla netrūks. Negatīvs attiecībā pret mūsdienām ir novērojums, ka padomju periodā apakškomisijas sēdēs piedalījās daudz vairāk dalībnieku.⁸⁷ Tas, protams, daļēji skaidrojams ar padomju režīmam draudzīgu apakškomisijas locekļu sastāva veidošanu, taču, novērojot mūsdienu apakškomisijas darbu, tomēr šķiet, ka padomju periodā nozares profesionāļi un saskarozaru darbinieki vairāk tika iesaistīti apakškomisijas darbā, t. sk. ne tikai kā apakškomisijas locekļi, bet arī kā ārējie eksperti un konsultanti.

Tā kā nozares terminoloģija nemitīgi tiek attīstīta un papildināta ar jauniem terminiem, ir svarīgi, lai tie būtu pieejami vienkopus, kā arī tiktu vairāk popularizēti un izplatīti. Līdzšinējais veikums darbā ar nozares terminu datubāzēm un terminu iekļaušanu citās terminu datubāzēs ir vērtējams kā pozitīvs, taču nepietiekams, par ko liecina tomēr salīdzinoši augstā nozares profesionāļu neinformētība par aktuālajiem terminiem. Tāpat trūkst publikāciju un pētījumu par nozares terminoloģijas jautājumiem. Daži šajā rakstā minētie pētījumi uzskatāmi tikai par pētniecības procesa iesākumu, un nākotnē būtu vēlams veikt vairāk gan vēsturisku, gan mūsdienu terminoloģijas attīstībai veltītu pētījumu, kas ne tikai apkopotu nozares terminoloģijas laukā paveikto, bet arī pievērstu nozares profesionāļu uzmanību aktuālajai terminoloģijai.

Tikai mūsu pašu rokās ir tas, kas notiek un notiks ar mūsu nozares terminoloģiju. Un tikai mūsu pašu lēmums – vai mācīties no iepriekšējo paaudžu pieredzes, ko izmantot un pārņemt, ko atmet, bet ko attīstīt un turpināt.

Nepublicētie avoti

1. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: prospekts*. [Nepublicēts materiāls bez autora un datējuma]. 8 lpp. Glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības centrā.
2. Dreimane Jana. *Eiženija Peile: [darba un dzīves biogrāfija]*. [Nepublicēts materiāls bez datējuma]. 3 lpp. Pieejams Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centrā.
3. Dreimane Jana. *Silvija Liniņa: [darba un dzīves biogrāfija]*. [Nepublicēts materiāls bez datējuma]. 2 lpp. Pieejams Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centrā.

86 Velpe Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*, 25. lpp.

87 Ibid.

4. *Instrukcija "Bibliotekāro terminu vārdnīcas" autoriem un redaktoriem.* [Nepublicēts materiāls bez autora un datējuma]. 8 lp. Glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības centrā.
5. Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte. *Studiju virziena "Informācijas un komunikācijas zinātnes" pašnovērtējuma ziņojums.* Rīga, 2019, 229 lpp.
6. Parodovska Madara Kristīne. *Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijas darbība: bakalaura darbs.* Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2016, 77 lpp.
7. *Pavēle Nr. 23.* V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1974. g. 28. maijā. Parakst. A. Deglava. 1 lp. Glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības centrā.
8. *Pavēle Nr. 6.* V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1982. g. 14. janvārī. Parakst. A. Deglava. 1 lp. Glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības centrā.
9. Velpē Marta. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība: bakalaura darbs.* Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2018, 65 lpp.

Avoti un literatūra

1. Baltiņš Māris. Latviešu terminoloģija septiņos gadu desmitos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums.* Rīga: Zinātne, 2016, 9.-19. lpp.
2. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: 1. laidniens: bibliotēku katalogi: projekts.* Terminus apstipr. LPSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Zinātniskās pētniecības nodaļa; zin. red. B. Papendika; sast. A. Mauliņa. Rīga: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1982, 281, [2] lpp.
3. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Terminoloģijas komisijā pieņemtie termini no 1969. līdz 1974. g.* Sast.: S. Liniņa, A. Mauliņa. Rīga: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1975, 13 lpp. + 7 lpp. piel.
4. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini.* Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Zinātniskās pētniecības nodaļa. Rīgā: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1976-1994. 36 laid. Piezīme: 30.-32. laid. Latvijas Valsts bibliotēka. Zinātniskās pētniecības nodaļa; 33. laid. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Zinātniskās pētniecības nodaļa; 34.-36. laid. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pētniecības nodaļa.
5. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: šķirkļu saraksts: bibliotēku fondi: projekts.* Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Zinātniskās pētniecības nodaļa. Rīga: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1975, 26 lpp.
6. *Latvijas enciklopēdija: 1. sējums.* Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 2002. 926, [1] lpp.
7. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 42. biļetens. 1976. g. LPSR ZA Terminoloģijas komisijas pieņemtie grāmatzinātnes, bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu projekti. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 6, 141.-157. lpp.
8. Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: kumulatīvais saraksts, 1976-1990.* Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1992, 320 lpp.
9. Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. *Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu terminoloģiska vārdnīca.* Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1993, 312 lpp.
10. Liniņa Silvija, Mauliņa Anna. Visi mani vēji pūta. *Bibliotēku Pasaule*, Nr. 28 (2004), 12.-14. lpp., Nr. 29 (2004), 13.-16. lpp., Nr. 30 (2005), 4.-8. lpp., Nr. 31 (2005), 16.-19. lpp., Nr. 32 (2005), 10.-15. lpp., Nr. 33 (2005), 3.-8. lpp., Nr. 34 (2006), 6.-11. lpp., Nr. 35

- (2006), 15.-21. lpp., Nr. 36 (2006), 10.-14. lpp., Nr. 37 (2006), 13.-20. lpp. Pieejams arī www.periodika.lv.
11. Liniņa Silvija. Bibliotekārās terminoloģijas standartizācija. *Bibliotēku zinātnes aspekti: grāmata - lasītājs - bibliotēka - bibliogrāfija*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1986, 93.-104. lpp.
 12. Liniņa Silvija. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs. *Valodas aktualitātes, 1986*. Rīga: Zinātne, 1987, 86.-93. lpp.
 13. Liniņa Silvija. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR. *Bibliotēku zinātnes aspekti. 3 (VIII). Grāmata - lasītājs - bibliotēka - bibliogrāfija*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Zvaigzne, 1979, 61.-73. lpp.
 14. Liniņa Silvija. Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas. *Latviešu valodas kultūras jautājumi. 27. laid.* Rīga: Avots, 1993, 157.-165. lpp.
 15. Liniņa Silvija. Bibliotēkzinātnes terminoloģija: ietekmētājfaktori un problēmas. *E. Drezena (1892-1992) piemiņai veltītā starptautiskā terminoloģijas konference "Terminoloģijas zinātne: stāvoklis un perspektīvas", 17.08.92.-19.08.92. Rīga, Latvija: referātu tēzes*. Rīga: Zinātne, 1992, 21.-23. lpp.
 16. Liniņa Silvija. Jaunākais bibliotēku fondu zinātnes terminoloģijā. *Bibliotēku zinātnes aspekti: informatīvi bibliogrāfiskā nodrošinājuma problēmas*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1988, 36.-53. lpp.
 17. LZA Terminoloģijas komisija. Latviešu valodas nozaru terminoloģijas izstrādes vadlīnijas. *Apstiprinātas LZA Terminoloģijas komisijas 18.12.2000. sēdē; prot. Nr. 3/1018. Terminoloģijas Jaunumi, 18.12.2000.* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=45>
 18. Mauliņa Anna. Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas. *Literatūra un Māksla, Nr. 1, 01.01.1987.* 6. lpp. Pieejams arī www.periodika.lv.
 19. Mauliņa Anna. Bibliotēku zinātnes attīstība un vieta zinātņu sistēmā. *Bibliotēku zinātnes aspekti: informatīvi bibliogrāfiskā nodrošinājuma problēmas*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1988, 13.-35. lpp.
 20. Mauliņa Anna. Bibliotēkzinātnes terminoloģija datorizācijas laikmetā. *Starptautiska konference "Latviešu grāmata un bibliotēka, 1525-2000" (8.11.2000.-11.11.2000., Rīga): materiālu krāj.* 2. daļa. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Bibliotekāru biedrība. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2000, 181.-189. lpp.
 21. Mauliņa Anna. Jaunākais bibliotēku zinātnes terminoloģijā. *Bibliotēku zinātnes aspekti. 5(X). Grāmata - lasītājs - bibliotēka - bibliogrāfija*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1981, 77.-90. lpp.
 22. Mauliņa Anna. Par dažiem bibliotēku zinātnes pamatjēdzieniem un to terminoloģiskajiem interpretējumiem. *Bibliotēku zinātnes aspekti: bibliotēku darbs*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1984. 152.-160. lpp.
 23. Mauliņa Anna. Profesionālā standartizācija un terminoloģija. *Seminārs "Starptautiskie standarti Latvijas bibliotēku praksē", 22.11.2001.: materiālu krāj.* Latvijas Nacionālā bibliotēka; Bibliotēku darba un bibliogrāfijas standartizācijas tehniskā komiteja. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2001, 16.-18. lpp.
 24. Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm: 2018. gada 23. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr. 49. *Likumi.lv* [tiešsaiste]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozareem-un-apaksnozarem>
 25. Peile J. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu*. Rīgā: Latvijas Valsts izd., 1957, 286, [3] lpp.

26. Rampāne Ilga. *Automatizācija Latvijas Universitātes Bibliotēkā: kā bija "ALISEs bīrnumzemē"*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 83 lpp.
27. Skujiņa Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi. 2.*, lab. un papild. izd. Rīga: LVI, 2002, 223, [1] lpp.
28. Skujiņa Valentīna. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, Nr. 3, 2007, 4.-13. lpp.
29. Štrāle Aina, Jēkabsone Māra, Kazāka Inese, Virbule Inta. Bibliotēku nozares terminu attīstības sākotne Latvijā (līdz 1946. gadam). *Terminrade Latvijā senāk un tagad: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums*. Rīga: Zinātne, 2016, 127.-134. lpp.
30. Turlajs Jānis, Sallinene Inta. Par bibliotēkas būtību un darbības pamatjēgu: saruna ar LR Kultūras ministrijas Bibliotēku un arhīvu nodaļas vadītāju. *Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata, 2013*. Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, [b. g.] 179.-185. lpp.
31. Vanags R. Starprepublikāniska zinātniski teorētiska konference "Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas". *Bibliotēku zinātnes aspekti. 5(X). Grāmata - lasītājs - bibliotēka - bibliogrāfija*. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Rīga: Avots, 1981, 91.-96. lpp.

•

Library sector terminology during the Soviet period (1946–1990) – development or oppression

Summary

The development of library terminology in Latvia has been determined by the development of the state. Although an extensive network of libraries had already been established and publications by Latvian specialists issued during the first period of independence, the library sector's development in academic terms, including systematic and determined work on terminology, only began in the Soviet period.

Latvian library science and its terminology developed in step with their Soviet equivalents under conditions of rigid ideological pressure and the relentless dominance of the Russian language. The intensive development of the library sector during this period can be seen in a positive light: an extensive network of libraries and support institutions was established, and considerable amounts of professional literature were published. Unfortunately, this took place unilaterally and in isolation from developments in the rest of the world.

The development of library sector terms was in the hands of the Library and Bibliographic Terminology Sub-committee of the Terminology Commission of the Latvian SSR Academy of Sciences. Founded in 1969, the Sub-committee operated under the auspices of the Academic Research Department of the Latvian SSR State Library (now the National Library of Latvia) from 1974.

During the Soviet era, the Latvian library sector saw very active work on terminology. Few dictionaries were available, but their lack was compensated by the periodical "Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini" (Librarians and Bibliographic Terms). Unfortunately, the library terminology of this period was dominated by Soviet library-science terminology. Most terms were taken from sector sources in Russian, which facilitated the spread of borrowings from the Russian language. However, it was important that much attention was paid to library terminology and sector specialists, in cooperation with linguists, managed to create a copious, branched and Latvian terminology for the sector.

Keywords: library terminology, history of library terminology, library terminology in Latvia during the Soviet era, Sub-committee on Library and Bibliographic Terminology, sources of library terminology

INĀRA KLEKERE

Profesionālās valodas un terminoloģijas problemātika LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas darbībā (1966–1990)

Kopsavilkums

1966. gadā nodibinātās LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas galvenais mērķis bija koordinēt un ievirzīt akadēmiskā gultnē dažādās iestādēs izkļiedēto grāmatniecības pētnieku darbu. Kaut arī terminoloģijas un valodas kultūras jautājumus komisija neizvirzīja savas darbības priekšplānā, visā darbības laikā tiem bija pievērsta īpaša vērība. Komisija aktualizēja dažādu kultūrvēsturisku reāliju (uzvārdu formu, izdevumu veidu u. c.) valodisko formu atbilstību sava laika valodas kontekstam, kā arī pievērsās grāmatzinātnes terminu un jēdzienu definēšanai. Grāmatniecības vēsturei būtisku jēdzienu definēšana un terminoloģijas jautājumi komisijā pārsvarā bija attiecināti nevis uz lingvistiskajiem, bet saturiskajiem aspektiem. Organizējot publikācijas, pētījumus un informatīvās sēdes ar grāmatzinātnes un saskarjumu referātiem, komisija būtiski palielināja profesionālo tekstu kopumu un nozares terminoloģijas lietotāju loku. Īpaši atzīmējams Alekseja Apīņa (1926–2004) un Konstantīna Karuļa (1915–1997) ieguldījums 20. gadsimta otrās puses latviešu grāmatniecības terminoloģijas izkopšanā un iedzīvināšanā.

Atslēgvārdi: LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisija, grāmatniecības termini, uzvārdu formas, terminoloģijas vēsture, grāmatniecības vēsture

1966. gadā nodibinātās LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas (turpmāk rakstā arī: komisija) galvenais mērķis bija koordinēt un ievirzīt zinātniskas izziņas gultnē dažādās iestādēs izkļiedēto grāmatniecības pētnieku darbu. Komisijas izveides iniciatori, to īpaši neafišējot, apzinājās relatīvu ideoloģiskā spiediena mazināšanos 20. gadsimta 60. gados, un vairākums no

viņiem jaundibināmo komisiju saistīja ar papildu iespējām darboties padomju varas marginalizētajā zinātņu nozarē. Grāmatniecības pētnieku aprindas pamatā veidojās no bibliotēku, mācību iestāžu, izdevniecību un citu institūciju darbiniekiem, kas, personiskas intereses un aicinājuma vadīti vai nolūkā izkopt amata prasmes, daļu sava dzīves laika veltīja padziļinātai grāmatniecības vēstures izziņāšanai.

Līdzīgs bija arī komisijas iniciatoru un vēlāk nodibinātās komisijas personālais sastāvs. Priekšlikumus komisijas izveidei 1965. gadā iesniedza LPSR Valsts (no 1991. gada – Latvijas Nacionālās) bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vadītājs Aleksejs Apīnis (1926–2004), kas vienlaikus bija LU grāmatniecības vēstures kursa ārštata pasniedzējs, un vairāki LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas darbinieki: Kārlis Egle (1887–1974), Konstantīns Karulis (1915–1997) un Eiženija Peile (1908–1979).

Komisijas nolikuma pirmvariantu, kā liecina saglabājamie manuskripts¹, bija izstrādājis A. Apīnis. Pēc komisijas nodibināšanas līdzās minētajiem iniciatoriem par tās locekļiem tika pieaicināts arī izdevniecības “Liesma” galvenais redaktors, no 1968. līdz 1975. gadam LKP CK Partijas vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks Pēteris Bauģis (1914–2000), ZA Vēstures institūta sektora darbinieks un LU docētājs vēsturnieks Teodors Zeids (1912–1994), LU zinātniskās bibliotēkas darbiniece Zenta Zelmene (1914–2006), izdevniecības “Liesma” mākslinieks Viesturs Grants (1926–2013), izdevniecības “Zinātne” redaktors Ivars Riekstiņš (1936–2010) un literatūrzinātnieks Jānis Upītis (1911–1983). Sākotnēji komisijas priekšsēdētājs bija Kārlis Egle, bet pēc tam, kad 1968. gada maijā veselības stāvokļa dēļ viņš no šī amata atteicās², visus turpmākos gadus komisiju vadīja Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas bibliogrāfs Jānis Paeglis (1926–2014), bet komisijas sekretāri gadu gaitā mainījās.

Sākotnēji bija paredzēts, ka iecerētā starpresoru komisija pastāvēs pie toreizējās LPSR Valsts bibliotēkas, bet, kā savulaik šī raksta autore uzzinājusi no personiskām sarunām ar vienu no komisijas dibinātājiem Alekseju Apīni, uzskatot topošo veidojumu par ideoloģiski riskantu, LPSR Valsts bibliotēkas vadība nav vēlējusies uzņemt atbildību par komisijas darbību. Tāpēc visu pastāvēšanas laiku no 1966. gada līdz 1990. gadam komisija darbojās LPSR Zinātņu akadēmijas pakļautībā tās Fundamentālajā bibliotēkā. LPSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā Jēkaba ielā 6/8 notika plašākai klausītāju publikai atvērtās ikmēneša informatīvās (paplašinātās) sēdes.

1 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas materiāli. 1965–1971. Latvijas Nacionālās bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu krājums, Latvijas grāmatniecības vēstures materiālu fonds (turpmāk – LNB R) XA, 155, 100, 5.–7. lp.

2 Protokols Nr. 17. 1968. g. 14. maijā LNB R XA 155, 102, 71. lp.

Kā liecina Latvijas PSR ZA Bibliotēku padomei sagatavotais komisijas nolikums³, plānotajos darba uzdevumos ietilpa:

- Latviešu grāmatniecības vēstures izpētes stāvokļa apzināšana, apkopojot agrāko gadu veikumu latviešu grāmatniecības vēstures izpētes jomā un vācot ziņas par personām un organizācijām, kas nodarbojas ar grāmatniecības izpēti Latvijā un citās padomju republikās.
- Pētniecības procesa veicināšana, organizējot populārzinātnisku un zinātnisku izdevumu publicēšanu⁴, kā arī nozīmīgāko publikāciju un jaundarbu manuskriptu apspriešanu, dažādu grāmatniecības pasākumu (konferenču, sarīkojumu u. c.) rīkošanu.
- Grāmatniecības vēstures terminu un jēdzienu apspriešana un rekomendēšana ieviešanai.

Komisijas attieksme pret terminoloģiju kā pret respektējamu un sistemātiski izkopjamu valodas jomu atklājas visā gadsimta ceturksni ilgajā pastāvēšanas laikā, kaut arī intensitāte, ar kādu tā pievērsās šai jomai, nebija vienmērīga. Saistībā ar grāmatniecības un grāmatzinātnes pamatjēdzienu noskaidrošanu un definēšanu īpaša aktivitāte terminoloģisku problēmu apspriešanā bija vērojama pirmajos gados pēc dibināšanas. 20. gadsimta 70. gados terminoloģijas problemātika aktualizējās līdz ar diskusijām par latviešu grāmatniecības sākotni un identitāti. Terminoloģijas jautājumu nozīmīgums komisijas darbībā mazinājās vēlākajā laikposmā, tā kā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā darbojās Grāmatzinātnes un izdevniecību darbības terminoloģijas apakškomisija.

Komisijas sastāvs veidojās no izdevniecību un bibliotekārā darba praktiķiem. Ar respektējamu filoloģisko un teorētisko zināšanu bāzi izcēlās divi tās locekļi – vēlākais “Latviešu etimoloģijas vārdnīcas” (1992) autors un vairāku citu latviešu valodas vārdnīcu līdzstrādnieks Karulis un klasiskās filoloģijas speciālists, grāmatniecības un literatūras vēsturnieks Apinis.

Vienā no pirmajām sēdēm 1966. gada 23. novembrī, Karuļa rosināta, komisija apsprieda viņa apcerējumu “Grāmata un grāmatniecība”⁵. Norādot, ka angļu, krievu un vācu valodā viņam nav izdevies atrast “grāmatniecībai” atbilstīgu terminu, Karulis atzīst, ka vārdam “grāmatniecība” varētu atbilst krievu “книжное дело”, bet uz grāmatniecības teorētisko jomu ir attiecināms termins “книговедение”, kas latviski tulkojams kā “grāmatu zinātne” (vēlākajos gados nostabilizējās saliktenis “grāmatzinātne”). LU bibliotēkas darbinieks un sengrieķu literatūras tulkotājs Henrihs Novackis

3 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas nolikums. 1967. LNB R XA 155, 102, 80.-81. lpp.

4 Detalizētāk par to: Perspektīvais plāns krājumiem latviešu grāmatniecības vēsturē. 1967. LNB R XA 155, 102, 82.-87. lpp.

5 Karuļa apcerējums (tāpat citi komisijā apspriesto darbu manuskripti) nav pievienots LNB glabātajiem sēžu protokoliem. Par tā ievērojamo apjomu vedina domāt saglabājusies lapiņa ar Alekseja Apiņa piezīmiem – kāda no tām attiecināta uz 62. lappusi.

(1916–1973) šajā sakarā atzīmēja, ka “vārds “grāmatniecība” ir ļoti izplūdis, to definēt grūti. Tas ir vēsturiski nosacīts, specifisks tikai latviešiem, grūti to iedomāties mūsdienu modernā lietojumā.” Kā specifiski latvisku jēdzienu, kas ir ieviesies lietošanā, “grāmatniecību” raksturoja arī Egle. Līdzīgās domās par “grāmatniecības termina lietojumu mūsdienu apstākļos” bija arī Apīnis: “Tas tomēr tiek lietots. Laikrakstā “Literatūra un Māksla” bieži vien ievietots aizrādījums – “Jaunumi grāmatniecībā”. Tāpat arī termins “padomju grāmatniecība” tiek lietots. Tas būtu noteikti paturams.” Termins “grāmatniecība”, pēc Karuļa domām, ir attiecināms uz visu grāmatu ražošanas un izplatīšanas procesu (no manuskripta līdz lasītājam). Līdzīgus uzskatus kādā no iepriekšējām apspriedēm, aicinot grāmatniecību “traktēt plaši”, bija izteicis arī Kārlis Egle. Šāda Latvijā vēsturiski veidojusies izpratne sasaucās ar vēlākajos gados no padomju grāmatzinātnes teorētiķiem pārņemto un Latvijā akceptēto sistēmisko pieeju grāmatniecības vēstures pētniecībai.

Grāmatniecībai būtisku jēdzienu definēšana un terminoloģijas jautājumi komisijā pārsvarā bija attiecināti nevis uz lingvistiskajiem, bet saturiskajiem aspektiem. Vēlākajos gados šāda pieeja sevišķi spilgti izgaismoja idejiskās (un ideoloģiskās) pretrunas, kas pastāvēja starp komisijas locekļiem. Līdz ar komisijas nodibināšanu aizsākās un vēl 70. gados turpinājās uzskatu pretstāve starp Apīni, kurš par “latviešu grāmatniecību” uzskatīja arī latviešiem adresēto pirms jaunlatviešiem radīto cittautiešu veikumu: “Par “latviešu grāmatniecības” jēdzienu. Nevar nosvītrot savu pagātņi tikai tāpēc, ka tā norisa nospiešībā. Šai ziņā mēs atpaliēkam no pasaules standartiem. Jautājumu izšķir adresāts: latvieši. Tiem bija domāta vāciešu izdotā literatūra, tātad ir pamats uzskatīt attiecīgo laikmetu par latviešu grāmatniecības periodu”⁶, un Zeidu, kas latviešu grāmatniecības sākotni tiecās attiecināt uz 19. gadsimta 60. gadu sākumu, kad Krievijas impērijā tika atcelta dzimtbūšana: “Vispirms par periodizāciju. Liekas, ka labāk likt [latviešu grāmatniecības] hronoloģiskās robežas līdz 1861. gadam”⁷. Zeida viedoklim pieslēgās arī Baugis. Abu personu konservatīvās nostājas dēļ 1968. gadā Latvijā atšķirībā no Igaunijas netika pietiekami plaši atzīmēta pirmā periodiskā izdevuma – “Latviešu Ārstes” – 200. gadskārta, bet 1975. gadā – 450 gadu, kopš pirmās zināmās latviešu grāmatas iznākšanas. Nepiekrītot Apīņa, Karuļa, Peiles un Silvijas Šiško (1938) ierosinājumam par šīs grāmatniecības gadskārtas popularizēšanu, 1971. gada 14. septembra slēgtajā sēdē T. Zeids par pieļaujamu uzskatīja notikuma atceri “tikai zinātniskā presē”, jo “aplūkojamam jautājumam ir divi aspekti – zinātniskais un politiskais”. Klātesošo vairākums ar to nebija mierā un lēma ar “komisijas locekļu divējādo viedokli” iepazīstināt Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomiteju.⁸ Par šo jautājumu tika sagata-

6 Protokols Nr. 41. 1971. 15. apr. RXA155, 103, 17. lp.

7 LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas 1973. g. 5. marta sēdes protokols. 1973. R XA 155, 103, 121. lp.

8 Protokols Nr. 44. 1971. R XA 155, 103, 26.–31. lp.

vota un iesniegta īpaša izziņa⁹, tomēr kompartijas atbalsts netika saņemts. 70. gados uz nepilnu desmitgadi bija novilcināta Apīņa monogrāfijas “Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām” (1977)¹⁰ izdošana, jo autors principiāli palika uzticīgs saviem uzskatiem par jēdziena “latviešu grāmatniecība” saturu.

Saistībā ar iepriekš minēto Karuļa apcerējumu apspriedes dalībnieki pievērsās arī vairākiem citiem grāmatniecības terminiem, pirmām kārtām “grāmatas” definēšanai. Te precizējumus pie Karuļa darba izteica Apīnis, akcentējot uzskatu, ka grāmatas galvenā pazīme nav teksts (kas ir arī vēstulei), bet masveidīgas komunikācijas līdzekļa loma. No citiem komunikācijas līdzekļiem grāmata atšķirtoies ar savu vēsturiski izveidojušos ārējo formu. Apīnis analizēja arī nošķirumu starp jēdzieniem “rokraksta grāmata” un “rokraksts”, kur “pirmkārt, ir jāņem vērā vēsturiskā nepieciešamība un, otrkārt, cirkulācija”¹¹.

Komisijas darbības laikā latviešu grāmatzinātnieki reti pievērsās teorētiskajiem un metodoloģiskajiem jautājumiem, trūka ne vien oriģinālu publikāciju, bet arī šādi ievirzītu darbu tulkojumu. Uz nozares terminoloģiju bija attiecināmas arī visas tās īpatnības, kuras padomju varas gados radīja humanitāro zinātņu ideoloģizācija, izolētība no ārvalstu grāmatzinātnes teorētiskajām nostādnēm un uz tās rēķina pastiprinātā padomju grāmatzinātnes metodoloģijas un terminoloģijas ietekme.

20. gadsimta 60. gadu beigās grāmatzinātnes un bibliotēku zinātnes terminoloģijas attīstība Latvijā sāka ievirzīties profesionālā gultnē: 1969. gadā LPSR Valsts bibliotēkā tika nodibināta Zinātniskās pētniecības nodaļa ar terminoloģijas apakškomisiju, kas nodarbojās ar bibliotēku zinātnes terminoloģiju, no 1974. gada Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā pastāvēja grāmatzinātnes terminoloģijas apakškomisija, kura 1977. gadā uzsāka “Izdevniecību terminoloģiskās latviešu–krievu vārdnīcas” sastādīšanu. Kaut arī abas minētās institūcijas darbojās grāmatniecības novadā, pārsvarā orientējoties uz aktuālās bibliotēku prakses un izdevniecību darbības apkalpošanu, tās nesaskatīja pietiekamu pamatu resursu apvienošanai¹². Trūkstot sistēmiskai pieejai, terminoloģijas jomā starp abām minētajām saskarozaru struktūrvienībām pastāvēja savrupināšanās un to darbībai pietrūka dziļāka kultūrvēsturiskā sakņojuma. Iespēju robežās, pievērstoties terminoloģijai sava pētniecības darba vajadzībām, šīs nepilnības tiecās kompensēt Grāmatniecības vēstures komisijas locekļi.

Kā piemērs minamas debātes par “periodiska izdevuma” un “žurnāla” pazīmēm, kas izraisījās 1968. gada 12. februārī pēc Tenu Karmas (1924–2014) un Franča Rancāna (1920–2010) nolasītajiem referātiem par 1768.–1769. gadā iespiesto “Latviešu

9 LKP Centrālās komitejas Propagandas daļai. Izziņa. 1971. R XA 155, 103, 180.–183. lpp.

10 Apīnis Aleksejs. Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām. Rīga: Liesma, 1977, 350, [4] lpp., [32] lpp. iel.: il.

11 Protokols Nr. 6. 1966. LNB R XA 155, 102, 16.–24. lpp.

12 Protokols Nr. 104. 1978. LNB R XA 155, 104, 48.–50. lpp.

Ārsti¹³. Dažkārt komisijas sēdēs bija skarti arī izdevējdarbības terminoloģijas jautājumi. 1969. gada 14. maija sēdē, apspriežot I. Riekstiņa referātu par Pēterburgas izdevniecību “Imanta”, kas 1909. gadā laida klajā Raiņa “Kluso grāmatu”, dalībnieki pārrunāja terminus “apgāds” un “izdevniecība”. Uz Apīņa jautājumu: “Ko nozīmē referenta lietotais vārds “apgāds”?” Riekstiņš atbild, ka vārdu “apgāds” lietojis apzināti, jo mūslaikos vārds “izdevniecība” ietver plašāku jēdzienu¹⁴. Komisijas pastāvēšanas laikā termins “apgāds” tā īsti neieviesās, kaut arī laikposmā pirms padomju okupācijas tā lietošana jau bija nostiprinājusies¹⁵. Padomju okupācijas gados grāmatniecības vēstures pētījumu tekstos “apgāds” bija pamanāms samērā reti, par ko liecina arī “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam “apgāds” pievienotais lietošanas ierobežojums “novec.”¹⁶. Šajā ziņā situācija būtiski mainījās līdz ar izdevējdarbības pārmaiņām pēc Latvijas valstiskuma atgūšanas, kad izdevēji savu uzņēmumu nosaukumos vairāk izmanto “apgādu”, lielākoties neapzināti “izdevniecību” attiecinot uz uzņēmumiem ar lieliem redakcionālā darba resursiem, kādas padomju varas gados bija centralizētās valsts finansētās grāmatizdošanas iestādes. Mainoties īpašuma formai, arī agrākās valsts izdevniecības “Zvaigzne”, “Zinātne” (varbūt vēl kādas) pārtapa par apgādiem. Mūža nogalē “apgādu” savās publikācijās konsekventi sāka lietot Apinis¹⁷, terminu “izdevniecība” uzskatīdams par burtisku tulkojumu (kalku) no krievu “izdateļstvo”.

Ievērojama vieta komisijas darbā bija atvēlēta arī aktuālajam grāmatniecības procesam. Grāmatu ražas saturisko aspektu (proporcijas starp dažādām literatūras nozarēm, kultūras mantojuma aktualizēšana u. c.), izdevumu kultūras un profesionālā nostrādājuma, kā arī mākslinieciskās apdares problemātikas jautājumu analīzei kā vārdā neminēta pavadparādība bija grāmatniecības jēdzienu precizēšana. Tā sekmēja arī grāmatniecības vēstures pētījumu terminoloģisku bagātināšanos. Ar īpašu grāmatzinātnes un informātikas terminu piesātinājumu izcēlās izdevniecības “Zinātne” darbinieka Abrahama Teitelbauma (?–2018) nolasītie referāti “Par zinātniskās literatūras jēdzienu grāmatniecības vēstures pētišanā” (1971. gada 4. martā), “Palīgaparāta informatīvā loma vēstures monogrāfijās” (1974. gada 24. aprīlī) un “Daži zinātniskās grāmatas vēstures kvantitatīvie un kvalitatīvie aspekti” (1975. gada 22. janvārī), kuros autors skāra virkni uz zinātniskajiem izdevumiem attiecināmu reāliju (“neperiodiski izdevumi”, “turpinājumu izdevumi”, “anotācija un referāts”, “palīgrādītāju grupa”, “palīgaparāts”, “pielikumi”, “apdare”, u. c.).

13 Protokols Nr. 11. 1968. LNB R XA 155, 102, 39.–40. lpp.

14 Protokols Nr. 25. 1969. RXA 155, 102, 123. lpp.

15 Skat., piem.: Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca. Auziņš A. (sakārt.). Rīga: apgāds Latvju Grāmata, 1942. Minētajā izdevumā attiecīgā jēdziena apzīmēšanai lietots “apgāds” (20. lpp.). bet “izdevniecība” vispār nav atrodama.

16 Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1972, 202. lpp.

17 Skat. piemēram: Apinis Aleksejs. Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. Rīga: Preses nams, c2000. 326 lpp.: il.

Laiku pa laikam sēdēs “uznira” jautājumi par latviešu grāmatniecības vēstures darbinieku uzvārdu normālformām, jo mainīgu literāro tradīciju un ortogrāfijas īpatnību dēļ tās nebija pietiekami nostabilizējušās. 1967. gada 17. janvāra sēdē, atsaucoties uz Karuļa ierosinājumu, šādā aspektā bija aplūkots Ernsta Dinsberga (arī Dinsbergis, Dīnsbergs), Indriķa (Heinrihs) Alunāna, Jēkaba Draviņ-Dravnieka (arī Dravnieks) u. c. vārdu un uzvārdu lietojums. Izņemot gadījumus, kad cilvēki to oficiāli akceptējuši, Karulis rekomendēja vairīties no sarunu valodas formas “-berģis” un lietot “-bergs”. Viņaprāt, biogrāfiskā vārdnīca “Latviešu literatūras darbinieki” (1965) šajā aspektā nav uzskatāma par normatīvu izdevumu, tāpēc komisija lēma noskaidrot topošās “Latvijas mazās enciklopēdijas” redakcijas un ZA Valodas un literatūras institūta Valodas kultūras grupas viedokli¹⁸. 1971. gada 7. janvāra sēdē ar priekšlasījumu “Dažu vācu cilmes grāmatniecības darbinieku uzvārdu rakstība latviešu valodā” uzstājās Voldemārs Jauģiets (1905–1974)¹⁹, kas vērsa uzmanību uz tādiem uzvārdiem kā Stefenhāgens (Štefenhāgens), Stenders (Štenders), Spīss (Špīss), Vītiņš (Fītiņš) u. c. Te izskanēja dalībnieku domas par tradīcijas ievērošanu, gan atzīstot, ka tā ne vienmēr nosakāma. Piebilstams, ka tradīciju līdz ar uzvārdu rakstības nostabilizēšanos veido uzvārda lietojums tekstos: Stefenhāgens, Stenders, Špīss.

Sākot ar 1967. gada beigām paralēli darba slēgtajām sēdēm, kurās piedalījās komisijas locekļi un īpaši pieaicinātas personas, visā komisijas pastāvēšanas laikā LPSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā reizi mēnesī notika informatīvās sēdes, kuras apmeklēt bija iespēja ikvienam interesentam. Apkopojot komisijas darbu, tās sekretāre S. Šiško 1976. gada 21. janvāra sēdē informēja klātesošos, ka aizvadītajā desmitgadē notikušas 62 informatīvās sēdes, kurās nolasīts ap 150 referātu, bet sēžu dalībnieku kopskaits sasniedzis divus tūkstošus²⁰. Visā komisijas pastāvēšanas laikā nolasīto priekšlasījumu skaits tuvojās pieciem simtiem. Informatīvajām sēdēm bija samērā noturīga, gadu gaitā izveidojusies interesentu auditorija (atkarā no temata sēdes apmeklēja 20–40 klausītāju).

Tāpat kā referenti, arī ievērojama daļa klausītāju bija bibliotēku darbinieki. Vērojamā interese par latviešu grāmatniecību vismaz daļēji ir skaidrojama ar vispārēju pavērsieni uz latviskumu (arī profesionālas valodas vides aspektā), kas 20. gadsimta 60. gados bija vērojams Rīgas lielajās zinātniskajās un publiskajās bibliotēkās. Raksturojot šo parādību, jāpaskaidro, ka tā laika kompartijas vadības kurss un aktivitātes, kas bija vērstas pret latviešu nacionālkomunistiem, būtiski neaizkavēja pārmaiņu procesu bibliotēkās. Lielāka loma bija nekonfliktējošai pakāpeniskai bibliotēku personāla paaudžu nomaiņai, kad, pieaugot arī darbinieku kopējam skaitam, bibliotēkās sāka nostiprināties šajā jomā augstāko kvalifikāciju guvušie vietējas izcelsmes jaunieši,

18 Protokols Nr. 7. 1967. LNB R XA 155, 102, 26.–27. lp.

19 Protokols Nr. 38. 1971. LNB R XA 155, 103, 1.–2. lp.

20 Protokols Nr. 85. 1976. LNB R XA 155, 103, 268. lp.

pārsvārā Latvijas Valsts universitātes beidzēji. Iestādes vēriena un nozīmīguma dēļ kā piemērs šī procesa raksturošanai minama LPSR Valsts bibliotēka, kurā 60. gadu beigās gandrīz pilnīgi bija “izdilis” pirmajos pēckara gados ar partijas atbalstu izveidotais darbinieku sastāvs, ko raksturo ievērojams “jaunajai kārtībai” uzticamu cittautiešu un, profesionālā aspektā vērtējot, arī gadījuma cilvēku īpatsvars²¹. Līdz ar ievērojamas darbinieku daļas, jo sevišķi dažādu struktūrvienību vadītāju, nomainītu latviešu valoda nostiprinājās ne tikai savstarpējā saziņā, bet pakāpeniski arī iestādes iekšējā lietvedībā, kaut arī daļa bibliotēkas dokumentu saskaņā ar pastāvošo reglamentāciju tika sagatavoti krievu valodā līdz pat Latvijas valstiskuma atjaunošanai.

Grāmatniecības vēstures komisijas informatīvajās sēdēs tika izvērtēti grāmatniecības un bibliotēku vēstures pētījumi, kā arī darbs un ieceres retrospektīvās bibliogrāfijas, izdevējdarbības, bibliotēku zinātnes un citu saskarozaru jomās. Referātu apspriešana noritēja zinošu klausītāju auditorijā, un nereti, jo sevišķi to gadu “jaunajiem autoriem”, tā likās ne mazāk nozīmīga un rosinoša kā tā, kas norisinājās manuskriptu apspriedēs slēgtajās sēdēs. Ievērojams, protams, bija arī referentu skaits, jo tikai neliela daļa uzstājās vairākkārt. Kā aktīvākie referenti par grāmatniecības aktualitātēm minami izdevniecību darbinieki Bauģis, Teitelbaums, Jāzeps Osmanis (1932–2014), Raimonds Inčis (1934), Laura Kalinka (1939–2012), grāmatu mākslinieki un šīs jomas teorētiķi Grants, Valdis Villerušs (1942), Zaiga Kuple (1941). Ar ziņojumiem par bibliotēku zinātnes terminoloģiju uzstājās šīs nozares speciālistes Silvija Liniņa (1934–2013) un Anna Mauliņa (1939). Par grāmatniecības vēstures pētījumiem un atklājumiem informēja Apinis, Karulis, Meta Taube (1915–1996), Līvija Labrence (1928–2007), Silvija Šiško (1938), Ojārs Zanders (1931–2018), vēlākajos gados arī Ināra Klekere (1951), Lilija Limane (1953), Andris Vilks (1957) u. c. Uz sēdēm nāca arī marginālā inteliģence – vecie apgādu, bibliotēku darbinieki u. c., kas referātus mēdza papildināt ar savām zināšanām un dzīvē pieredzēto.

80. gadu beigās Grāmatniecības vēstures komisijas darbība strauji izsīka, līdzīgi kā laikmets, kura spiediena pretstāvei, īpaši to neaifišējot, komisija savulaik bija izveidota. Grāmatniecības profesionāļiem radās citas savstarpējas komunikācijas alternatīvas, pētniekiem viņu darbu publicēšanai komisijas atbalsts vairs nebija būtisks. Dinamiskās sabiedriskās dzīves apstākļos uz laiku saruka arī grāmatniecības interesentu loks nespeciālistu vidū.

Atskatoties uz komisijas darbības gadiem, šīs publikācijas kontekstā akcentējams, ka, organizējot jaunu tekstu rašanos un sniedzot uzstāšanās iespējas saskarjumu speciālistiem, komisija ir atstājusi nozīmīgu ieguldījumu arī profesionālās valodas sastinguma un senilitātes pārvarēšanā. Komisijas lietpratīgais atbalsts valodas jauninājumu

21 Publikāciju trūkuma dēļ minētais apgalvojums ir balstīts personiskās sarunās ar savulaik ilggadējiem bibliotēkas darbiniekiem (Olgu Pūci (1916–2003), A. Apīni, S. Liniņu u. c. Informācija par Valsts bibliotēkas personālu gūstama arī no Latvijas Valsts bibliotēkas arhīva materiāliem (daļa no tiem Latvijas Valsts bibliotēkas rokrakstu fondā (RXA 164), kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā.

ieviešanā un saskarjumu profesionālās leksikas integrēšanā veicināja pētniecības valodas izkopšanu. Bibliotēku vēsturniece Jana Dreimane atzinusi, ka komisijai savulaik ir izdevies nostiprināt grāmatu zinātnei akadēmiskas disciplīnas statusu zinātņu sistēmā, kaut arī tai trūcis administratīvu pilnvaru un pienācīga finansējuma.²² Bez valodas nozīmīguma apjausmas un profesionālās valodas precīza lietojuma, kura nepieciešamību komisijas locekļi apzinājās jau kopš tās dibināšanas, šāds ieguldījums nebūtu iespējams.

Avoti un literatūra

1. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas dažādi dokumenti. 1965–1967. Latvijas Nacionālās bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu krājums, Latvijas grāmatniecības vēstures materiālu fonds, XA, 155, 101, 30, 15 lp.
2. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas materiāli. 1965–1970. R XA, 155, 100, 32 lp.
3. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas sēžu protokoli (Nr. 1–37), dalībnieku saraksti un pārskati par darbību 1966.–1970. gadā. 1966–1972. R XA, 155, 102, 188 lp., 3 lp. ar lit.
4. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas sēžu protokoli (Nr. 38–93), dalībnieku saraksti un pārskati par darbību 1971.–1976. gadā. 1971–1976. R XA, 155, 103, 330 lp.
5. Dreimane J. The Commission of book history (1966–1990) as the Latvian book science promoter. *Knygotyra*, 2013, 60. pp. 222–234.
6. Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1. sēj. / Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1972, 517 lpp.
7. Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca: ar vāciski-krievisku un krieviski-vācisku alfabētisku terminu sarakstu un 12 reprodukciju pielikumiem. / Sakārt. Ansis Auziņš. Rīga: Latvju grāmata, 1942. 518 lpp., [12] lp. iel.: il.; 22 cm.

22 Dreimane J. The Commission of book history (1966–1990) as the Latvian book science promoter. *Knygotyra*, 2013, 60, p. 222.

Problems in Professional Language and Terminology in the Activities of the Book History Commission of the Fundamental Library of the Academy of Sciences of the Latvian SSR (1966–1990)

Summary

The main goal of the Book History Commission of the Fundamental Library of the Academy of Sciences of the Latvian SSR, established in 1966, was to coordinate and direct the work of book researchers working in a variety of institutions. Although terminology and language culture were not the main priorities in the Commission's activities, they received particular attention throughout its period of operation. The Commission updated the relevance of the linguistic forms of a number of cultural and historical words (surname forms, types of publications, etc.) to the language context of the time, as well as addressing the defining of bibliography terms and concepts. For the Commission, issues relevant to the definitions of book history concepts and terminology were mostly not related to linguistic aspects, but to ones of content. Through organising publications, research and information meetings with lectures on bibliography and communication, the Commission significantly increased the body of professional texts and the range of users of sector terminology. The contributions of Aleksejs Apīnis (1926–2004) and Konstantīns Karulis (1915–1997) to the development and revival of Latvian book publishing terminology in the second half of the 20th century are especially noteworthy.

Keywords: LSSR Academy of Sciences Fundamental Library Book History Commission, book publishing terms, surname forms, history of terminology, book history

DAINA GAVARE

Tenu Karmas (1924–2014) personība un devums terminoloģijas attīstībā, latviešu, lībiešu un igauņu valodas sakarū pētniecībā un popularizēšanā

Kopsavilkums

Ar Tenu Karmas personību saistīts vairāku gadu desmitu – no 1956. līdz 1994. gadam – darbs Latvijas Universitātes (LU) Bibliotēkā Klasifikācijas sektorā, kur viņš klasificēja (indeksēja) dokumentus. Darbs augstskolas bibliotēkā neaprobežojās tikai ar tiešo pienākumu veikšanu pēc amata apraksta. Kā valodnieks un bibliotekārs Karma pētījis grāmatniecības vēsturi, lībiešu, igauņu un latviešu valodas un kultūras sakarus, piedalījies igauņu un somu īpašvārdu latviskās transkripcijas, bibliotekārās terminoloģijas un bibliogrāfijā lietojamo saīsinājumu kārtošanā. Laikā no 1972. līdz 1994. gadam Karmas darbība cieši saistīta ar V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisiju, par ko liecina ieraksti LU Bibliotēkas gada atskaitēs un Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) dokumentu arhīvā saglabājušies sēžu protokoli. Par terminoloģijas jautājumiem savu viedokli T. Karma paudis arī divos kongresos 1979. un 1986. gadā.

Valodu zināšanas deva iespēju meklēt kopsakarības latviešu, lībiešu un igauņu valodas sakaru pētniecībā un popularizēšanā, kā arī komunicēt un veidot sakarus starptautiskā mērogā. Tenu Karma ar referātiem piedalījies vairākos starptautiskos somugristu kongresos 1970. un 1980. gadā, 1991. gadā Vispasaules latviešu zinātņu kongresā un LU 53. zinātniskajā konferencē 1994. gadā. Viņa daudzpusīgo interešu kopums un devums latviešu, lībiešu un igauņu valodas un kultūras saišu stiprināšanā atspoguļojas vairāk nekā 200 publikācijās, kuru izvērtējums vēl ir nepieciešams.

Atslēgvārdi: bibliotekārā terminoloģija, kultūras sakari, Latvijas Universitātes Bibliotēka, pētniecība, somugru valodas un kultūra, terminoloģija

Autobiogrāfija.

Es, Tenu Juhana d. Karma, esmu dzimis
1924. g. 1. maijā Tartu pilsētā (Jaanijā) molo-
tāju ģimenē.

No 1931.-36. g. mācījos Tartu pilsētā 15. pamatskolā,
no 1936.-40. g. progimnazijā (Tartu Pedagoģiskumi Progimnazijum)
un no 1940.-42. g. Tartu I vidusskolas humanitārā noda-
lā. Organizācijas laikā rādīt nerāpju, jo, universitatē
iestājoties, totaiz bez gatavības apliecinātas prasījā vēl
viengadīgu dienotānu t. s. darbadienotā, 6 mēnešu dienotā
fasistiskajā armijā vai aizsargos. Tāpēc pēc vidusskolas
pabeigšanas. sākmu strādāt par laimestādnieku Tartu
apriņķī. No vairāku opaidu mobilizāciju izglātos
sava veselības stāvokļa dēļ. 1944. g. 8. augustā tota-
lajā mobilizācijā tomēr tiku iesaukts un aizsūtīts
uz Viļandi (Viļandi) esošo rezerves daļā. Kad pēc
44 dienām šo daļu gatavojās sūtīt uz fronti, no
tāt aizbēgu, neģribidoms piedalīties kaujās pret Sa-
kano Armiju. Tā kā man dokumenti bija atņemti mobi-
lizējot, tad cēlā uz mājām sakasarmiešu postenis
manī aizbēgja un sūtīja uz filtrācijas punktu.
1945. g. 30. novembrī pēc manas personas pārbaudes man
deva atļauju atgriezties savā pastāvīgajā dzīves vietā - Tartu.
1946. g. mēnesi uzcērtāju otrā reizi vidusskolas abiturijas
eksāmenus un iestājos Tartu Valsts universitātes vortures
un filoloģijas fakultatē, kur lēti 1957. g. pavasarim
studiju igauņu filoloģiju romu. uzru valodu uoparē.

Pētījuma laikā veikta pirmreizēja šādu dokumentu izpēte: LU Bibliotēkas darba atskaites par laika periodu no 1967. līdz 1995. gadam, Latvijas Universitātes arhīva (LU arhīvs) dokumenti, to skaitā raksturojumi, pateicības no LU administrācijas, autobiogrāfija un citi dokumenti, LNB dokumentu arhīva Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas (TAK) nepublicētie sēžu protokoli, publikācijas periodikā, rakstu krājumos, manuskriptu un tiešsaistes materiālu kopums. Raksta mērķis ir atspoguļot Tenu Karmas devumu bibliotēkārās terminoloģijas jomā, būtiskākos papildinājumus, komentārus un iebildumus, kas fiksēti sēžu protokolos, kā arī sniegt ieskatu igauņu, latviešu un lībiešu valodas un kultūras sakaru pētīšanā un popularizēšanā.

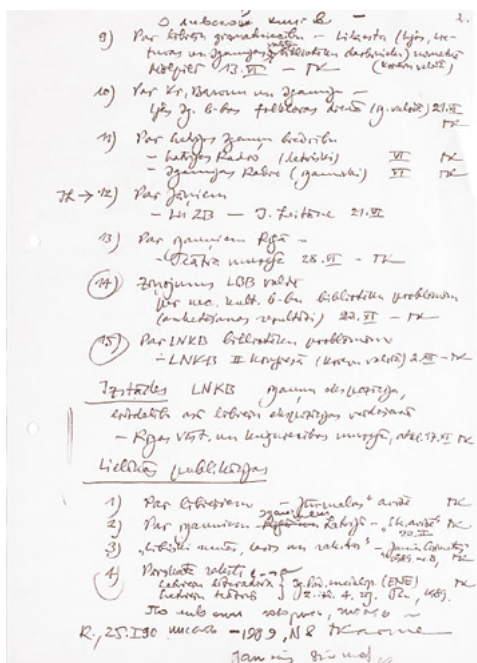
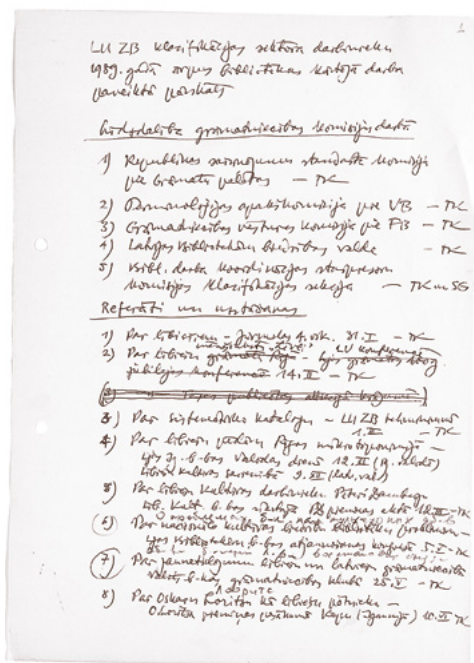
Ģimene, izglītība un darba gaitu sākums

Tenu Karma (igauņiski – *Tõnu Karma*) dzimis skolotāju ģimenē 1924. gada 1. maijā Igaunijas pilsētā Tartu. Pamata un vidusskolas izglītību ieguvis Tartu pilsētas 15. pamatskolā un proģimnāzijā. No 1936. līdz 1940. gadam mācījies Tartu 1. ģimnāzijas humanitārajā klasē. Lai studētu universitātē, bija nepieciešama viengadīga dienēšana darb dienestā vai arī sešu mēnešu dienests armijā. Tāpēc pēc vidusskolas beigšanas Karma uzsācis darba gaitas kā laukstrādnieks Tartu apriņķī. Lai arī veselības stāvokļa dēļ Karmam izdevās izvairīties no piespiedu mobilizācijas, tomēr 1944. gadā mobilizēts robežapsardzes pulkā Peltsamā (*Põltsamaa*) un nosūtīts uz Vīlandi (*Viljandi*). Par turpmāko rīcību Karma raksta savā autobiogrāfijā: “Kad pēc 44 dienām šo daļu gatavojās sūtīt uz fronti, no tās aizbēgu, negribēdams piedalīties kaujās pret Sarkano armiju. Tā kā man dokumenti bija atņemti mobilizējot, tad ceļā uz mājām sarkanarmiešu postenis mani aizturēja un sūtīja uz filtrācijas punktu.”¹

Tikai 1945. gada 30. novembrī pēc rūpīgas personības pārbaudes Karmam deva atļauju atgriezties dzimtajā pilsētā, kur 1946. gadā viņš atkārtoti nokārtoja vidusskolas gala pārbaudījumus un no 1946. līdz 1951. gadam sāka studijas Tartu Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē igauņu filoloģiju somugru valodu nozarē. Tieši pirms valsts eksāmeņiem par dienestu vācu armijā eksmatrikulēts no piektā kursa.

Savā autobiogrāfijā Karma minējis vairākas darbavietas, kurās strādājis pēc izslēgšanas no augstskolas: laikraksta “Traktoristi Hääl” (“Traktorista Balss”) redakcijā sākumā par burtlici (1951–1955), tad atbildīgo redaktoru, paralēli strādājis Tartu pilsētas un rajona avīzes “Edasi” (“Uz priekšu”) redakcijā par vecāko korektoru, bet kopš 1954. gada 4. jūnija par VIII kategorijas korektoru tipogrāfijā “Tartu Kommunist” (“Tartu Komunist”).

1 Karma T. *Autobiogrāfija*. 1.10.1956. LU arhīvs, personas lietas Nr. 10925, apraksta Nr. 7, 1. lpp.

2. attēls. Tenu Karma rakstīta Klasifikācijas sektora darba atskaite uz divām lapām par 1989. gadu.

LU Bibliotēkas arhīvs

No jauna Karma Tartu Universitātē uzņemts 1955. gada 31. augustā Vēstures un filoloģijas fakultātes neklātienes igauņu filoloģijas nodaļā. Savā autobiogrāfijā viņš raksta: "Tā kā studiju pārtraukums bija ilgāks par 3 gadiem, studijas bija jāsāk no sākuma. Ar rektora piekrišanu eksāmenus varu kārtot pēc priekšmetu sistēmas [...] Parāleli darbam tipogrāfijā un studijām esmu nodarbojies arī ar tulkošanu. Bez dzimtajās igauņu valodas protu arī latviešu, krievu, lībiešu, somu un vācu, pasīvi arī angļu valodu. Mazākā mērā esmu studiju gados iepazinies arī ar ungāru, votu un zviedru valodu. Galvenām kārtām esmu tulkojis no latviešu valodas igauņu valodā – V. Lāča, J. Sudrabkalna, L. Paegles darbus u. c."²

Pirmā sastapšanās ar lībiešiem norisinās 1948. gada vasarā, kad Tartu Universitātes somugru katedras vadītājs profesors Pauls Ariste (*Paul Ariste*; dzimis Bergs (*Berg*) 1905–1990) organizē ekspedīcijas pie Kurzemes lībiešiem.³ Karma piedalās ekspedīcijās arī 1949. un 1950. gadā. Tā kā lībiešu valodu ievērojami iespaidojusi latviešu valoda, nekas cits neatlika kā mācīties latviešu valodu pie latviešu literatūras

2 Karma T. *Autobiogrāfija*. 1.10.1956. LU arhīvs, personas lietas Nr. 10925, apraksta Nr. 7, 1.-3. lpp.

3 Karma T. Pirmo reizi lībiešu krastā: ekspedīcijas dalībnieka piezīmes. *Lībiešu gadagrāmata* = *Livlīst āigāstrōntōz*. Mazirbe, 1998, 170.-181. lpp.

tulkotāja Kārļa Abena (*Karl Aben*, 1896–1976). Tas kļuva liktenīgi, jo 1950. gadā Tenu Karma iepazinās ar studentu no Latvijas – Martu Rudzīti (1924–1996) un tas pilnīgi izmainīja viņa dzīvi. Pēc sešiem gadiem Karma jaunizveidotās ģimenes dēļ pārcēlās uz Latviju. Piedalīties ekspedīcijās viņš turpināja arī no 1956. līdz 1958. gadam Gulbenes, Limbažu un Valkas rajonā.

Par pirmo un vienīgo darba vietu no 1956. gada līdz 1994. gadam kļuva Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka⁴, kur viņš strādāja par Klasifikācijas sektora vadītāju līdz 1973. gadam, vēlāk – par galveno bibliotekāru (*l. att.*).

Līdztekus bibliotekārajam darbam Karmas interešu lokā nozīmīga loma bija kontaktiem un sakaru uzturēšanai, informācijas ieguvei par igauņiem Latvijā un latviešiem Igaunijā. Savukārt valodu zināšanas deva iespēju padziļināti pētīt igauņu, lībiešu un latviešu kultūras sakarus. Pārceļoties uz dzīvi Latvijā, ciešākas kļuva saites ar Latvijā dzīvojošiem lībiešiem. No 1973. līdz 1976. gadam mācījis igauņu valodu LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentiem, bet no 1990. gada lasījis kursu “Ievads lībiešu filoloģijā” baltu filoloģijas studentiem.

Tenu Karma – LU Bibliotēkas Klasifikācijas sektora vadītājs, galvenais bibliotekārs, kolēģis

LU arhīva personas lietas materiālos ir saglabāties LU Bibliotēkas direktores Sofijas Maļinkovskas (1930–2019) 1970. gadā sagatavots raksturojums LU Kadru daļai, kurā Karmu raksturo ar vārdiem: “Karmu otličaet chrezvychajno sereznyj i glubokij podhod k svoej rabote. Shirota ego znaniij, jerudicija, izvestnyj pedantizm v rabote obespechivajut kardinal’noe uluchshenie sistematičeskogo kataloga.”⁵ Savukārt 1984. gada raksturojums tiek papildināts ar piezīmi par plašām valodu zināšanām un, ka viņš (Karma) ir arī galvenais speciālists LU Bibliotēkā un republikā jaunās Bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas (BBK) sistēmas ieviešanā, ir Terminoloģijas komisijas loceklis un daudzu publikāciju autors periodikā, krājumos un enciklopēdiju šķirklīem.⁶

Līdzīga satura raksturojumi parādās arī Bibliotēkas darba gada atskaitēs. 1984. gada atskaitē direktore Maļinkovska raksta: “Na mnogo peryvopnlen plan

4 No 1946. līdz 1992. gadam – Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka (saīs. LVU ZB). 1992. gadā izstrādāti un apstiprināti jauni LU Bibliotēkas lietošanas noteikumi un Bibliotēkas Nolikums, turpmāk – LU Bibliotēka (saīs. LUB).

5 *Harakteristika*. 4.02.1970. LU arhīvs, personas lietas Nr. 10925, apraksta Nr. 7, 15. lpp. Autores tulkojums latviešu valodā: Karma izceļas ar ārkārtīgi nopietnu un dziļu pieeju savam darbam. Viņa zināšanu plašums, erudīcija un zināmais pedantisms darbā radikāli uzlabojis Sistemātiskā kataloga stāvokli.

6 *Harakteristika*. 4.02.1970., 20. lpp.

3. attēls. Klasifikācijas sektora darba grupa LVU ZB. No kreisās pirmajā rindā: Renāte Baltroka, Vēsma Līpsne, otrajā rindā: Dzintra Medne, Tenu Karma un Skaidrīte Giluča. 1987. gads.
Foto no Skaidrītes Gilučas personīgā arhīva

po podgotovke dokladov, stat'ej, soobshhenij, chto svjazano s aktivnoj dejatel'nostju odnogo sotrudnika biblioteki (T. Karma) v oblasti knigovedenija i literaturovedenija.”⁷

Karmas darbību dažādās komisijās ārpus LU Bibliotēkas kārtējā darba plānā izvirzītajiem uzdevumiem raksturo atskaites par laika periodu no 1967. līdz 1995. gadam. Tas atspoguļojas sadaļā “Metodiskais darbs” 1988. un 1989. gadā,⁸ norādot un uzskaitot Klasifikācijas sektora darbinieku aktivitātes uz divām A4 lappusēm. Būtībā tas ir viena darbinieka veikums, jo katram ierakstam pretī redzams tikai viens iniciāļu salikums – “TK” (*atsīfrējums* – Tenu Karma) ar nelieliem izņēmumiem (2. att.). Līdzdalība komisiju darbā norādīta to uzskaitījumā:

- 1) Republikas saīsinājumu standartu komisijā pie Grāmatu palātas;
- 2) Terminoloģijas apakškomisijā pie Valsts bibliotēkas;
- 3) Grāmatniecības vēstures komisija pie Fundamentālās bibliotēkas⁹;
- 4) Latvijas Bibliotekāru biedrības valdē;
- 5) Bibliotēku darba koordinācijas starpresoru komisijas Klasifikācijas sekcijā.

Pārējo atskaites daļu aizņem dažādas uzstāšanās ar referātiem, izstāžu veidošana un publikācijas dažādos avotos.

LU Bibliotēkas atskaitēs nav rodama izvērsta informācija par norisēm minētajās komisijās, tomēr dažas dokumentu kopas – sēžu materiāli, kuros fiksēta diskusija, viedokļi un precizējumi, ir saglabājušies LNB dokumentu arhīva materiālos.

LU Bibliotēkas darbiniece, informācijas speciāliste Skaidrīte Giluča, kas Klasifikācijas sektorā strādā no 1976. gada, Karmu atceras kā atsaucīgu un zinošu sektora darba vadītāju: “Viņš bija īsts zinātnieka tips, ar izteiktu precizitāti, pozitīvs pret kolēģiem, arī jaunaļiem. Ar Karmu varēja pārrunāt jebkuru darba jautājumu, kas radās darba procesā – īpaši diskutējot par bibliotekāro terminoloģiju, viņš spēja iedziļināties līdz pat smalkākajām niansēm. Karma terminu *indeksēšana* skaidroja kā tehnisku terminu no datorzinātnes viedokļa. Braucot pieredzes apmaiņā uz citām republikām, viņš uzņēmās ekskursiju vadītāja lomu, iepazīstinot ar ievērojamām kultūras vietām un bibliotekām Tartu un Vīlandē Igaunijā.” (3. att.)

7 Nauchnaja Biblioteka Latvijskogo gosudarstvennogo Universiteta im. P. Stuchki. *Otchet o rabote za 1984 god.* Rīga: Latvijskij gosudarstvennyj Universitet im. P. Stuchki, 1968-1990, s. 49. Autorees tulkojums latviešu valodā: Daudzkārt pārpildīts plāns, rakstot atskaites, ziņojumus un rakstus, kas saistīts ar aktīvu viena bibliotēkas darbinieka (T. Karmas) darbošanos grāmatzinātnes un literatūrzinātnes jomā.

8 Nauchnaja Biblioteka Latvijskogo gosudarstvennogo Universiteta im. P. Stuchki. *Atskaitē par Bibliogrāfijas nodaļas darbu un Metodiskās nodaļas darbu 1988. gadā.* Rīga: Latvijskij gosudarstvennyj Universitet im. P. Stuchki, 1968-1990, [2 lpp.].

9 No 2009. gada - LU Akadēmiskā bibliotēka.

Darbība Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā

Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija, kas LPSR Valsts bibliotēkā dibināta 1969. gadā, atradās LPSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pakļautībā. Līdz 1974. gadam apakškomisija darbojās neregulāri 30 cilvēku sastāvā, kas pārstāvēja dažādas institūcijas, to skaitā arī P. Stučkas LVU ZB speciālisti. Pēc 1974. gada Terminoloģijas apakškomisijas sēdes notika reizi ceturksnī, un tajās apsprieda un pieņēma terminus latviešu valodā. TAK apspriestos un ieteiktos terminus publicēja speciālā izdevumā “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini”¹⁰. Bijusī TAK priekšsēdētāja Silvija Liniņa (1934–2013) publikācijā “Bibliotekārās terminoloģijas standartizācija”, kas publicēta “Bibliotēku zinātnes aspektu” 14. sējumā, norāda, ka “LPSR ZA Terminoloģijas komisijas Bibliotekārā un bibliogrāfiskā apakškomisija darbojas V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļā, un tās sēdēs apspriesti un apstiprināti vairāku Valsts standartu terminu latviskie ekvivalenti, kuri publicēti ieteicamo terminu sarakstu “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini” laidienos”¹¹.

LNB dokumentu arhīvā sēžu protokolu mapēs atrodami npublicēti sēžu protokoli līdz 1994. gadam. Kopumā laikā no 1969. līdz 2000. gadam notikušas 77 sēdes. Ražīgākie gadi ir 1978. un 1979. gads – pavisam 21 sēde. Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas studente Marta Velpe bakalaura darbā “Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība” (2018) secina: “Sēžu apmeklējums ir atkarīgs no paša apakškomisijas locekļa, viņa entuziasma un vēlmes iesaistīties apakškomisijas darbībā, tāpēc ir gan ļoti aktīvi dalībnieki, kas mēģina ierasties uz katru sēdi, gan tādi, kas apakškomisijas darbā iesaistās neregulāri un ne visai bieži.”¹²

Ir saglabājušies dokumenti, kas liecina par darba grupas aktivitātēm:

- Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darba grupu sēžu protokoli no 1972. gada, kuros pirmo reizi minēts Karma;
- pavēles, kurās uzskaitītas Terminoloģijas apakškomisijā darbojošās personas (kopskaitā sešas). Karma minēts divās no tām – 1982. un 1985. gada dokumentā, un trešā dokumentu grupa ir “Ziņas par darbu LPSR ZA Terminoloģijas

10 Liniņa S. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR. *Bibliotēku aspekti*. 3(VIII), 1979, 61.–77. lpp.

11 Liniņa S. Bibliotekārās terminoloģijas standartizācija. *Bibliotēku zinātnes aspekti*. XIV, 1986, 93.–[104.] lpp.

12 Velpe M. *Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība*: bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2018, 41. lpp.
Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/39403>

komisijas bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā”, kas pieejamas par 1983.–1985. gadu; 1986. gadu; 1988.–1991. gadu.

Visaktīvāk komisijas sēdes Tenu Karma apmeklēja 1978. gadā – 11 sēdes no 21. Laika posmā no 1983. līdz 1985. gadam no 16 apakškomisijas sēdēm viņš piedalījies 6 sēdēs; 1986. gadā vienā sēdē un no 1988. līdz 1991. gadam – astoņās sēdēs. Jāatzīmē, ka ziņu lapā ir sensitīvi dati par katru komisijas locekli: personas dzimšanas gads, ģimenes stāvoklis, zinātniskais grāds, samaksa par stundu, stundu skaits, kopējā samaksa un sēžu protokolu kārtas numurs. Sākotnēji samaksa par katru stundu – 1 rublis, vēlāk tā pieaugusi līdz 3,50 rubļiem.

Ieskatam piedāvāju ielūkoties dažu sēžu protokolu pierakstos, kuros par bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu ekvivalentiem latviešu valodā savu viedokli pauž Karma. Līdz 1974. gadam sēdes notiek neregulāri, tikai 1976. gada protokolos redzami pirmie Karmas komentāri.

1976. gada 15. decembra sēdes protokolā norādīti vairāki apspriežamie termini un to ekvivalenti. Tā, piemēram, terminu *bibliotēka depozitārijs* ierosina aizstāt ar *depozitārā bibliotēka*; *formāta kārtojums* – aizstāt ar salikteni *formātkārtojums*; *pirmkatalogs* ar *vienkāršs katalogs*. Par ekvivalentu *liternumerālā indeksēšana* Karma uzdod jautājumu: “Vai bibliotēkzinātnē vispār vajadzētu ieviest jēdzienu *indeksēšana*? Šis process praktiski ir ļoti īslaicīgs, proti, tikai indeksa fiksēšanas moments. Vai nevar apmierināties tikai ar indeksu? Varētu būt *liternumerālais indekss* vai labāk *burtciparu indekss*?”

1977. gada 22. novembra sēdē apspriešanai nodots bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu vārdnīcas pirmais laidieni “Bibliotēku katalogi”. Ir izteikti un apkopoti TAK locekļu ierosinājumi un viedokļi par vārdnīcas struktūru, terminu skaidrojumi, stilu dažādību un citi jautājumi. Kopumā paveiktais darbs ir notikums latviešu kultūras vēsturē, plašs mēģinājums atspoguļot jaunāko bibliotēku zinātnē un bibliogrāfijā. Taču, šķiet, ka varētu darīt šo to citādi. Apspriežot materiālu, varētu sīkāk iztīrīt terminus, to skaidrojumus utt. Karma izsaka savas piezīmes: “Pirmkārt, vai daudzos gadījumos nav pārāk daudz nevajadzīgas precizitātes, runājot atsevišķi par UDK un BBK terminiem? Ja īpaši kas sakāms, pirmkārt, to varētu minēt paskaidrojumos; otrkārt, derētu padomāt vienā otrā vietā par skaidrojumiem – šur tur skaidrojums tikai atkārtoti terminā ietvertu jēgu, būtiski neparāda termina saturu; treškārt, nelai me ar pamatterminiem – *klasificēšana* un *indeksēšana*. *Indeksēšana* viscaur lietots kā informātikas termins. Tas būtu ierobežojams, piem., *dažādi indeksēšanas veidi* diez vai būtu minami, pietiktu ar *burtu indekss*, ne *burtu indeksēšana*.”

1980. gada 27. jūnija sēdē tiek izskatīti Valsts standartā “Sistematizācija un priekšmetizācija” ietvertie jēdzieni un to būtība. Karma izsaka šaubas, vai jaunie jēdzieni praksē jau tiktāl nostiprinājušies, ka standartizējami: “Vēl nesen lietotajam terminu *klasificēšana* (*klasificirovanie*) tajā nozīmē, kā tagad iesaka *sistematizēšana* (*sistematizacija*).” Viņš arī sīkāk paskaidro savus uzskatus par shēmā sniegto jēdzienu

saturu saskaņā ar pašreizējo kārtojumu, piemēram, *sistematizator* gan laikam ir tas pats līdzšinējais *klasifikator*. *Sistematizācija* vietā nepieciešams lietot *klasificēšana*. Šī darba rezultāts varētu būt nevis sistemātiskais katalogs un sistemātiskais izvietojums (kā projektā), bet gan indeksi (kataloga un plaukta).”

1982. gada 16. decembra sēdē izskatīšanai izraudzīti termini par gatavojamās terminu vārdnīcas topošā laidiena “Darbs ar lasītājiem” tematiku. Arī šajā sēdē Karma izsaka komentārus par vairākiem terminiem, piemēram, termins *lasītāju auditorija* ir kļūdainas veidojums: “Labāk – vienkārši *lasītāji*, *lasītāju kontingents*. Šķiet, ka arī krievu termins nav precīzs, respektīvi nepareizi darināts.”

Bibliotēku darbā nepietiek vien ar klasifikācijas un priekšmetizācijas jēdzienu skaidrojumu, izpratni un lietošanu. 1982. gadā Karma par klasifikācijas un priekšmetizācijas problēmām un attīstības tendencēm mūsdienīgā bibliotēkā sagatavo Ziņojumu, ar kuru iepazīstina klātesošos bibliotēku darba koordinācijas Starpresoru komisijas sēdē LPSR Valsts plāna komitejā.¹³ Savukārt 1983. gadā priekšlikumi un ieteikumi “Par BBK tabulām un centralizēto sistematizāciju” sagatavoti Vissavienības konferencei Maskavā.

1984. gada 29. jūnija sēdē Karma par terminu *lasītāju auditorija* un tā ekvivalentu krievu valodā *chitatel'skaja auditorija* izsakās visai noraidoši: “Kategoriski iebildumi – kādreiz jau atlikām, nepieņemām nevienu terminu, kurā jēdziens *auditorija* lietots šādā nozīmē. Anna Mauliņa šādus savienojumus tomēr lieto, tie sastopami gan presē, gan literatūrā. Vairākuma viedoklis – pagaidām atlikt, pakonsultēties ar valodniekiem, vai šādus apzīmējumus labāk neveidot citādi, piem., *lasītāji*, *plašo lasītāju loks* u. tml.”

1994. gada 27. janvāra sēdes darba kārtībā ir datorzinātnes terminu apspriešana. Šis ir pēdējais TAK sēdes protokols, kur komisijas sastāvā piedalās un komentārus izsaka arī Karma: “Termins – *datorprogrammas sertifikācija*, vai nevar saliktein terminu? Atkal tiek ieviests jauns svešvārds. Vai nevar latviskos: *apliecinājums*, *liecība* vai jau pieņemtos – *atestēšana*, *atestācija*?”

Tie ir tikai daži spilgtākie piemēri no vairākiem simtiem terminu, kas tiek apspriesti un par ko diskutē komisijas sēdēs. Karma īpaši meklēja un izvērtēja latviskas atbilstmes sinonīmu jeb ekvivalentu, kas raksturotu konkrētu bibliotēkārā un bibliogrāfiskā darba procesu, jo visi līdzšinējie termini bija aizgūti no krievu, vēlāk – angļu valodas. Sēžu protokolu pierakstos itin bieži atspoguļojas Karmas kategoriskie iebildumi par konkrētiem jēdzieniem, kas radīja domstarpības komisijas locekļu vidū, viņš ierosināja konsultēties ar valodniekiem vai arī šādus apzīmējumus nepieņemt vispār. Bibliotekāro terminu izveides procesā nenovērtējama loma bija Karmas dzīvesbiedres latviešu dialektoloģijas speciālistes Martas Rudzītes atbalstam.

13 Pilns nosaukums: Latvijas PSR Valsts plāna komitejas speciālo, zinātnisko un zinātniski tehnisko bibliotēku darba koordinācijas Starpresoru komisija.

Ir pagājuši 25 gadi, kopš pirmās Terminoloģijas apakškomisijas sēdes 1969. gadā un nedaudz mazāk, kopš fiksēta pirmā sēdes norise. Šajā laika periodā, attīstoties bibliotēku darba procesiem padomju sistēmas ietvaros un pēc neatkarības atgūšanas, ir strauji mainījusies arī bibliotekārā terminoloģija, jo ir kļuvusi pieejama literatūra svešvalodās un gūta profesionālā pieredze ārzemju bibliotēkās, jaunu tehnoloģiju ieviešana bibliotēku darba optimizēšanā izvirzījusi jaunas prasības. To, ka terminologam ir jābūt zinošam savā nozarē un labam lingvistam, ar savām zināšanām profesionālajā jomā un vairāku valodu zināšanām ir apliecinājis Tenu Karma, kurš bija viens no lielākajām autoritātēm ne tikai LU Bibliotēkā, bet bibliotekārājā sabiedrībā vispār.

Dalība terminoloģijas konferencēs

1979. gadā no 28. līdz 29. novembrim Rīgā notika PSRS Valsts bibliotēkas¹⁴ un Latvijas PSR Valsts bibliotēkas kopīgi rīkota zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas”, kurā piedalījās ap 200 dalībnieku, tika nolasīti septiņi referāti un seši ziņojumi. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sekretārs Raimonds Vanags (dz. 1929) rakstu krājumā “Bibliotēku zinātnes aspekti” piektajā sējumā sniedz savu vērtējumu: “Šajā konferencē pirmo reizi Vissavienības mērogā rezumēja sasniegumus bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu izveidē, unificēšanā, standartizēšanā un terminoloģisko vārdnīcu sastādīšanā, apmainījās ar pieredzi un noteica turpmākās terminoloģisko pētījumu perspektīvas”¹⁵. Raksta autors piemin Annu Mauliņu un Tenu Karmu, kuri konferencē uzstājas ar referātiem, paužot savu viedokli “par neskaidrībām klasifikācijas un katalogizācijas terminu apakšsistēmās, dodot teorētiskus un praktiskus pamatojumus trūkumu un nepilnību novēršanai”¹⁶.

Šī ir pirmā konference, kurā LU Bibliotēkas galvenais bibliotekārs Karma lasa referātu ar nosaukumu “O nejasnom v klassifikacionnoj terminologi”¹⁷. Tajā autors analizēja trūkumus un nepilnības klasifikācijas pamatterminu lietošanā, uzsverot: “Nevajadzētu vecos, stabilos terminus steigā aizstāt ar jauniem, piem., *klasifikators* ar *indeksētājs* vai *sistematizators*; *klasificēšana* ar *sistematizēšana*.” Runātājs izvirzīja priekšlikumus racionālākai klasifikācijas struktūrelementu apzīmēšanai, jo šajā jomā novērojama pārāk liela nesaskaņotība.¹⁸ Konferencē nolasītā referāta tēzes publicētas

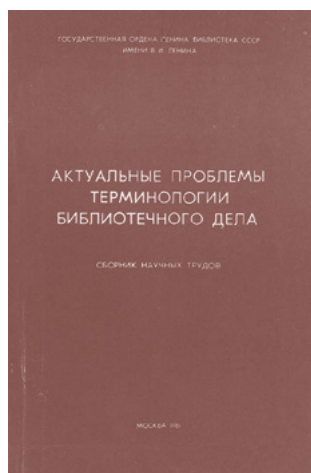
14 Pilns nosaukums: V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka.

15 Vanags R. Starprepublikāniskā zinātniski teorētiska konference “Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas”. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1981, 5 (10), 91.-[96.] lpp.

16 Ibid., 94. lpp.

17 Neskaidrais klasifikācijas terminoloģijā (autores tulkojums no krievu valodas).

18 Ibid., 95. lpp.

4. attēls. Terminoloģijas konferences (1979) zinātnisko rakstu krājums, izdots Maskavā, 1981. gads
LU Bibliotēkas krājums

tēžu krājumā.¹⁹ Savukārt krājumā “Aktual’nye problemy terminologii bibliotecnogo dela: sbornik nauchnyh trudov”²⁰ publicēts pilns referāta teksts (4. att.).

1986. gadā no 18. līdz 19. decembrim Karma piedalās ar referātu “Klassifikacija cherez 7 let”²¹ zinātniski teorētiskā konferencē ar tādu pašu nosaukumu, ko organizēja LPSR Kultūras ministrija un V. Lāča LPSR Valsts bibliotēka. Konferences auditorija ir bibliotekāri, valodnieki, kā arī radniecīgo nozaru (informātikas, grāmatzinātnes un bibliogrāfijas) pārstāvji no Maskavas, Ļeņingradas (Sanktpēterburgas), Tallinas, Viļņas un Latvijas. Karma savā referātā kā pārsteidzību raksturoja Vissavienības praksē internacionālā termina *klasificēšana* aizstāšanu ar apzīmējumu *sistematizācija*. Viņš uzsvēra, ka latviešu valodā pareizāk būtu likt starptautiskos terminus – *klasificēšana* (grāmatu sadale pēc satura) un *klasificētājs* (šī darba veicējs).²²

Daži terminoloģijai veltīti izdevumi, kuru tapšanā savu ieguldījumu devuši bibliotekārā darba speciālisti, to skaitā arī Karma, ir “Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: projekts”²³, izdota 1982. gadā, sadarbojoties ar lielākajām bibliotēkām Latvijā, LZA Valodas un literatūras institūtu, un kurā iekļauti 467 termini. Otrs izdevums, ko sastādījusi Silvija Liniņa, ir “Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu

19 Aktual’nye problemy terminologii bibliotecnogo dela: mezhrespublikanskaja nauchno-teoreticheskaja konferencija: tezisy dokladov i soobshhenij (g. Riga, 28–29 nojabrja 1979 g.). Moskva: [Gosudarstvennaja ordena Lenina biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina], 1979.

20 Aktual’nye problemy terminologii bibliotecnogo dela: sbornik nauchnyh trudov. Moskva: Gosudarstvennaja biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina, 1981, s.101–106.

21 Klasifikācija pēc 7 gadiem (autores tulkojums no krievu valodas).

22 Mauliņa A. Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas. *Literatūra un Māksla*, Nr. 1 (1987, 1. janv.), 6. lpp.

23 Pependika B. (red.). *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*. Rīga: LPSR VB, 1982.

terminoloģiska vārdnīca”²⁴, izdots 1993. gadā. Vārdnīcā latviešu terminiem doti ekvivalenti angļu, vācu un krievu valodā. Vārdnīcas terminu kopums atspoguļo 20. gadsimta 80. gadu terminoloģiju Latvijā.

Deviņdesmito gadu sākumā līdz ar straujo datorizācijas procesa uzsākšanu bibliotēkās un globālā interneta tīkla attīstību izmaiņas notiek arī bibliotēkzinātnes terminoloģijas attīstībā, veidojoties starptautiskai sadarbībai starp Baltijas valstīm, starp trimdas latviešiem un bibliotēku nozares speciālistiem citās Eiropas un pasaules bibliotēkās.

Latviešu, lībiešu un igauņu valodas un kultūras sakaru pētniecība un popularizēšana

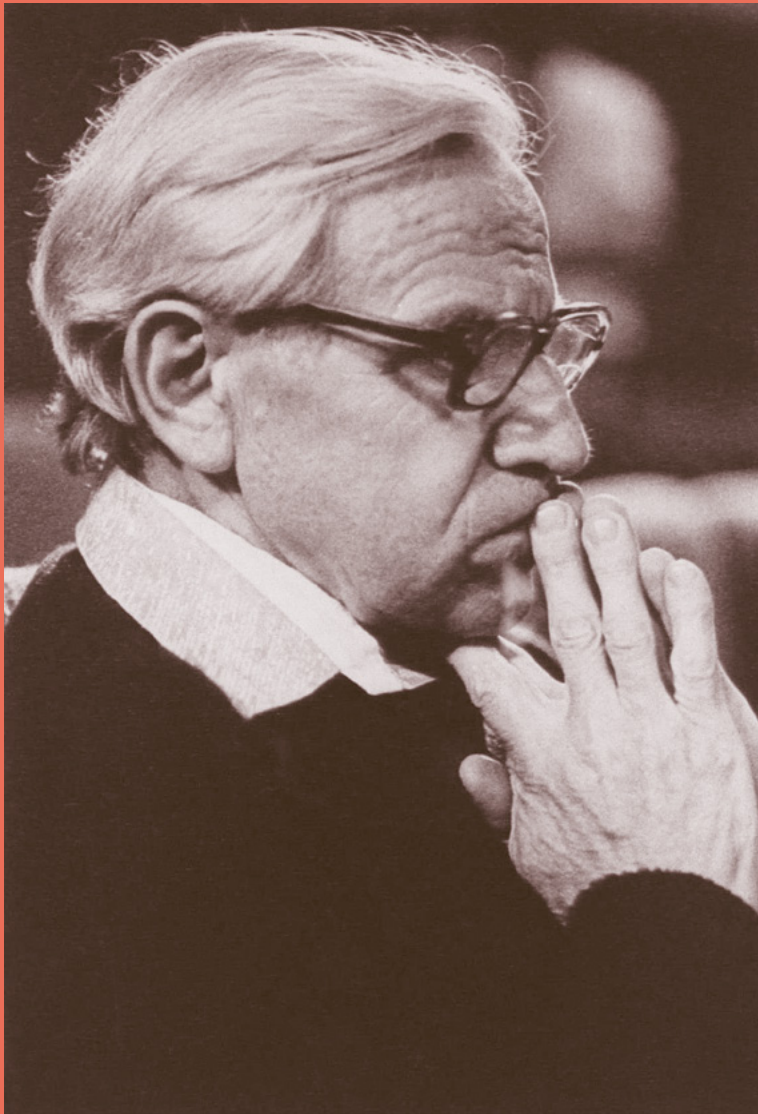
Vispasaules latviešu zinātņu kongress Rīgā 1991. gadā no 12. līdz 17. jūlijam bija pirmais un plašākais Latvijas zinātnieku sadarbības pasākums kopā ar vairāk nekā 200 Latvijas izcelsmes zinātniekiem no 13 Rietumvalstīm.

Par terminoloģijas jautājumiem šajā kongresā Valsts bibliotēkas Terminoloģijas apakškomisijas locekle Anna Mauliņa referātā “Latviešu bibliotēkārā terminoloģija” pauž atklātu un skarbu viedokli par esošo situāciju Latvijā: “Latviešu bibliotēkārās terminoloģijas kopaina liecina par tradicionālās katalogizācijas izstrādātību un mašīnlasāmās katalogizācijas atpalcību Latvijā, par bibliotēku darba automatizācijas un informacionālās politikas augsto attīstību ārzemēs, kā arī par bibliotēkas brīvību demokrātiskā sabiedrībā un tās prettautisko darbību un līdz ar to atpalcību totalitāra režīma apstākļos.”²⁵ Tenu Karma šajā kongresā piedalās ar referātu “Dziesma un lībiešu grāmata”, tādējādi apliecinot savas pētnieciskās intereses par lībiešu kultūras vēsturi.

Trīs gadus vēlāk, 1994. gada 14. februārī, gadskārtējā LU 53. zinātniskās konferences Bibliotēkzinātnes un informācijas sekcijas sēdē Karma nolasa referātu “Ieskats igauņu un latviešu periodikas saskares vēsturē”, kurā autors sniedz ieskatu periodikas vēstures sākuma posmā, kad ne igauņi, ne latvieši paši nevarēja rūpēties par savu grāmatniecību un periodiku.

24 Liniņa S., Mauliņa A. (sast.). *Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu terminoloģiska vārdnīca = Library collections and catalogs: terminological dictionary: Latvian-English-German-Russian = Bibliotheksbestände und Katalogen [sic]: terminologisches Wörterbuch : lettisch-englisch-deutsch-russisch = Bibliotekhnje fondy i katalogi: terminologicheskij slovar': latyshsko-anglo-nemecko-russkij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1993.

25 *Vispasaules latviešu zinātņu kongress Rīgā, 1991. gada 12.-17. jūlijs: referātu tēzes, referentu adreses un īsbiogrāfijas*. Rīga, 1991. 2. sēj.: Bibliotēku zinātne un grāmatu zinātne. Literatūras zinātne. Mākslas zinātne. Valodniecība un folkloristika, 1 lpp.

5. attēls. Tenu Karma libiešu valodai veltītā sarīkojumā 90. gadu sākumā.
Foto: G. Janaitis. No Rūtas Karmas ģimenes arhīva

Savā 70 gadu jubilejas atbildes sveicienā apsveicējiem 1994. gada maijā Karma mēnešrakstā “Līvli”²⁶ raksta: “Bet neviens, pat Dievs nevar palīdzēt ne lībiešiem, ne latviešiem, ne igauņiem, ja mēs paši sev nepalīdzēsim. Un šobrīd visefektīvākā pašpalīdzība būtu – savā starpā saprasties un turēties kopā, lai neviens nevarētu mūs salauzt pa vienam. Tikai kopā mēs esam stipri.” Tā paša gada decembrī pēc 38 darba gadiem LU Bibliotēkā Karma dodas pensijā, lai pievērstos vienam no saviem mīlestības darbiem – lībiešu, latviešu un igauņu kultūras sakaru pētniecībai, bet ar to vēl nebeidzas saistība ar Latvijas Universitāti. No 1994. līdz 2001. gadam viņš lasa lekciju kursu “Ievads lībiešu filoloģijā” LU baltu filoloģijas studentiem un turpina piedalīties baltu valodnieku organizētos pasākumos Latvijā un ārpus tās. Tenu Karma ir gaidīts viesis Šauļu Universitātes Baltu centrā, tiekoties ar tā vadītāju docenti Regīnu Kvašīti (*Regina Kvašytė*) un lietuviešu kolēģiem (5. att.).

Valodnieks pēc izglītības, galvenais bibliotekārs un sektora vadītājs LU Bibliotēkā, paralēli saviem tiešajiem darba pienākumiem Karma piedalījies igauņu un somu īpašvārdu latviskās transkripcijas, bibliotekārās terminoloģijas un bibliogrāfijā lietojamo saīsinājumu kārtošānā, kā arī vairāku latviešu un igauņu enciklopēdiju rakstu sagatavošanā,²⁷ kā piemēru var minēt apjomīgo šķirkli par lībiešu mitoloģiju “Mitoloģijas enciklopēdijā”²⁸. Pētījumi un publikācijas par lībiešu valodu un kultūras vēsturi, lībiskas izcelsmes vietvārdiem un lībiešu valodas rakstu sākumu, igauņu un latviešu lingvistiskajām un kultūras attiecībām. Vairāki raksti veltīti lībiešu kultūras darbiniekiem – Pēterim Dambergam, Jānim Princim, un tie publicēti gan igauņu un somu presē un turpinājumizdevumos: “Edasi”, “Eesti Looders”, “Keel ja Kirjandus”, “Looming”, gan Latvijā izdotos izdevumos: “Onomastica Lettica”, “Latvijas Vēstnesis”, “Literatūra un Māksla”, “Līvli”, “Lībiešu gadagrāmata” un citviet. Nenoliedzami Tenu Karmas mūža vērtīgākais ieguldījums ir lībiešu kultūras mantojuma izzināšana, etniskās apziņas celšana un stiprināšana.

Studiju laikā apgūstot latviešu valodu un 1948. gadā uzsākot latviešu valodas mācības pie K. Abena, meklējis kopīgo latviešu un igauņu kultūras un valodas laukā, vēlāk uzrakstot pārskatu par igauņu valodas gramatiku Abena sastādītajai “Igauņu-latviešu vārdnīcai”²⁹ 1967. gadā. 1980. gadā kopā ar P. Dambergu sastādījis mācību līdzekli “Lībiešu tautasdziesmas”³⁰, kas apstiprināts kā mācību līdzeklis latviešu filoloģijas studentiem. Otrs izdevums ar tādu pašu nosaukumu izdots 2007. gadā.

26 Karma T. Touröd sōbrād!: [Tenu Karmas atbilde apsveicējiem]. *Līvli*, Nr. 5/6 (1994, maijs/jūnijs), 4.-5. lpp.

27 Ar Triju Zvaigžņu ordeņa starojumu. Ordeņa virsnieks Tenu Karma. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58/59 (1998, 5. marts), 13. lpp.

28 Karma T. Lībiešu mitoloģija. No: *Mitoloģijas enciklopēdija*. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1994, 2. sēj., 232.-239. lpp.

29 Abens K. (sast.). *Igauņu-latviešu vārdnīca: ap 23 000 vārdu = Eesti-lāti sõnaraamat: umbes 23 000 sõna*. Rīga: Liesma, 1967.

30 Dambergs P., Karma T. (sast.). *Lībiešu tautasdziesmas: mācību līdzeklis latviešu filoloģijas studentiem*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1980.

Karma savas dzīves laikā publicējis vairāk kā 200 publikāciju.³¹ To pilnīgs apkopojums līdz šim nav veikts. Daļa autora publikāciju ir ievadīta LU zinātnieku publikāciju un vēstures datubāzē, bet šajā virzienā vēl ir daudz darāmā, lai pilnībā spētu novērtēt Tenu Karmas devumu.

Visa radošā mūža garumā uzturējis kontaktus “ar igauņu, somu, ungāru un vācu zinātniekiem, īpaši ar Tartu Universitātes profesoriem Titu Reinu Vītso (*Tiit-Rein Vītso*, 1938) un Eduardu Vēri (*Eduard Vääri*, 1926–2005), ar Helsinku Universitātes profesoru, starptautiskās Somugru biedrības priekšsēdētāju, Latvijas ZA ārzemju locekli Sepo Suhonenu (*Seppo Suhonen*, 1938–2010) un ar Turku Universitātes profesoru Mauno Koski (1930–2005), piedalījies starptautiskās konferencēs”³². Par daudzsoļošanas sadarbības iespējamību liecināja kopīgs projekts pie grāmatas par Kurzemes lībiešu valodu ar Minhenes Universitātes Somugristikas institūta direktoru Eberhardu Vinkleru (*Eberhard Klaus Wolfgang Winkler*, 1955).

Novērtējot ieguldījumu Baltijas jūras somu valodniecībā, kultūras vēsturē un Latvijas zinātnē, 1995. gadā Karma tiek ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekli, 1997. gadā apbalvots ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni, bet 1998. gadā viņam pasniegts Igaunijas Baltās Zvaigznes ordenis. 2006. gadā Karmam piešķirta Valsts kultūrkapitāla fonda mūža stipendija.

Raksta tapšanā vēlos izteikt pateicību Tenu Karmas meitai tulkotājai Rūtai Karmai par atbalstu un ieskatu ģimenes fotoarhīvā un Šauļu Universitātes Baltu centra vadītājai, docentei, Latviešu valodas institūta pētniecei Regīnai Kvašītei.

Nepublicētie avoti

1. LPSR ZA Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija. LPSR ZA Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas sēžu protokoli: 15.12.1976; 22.11.1977; 27.06.1980; 16.12.1982; 29.06.1984; 27.01.1994. Latvijas Nacionālās bibliotēkas dokumentu arhīvs.
2. Nauchnaja Biblioteka Latvijskogo gosudarstvennogo Universiteta im. P. Stuchki. *Otchet o rabote za 1984 god.* Rīga: Latvijskij gosudarstvennyj Universitet im. P. Stuchki, 1968–1990, s. [49].
3. Nauchnaja Biblioteka Latvijskogo gosudarstvennogo Universiteta im. P. Stuchki. *Atskaite par Bibliogrāfijas nodaļas darbu un Metodiskās nodaļas darbu 1988. gadā.* Rīga: Latvijskij gosudarstvennyj Universitet im. P. Stuchki, 1968–1990, [2 lp.].
4. Tenu Karma. *Autobiogrāfija*. 1.10.1956. LU arhīvs, personas lietas Nr. 10925, apraksta Nr. 7.

31 Dreimane J. Tenu Karma - grāmatu un lībiešu draugs. *Bibliotēku Pasaule*, Nr. 26 (2003), 50.-53. lpp.

32 *Ibid.*, 13. lpp.

5. Velpe M. Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbība: bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2018, 41. lpp. *LU e-resursu repozitorijs* [tiešsaiste]. [Skatīts 17.07.2019.] Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/39403>

Avoti un literatūra

1. Abens K. (sast.). *Igauņu-latviešu vārdnīca: ap 23 000 vārdu = Eesti-läti sõnaraamat: umbes 23 000 sõna*. Rīga: Liesma, 1967.
2. *Aktual'nye problemy terminologii bibliotechnogo dela: mezhrеспубликанская научно-теоретическая конференция: тезисы докладов i soobshhenij (g. Rīga, 28-29 nojabrja 1979 g.)*. Moskva: [Gosudarstvennaja ordena Lenina biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina], 1979.
3. *Aktual'nye problemy terminologii bibliotechnogo dela: sbornik nauchnyh trudov*. Moskva: Gosudarstvennaja biblioteka SSSR im. V. I. Lenina, 1981, s. 101-106.
4. Baltiņš M. Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. No: D. Joma (sast.). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne, 2007, 401.-439. lpp.
5. Blumberga R., Mekeleins T., Pajusalu K. (sast.). *Lībieši: vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvō Kultūr sidām, 2013.
6. Dambergs P., Karma T. (sast.). *Lībiešu tautasdziesmas: mācību līdzeklis latviešu filoloģijas studentiem*. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1980.
7. Dreimane J. Tenu Karma - grāmatu un lībiešu draugs. *Bibliotēku Pasaule*, 2003, Nr. 26, 50.-53. lpp.
8. *Eesti Entsüklopeedia*: [Igauņu enciklopēdija] [tiešsaiste]. [Skatīts 12.02.2020.] Pieejams: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/karma_t%C3%B5nu
9. Karma Tenu (*Tõnu Karma*). No: A. Bankavs, I. Jansone. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 156.-157. lpp.
10. Karma T. Ar Triju Zvaigžņu ordeņa starojumu. Ordeņa virsnieks Tenu Karma. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58/59, 1998, 13. lpp.
11. Karma T. Ieskats igauņu un latviešu periodikas saskares vēsturē: Latvijas Universitātes 53. zinātniskās konferences Bibliotēkzinātnes un informācijas sekcijā 1994. g. 14. februārī nolasīts referāts. *Literatūra un Māksla*, Nr. 7, 1994, 18. febr., 5. lpp.
12. Karma T. Laz kōgaz ja kōgiņ killōg! Dzimtās valodas piederībai - 80. *Lībiešu gadagrāmata = Līvlist āigastrōntōz*. 2000, 63.-67. lpp.
13. Karma T. Lībiešu kultūras darbinieki savai Jūrmalai un Latvijai. *Lībieši*. Rīga: Zinātne, 1994, 118.-132. lpp.
14. Karma T. Lībiešu mitoloģija. No: R. Akmentiņš (red.). *Mitoloģijas enciklopēdija*. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1994, 2. sēj., 232.-239. lpp.
15. Karma T. Pirmo reizi lībiešu krastā: ekspedīcijas dalībnieka piezīmes. *Lībiešu gadagrāmata = Līvlist āigastrōntōz*. 1998, 170.-181. lpp.
16. Karma T. Septiņi lībiski vietvārdi Daugavas krastos. No: V. Villerušs (sast.). *Daugavas raksti: no Rīgas līdz jūrai*. Rīga: Zinātne, 1994, 150.-[154.] lpp.
17. Karma T. Tenu Karmas atbilde apsveicējiem. *Līvli*, Nr. 5/6, 1994, 4.-5. lpp.
18. Liniņa S. Bibliotēkārās terminoloģijas standartizācija. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1986, 14, 93.-[104.] lpp.

19. Liniņa S. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijas darbs. *Valodas aktualitātes* – 1986, 1987, 86.–93. lpp.
20. Liniņa S. Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR. *Bibliotēku aspekti*, 1979, 3 (8), 61.–77. lpp.
21. Liniņa S., Mauliņa A. *Bibliotēku fondi un katalogi: latviešu-angļu-vācu-krievu terminoloģiska vārdnīca = Library collections and catalogs: terminological dictionary: Latvian-English-German-Russian = Bibliotheksbestände und Katalogen [sic]: terminologisches Wörterbuch: lettisch-englisch-deutsch-russisch = Bibliotechnye fondy i katalogi: terminologičeskij slovar': latyšsko-anglo-nemecko-russkij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1993.
22. *Livones.net*: [Lībiešu kultūras, valodas un vēstures portāls] [tiešsaiste]. [Skatīts 06.11.2019.] Pieejams: <http://www.livones.net/en/kratuve/livones-net-arhivs/?starptautiska-libiesu-draugu-biedriba>
23. Mauliņa A. Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas. *Literatūra un Māksla*, Nr. 1, 1987, 6. lpp.
24. Mauliņa A. (sast.). *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini: projekts*. 1. laidieni. Bibliotēku katalogi. Rīga: LPSR VB, 1982.
25. *Nacionālā terminoloģija: vēsture, tagadne un perspektīvas*: referātu tēzes, 14.–15.10.1996. Rīga: LZA Terminoloģijas komisija, 1996.
26. Papendika B. (red). *Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini*. Rīga: LPSR VB, 1982.
27. Šuvcāne V. M. *Mazirbe – maza ciema jūrmalā*. Rīga: Jumava, 2006.
28. Tenu Karma. No: *Latvijas enciklopēdija*. Rīga: SIA Valērija Belokoņa izdevniecība, 2005, 3. sēj., 329. lpp.
29. *Terminoloģija*: Bibliotēku, arhīvu un muzeju terminu datubāze [tiešsaiste]. [Skatīts 12.02.2020.] Pieejams: <http://termini.lnb.lv/>
30. *Terminrade Latvijā senāk un tagad: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums*. Rīga: Zinātne, 2016.
31. Vanags R. Starprepublikāniskā zinātniski teorētiska konference "Aktuālas bibliotēku darba terminoloģijas problēmas". *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 1981, 5 (10), 91.–[96.] lpp.
32. *Vispasaules latviešu zinātņu kongress Rīgā, 1991. gada 12.–17. jūlijs: referātu tēzes, referentu adreses un īsbiogrāfijas*. Rīga, 1991. 2. sēj.: Bibliotēku zinātne un grāmatu zinātne. Literatūras zinātne. Mākslas zinātne. Valodniecība un folkloristika.

•

Personality of Tenu Karma (1924–2014) and his contribution to the development of terminology and to Latvian-Liiv-Estonian research

Summary

The name Tenu Karma is closely associated with the Library of the University of Latvia, where he conducted the indexing of literature in the Classification Sector of the Book Processing Department during the period 1956 to 1994. However, his work at the university library was not limited to the direct duties listed in his job description. As a linguist and librarian, Karma also studied the history of book publishing, researched the Liiv-Estonian-Latvian languages and cultural inter-relations, participated in the elaboration of the Latvian transcriptions of Estonian and Finnish proper nouns and library terminology and bibliographic abbreviations. During the years 1972 to 1994, Karma's activities were closely related to the Terminology Sub-committee of the State Library of the Latvian SSR and his opinions on terminology were also recorded at two congresses in 1979 and 1986.

His knowledge of languages enabled him to explore correlations between the Latvian, Liiv and Estonian languages and also to communicate, develop and promote international cooperation. He also participated in several international Finno-Ugric congresses in 1970 and 1980, the World Congress of Latvian Scientists in 1991, the 53rd Scientific Conference of the University of Latvia in 1994 and his multi-faceted interests and contributions to the promotion of the language and cultural ties between Latvians, Liivs and Estonians are reflected in more than 200 publications.

Keywords: Cultural Exchange, Finno-Ugric languages and culture, Library of the University of Latvia, Library Terminology, Research, Terminology

Par kādu folkloristikas terminu resursu laikmeta un nozares kontekstā: Latviešu valodas Terminoloģijas komisijas 8. biļetena (1950) materiāls¹

Kopsavilkums

Rakstā aplūkojamais objekts ir Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas izveidotais 8. biļetens, kas sabiedrības apspriešanai nodots 1950. gadā. Saturiski tas aptver bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminoloģiju. Rakstā uzmanība pievērsta tā folkloristikas daļai.

Raksta mērķis ir raksturot šo terminu resursu laikmeta un nozares kontekstā, noskaidrojot, kādi faktori ietekmējuši šī terminoloģijas resursa izveidošanu, kādu ietekmi tas atstājis uz dažu folkloristikas terminu turpmāko attīstību, kādas liecības šis biļetens sniedz par latviešu terminoloģijas teorijas un prakses attīstības tendencēm 20. gadsimta vidū.

Šie Terminoloģijas komisijas biļeteni latviešu terminoloģijas kopainā nav pietiekami analizēti un izvērtēti, taču tie ir atstājuši būtisku ietekmi uz attiecīgā posma terminoloģijas attīstību katrā konkrētajā nozarē, arī folkloristikā.

Būtiska loma terminoloģijas attīstībā pēc Otrā pasaules kara bijusi ne tikai politiskās ideoloģijas un valdošās kontaktvalodas ietekmei, bet arī vadošo ideoloģisko darbinieku personībām, konkrētām publikācijām un atsauksmēm periodikā. Svarīgākā ietekme, ko šis terminu avots atstājis uz folkloristikas terminoloģijas turpmāko attīstību, ir saistāma tikai ar atsevišķu terminu koriģēšanu, bet šo procesu radītās sekas nav pārvarētas vēl joprojām. Padziļināta ielūkošanās tikai vienā terminu avotā (šajā gadījumā – 8. biļetenā) ļauj izveidot daudz plašāku kopskatu, kas ir neatņemama latviešu terminoloģijas teorijas un prakses attīstības sastāvdaļa, sniedzot informāciju par vārdu atlases principiem, par terminu resursa struktūru, par apspriešanas un apstiprināšanas

1 Raksts izstrādāts VPP projektā "Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002). Autore pateicas par sadarbību projekta asistentei Elzai Ozolai no Liepājas Universitātes un Rūtai Skudrai no LZA arhīva.

procesu, par iesaistītajiem speciālistiem, par pārmaiņām turpmākajā termina lietojumā / nelietojumā u. c. faktoriem, kas veido terminoloģijas attīstības kopainu.

Atslēgvārdi: terminu resurss, terminoloģijas komisija, folkloristikas terminoloģija, laikmeta konteksts, nozares konteksts

Atskatoties uz latviešu terminoloģijas attīstības simts gadiem, uzmanība tiek veltīta gan personībām, gan notikumiem, gan izdevumiem, kam ir būtiska loma šīs zinātņu nozares teorijas veidošanā un praktisko sasniegumu nodrošināšanā. Raksturojot terminoloģijas resursus kādā konkrētā zinātņu nozarē, pirmām kārtām tiek aptvertas terminu vārdnīcas, mācību literatūra, rokasgrāmatas, enciklopēdiska rakstura izdevumi un zinātniski raksti, bet jāatceras, ka “par nozares terminoloģijas resursiem var uzskatīt jebkāda veida, formas un satura informācijas avotus, kas ir nodevēri nozares terminu sistēmas un nozarē lietotās terminoloģijas precīzai izpratnei”². Šie Māra Baltiņa vārdi ir ņemti par pamatu, izvēloties aplūkot visdažādākās terminu resursu grupas laikmeta un nozares kontekstā. Plašākā pētījumu lokā esmu skatījusi filoloģijas, resp., literatūrzinātnes, un ar to saistīto saskarozaru terminoloģiju. Šajā rakstā uzmanība veltīta vienai no saskarozarēm – folkloristikai, turklāt aplūkošanai izvēlēts viens konkrēts terminu resurss – Terminoloģijas komisijas izveidotais 8. biļetens, kas sabiedrības apspriešanai nodots 1950. gadā.

Raksta mērķis – raksturot Terminoloģijas komisijas 8. biļetenu (1950) laikmeta un nozares kontekstā, meklējot atbildes uz jautājumiem: 1) kādi faktori ietekmējuši šī terminoloģijas resursa izveidošanu; 2) kādu ietekmi tas atstājis uz dažu folkloristikas terminu turpmāko attīstību; 3) kādas liecības šis biļetens sniedz par latviešu terminoloģijas teorijas un prakses attīstības tendencēm 20. gadsimta vidū. Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts pirmās Terminoloģijas komisijas atceres konferencē “Latviešu terminoloģija simts gados” 2019. gada 3. oktobrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.³

Izpētes objekta vispārīgs raksturojums

Aplūkojamais objekts – Latviešu valodas Terminoloģijas komisijas 8. biļetens jeb pilnā nosaukumā “Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti”⁴ – publi-

2 Baltiņš M. Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 12 (2). Liepāja: LiePA, 2008, 19. lpp.

3 Konferenču programma “Latviešu terminoloģija simts gados: pirmās Terminoloģijas komisijas atceres konference” 2019. gada 3. oktobrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā [tiešsaiste]. Pieejams: https://lnb.lv/sites/default/files/media/aktualitates/Latviesu_terminolo%C4%A3ija_simts_gados_03_10_2019_programma.pdf [Skatīts 30.11.2019.]

4 Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 8. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1950, 10.-12. lpp.

cēts “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs” 1950. gadā. Šis avots ir viena daļa no ļoti apjomīga terminu resursa, jo 20. gadsimta otrajā pusē tikuši izstrādāti un publicēti pavisam 63 terminu biļeteni dažādās nozarēs. Kā liecina latviešu terminoloģijas vēstures lappuses, pēc Otrā pasaules kara, t. i., 1946. gadā, tika izveidota Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisija (TK), kuras viens no uzdevumiem bija izstrādāt latviešu valodas terminoloģiju dažādām zinātnes nozarēm un sistematizēt materiālus speciālo vārdnīcu izdošanai. Tā paša gada rudenī TK bija izveidotas pirmās desmit sekcijas, t. sk. arī filoloģijas un filozofijas sekcija, kas aptvēra arī pedagoģiju, mākslas zinātņi, bibliotēku zinātnes un folkloru.⁵ Sākot ar 1948. gadu TK izdeva terminu sarakstus jeb biļetenus, kas iznāca kā žurnāla “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs” pielikumi. Pirmajā desmitgadē izdeva 24 biļetenus, līdz 1985. gadam – vēl 31, bet pēc tam – vēl 8 izdevumus atsevišķās brošūrās, par to plašāk lasāms M. Baltiņa rakstā “Terminrades process un principi”⁶. Līdz ar Otrā pasaules kara beigām iespējams runāt par jauna terminoloģijas attīstības posma sākumu, kas lielākoties balstījās uz padomju ideoloģijas pamatiem, noliedzot gandrīz visu, kas iepriekšējā posmā radīts. Šāda attieksme mazāk skāra eksaktās un tehniskās jomas, bet tik ideoloģiski jūtīgas sfēras kā literatūra, kultūra, folkloras no valdošās politikas uzskatu sistēmas cietā ļoti spēcīgi.

Šai terminu resursu grupai (proti, TK biļeteniem) esmu jau pievērsusies iepriekš, kad 2016. gadā LZA TK 70 gadu jubilejas konferencē tika izklāstīts pētījums par 21. biļetenu (1956), kurā apkopoti literatūrzinātnes termini,⁷ tāpēc biļetenu struktūras jautājumi šeit vairs netiek skatīti. Jāprecizē, ka pēc šo abu biļetenu izdošanas ir pagājuši vairāk nekā sešdesmit gadu, bet latviešu terminu vārdnīcas nav ne literatūrzinātnē, ne folkloristikā.

Folkloristikas termini LZA TK uzmanības lokā ir nonākuši pavisam drīz pēc tās izveides, to veicinājusi situācija nozarē, jo 1945. gadā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē nodibināts Folkloras institūts, ko pēc gada iekļāva LZA sastāvā. Ojārs Ambainis (1926–1995) “Latviešu folkloristikas vēsturē” (1989) rakstījis: “No Latviešu folkloras krātuves pārmantots bagāts materiālu arhīvs (2 540 358 vienības) – neizsmeļams avots pētījumiem un publicējumiem.”⁸ Tiek paziņots, ka svarīgi ir sagatavot un izdot “zinātniski komentētus akadēmiskus izdevumus”⁹, un tieši šis apstāklis

5 Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Valsts valodas komisija. Rīga: Zinātne, 2007, 413. lpp.

6 Baltiņš M. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 429.–430. lpp.

7 Helviga A. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 21. biļetens (1956) literatūrzinātnes terminoloģijas kontekstā. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums. Rīga: Zinātne, 2016, 51.–57. lpp.

8 Ambainis O. *Latviešu folkloristikas vēsture*. Rīga: Zinātne, 1989, 91. lpp.

9 *Ibid.*, 94. lpp.

varēja paātrināt nozares terminu izskatīšanu, jo tādā darbā precīza terminoloģija ir absolūti nepieciešama.

Neizpratni rada fakts, kāpēc vienkopus skatīti folkloristikas un bibliotēku zinātnes termini, kas pieder atšķirīgām nozarēm. Minējumi varētu būt dažādi. Viens no tiem saistāms ar jau piesaukto TK filoloģijas un filozofijas sekciju, kas aptvēra arī bibliotēku zinātņi un folkloru. Bet jādoma arī par zinātņu nozaru un apakšnozaru klasifikāciju 20. gadsimta vidū, kas nenoliedz to, ka tās abas ir bijušas savstarpēji saistītas (saradotas). Par to bija jāpadomā arī mūsdienu zinātņu nozaru un apakšnozaru klasifikācijas sakarā, jo pēc 2018. gada 23. janvāra Ministru kabineta noteikumiem Nr. 49 “Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm”¹⁰ latviešu folkloristika (arī salīdzināmā folkloristika un cittautu folkloristika) kā apakšnozares ieskaitītas mūzikas, vizuālās mākslas un arhitektūras nozarē (un nevis valodniecības un literatūrzinātnes nozarē vai filozofijas un ētikas nozarē, vai mākslas nozarē, kā tas ir bijis iepriekš), savukārt bibliotēkzinātnes – pie plašsaziņas līdzekļu un komunikācijas nozares.

Atbilde uz šo mulsiņošo jautājumu radās, iepazīstoties ar LZA Latviešu valodas TK sēžu protokolēm, kas pieejami LZA arhīvā¹¹. Izskaidrojums slēpjas izskatīšanas secībā, kas, visticamāk, ir nejauša. 1949. gada novembrī, decembrī un 1950. gada janvārī (pavisam sešās sēdēs) ir izskatīti un pieņemti publicēšanai 336 bibliotēkzinātnes termini, bet 1950. gada divās sēdēs (24. februārī un 3. martā) izskatīti un pieņemti 94 folkloristikas termini. Tiesa, pa vidu vēl tiek apspriesti un pieņemti fiziskās kultūras un sporta termini, bet komisija nolemj šos terminu projektus publicēt nevis biļetenā, bet fiziskajai kultūrai un sportam veltītajā žurnālā. Tādējādi secīgi izskatītos terminus arī ievieto vienā kopīgā biļetenā (1950. gada 3. numurā), un nav vajadzības meklēt vēl kādus citus iemeslus to publicēšanai vienkopus. Vien jāpiebilst, ka bibliotēku zinātnes terminoloģija attīstās pavisam citu ceļu un daudz straujākā tempā, jo jau 1957. gadā tiek izdota Jevgeņijas Peiles (arī Eiženija Peile, 1908–1979) sakārtotā divpusējā (krievu-latviešu un latviešu-krievu) “Bibliotekāro terminu vārdnīca”¹².

10 Ministru kabineta noteikumi Nr. 49 “Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm” 2018. gada 23. janvārī [tiešsaiste]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozarem-un-apakšnozarem> [Skatīts 29.09.2019.]

11 Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1949. g. 7. janv.-1949. g. 16. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 10. l.; Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1950. g. 27. janv.-1950. g. 22. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 13. l.

12 Peile J. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.

Laikmeta diktētais konteksts

Uzmanību piesaista folkloristikas terminu nelielais skaits, kas iekļauts 8. biļetenā. No sēdē ieteiktajiem 103 terminiem biļetenā iekļuvuši 89, kaut gan apstiprināti tikuši 94. Gan ieteikto, gan apstiprināto terminu ir ļoti maz, tie neaptver visu nozares terminoloģiju un biļetenā aizņem vien nepilnas trīs lappuses. Salīdzinājumam – 21. biļetenā resp. literatūrzinātnes terminu sarakstā¹³ ir iekļauti 503 šķirkļavārdu un šķirkļos ir minēti vēl vairāki simti apakšterminu, kas papildina katras jēdzieniskās grupas terminoloģisko sistēmu. Tātad folkloristikas terminu skaits, kas iekļauts sarakstā, ir neliels ne tikai attiecībā pret nozares terminu kopumu, bet arī nesalīdzināmi mazāks par terminu kopskaitu citos biļetenos.

Folkloristikas termini sakārtoti šādās nodaļās: vispārīgie termini, tautas dziesmu termini, brahioloģismi (miklas un pārējie brahioloģismi), mūzikas folklorā, dažādi. Ieskatam pilnā skaitā minēšu terminus, kas iekļauti nodaļā “Vispārīgie termini”: *folklorā, tautas daiļrade, bērnu folklorā, ieražu folklorā, medicīnas folklorā, mūzikas folklorā, folkloristika, folklorizēšanās, folklorizācija, folkloras literarizācija, teicējs, variācija, variants, versija*. Meklējot atbildi – kur pārējie, kāpēc nav visu terminu, jāsniedz plašāks ieskats attiecīgajā laikmeta situācijā.

Terminoloģijas komisijas darbība 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā piedzivoja ļoti asu kritiku. Iespējams, tas bija saistīts ar kādām konkrētām personībām, bet nav noliedzami arī citi iemesli. Situācijas ilustrēšanai minēšu kādu epizodi. 1949. gada 2. jūnija laikrakstā “Cīņa” publicēts atbildīgā redaktora Kārļa Ozoliņa (1905–1987) raksts “Par materiālistisku un partejisku pieeju valodas jautājumos”, kas vistiešākā veidā skar TK darbību.¹⁴ Raksts ir gan ass, uzbrūkošs propagandas ierocis, gan “nogatolīna” jebkuru vēlmi iesaistīties terminu apspriešanā. Izteikumi, ka Terminoloģijas komisijā manāmas “tautai svešas tendences”, ka turpinās “buržuāzijas valdīšanas laikā sāktā nepārtrauktā valodas grozīšana”, ka “pie valodas jautājumu kārtošanas [ķeras] cilvēki, kas paši savu valodu nemaz nejēdz”, ka “šāda prettautiska rīcība ir jāapkaro kā patvaļīga tautas radītu vārdu kroplošana” u. tml. Ļoti personīgu uzbrukumu saņēmuši Skaidrīte Sirsone (1920–1998) un vēl citi TK darbinieki, kuru biogrāfija padomju režīmā neizskatījās visai “tīra” resp. darbošanās nebija lojāla pastāvošajai sistēmai. No TK sēžu protokoliem var uzzināt, ka tās pašas dienas vakarā (pēc raksta publicēšanas) notiek LZA prezidija sēde, kurā tiek pieņemts lēmums – K. Ozoliņa rakstu “atzīt par pareizu” un uzdot “TK nodarboties ar zinātnisku terminoloģiju un ne ar valodas

13 ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie literatūras zinātnes terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 21. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 8, 1956, 1.–14. lpp.

14 Ozoliņš K. Par materialistisku un partejisku pieeju valodas jautājumos. *Cīņa*, Nr. 128, 1949, 2. jūn., 2.–4. lpp.

pārtaisīšanu”.¹⁵ Nedēļu vēlāk LZA TK prezidija sēdē pieņemta rezolūcija, kurā teikts: “1. Pastiprinot jau iepriekš pieņemtos lēmumus par Terminoloģijas komisijas darbību, npublicēt komisijas biļetenos terminus, kas jau praksē ieviesušies un par kuru pareizību nav nekādu šaubu. 2. Jaunus terminus darināt tikai tajos gadījumos, ja to praktiska nepieciešamība prasa un ja neviens cits no latviešu vārdiem neatbilst zināmam jēdzienam. Gluži jaunu terminu projektus publicējot vai vecos, ieviesušos, bet nepareizos terminus noraidot, tiem katrā ziņā pievienojama attiecīga motivācija. 3. Sadarbībā ar Padomju Latvijas valodniekiem veidot latviešu zinātnisko terminoloģiju uz padomju valodniecības pamatiem, vēl noteiktāk kā līdz šim noraidot jebkādus mēģinājumus pārtaisīt dzīvo tautas valodu. [...]”¹⁶ Un pēctecīgi šo jautājumu skatījusi arī pati TK, tās priekšsēdētājs Kārlis Krauliņš (1904–1981) norādījis, ka “terminoloģijas komisija savā darbā pielaidusi kļūdu, publicējot arī tādus terminus, kas jau ieviesušies un par kuru pareizību nav nekādu šaubu, terminoloģijas komisijas uzdevums ir izšķirt neskaidrus un strīdīgus jautājumus un izstrādāt trūkstošos latviskos terminus”.¹⁷

Šajos citētajos vēstures avotos ir rodama atbilde uz jautājumu, kāpēc tik maz folkloristikas terminu iekļauti biļetenā, kāpēc tur nav visu terminu. Vienīgi nav zināms, kurš terminu resurss ir ticis uzskatīts par pietiekami reprezentablu, kurā atrast pārējos, biļetenā neiekļautos (tātad pareizos, nepārprotamos) terminus. Skatot nozares kontekstu, iespējams, ka tā ir padomju ideologa Jāņa Niedres (1909–1987) disertācija un grāmata “Latviešu folklorā” (1948).¹⁸ Šo pieņēmumu balsta fakts, ka TK sastāvā, pēc protokoliem spriežot, bija ne tikai pastāvīgie komisijas locekļi (piemēram, Jānis Endzelīns, Rūdolfs Grabis, Valdis Grēviņš, Milda Grīnfelde u. c.), bet arī uz katras nozares terminu izskatīšanu īpaši pieaicinātie speciālisti, piemēram, bibliotēku zinātnē – J. Peile, folkloristikā – J. Niedre. J. Niedre līdzās Robertam Pelšem (1880–1955) tolaik tika uzskatīts par vienu no ievērojamākajiem šīs nozares speciālistiem, jo bija Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes docētājs un Etnogrāfijas un folkloras institūta direktora vietnieks (direktors – R. Pelše).

J. Niedres grāmata “Latviešu folklorā” nozares kontekstā nav uzskatāma par pārliecinošu terminu avotu, bet gan par ideoloģisku rīku, kas vēršas pret neatkarīgās Latvijas laika resp. starpkaru perioda zinātniskajiem pētījumiem: “Pretēji padomju šā vārda jēdzienam, buržuāziskajiem zinātniekiem folklorā nozīmēja tiklab tautas dzejas sacerējumus (tautasdziesmas, deju dziesmas, romances, ziņģes utt.), tautas sacerējumus

15 Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. Postanovlenija i reshenija Sov. Ministrov LSSR i Upravlenija Delami Prezidiuma Verhovnovo Soveta LSSR, otnosjavshiesja k dejatelnosti komisii i perepiska po etim voprosam (1949. g. 7. janv.-1949. g. 15. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 12. l., 30. lp.

16 Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas prezidija protokoli (1949. g. 14. janv.-1949. g. 16. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 11. l., 4.-5. lp.

17 Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1949. g. 7. janv.-1949. g. 16. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 10. l., 234. lp.

18 Niedre J. *Latviešu folklorā*. Red. R. Pelše. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.

prozā (pasakas, teikas, anekdotus), brahioloģismus (sakāmvārdus, parunas, mīklas), tautas mūziku, kā arī dažādos ticējumus, ieražu aprakstus, burvības, dabas novērojumu – senu zināšanu materiālus utt. Tāpēc līdzās terminam “folklorā” buržuāziskajā literatūrā bieži lietoti apzīmējumi: “tautas tradīcijas”, “tautas garamantas”, un buržuāziskajā Latvijā pat “tautas zintis” (no tautas zināšanas). Padomju zinātne, kā jau aizrādīts, ar vārdu “folklorā” apzīmē darba tautas mutvārdu poēziju, izslēdzot no tās dažādos ticējumus, burvības, ierāžas utt.”¹⁹ Tuvāk pie šīs grāmatas šajā rakstā nav vērts pakavēties, vien jāpiebilst, ka to mūsdienu skatījumā analizējusi Anda Kubuliņa rakstā “Jānis Niedre un latviešu pēckara folkloristika”²⁰, norādot, ka tā “ir tāls atkritiens, salīdzinot ar nopietnākajiem pirmskara folkloristikas darbiem, atkritiens kā domāšanas kultūrā (t. i., formā), tā saturā”.²¹ Šai un vēl citām A. Kubuliņas atziņām var pilnībā piekrist, jo arī šī pētījuma laikā noskaidrojās, ka “Niedres monogrāfija liekas zinātnei zaimojoša”, un “ir grūti lasīt kaut ko [tik] haotisku, vulgāru”.²² J. Niedre cenšas iznīcināt starpkaru perioda folkloristikas zinātnei un tās galveno pārstāvju paveikto: Luda Bērziņa (1870–1965) un Annas Bērzkalnes (1891–1956) darbus nosauc par “antizinātniskiem”, par “nevēsturiskiem”, par “pseudoteorijām”, savukārt Pētera Šmita (1869–1938) un Kārļa Strauberga (1890–1962) pētījumus viņš nosauc par “ireālo maldu meklēšanu” un “slimīgu virzienu”. Šādu un līdzīgu apgalvojumu ir daudz, no tā jāsecina, ka folkloristika kā zinātņu nozare cietusi no padomju režīma jeb *sovjetizācijas* tik ļoti kā varbūt reti kura cita zinātņu nozare. Šāda darba graužošo lomu uz jēdzienu sistēmas un terminoloģijas attīstību uzsvērusi arī A. Kubuliņa: “[Niedre] monopolizēja folkloristikas nozari sev un nodrošināja pirmskara zinātniskās pieredzes un aizrobežu teorētiskās domas noklusēšanu. [...] Tas nobremzēja pētniecību, sagrāva folkloristikas jēdzienu sistēmu, to politizēja, primitivizēja.”²³ Šī aplūkotā situācija ļauj secināt, ka līdzās tādiem būtiskiem terminoloģiju ietekmējošiem faktoriem kā galvenā kontaktvaloda, zinātniskās domas virzība, sabiedriski politiskie apstākļi u. c. ļoti būtisku iespaidu atstājušas arī nozarē ietekmīgas personas, konkrētajā gadījumā – J. Niedre un R. Pelše.

Iezīmējot laikmeta kontekstu, jāpakavējas vēl pie dažām publikācijām un to atstātajām sekām uz TK darbu. No 1948. gada līdz 1951. gadam Latvijas ievērojamākajos preses izdevumos (“Cīņa”, “Padomju Jaunatne”, “Literatūra un Māksla”, “Karogs”) parādījās daudz savstarpēji vairāk vai mazāk saistītu rakstu par valodas (arī

19 Niedre J. *Latviešu folklorā*, 6. lpp.

20 Kubuliņa A. Jānis Niedre un latviešu pēckara folkloristika. *Letonica*, Nr. 6/7, 2000/2001, 154.–174. lpp.

21 *Ibid.*, 164. lpp.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*, 169. lpp.

terminoloģijas) jautājumiem.²⁴ Tas ir laiks pēc pirmo terminoloģijas biļetenu publicēšanas jeb nodošanas apspriešanai, un TK bija kļuvusi par tādu kā peramo zēnu, kas vainojams visos ar valodniecību saistītajos strīdīgajos gadījumos. Minētajos un vēl citos rakstos retorika ir skarba, uzbrūkoša, kritizējoša, galvenokārt par to, ka tiek turpināta buržuāziskās Latvijas laikā valdījusi pieeja valodniecībai, to raksturo šādi izteikumi: “tie paši vēži, kas zem latviešu valodas “tīrīšanas” un labošanas karoga rāpja buržuāzijas un vācu okupācijas varas laikos [...] redzams, nevar un nevar pazust savās alās”, “mūsu valodniecībā stipri jūtams formālisma un metafizikas gars”, “dieva lomu cenšas uzņemties Terminoloģijas komisija – celt augšā valodas miroņus”, “mērauklu pareizai latviešu valodai meklē pie Vecā Stendera un Langes 18. gadsimta dzimtbūšanas laikos”, “ZA terminoloģijas komisijas darbs aiziet kļūmīgā, tautai svešā un pat naidīgā virzienā” u. tml. Tāpat galvenais vēstījums ir par to, cik sliktu mantojumu padomju valodniecība saņēmusi no buržuāziskās Latvijas laika un ka pret to jācīnās visiem spēkiem. Ļoti uzbrūkošs ir Andreja Upīša (1877–1970) raksts “Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem”, kurā viņš vēršas pret Kārli Mīlenbahu (1853–1916), Jāni Endzelīnu (1873–1961), Juri Plāķi (1869–1942), Ernestu Blesi (1892–1964) u. c. brīvvalsts laikā un vēl pirms tam nozīmīgiem valodniekiem, viņus sarkastiski izsmejot: “Latviešu buržuāziskie valodnieki izvērtās par īpašu valodas mandarīnu kastu, kas liedzās pat runāt ar tādiem, kuri nebija mācījušies sanskrita, senprūšu un citas izmirušās valodas, ar kuru palīdzību vienīgi varēja izprast latviešu valodas un gramatikas likumus. Kā senie alķīmiķi viņi ieslēdzās savās valodas laboratorijās, kurās ieeja bija stingri aizliegta, lai arī darinājumi, kas no turienes nāca laukā, lielāko tiesu bija shematiski, pēc trafareta taisīti, radušies bez saziņas ar tautas valodas dzīvo garu, tāpēc tie kā jaunpiedzimuši liķi kādu laiku mētājās dzīves plūdmā, līdz nozuda kā nākušī.”²⁵ Jāņem vērā, ka A. Upīts tajā laikā ir ZA prezidija loceklis, bet J. Endzelīns – TK loceklis. Daudz tiešāk TK darbu kritizējusi Anna Sakse (1905–1981), uzskatot, ka terminu saraksti ir mākslīgi uzpūsti, bet komisijas darbs ir mazvērtīgs: “No visiem 500 vārdiem, kas ievietoti trešajā sarakstā [biļetenā], augstākais, 10 procenti ir patiesi izlemjami termini. Padarītā darba daudzums izskatās liels, bet šis darbs pēc savas nozīmes mazvērtīgs, un tā fiktīvi lielle apmēri bez vajadzības kavē nepieciešamu terminu izlemšanu.”²⁶ Šie daži citējumi iezīmē to sakairināto vidi, samocīto un neveselīgo atmosfēru, kādā nācās strādāt TK locekļiem. Šādos apstākļos tika izskatīti un publicēti apspriešanai folkloristikas (arī bibliotēkas zinātņu) termini.

24 Piemēram, Sakse A.; Ozoliņš K. Vecie vēži. *Cīņa*, Nr. 228, 1948, 25. sept., 3. lpp.; Ozoliņš K. Piezīmes par valodu un valodniecību. *Cīņa*, Nr. 268, 1948, 12. nov., 4. lpp.; Sirsone S. ZA Valodas un literatūras institūtā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 46, 1948, 14. nov., 3. lpp.; Sakse A. “Pārdomātā valoda” vai valodas jaukšana. *Padomju Jaunatne*, Nr. 228, 1948, 16. nov., 3. lpp.; Sēja A. Ko padomju tauta gaida no latviešu valodniekiem? *Karogs*, Nr. 12, 1948, 1217.-1223. lpp.; Upīts A. Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem. *Cīņa*, Nr. 139, 1951, 15. jūn., 2.-3. lpp.

25 Upīts A. Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem, 3. lpp.

26 Sakse A. “Pārdomātā valoda” vai valodas jaukšana, 3. lpp.

Un galvenie principi ir skaidri nolasāmi: nekā no jau zināmā, lai nav par daudz; nekā no iepriekšējiem terminoloģijas attīstības posmiem, lai nav kā buržuāziskajā laikā; nekā no agrāk zināmo pētnieku veikuma, lai nepārmet atpakaļrāpulību u. tml. Rezultātā vēstures liecībai saglabājies šis nepilnais, fragmentārais, līdz galam neizstrādātais terminu saraksts, kas tomēr atstāja paliekamas sekas turpmākajā terminoloģijas attīstībā.

Biļetens nozares terminoloģijas attīstības kontekstā jeb kāds konkrēts piemērs

No aprādītā laikmeta fona pāriešu uz nozares kontekstu. Folkloristikas nozare Latvijā 20. gadsimta 20.–40. gados bija virzījusies un attīstījusies saskaņā ar Eiropā zināmām teorētiskajām atziņām un praktisko pieredzi. Visaptverošu aprakstu un analīzi par to var lasīt grāmatā “Latviešu folkloristika starpkaru periodā” (2014).²⁷ Terminoloģiskā aspektā par būtiskākajiem resursiem būtu uzskatāma L. Bērziņa grāmata “Ievads latviešu tautas dzejā. 1. daļa. Metrika un stilistika” (1940)²⁸ un A. Bērzkalnes “Pamatjēdzieni par tautas dzeju” (1937)²⁹. Par šiem terminu resursiem ir plānots sagatavot atsevišķu publikāciju, tāpēc šeit tikai atgādināmi J. Niedres nicinošie izteikumi par abu šo autoru darbību folkloristikā. Padomju folkloristikai nekas no viņu snieguma nelikās derīgs, tādēļ, skatot 8. biļetena saturu, netiek meklēta pēctecība.

Pirms pievērsties konkrētā biļetena saturiskajam aspektam, jāakcentē daži struktūras jautājumi. Sākumā ir dota norāde: “Ar trekniem burtiem iespiests pirmais vārds ir komisijas ieteiktais galvenais termins. Ja ar trekniem burtiem iespiesti divi un vairāki termini, tie visi atzīstami par līdzvērtīgiem. Ar parastiem burtiem iespiestie vārdi pēc galvenā termina ir ieviesušies sinonīmi, kurus nebūtu ieteicams lietot.”³⁰ Praktiski tas realizēts ar partikulas *ne* lietojumu, piemēram: “**muzikas folklorā**, ne muzikalā folklorā, *музыкальный фольклор*”³¹. Papildus krievu valodas ekvivalentam dažiem terminiem iekavās dots arī īss jēdziena skaidrojums, piemēram: “**folkloras literarizācija** (folkloras sacerējumu izmantošana literaros darbos) *использование фольклора в литературе*”³².

Pirmajos biļetenos tika iekļauts lūgums: “Viena mēneša laikā pēc šo terminu publicēšanas visas iestādes, organizācijas un ieinteresētās personas var iesūtīt komisijai savus varbūtējos iebildumus, kā arī jaunus priekšlikumus un papildinājumus. Komisija

27 *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Sast. un zin. red. D. Bula. LU LFMI, LFK. Rīga: Zinātne, 2014.

28 Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*. 1. daļa. Metrika un stilistika. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940.

29 Bērzkalne A. *Pamatjēdzieni par tautas dzeju*. Rīga: D. Zeltiņš, 1937.

30 Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti, 1. lpp.

31 *Ibid.*, 10. lpp.

32 *Ibid.*

- 4 - 33

50. <u>piedziede</u> (častuškas paveids)	-	припевка
51. <u>tautasdziesma</u>	-	народная песня
atstāt 52. <u>klasiskā tautasdziesma</u> <i>daina</i> (piemērojamji <i>laina</i> cetrinde!)		
(Kr. Barona lietotais termins dainas vietā)		
53. <u>tautasdziesmu zinātne, ne dainolo-</u> <u>gija</u>	-	учение о народных песнях

1. attēls. Fragments no TK sēžu protokola (pielikuma).

Avots: LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 13. l., 33. lp.

lūdz zinātniekus, valodniekus, atsevišķu nozaru speciālistus, literātus, skolotājus un dažādu arodu darbiniekus sekot komisijas publicējumiem un rošīgi piedalīties latviskās terminoloģijas veidošanas darbā.³³ Vēlākajos terminu biļetenu publicējumos šāda piezīme vairs netiek lietota, par iespējamajiem iemesliem norādīts jau iepriekš, raksturojot diskusiju neveicinošo vidi, kas valdīja tā laika periodikā. Un pēc 8. biļetena publicēšanas nekādas publiskas apspriešanas pēdas nav izdevies atrast.

Atgriežoties pie informācijas, ko sniedz TK sēžu protokoli, jāsaka, ka visu aplūkoto un pieņemto terminu saraksti ir pievienoti protokoliem, tas dod daudz interesanta izpētes materiāla. Protokolu pielikumos daudz svītrojumu, labojumu, papildinājumu, no tā var secināt, ka spriešana un diskusijas TK sēdēs bijušas nopietnas. Lai kaut nedaudz atklātu, kā notikusi terminu apspriešana, minēšu dažus piemērus. Ir atstāts termins *dziesmas sācējs*, bet svītrots *iedziedis*. Svītrots skaidrojums pie termina *pantiņi* (ritmiski sacerējumi, kas nav paredzēti dziedāšanai), bet atstāti apakštermini *ķircināšanas pantiņi*, *skaitāmie pantiņi*, turklāt svītrots *skaitāmpanti*.³⁴

Vislielākās diskusijas, iespējams, arī domstarpības bijušas par terminiem *tautasdziesma* un *daina*. Svītrots termins *daina* ar norādi iekavās “Kr. Barona termins klasiskajām latviešu tautasdziesmām, arī leišu tautasdziesma”. Svītrots arī termins *tautasdziesma*, bet atstāts *klasiskā tautasdziesma* ar piebildi iekavās “Kr. Barona lietotais termins dainas vietā”³⁵. Pie termina *klasiskā tautasdziesma* pierakstīts klāt *daina* (bez trekninājuma, tātad – nevēlams) ar skaidrojumu iekavās “pirmspadomju laika

33 Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie termini. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5 (10), 1948, 1. lpp.

34 LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 13. l., 32. lpp.

35 Ibid., 33. lpp.

četrtrinde”³⁶ (sk. att.). Viens no labojumiem paredzēja izņemt terminu *tautasdziesma* un atstāt *daina* kā galveno vārdu, bet tas atkal labots. Pēc šādas apspriešanas biļetenā ir nonākuši ieraksti: “**klasiskā tautasdziesma**, daina (pirmspadomju laikmetā radusies tautasdziesma)” un “**tautasdziesmu zinātne**, ne dainoloģija”³⁷. Tātad gan *daina*, gan *dainoloģija* terminu sarakstā tiek norādīti kā tautā ieviesušies, bet nevēlami termini (1. att.).

Latviešu leksikoloģijā par vārdu *daina* būtiskāko informāciju sniedz Konstantīns Karulis (1915–1997) “Latviešu etimoloģijas vārdnīcā”, kur viņš norāda, ka vārds latviešu rakstos zināms kopš 1822. gada, ka *daina* resp. *daina* ir lietuviešu vārds ar nozīmi ‘dziesma’, kam pamatā ir ide *dei- ‘šūpoties, virpuļot’.³⁸ Bet terminoloģiskā funkcijā par to diskusija notikusi vairākkārt.

Situācijas ieskicējumam doti daži piemēri. 19. gadsimta beigās sakarā ar Krišjāņa Barona (1835–1923) sagatavoto dainu pirmo sējumu raisās diskusija par to, vai *dainas* vārds ir piemērots, runājot par tautasdziesmām: “[...] var par tautas dziesmām dēvēt arī jaunlaiku dziesmiņas, kas tautā pārgājušas [...], bet dainas paliek tādas vien nosaucamas, kas no pašas tautas cēlušās.”³⁹ Šim viedoklim bija arī oponenti, piemēram, P. Šmits apgalvojis, ka vārds *daina* nav tautā labi zināms vārds⁴⁰, savukārt Jānis Straume jeb Vaidelots (1861–1929) uzsvēris, ka *dainēt* ir apvidvārds ar nozīmi ‘likt dziedāt, likt skanēt’⁴¹, bet Jurjāņu Andrejs (1856–1922), lietojot vārdu *dainas*, ar to apzīmējis jēdzienu ‘spēles’⁴². Daudzi uzsvēruši, ka par *dainām* var runāt tikai leģendā, gluži otrādi – veidojas un nostabilizējas folkloristikas jēdzienu sistēmā.

TK 8. biļetena sakarā diskusijas par terminu *daina* notikušas tikai TK sēžu laikā, jo nekur citur informācija par to nav lasāma. Kā jau minēts, arī pēc biļetena iznākšanas sabiedrības viedoklis neizskan, jo pēc iepriekšējām uzbrukumu vētrām par pirmajiem terminu sarakstiem asi kritikas raksti bija pierimuši un šis izdevums palicis bez komentāriem. Kaut gan sabiedrības viedoklis publiski neizskan, apspriešana nenotiek, vārdnīca netiek sagatavota, tomēr TK terminu projekti kļūst par likumu, ko stingri ievēro folkloristi un leksikogrāfi. Ne “Folkloras institūta rakstos” (1950),⁴³ ne Artura Ozola (1912–1964) monogrāfijā “Latviešu tautasdziesmu valoda” (1961)⁴⁴, ne arī kur citur netiek lietoti termini *daina* un *dainoloģija*. Vēl vairāk – leksikogrāfiskajos

36 LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 13. l., 32. lpp.

37 Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti, 11. lpp.

38 Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*: divos sējumos. I (A–O). Rīga: Avots, 1992, 196. lpp.

39 Sanders J. Latvju dainas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 273, 1893, 30. nov., 1. lpp.

40 Šmits P. Kādēļ lai Latviešu tautas dziesmas saucam par “Latvju dainām”? *Mājas Viesis*, Nr. 2, 1894, 5. janv., 1. lpp.

41 Vaidelots. Par valodas izkopšanu un vārdu krāšanu. *Rota*, Nr. 21, 1886, 27. maijs, 213.–215. lpp.

42 Jurjāņu Andrejs. Latviešu tautas mūzikas lietā. *Mājas Viesis*, Nr. 44, 1888, 29. okt., 1.–2. lpp.

43 *Folkloras institūta raksti*, I. Red. R. Pelše. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1950.

44 Ozols A. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.

izdevumos, piemēram, “Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā” (1967–1972) un “Latvijas padomju enciklopēdijā” (1981–1988), teikts, ka vārds *daina* savu termina nozīmi zaudējis 20. gadsimta 50. gados, saglabājies vien dzejiskās valodas stilā,⁴⁵ savukārt vārds *dainoloģija* nav atrodams vispār.

Latviešu valodā, kas turpināja attīstīties latviešu sabiedrībā ārpus Padomju Latvijas, termins *daina* un it īpaši *dainoloģija* tiek lietots arī pēc 1950. gada. Ilustrācijai daži piemēri no ārlatviešu periodikas (izdevumi “Laiks”, “Londonas Avīze”, “Latvija Amerikā” u. c): “Magdalēna Rozentāle savā rakstā par raksturīgiem skaitleņu grupējumiem latviešu tautas dziesmu valodā plašāk un sīkāk iztīrījusi tematu, kas dainoloģijā⁴⁶ skarts jau agrāk.”⁴⁷ “Jo vērtīga būtu arī svarīgāko dainoloģijas darbu bibliogrāfija ar anotācijām kādā svešvalodā, lai interesenti viegli varētu tiklab orientēties pašā problemātikā, kā arī pārredzēt, kas kurā pētījumu aspektā jau paveikts.”⁴⁸ “Filologam Jānim Bičolim, latviešu rakstniecības vēstures un dainoloģijas rūpīgam pētniekam, 24. novembrī piepildītos 80 mūža gadi [...]”⁴⁹

Padomju Latvijā vārds *daina* pamazām atgriezās 20. gadsimta 80. gados, sagaidot K. Barona 150 gadu jubileju. Viens no pirmajiem par šo izvēli rakstīja Valdemārs Ancītis (1921–2006), uzsverot vārda *daina* lietošanas ērtumu attiecībā pret *tautasdziesmas* vārdu: “Jau pirmajā acu uzmetienā redzams, ka vārdam *daina* ir savas priekšrocības. Salīdzinot ar *tautasdziesmu*, *daina* ir īss vārds, turklāt tāds, no kura var ērti atvasināt citus – *dainot*, *dainotājs*, arī *dainoloģija* (t. i., zinātne par dainām) un *dainologs* (cilvēks, kas darbojas šai zinātnes nozarē). No vārda *tautasdziesma* turpretī nekādi atvasinājumi nav iespējami.”⁵⁰ Te būtu vietā norādīt arī uz Alfonu Vilsonu (1917–1993) rakstu “Vecas un jaunas ciņas par vārdu *daina*” (1988)⁵¹, kurā autors apgalvo, ka domstarpības par vārdu *daina* “draud sākties no jauna”⁵². A. Vilsons norāda uz vēl kādu diskusiju, kas šajā rakstā nav aplūkota: “Ne velti [20. gadsimta] 50. gados, kad republikas Zinātņu akadēmijas folkloristi sprieda par sava pirmā plašākā tautasdziesmu krājuma izdošanu, Tautas mākslinieks E. [Eduards] Smiļģis, kas arī piedalījās domu apmaiņā, norādīja uz vārdam *daina* līdzīgo “nacionālās specifikas aromātu”.⁵³ Galvenā atziņa, kas paliek no šī raksta: “Laika gaitā tauta spriedumu devusi. Galvenais ir nevis vārda lietuviskā vai latviskā cilme [...] vai reģistrējumi vecajās vārdnīcās u. tml. faktori, bet galvenais ir

45 *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*: 3 sējumos. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1967, 334. lpp.; *Latvijas padomju enciklopēdija*: 10 sējumos. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982, 387. lpp.

46 Pasvītrojumi piemēros šeit un turpmāk mani – A. H.

47 Rudzītis J. Ceļi, Rakstu krājums XI, Ramave, 1963. *Latvija Amerikā*, Nr. 48, 1964, 13. jūn., 3. lpp.

48 Draviņš K. Tautasdziesmu tulkošana svešās valodās. *Laiks*, Nr. 14, 1967, 18. dec., 3. lpp.

49 Andrupis J. Tautas gara pilskalna racējs. *Londonas Avīze*, Nr. 1946, 1984, 23. nov., 4. lpp.

50 Ancītis V. Kā lai saucam savas dziesmas? *Komunārs* (Dobele), Nr. 130, 1985, 31. okt., 3. lpp.

51 Vilsons A. Vecas un jaunas ciņas par vārdu *daina*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, Nr. 22. Sast. A. Rubīna. Rīga: Avots, 1988, 88.–93. lpp.

52 *Ibid.*, 88. lpp.

53 *Ibid.*, 89. lpp.

tas, ka tautai *dainas* vārds paticis un tā to pieņēmusi – neatkarīgi no pētnieku skaidrotajiem “ciltsrakstiem”.⁵⁴

Jāsecina, ka nekāda diskusija ne 20. gadsimta 80. gados, ne arī vēlāk par vārda *daina* lietojumu termina funkcijā īsti neizraisās. Vārda jēdzieniskā nozīme ir saprotama bez īpaša skaidrojuma, tādēļ tas ir ērts un parocīgi lietojams ne tikai vispārlietojamajā leksikā, bet arī terminoloģijā. Savukārt vārds *dainoloģija* gan ir iekļauts speciālajā literatūrā, piemēram, Janīnas Kursītes “Dzejas vārdnīcā” (2002)⁵⁵, bet plašs tā lietojums mūsdienu folkloristikā tā arī nav novērojams. Tādējādi TK 8. biļetena radītais atspulgs nav pavisam izzudis vēl pēc gadiem septiņdesmit. Bet, iespējams, ka šajā sakarā būtu jārunā par vēl citiem leksikoloģijas (stilstikas, etimoloģijas, sociolingvistikas) aspektiem, kas palikuši ārpus šī raksta robežām.

Secinājumi

Viens no lielākajiem 20. gadsimta terminu avotiem – LZA TK biļeteni – latviešu terminoloģijas kopainā līdz šim nav pietiekami analizēts un izvērtēts. Lai gan sabiedriski politiskā situācija pēc Otrā pasaules kara nebija visai labvēlīga terminoloģijas nozares attīstībai, tomēr šie terminu resursi ir atstājuši būtisku ietekmi uz attiecīgā posma terminoloģijas attīstību katrā konkrētajā nozarē, arī folkloristikā.

Raksturojot LZA TK 8. biļetenu (konkrētāk – folkloristikas terminus) laikmeta un nozares kontekstā, jāsecina, ka būtiska nozīme terminoloģijas attīstībā bijusi ne tikai politiskās ideoloģijas un valdošās kontaktvalodas ietekmei, bet arī vadošo ideoloģisko darbinieku personībām, konkrētām publikācijām un atsauksmēm (vai arī kritikas klusēšanai) periodikā. Atbildot uz jautājumu, kādu ietekmi šis terminu avots atstājis uz folkloristikas terminoloģijas turpmāko attīstību, galvenais rezultāts saistāms gan tikai ar atsevišķu terminu ieviešanu vai gluži otrādi – noraidīšanu. Bet ietekme ir bijusi tik spēcīga, ka sekas nav pārvarētas vēl daudzus gadus desmitus vēlāk. Un, visbeidzot, jāatzīst, ka padziļināta ielūkošanās tikai vienā terminu avotā (šajā gadījumā – 8. biļetenā) ļauj ieraudzīt daudz plašāku kopskatu, kas ir neatņemama latviešu terminoloģijas teorijas un prakses attīstības sastāvdaļa, sniedzot informāciju par vārdu atlases principiem, par terminu resursa struktūru, par apspriešanas un apstiprināšanas procesu, par iesaistītajiem speciālistiem, par pārmaiņām turpmākajā termina lietojumā / nelietojumā u. c. faktoriem, kas veido terminoloģijas attīstības kopainu.

54 Vilsons A. Vecas un jaunas cīņas par vārdu *daina*, 89. lpp.

55 Kursīte J. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 2002.

Nepublicētie avoti

1. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. Postanovlenija i reshenija Sov. Ministrov LSSR i Upravlenija Delami Prezidiuma Verhovnovo Soveta LSSR, otnosjavshiesja k dejatelnosti komissii i perepiska po etim voprosam (1949. g. 7. janv.-1949. g. 15. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 12. l.
2. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas prezidija protokoli (1949. g. 14. janv.-1949. g. 16. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 11. l.
3. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1949. g. 7. janv.-1949. g. 16. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 10. l.
4. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1950. g. 27. janv.-1950. g. 22. dec.). *LZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 13. l.

Avoti un literatūra

1. Ambainis O. *Latviešu folkloristikas vēsture*. Rīga: Zinātne, 1989.
2. Ancītis V. Kā lai saucam savas dziesmas? *Komunārs* (Dobeles), Nr. 130, 1985, 31. okt., 3. lpp.
3. Andrupis J. Tautas gara pilskalna racējs. *Londonas Avīze*, Nr. 1946, 1984, 23. nov., 4. lpp.
4. Baltiņš M. Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 12 (2). Liepāja: LiePA, 2008, 17.-28. lpp.
5. Baltiņš M. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.-433. lpp.
6. Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*. 1. daļa. Metrika un stilistika. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940.
7. Bērzkalne A. *Pamatjēdzieni par tautas dzeju*. Rīga: D. Zeltiņš, 1937.
8. Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 8. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1950, 1.-12. lpp.
9. Draviņš K. Tautasdziesmu tulkošana svešās valodās. *Laiks*, Nr. 14, 1967, 18. dec., 3. lpp.
10. *Folkloras institūta raksti*, I. Red. R. Pelše. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1950.
11. Helviga A. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 21. biļetens (1956) literatūrzinātnes terminoloģijas kontekstā. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts israkstu krājums. Rīga: Zinātne, 2016, 51.-57. lpp.
12. Jurjānu Andrejs. Latviešu tautas mūzikas lietā. *Mājas Viesis*, Nr. 44, 1888, 29. okt., 1.-2. lpp.
13. Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*: divos sējumos. I (A-O). Rīga: Avots, 1992.

14. Konferences programma "Latviešu terminoloģija simts gados: pirmās Terminoloģijas komisijas atceres konference" 2019. gada 3. oktobrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā [tiešsaiste]. Pieejams: https://lnb.lv/sites/default/files/media/aktualitates/Latviesu_terminolo%C4%A3ija_simts_gados_03_10_2019_programma.pdf [Skatīts 30.11.2019.]
15. Kubuliņa A. Jānis Niedre un latviešu pēckara folkloristika. *Letonica*, Nr. 6/7, 2000/2001, 154.-174. lpp.
16. Kursīte J. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 2002.
17. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Sast. un zin. red. D. Bula. LU LFMI, LFK. Rīga: Zinātne, 2014.
18. *Latvijas padomju enciklopēdija*: 10 sējumos. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1982.
19. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*: 3 sējumos. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1967.
20. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie termini. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5 (10), 1948.
21. Ministru kabineta noteikumi Nr. 49 "Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm" 2018. gada 23. janvārī [tiešsaiste]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozarem-un-apakšnozarem> [Skatīts 29.09.2019.]
22. Niedre J. *Latviešu folklorā*. Red. R. Pelše. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
23. Ozoliņš K. Par materialistisku un partejisku pieeju valodas jautājumos. *Cīņa*, Nr. 128, 1949, 2. jūn., 2.-4. lpp.
24. Ozoliņš K. Piezīmes par valodu un valodniecību. *Cīņa*, Nr. 268, 1948, 12. nov., 4. lpp.
25. Ozols A. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
26. Peile J. *Bibliotekāro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.
27. Rudzītis J. Ceļi, Rakstu krājums XI, Ramave, 1963. *Latvija Amerikā*, Nr. 48, 1964, 13. jūn., 3. lpp.
28. Sakse A. "Pārdomātā valoda" vai valodas jaukšana. *Padomju Jaunatne*, Nr. 228, 1948, 16. nov., 3. lpp.
29. Sakse A., Ozoliņš K. Vecie vēži. *Cīņa*, Nr. 228, 1948, 25. sept., 3. lpp.
30. Sanders J. Latvju dainas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 273, 1893, 30. nov., 1. lpp.
31. Sēja A. Ko padomju tauta gaida no latviešu valodniekiem? *Karogs*, Nr. 12, 1948, 1217.-1223. lpp.
32. Sirsone S. ZA Valodas un literatūras institūtā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 46, 1948, 14. nov., 3. lpp.
33. Šmits P. Kādēļ lai Latviešu tautas dziesmas saucam par "Latvju dainām"? *Mājas Viesis*, Nr. 2, 1894, 5. janv., 1. lpp.
34. Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Valsts valodas komisija. Rīga: Zinātne, 2007, 401.-439. lpp.
35. Upīts A. Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem. *Cīņa*, Nr. 139, 1951, 15. jūn., 2.-3. lpp.
36. Vaidelots. Par valodas izkopšanu un vārdu krāšanu. *Rota*, Nr. 21, 1886, 27. maijs, 213.-215. lpp.

37. Vilsons A. Vecas un jaunas cīņas par vārdu *daina*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, Nr. 22. Sast. A. Rubīna. Rīga: Avots, 1988, 88.-93. lpp.
38. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas pieņemtie literatūras zinātnes terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 21. biļetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 8, 1956, 1.-14. lpp.

•

Content of the Latvian Language Terminology Commission's 8th Bulletin (1950) in the Contexts of Epoch and Field

Summary

The article's object of investigation is the Latvian Academy of Sciences Terminology Commission's 8th Bulletin, which was submitted for public consultation in 1950. Its content includes terminologies for library science and folklore studies. This article deals with the latter.

The article aims to characterise this resource of terms in the contexts of epoch and field by investigating the factors which influenced the development of the terminology resource, the influence the resource has had on the further development of the terminology in folklore studies, the evidence this Bulletin provides about development trends in Latvian terminology theory and practice in the middle of the 20th century.

Terminology Commission bulletins have not been sufficiently analysed and evaluated, although they have had a seminal impact on the relevant epoch's terminology development in every field, including folklore studies.

Not only the influence of political ideology and influence of the main contact language, but also the personalities of leading ideological personnel, particular publications, and responses in periodicals all played important roles in the development of terminology after World War II. The most important impact this source of terms has left on the further development of folklore studies' terminology can only be attributed to the adaptation of certain terms, but the consequences of this have not yet been overcome. An in-depth investigation of only one source of terms (in this case, the 8th Bulletin) enabled the creation of a much wider overview, which is an integral part of the development of Latvian terminology theory and practice, providing information on the principles used in word selection, structure of the term resource, the process of discussion and approval, the experts involved, changes in the further use (or disuse) of a term and other factors involved in terminology development.

Keywords: resource of terms, terminology commission, terminology of folklore studies, context of the epoch, context of the field

JURIS GUNĀRS POMMERS

Par terminu tulkošanu

Kopsavilkums

Raksts sniedz ziņas par LZA Terminoloģijas komisijas Spēkratu apakškomisiju un galvenajām problēmām, kas sastopamas, tulkojot ar spēkratiem saistītus tekstus. Tehniskajos tekstos var atrast daudzus plaši lietotus un ZA Terminoloģijas komisijas apstiprinātus speciālos terminus, kas saistīti ar katram pazīstamām lietām, piemēram, *zobs, galva, kakliņš, kurpe, dakša, kabata, trumulis, spārns, ķepa* u. c. Ar piemēriem parādītas un analizētas galvenās raksturīgās kļūdas, kas sastopamas ar spēkratiem saistītos tekstos. Secināts, ka gan tulkotājam, gan terminologam vajadzētu saprast, vai konkrēto terminu var burtiski tulkot vai ne. Analizēts un ieteikts lietošanai akadēmiķu Rūdolfa Grabja un Valentīnas Skujiņas ieteiktais un lietotais citvalodu terminu aizgūšanas un darināšanas princips. Šis princips noteica, ka no citām valodām ienācis termins nav vis burtiski jātulko latviešu valodā, bet ir jānoskaidro termina jēga (parasti ar definīciju) un tad termins jānosauc latviski, atbilstoši šai jēgai. Šis citvalodu terminu aizgūšanas un darināšanas princips tiek reizēm nepelnīti aizmirsts, kas var novest pie rupjām kļūdām.

Atslēgvārdi: LZA TK Spēkratu apakškomisija, tulkotāju raksturīgās kļūdas, terminu burtiska tulkošana, tehnoloģijas, vienskaitlis vai daudzskaitlis, Grabja princips

Par spēkratu terminoloģiju

Vispirms par tiem, kas rūpējas par latvisko terminoloģiju un par pašu terminoloģiju un terminu tulkošanu spēkratu jomā. Šiem jautājumiem bija veltīta konference un arī šis rakstu krājums, atzīmējot latviešu Terminoloģijas komisijas 100. gadadienu.

Par spēkratu terminoloģiju jau vairāk nekā 70 gadu rūpējas LZA Terminoloģijas komisija (TK) un, iespēju robežās, – tās Spēkratu apakškomisija (SAK). Izdotas

vairākas vārdnīcas¹ un LZA TK biļeteni². Visu šo laiku, sākot ar SAK dibināšanu līdz šodienai, apakškomisijā ir darbojušies divi cilvēki, sākumā asistenti un vecākie pasniedzēji, tagad – profesori pensionāri Ludis Pēks un Juris Gunārs Pommers, kurš visu šo laiku bijis arī SAK priekšsēdis. Šajā ievērojamā laikā uzkrājušies zināma pieredze, kuras nevienam no SAK locekļiem, izņemot TK sekretāri, vēlāk – akadēmiķi, Valentīnu Skujiņu, sākumā nebija. Tāpēc turpmāk lietotie piemēri galvenokārt attiecas uz spēkratu jomu.

Atceroties neskaidrības un grūtības, ar kurām SAK topošajiem terminologiem nācās saskarties savas darbības sākumā, ir lietderīgi padalīties par dažu, īpaši ar terminu tulkošanu no dažādām svešvalodām saistītu jautājumu iespējamajiem risinājumiem. Cerams, ka šie risinājumi noderēs ne tikai terminologiem, bet arī tulkotājiem.

Raksturīgās burtisko tulkojumu kļūdas un to ietekme

Uztrauc tas, ka mēs necienām savu valodu, bet mēģinām kopēt citu valodu izteiksmes veidu vai īpatnības arī gadījumos, kad latviešu valodā jau sen ir iegājušies un tiek sekmīgi lietoti termini, kas darināti atbilstoši rakstītiem vai nerakstītiem, bet iesakņojušamies latviešu valodas un terminoloģijas likumiem. Palaikam tas notiek uz neatbilstošas, burtiskas tulkošanas rēķina, kad mēs labprāt pieņemam angļiski (agrāk – krieviski, vēl agrāk – vāciski) runājošo izteiksmes tradīcijas, nezīnot, neizprotot vai vienkārši ignorējot savējās, latviešu valodas tradīcijas.

Piemēri nav tālu jāmeklē. Sāksim ar visiem zināmajām *tehnoloģijām*, ar to angļu valodas ietekmē apzīmējot nevis no seniem laikiem latviešu valodā zināmās tehnoloģijas, turklāt vairākas vienlaikus, bet gan to, ko latvieši jau izsenis sauc par *tehniku*.

Tā kā par šo jautājumu ir jau runāts LZA TK 70 gadu jubilejas konferencē 2016. gada 11. novembrī un vairākkārt rakstīts, neatkārtosim analīzi un visus argumentus, kas minēti šajā konferencē, bet tikai izvilksim no jau teiktā un rakstītā, kā arī dažus jaunus argumentus.

Latvieši kopš pagājušā gadsimta sākuma, kad tas kļuva aktuāli, šķīra *tehniku*, t. i., mašīnas, ierīces un citu tehniku, no *tehnoloģijas*, kas apzīmē izgatavošanas veidu, secību un ar to saistītās darbības³. Taču pēdējā laikā latviešu valodā ir izplatīties neciešami aplamais, daudzskaitlī lietotais abus šo jēdzienus apvienojošais termins *tehnoloģijas*,

1 Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca. 10. laid. Rīga: Zinātne, 1974.

2 LZA Terminoloģijas komisijas biļeteni. Nr. 33, 35, 45, 50, 58. LZA Vēstis, Nr. 12, 1967; Nr. 1, 1971, Nr. 11, 1977, Nr. 7, 1981, 1989.

3 *Latviešu-krievu vārdnīca*. Rīga: Avots, 1981.

Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sēj. Rīga: Zinātne, 1972-1996.

Latvijas Padomju enciklopēdija: 10 sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981-1988.

Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca, 10. laid. Rīga: Zinātne, 1974.

LZA Terminoloģijas komisijas biļeteni, Nr. 33, 35, 45, 50, 58.

turklāt ar to saprotot arī tehniku vienskaitlī. Šī latviešu valodas kropļošana, kad tehniku sauc par tehnoloģijām, notiek nepārdomātas aizgūšanas dēļ no angļu *technologies*.

Tiem, kas pirms kara vai arī tūlīt pēc kara strādāja ražošanā, ir labi zināms, ka lielās rūpnīcās, piemēram, VEF, Radiorūpnīca, Vagonu rūpnīca u. c., bija katrā pa Tehniskajai daļai un Tehnoloģiskajai daļai ar atšķirīgiem uzdevumiem. Čehos strādāja gan tehnologi, gan tehniķi, veicot atšķirīgu darbu. Tehniķi rūpējās par tehniku, t. i., par mašīnām, iekārtām u. tml., tehnologi – par piemērotāko produkcijas ražošanas veidu, metodēm, lietojamām iekārtām, tehnoloģiskajām kartēm. Tehnologs noteica, kādu iekārtu un kā lietot ražošanā, tehniķis rūpējās, lai šī iekārta būtu darba kārtībā.

Jukas sākās tad, kad nezinātāji pakļāvās vīlinājumam angļu *technologies* saukt par *tehnoloģijām*, kas gan līdzīgi skan, bet nerūpējoties par to, vai angļi un latvieši ar šiem līdzīgi skanošajiem vārdiem saprot vienu un to pašu. Piezīmēsim, ka jebkurā pietiekami pilnīgā latviešu un angļu-latviešu vārdnīcā un enciklopēdijā⁴ var atrast, ka angļu vārdam *technologies* latviski ir vismaz divas nozīmes: gan *tehnika*, gan *tehnoloģija*. Protams, ar laiku jau var iemācīties saprast visu ko, bet vai tāpēc jāmaina valodā sen iegājušies termini, ja to lietošana līdz šim nav radījusi pārpratumus? Un vai jāpārveido latviešu valoda, kas šajā gadījumā ir skaidrāka un vieglāk lietojama, pēc angļu valodas neizdevīgāka piemēra?

Ko darīsim ar latviešiem zināmajiem *pārtikas rūpniecības tehnoloģijām*, kurus gatavo Latvijas Lauksaimniecības universitāte? Un kur paliks *pārtikas rūpniecības tehnoloģija* (vienskaitlī)?

Par vienskaitļa vai daudzskaitļa pareizu lietošanu pievērsīsimies arī citā sakarā.

Joprojām varam dzirdēt un lasīt par vienu automobili kā spēkratiem vai spēkratu. Rodas jautājumi: vai ir vienalga, kā runāt un rakstīt? Un kā tad ir pareizi?

Jau izsenis mūsu senči brauca ar *ratiem*, kurus (vienā eksemplārā – *VE*) nesauca par *ratu*. Par *ratu* sauca kaut ko ar roku vai citādi griežamu, piemēram, stūres ratu. Ņemsim vērā, ka stūres rats bija pazīstams jau senatnē, nevis tikai pāris gadsimtu, kopš pazīstams ir automobilis, jo stūres rati bija jau senajiem buriniekiem. *Rats* ir arī tas rokrots, ar kuru mūsdienu daudzstāvu mājas pagrabā nogriež ūdeni ūdensvadā.

Lai varētu braukt bez zirga, ratiem pierīkoja spēkiekārtu. Sākumā, pirms pāris gadsimtiem, – tvaika dzinēju, vēlāk – iekšdedzes motoru. Tā radās pirmie spēkrati – automobilis. Vēlāk arī traktori, motocikli, mopēdi un citi spēkrati. Tomēr pamatā visiem šiem ir *rati*, nevis *rats*.

Padomāsim arī par maziem ratiņiem – *ratu* mazuļiem. Ar *ratiņiem* pārvadā bērņus, preces veikalā un detaļas ražotavās. Tādus *ratiņus* (*VE*) arī sirmā senatnē

4 Latviešu-krievu vārdnīca.
Latvijas Padomju enciklopēdija.

neviens latvietis nesauca par *ratiņu*, jo *ratiņš* bija labi pazīstams kā pavisam cits rīks, kuru latviešu sievietes izmantoja vērpsšanai, nevis braukšanai.

Tātad, runājot par vienu automobili, pareizi ir teikt *spēkrati*. Bet vai tad *spēkrats* latviski neko nenozīmē? Nozīmē gan, tikai pavisam ko citu, ne automobili. Ja ieskatīsimies tādā nopietnā izdevumā kā “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”⁵, tad redzēsim, ka par *spēkratu* sauca to lielo spāratu, kas bija atrodamas senajās dzirnavās un tamlīdzīgās iekārtās.

Tātad: ar *spēkratiem* (*VE*) brauc, bet *spēkratu* lieto kaut kā grozīšanai vai griešanai.

Tā nonākam līdz atziņai, ka, lai varētu kvalitatīvi spriest par konkrētā termina burtiskā tulkojuma lietošanu tulkojamā tekstā, gan tulkotājam, gan terminologam vajadzētu zināt, vai konkrēto terminu, nemainot teksta domu, var burtiski tulkot vai tomēr ne. Piemēram, vai krievu valodā lietotais *налеу* vienmēr ir *pirksts* un *юбка* – *brunči* vai nē. Tehniskajos tekstos, kas saistīti ar spēkratiem, var atrast daudzus plaši lietotus un LZA Terminoloģijas komisijas apstiprinātus speciālos terminus, kas saistīti ar katram sen citā sakarā pazīstamām lietām, piemēram, *zobs, galva, kakliņš, ķepa, spārns, kurpe, kabata, dakša, trumulis, vainags* u. c.⁶

Jāņem vērā, ka no vienas valodas ņemto terminu citā valodā var saprast dažādi, arī pavisam citā nozīmē. Piemēram, krievu valodā plaši lietotajam *но́бка* (angliski *plug, cap*) vārdnīcās atrodam iespējamus tulkojumus *tapa, pulķis, spunde*, arī *uzbāzīga reklāma, neejoša grāmata, kleperis* u. c., kopā 12 vārdu pret *plug*, + 10 vārdi, tāpat pret *cap* – *cepure, berete, aube, vāks* u. c.⁷ Tātad, nemeklējot termina faktisko jēgu, nezina-tājs var izvēlēties vienu no 22 variantiem. Spēkratos *но́бка* parasti ir *aizbāznis*.

Un vēl viena piezīme par dažiem tulkotājiem raksturīgu kļūdu. Ja kas atrodas pakaldaļā, tad tas ir *pakaļējais* (kr. *задний*, angl. *rear*) – *pakaļējais logs, pakaļējie riteņi* u. tml. Taču daži saka: literārā valodā tas neder, jāsaka *aizmugurējais*. Te ir divas kļūdas. Pirmkārt: *pakaļējais, pakaļdaļa* un pat *pakaļa* ir normāli literāri vārdi, kas sastopami daudzās vārdnīcās⁸. Tātad tas nav rupjas izteiksmes vai neliterārs vārds. Vai tad zirgam un sunim ir aizmugures kājas? Un otrkārt: *aizmugures* un *pakaļējais* ir divi atšķirīgi termini, kas nav aizvietojami viens ar otru. Piemēram, automobilim ir priekšējie un pakaļējie riteņi. Aizmugures ritenis kā rezerves ritenis ir piestiprināts dažiem vieglajiem automobiļiem ārpusē, aiz virsbūves. Mēdz būt priekšējie, pakaļējie logi un aizmugures logs. Arī durvis tāpat. *Aizmugures* vai *aizmugurējais* ir tas, kas atrodas kaut kam aiz muguras, *pakaļējais* – pretstats *priekšējam*.

5 *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. Rīga, 1991, 91. lpp.

6 Sk. LZA Terminoloģijas komisijas biļeteni Nr. 33, 35, 45, 50, 58. *Politehniskā vārdnīca* [angļu-latviešu-krievu-vācu]. 2 sēj. Jelgava: Senders R, 1999.

7 *Russian-English Polytechnic Dictionary*. Moscow: Russo, 2007. Tveritnev M. V. *Anglo-russkij i russko-anglijskij avtomobil'nyj slovar'*. Moskva: ABBYY, 2008.

8 *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj., 160.-161. lpp.

Speciālo terminu tulkošanas princips

Izšķiroties par terminu tulkošanu un radīšanu, TK Spēkratu apakškomisija ir vienmēr vadījies pēc principa, kuru definēja kādreizējais TK priekšsēdētājs LZA akadēmiķis Rūdolfs Grabis un kuru savas darbības laikā ievēroja gan viņš pats, gan viņa darba turpinātāja LZA akadēmiķe Valentīna Skujiņa, kas darbojās arī SAK. Minētais princips (sauksim to par Grabja principu) noteica, ka citās valodās sastapts termins nav vis burtiski jāpārceļ latviešu valodā, bet ir jānoskaidro termina jēga (parasti ar definīciju) un tad termins jānosauc latviski, atbilstoši šai jēgai. Tad var izrādīties, ka *юбка* burtiskais tulkojums tehnikā neder un virzuļa gadījumā pareizāk būtu lietot *vadotne*, ka *налеу* ne vienmēr ir *pirksts*, bet dažos gadījumos pareizāk būtu *tapa* un *pogas* vietā *taustiņš*.

Protams, vieglāk ir neapgrūtināt sevi ar atbilstoša vārda meklēšanu, bet tulkot burtiski, nemeklējot termina jēgu. Tomēr, minēto Grabja principu ignorējot, terminologi un tulkotāji palaikam pieļauj kļūdas, arī rupjas kļūdas, kas izplatās rakstos. Piemēram, iekārta, kas uzņem spēkratu virsbūves masu un nodrošina kinemātisko saiti ar riteņiem, angļiski ir sastopama kā *suspension*, kas vienā no nozīmēm ir *pakarināšana*. Tam atbilstoši krievu valodā šī iekārta ieguvusi burtisku tulkojumu *подвеска* un latviešu valodā, atkal burtiski tulkojot – *pakare*, arī *piekare*. Taču, sekojot Grabja principam, vispirms būtu jānoskaidro šī termina jēga un tad tas jānosauc latviski, atbilstoši šai jēgai. Bet termina definīcijā un jēgā nekas neliecina par kaut kādu karāšanos, tāpēc ne *pakare*, ne *piekare* to pareizi neatspoguļo un pēc būtības neder. Ievērojot minēto principu un to, ka iekārta faktiski balsta virsbūvi, SAK to nosauca par *balstiekārtu*. Tas der arī motora balstiekārtai (krieviski *подвеска двигателя*).

Teiktais attiecināms ne tikai uz spēkratu jomu vien.

Secinājumi

1. Terminradē un tulkošanā jāievēro, ka terminu burtiskie tulkojumi no citām valodām ne vienmēr der izkoptā latviešu valodā.

2. Akadēmiķu Rūdolfa Grabja un Valentīnas Skujiņas ieteiktais un lietotais citvalodu terminu aizgūšanas un darināšanas princips tiek reizēm nepelnīti aizmirsts, kas var novest pie rupjām kļūdām un latviešu valodas kropļošanas.

Avoti un literatūra

1. *Anglo-russkij avtotehnicheskij slovar'*. s. l.: Haynes, b. g.
2. Gol'd B. V., Kugel' R. V., Shersher S. A. *Anglo-russkij slovar' po avtomobil'noj tehnikе i avtoservisu*. Minsk: Novaja zvezda, 1997.
3. *Latviešu-krievu vārdnīca*. Rīga: Avots, 1981.
4. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*: 8 sēj. Rīga: Zinātne, 1972-1996.
5. *Latvijas Padomju enciklopēdija*: 10 sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981-1988.
6. *Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca*, 10. laid. Rīga: Zinātne, 1974.
7. LZA Terminoloģijas komisijas biļeteni Nr. 33, 35, 45, 50, 58. *LZA Vēstis*, Nr. 12, 1967; Nr. 1, 1971, Nr. 11, 1977, Nr. 7, 1981, 1989.
8. *Politehniskā vārdnīca* [angļu-latviešu-krievu-vācu]. 2 sēj. Jelgava: Senders R, 1999.
9. *Russian-English Polytechnic Dictionary*. Moscow: Russo, 2007.
10. Sadovnikov A. D., Sadovnikova M. A. *English-Russian Motorist's Dictionary*. Moscow: Gramma Publishers, 1994.
11. *Sovremennyj anglo-russkij politehnicheskij slovar'*. Bishkek: XXI vek, 1997.
12. Tveritnev M. V. *Anglo-russkij i rusko-anglijskij avtomobil'nyj slovar'*. Moskva: ABBYY, 2008.

.

On the translation of terms

Summary

The article presents information about the Latvian Academy of Science (LAS) Terminology Commission's Vehicle Sub-committee and the main issues encountered in translating texts related to vehicles. Technical texts feature many special terms – widely used and approved by the LAS Terminology Commission – related to common items known to everyone, such as tooth, head, neck, shoe, fork, pocket, cylinder, wing, paw, etc. Examples are used to show and analyse the main characteristic errors found in vehicle-related texts. It is concluded that both the translator and the terminologist ought to understand whether a particular term can be translated literally or not. The principle of borrowing and generating foreign language terms – suggested and utilised by academics Rūdolfs Grabis and Valentīna Skujiņa – has been analysed and its continued use is recommended. This principle stipulated that any term from another language must not be translated literally into Latvian, but its meaning first clarified (usually from its definition) and then the Latvian term nominated in line with this meaning. This principle of borrowing and generating foreign-language terms is sometimes undeservedly forgotten, leading to glaring errors.

Keywords: Vehicle Sub-committee of Terminology Commission of Latvian Academy of Sciences, characteristic errors of translators, literal translation of terms, technologies, singular or plural, Grabis principle

Autori / Authors

Kristiāna Ābele, *Dr. art.*
 Latvijas Mākslas akadēmija
Art Academy of Latvia
 kristiana_abele@hotmail.com

Juris Baldunčiks, *Dr. philol.*
 Ventspils Augstskola
*Ventspils University of Applied
 Sciences*
 jurisb@venta.lv

Māris Baltiņš, *Dr. habil. med.*
 Latvijas Zinātņu akadēmijas
 Terminoloģijas komisija
*Terminology Commission of
 the Latvian Academy of Sciences*
 maris.baltins@vvc.gov.lv

Ansis Ataols Bērziņš, *Mg. math.*
 Latgaliešu valodas centrs /
 Latgališu volūdys centris
Latgalian Language Centre
 ansis@latnet.lv

Daina Gavare, *Mg. sc. soc.*
 Latvijas Universitātes Bibliotēka
Library of the University of Latvia
 daina.gavare@lu.lv

Anita Helviga, *Dr. philol.*
 Liepājas Universitāte
Liepāja University
 anita.helviga@liepu.lv

Māra Jēkabsone, *Mg. sc. soc.*
 Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
 mara.jekabsone@lnb.lv

Ināra Klekere, *Dr. philol.*
 Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
 inara.klekere@lnb.lv

Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*),
Dr. philol.
 Šauļu Universitāte,
 Latvijas Universitāte
*University of Šiauliai,
 University of Latvia*
 reginakvasyte@gmail.com

Juris Gunārs Pommers,
Dr. habil. sc. ing.
 Latvijas Zinātņu akadēmijas
 Terminoloģijas komisija
*Terminology Commission of
 the Latvian Academy of Sciences*
 j.g.pommers@gmail.com

Viesturs Šulcs, *Dr. biol.*
 Latvijas Lauksaimniecības universitāte
*Latvia University of Life Sciences
 and Technologies*
 viesturs.sulcs@llu.lv

Andrejs Veisbergs, *Dr. habil. philol.*
 Latvijas Universitāte
University of Latvia
 anveis@lanet.lv